

X. Révai felhagy a rajztanítással.

1. Magában véve még meglehetősen elviselhető lett volna, bármennyire zokon esett is Révai sértett önérzetének, az a szigorú feddéssel történt visszautasítás, melyvel Budán a Consiliumnál bejelentett kérelmét elvetették.¹⁾ — Azokhoz az oly zordonul megfélemlítő viszonyokhoz képest, melyeknek dermesztő fatalitásai sokkal leverőbb csapásokat ejtettek abban a rémletes évben több előkelő hazafira, bizony jámbor megnyugvással tűrhette volna a közbajból neki is kijutott aránylag mérsékeltnek mondható részt, vigasztalódva azzal, a mit a föntebb idézett iratában említ, mondván: „quid faciam? — — — Cedendum temporis iniquitati.“²⁾ — És méltán hozzá gondolhatta ehhez a „solamen miseris socios habuisse malorum“ régi közmondást is.

Révaira nézve azonban némely közelebbi s már nagyon is izgalmasokká fajult körülmények tetemesen súlyosbították épen ekkor annak a megdorgáló elutasításnak hatását.

Olyannyira elfanyarultak volt helyi viszonyai, hogy azt az eddigi szegényes helyzetét is mindinkább eltűrhetetlennek érezte. Ottani válságos s több oldalról faggató bonyodalmai ez idétti állapotának mind sötétebb hátterét láttatják. — Egyik haj a másikat vont maga után. S a „nulla calamitas sola“ példaszó szerint mintegy conspirálni látszottak ellene a már korábban ellenségesekké háborított elemek.

Nem ok nélkül ömledeztenek ekkoriban kelt levelei mintegy jeremiád-szerű panaszokat balsorsának olyatén részleteiről, melyeket eddig amúgy melleleg csak egyes röpke célzással érintett volt különösen annak a nagyobb leheletű expectatoriójának végsoriban, hol egyszersmind előre jelzi, hogy az elmondottakon kívül még sok egyéb elpanaszolni valója van tartalékban.³⁾

1) L. föntebb 196. l.

2) U. o. 197. l.

3) U. o. 200. l.

Győri helyzetének már végül nagyon is szomorú megvilágítását leljük az odábbi 2 levélben, meg egyéb jelentős iratokban, melyek ezekre illetékes commentárul szolgálnak. Nem lehet felőtölő ezek szerint, hogy majdnem oly epedő vágygyal kívánkozik most attól az állásától megválni, mint a mily sovárogyva óhajtott volt már 10 év előtt abba bejutni.¹⁾

Hadd mondassuk el előbb saját szavaival, miből álló mindaz, ami ott annyira megszorította bajait, hogy ekkor végre már csakugyan elviselhetetlennek érezte ottani állapotát. Mert, mint odább érinti is, sajátlag ez volt a legkésztetőbb ok, amiért az előbb említettük nyugtalan sürgölődéseket tette.

2. Azután, hogy keserűsegeinek nyomasztóbb részét abban a főntebb közlött panasz-levelében, melyet Rátóton okt. 11. írt volt,²⁾ kiömlesztette, egy pár hét mulva már szintoly bús tartalmú sorokkal kereste fel Paintnert, kinek közvetítésére ekkor nagyon is rászorult. Zaklató körülményeinek odábbi jelzéséből eléggé kiviláglik ez. Egy hónap mulva pedig ismét ír neki. Ekkor már arról értesíti, hogy tényleg fel is hagyott a győri rajztanítósággal. E szerint tehát csakugyan égető kérdéssé vált már az önfentartás gondja is.

Csak is ez utóbbi leveléből, mely nov. 25-én kelt, látjuk, hogy a mult hó derekán, miután a honn nem lelt Paintnernek írásban panaszolta el egyebek közt főleg azt, hogy mily pórul járt Budán mint kérelmező, Rátótról távozta előtt vele még személyesen is szólalkozhatott, mert kevésel elindulta előtt csakugyan megérkezett a várva várt bizalmas. De a rövid találkozás épen nem lehetett kedvező azon sokból álló ügyes-bajos dolgok feltárására. Ezért szintén írásban tudatta vele utóbb még ama másféle bajlódásait is, melyek eddigi állását tarthatatlanná silányították.

Az előbbi (t. i. okt. 27-én írt) levele láttatja, hogy az őt haza szállíttató Paintner némely Győrött elintézendő dolgokkal is megbízta, melyekre készségesen vállalkozott, s hogy kedvében járjon, gyorsalkodni is kívánt azokban.

Igy tünik ez élénk okt. 27. kelt levelének mindjárt kezdő soraiából. Habár inkább csak holmi köznapi aprólékos kellékekre vonatkoznak is ezek, viszonylati tekintetből nem épen lényegtelenek, sőt érdekesen jellemző vonásokat szolgáltatnak ennek behatóbb méltatására. Alkalmunk lesz rájok annak idején reflectálni. — Et horum meminisse iuvabit.

3. Az 1795. okt. 27-én kelt levele tehát legott arról értesíti Paintnert, hogy miképen járt el megbízásaiban,³⁾ különösen,

¹⁾ L. Révai M. élete. II. 217. l.

²⁾ L. főntebb 190—200. l.

³⁾ „Currum tuum cum impositis vasis testaceis feliciter revectum esse puto

hogy Majláth Antal prépostnál is híven teljesítette meghagyását. Gyaníthatólag saját érdeke is ösztönözte erre. Tudatja egyszersmind, hogy ez azután Budára utazott,¹⁾ hová Szunerits is átköltözött már családostul, ottani díszes hivatalát elfoglalandó.²⁾ Erről hálásan említi, hogy szíves volt őt is habár csekélyes állapotú és lealacsonyított embert búcsúlatogatásával megtisztelni, önként s nagylelkien ajánlkozott arra is, hogy minden igyekvéssel segíteni fogja, sőt igen barátságosan felszólította őt, hogy bármily alkalommal bizalmasan forduljon hozzá.³⁾

De e szíves biztatással keltett reményét is legott kétely szállja meg, vajon nem fogják-e e jó hajlamot is tőle elfordítani ottani ellenesei, főleg Szerdahelyi. „Vajha — u. m. — e jó férfit, ki oly kitűnő érzellemmel viseltetik irántam, Szerdahelyi ne akadályozza jó szándékában.“ Erre gondolva rögtön fölháborodik. „Azok a sebek, — így folytatja odább, — melyeket ez a vadállat ejtett rajtam, még nem kezdenek gyógyulni. sőt szörnyebbektől félek, melyek fölül fogják mulni türelmemet, és engem a végső eszközök megragadására készítenek.“⁴⁾

„Azon szándék, mely szerint az adósságokból kivergődni igyekszem, aligha meg nem hiúsul. Mert még egy kosztosom sincs. és pedig, a mint veszem észre, a roszakaratúak lebeszélése miatt.“⁵⁾

Hire jár, hogy Balogh a győri gymnasium-igazgatóságára

Res Grimmanian altero die, cum per me commode tradi non potuerint, detuli ipse ad domicellam Gemingianam, quae iam Sponsa est Comitiss Bathyanii.“

1) „Apud Praepositum Majláth mandata tua executus sum fideliter. Placuit viro iocus, tanto magis, quod Electio Passaviensis penes Capitulum sit, et seriem avorum de probato stemmate requirat. Praepositus nunc Budae est, nepotem suum eo devexit“ — Igen valószínű, hogy Paintner Révait célzatosan küldötte valamely különben nem igen fontos megbízással Majláth Antal barátjához, mint egykori rendtársához, hihetőleg ajánló levéllel is, hogy őt pártolására bírja. Említők annak idején, hogy Révai e jóakaróját is elidegenítette volt magától némely inconvenientiák által. (L. Révai M. élete. II. 273. l.) S úgy látszik, évek óta nem igyekezett a derék férfiú jó hajlamát visszanyerni. De most már szorultságai igen is éreztették ennek szükségét.

2) „Et Szuneritsius iam se Budam contulit cum tota sua familia.“ — Szunerits Márton egykor jezsuita növendék volt s a rend föloszlatása után Győrött mint bölcsélet-tanár, aztán gymn. igazgató működött, ekkor pedig Budára tétetett gymn. igazgatónak és egyszersmind a helytt. tanácsnál tanulmányi bizottság ülnökévé is promoteáltatott, mint ezt már fentebb érintők.

3) „Ea erat in me humanitate, ut et ad me, hominem licet humilem et abiectum, valedictum venerit, ultroque omne suum studium atque operam in me iuvando liberalissime obtulerit, meque amicissime provocaverit, ut data quacunque occasione fidenter ad se recurrerem.“

4) „Utinam virum bonum et de me praeclare sentientem Szerdahelyius non impediatur! Vulnere Budae mihi (ab hac bestiola) ferociter inflictum nondum incipiunt sanari. Imo horridiora metuo, quae patientiam meam superabunt, et me ad extrema arripienda impellent.“

5) „Consilium e debitis emergendi vix si irritum non est futurum, Nul-lum enim Convictorem adhuc habeo, et id quidem, ut sentio, malevolorum dehortatione.“

ásítotzik. Ha ezt megnyeri, akkor bizonyára nemcsak a kosztosokat fogja tőlem minden igyekvéssel visszatartani, hanem a rajzolás iránti érzéketlenségénél fogva szigorúan fogja óvni rajziskolámtól a gymnasiumi ifjúságot is, a mint ezt hűségesen cselekedte ezeltől is nyolc éven át a rhetorika osztályában és a convictusban.¹⁾

4. Ily bús kilátás elköltözési vágyat kelt benne. „Számomra — u. m. — nincs egyéb hátra, mint az, hogy daedalusi szárnyakat öltvén, mentül előbb távozzam e kegyetlen vidékről.“²⁾ A távozásra készítő egyéb okok pedig ilyen félek: „Mert — u. m. — a hálátlan várostól is, melynek nagy dicséretet szereztem iskolám által, ezt fáradalmasan és költségesen fölszerelvén s nyolc éven át fentartván, mint hiszem, nem kevésbé adtam hasznossági bizonyítékát is, e város részéről, mint fájdalommal veszem észre, cimborálkodás következtében szándékosan minden oldalról megtámadtatom és zaklattatom.“³⁾

Gyűlölik mindenképen püspökömet valamennyien: a káptalan, város, egyházmegye, a helytartótanács, a cancellaria, és most az iménti hivatalos relatiója miatt, melyet Schmidtről, egykori rendtárstokról újabban fölterjesztett, némelyek közületek utálják is.⁴⁾

Vajha e dolog legalább engem ne sújtana! De sújt mégis, s majdnem a kétségbeejtésig. Mert úgy vélik, hogy én e püspöknek nem tudom mily különösen kedvelt védenca vagyok, hogy ő secularizatiómat elősegítette, holott inkább Mayer barátomnak közvetítő fáradozása, semmint az ő saját hajlama által indítottat erre.⁵⁾ Hogy tehát ő érezze, engem lakoltatnak. Már pedig érzi

1) „Rumor est Balogium Directoratui Jaurinensi inhiare. Hunc si obtinet, tunc ille profecto, non modo Convictores omni conatu inhibiturus est, sed a Schola etiam mea Latinam Juventutem pro suo in Graphidem (bruto) animo omni severitate arcebit, quod fideliter fecit antea integro octennio in sua Rhetorica et Convictu.“

2) „Nihil mihi reliquum est, nisi ut appensis alis Daedaleis crudeles has terras quantocyus fugiam.“

3) „Nam ab ingrata etiam Civitate, cui ex Schola mea operose et sumtuose instructa et per octennium sustentata magna laudem attuli, nec minorem, ut confido, utilitatis probam dedi, uti cum dolore observo, ex conspiratione et studio undique impetor et affligor.“

4) „Oderunt omnes utique Episcopum meum: Capitulum, Civitas, Dioecesis, Consilium, Cancellaria, et nunc ob recentem suam de Schmidtio vestro officiosam Relationem de vobis quidam plane abominantur.“

5) „Quae res saltem me non feriret! Ferit tamen, et fere ad desperationem. Putor enim huius Episcopi nescio quam dilectus esse cliens, quod Secularizationem meam, magis mei Mayeri interposita opera, quam animi sui inclinatione promoverit.“ Ugyanazon Mayer Ferenc ez, ki nem rendes úton nyervén meg fölmentetését 1792-ben a piaristák szerzetes rendjéből, mint nevelő a Czindery családnál Fengler József püspök által a győri egyházmegyébe fölvéttetett; jelentős képességeinél fogva már előbb 3 évig, 1788—1790-ig alkalma-

ő is, és e miatt tőle is lakolok. Feddetem keményen, hogy ügyem miatt már annyiszor kénytelen pirulni, minthogy érettem tett ajánlatai megvetettek.¹⁾

Beszéltem neked az exhortatori hivatalról a pozsonyi akademiánál, melyért a primásnál esedeztem. Bárcsak ez ügyben Rauscher szavára ne hallgattam volna! Azt tanácsolta ez, hogy kérjem ki e végett püspököm ajánlatát, mely a siker érdekében igen hasznos fogna lenni. Megtettem. Kikértem ajánlását. S mi történt? Ad ugyan ajánlást is, de egyszersmind elbocsájtást is egyházmegyéjéből, a mit nem kértem. Habár ezt csak föltételelesen adta is, de azzal a részemről elég világosan megérthető céltzattal, hogy neki ajánlatért való kérelmezéssel többé alkalmatlanságára ne legyek, ha ugyan az ő egyházmegyéjében megmaradni akarok.²⁾

Ismerem szokását és érzületét. Így tehát sem püspököm nem kedvez nekem, még kevésbbé fog engem valaha boldoggá tenni, — sem azok nem szívelnek, kik azt hiszik, hogy nekem a püspök kedvez s hogy általa eléggé boldogulok, ámde tévednek és gonoszul is tesznek vak indulatjoktól elkapatva.³⁾

5. Látod tehát, mily szomorú s keserves sorsban vagyok! Légy te egyedül segítségemre, ki egyedül ismersz, és már régóta szánakozol rajtam.⁴⁾

Fájlalom elbocsájtásom érvénytelenségét a közbe igtatott feltétel miatt. Mert különben felhasználnám biz azt, ha egyszerűen úgy volna írva mint elbocsájtás akármelyik egyházmegyébe.⁵⁾

zásban volt a győri püspök oldala mellett. S így alkalmasint hathatósan segíthette elé Révai secularizatiójának ügyét. A budai helytartóság által 1795. jun. 30-án megrótt clancularius átlépők közt említettik ő is. (L. föntebb 212. l.)

¹⁾ „Ut ergo ille sentiat, ego vapulo. Et vero sentit ille etiam, atque ob hoc ab illo quoque vapulo. Obiurgor crudeliter, quod mea causa iam toties pudore suffundi debeat, quod commendationes pro me factae contemnuntur.“

²⁾ „Narravi tibi de Exhortatoris Officio in Academia Poseniensi, pro quo apud Primate[m] supplicavi. Utinam hac in re Rauschero non fuissem obsecutus! (Pedig Rauscher Miklós mint a primás titkára ama kérelme érdekében ajánlotta azt neki.) Suasit ille, ut Episcopi mei commendationem ad hanc rem multum utilem futuram expeterem. Expetii. Quid ille? Dat quidem et Commendationem, sed etiam Dimissionem a Dioecesi, quam non petii, licet conditionatam illam, clarum tamen mihi, ne illi petendis commendationibus amplius molestus esse pergam, si in eius Dioecesi manere velim.“

³⁾ „Novi hominis morem et animum. Quare mihi nec Episcopus meus favet, multo minus me beatum redditurus est unquam, nec illi me ferunt, qui mihi Episcopum favere et per illum me satis beatum fore putant, sed errant, et malitiose agunt, rapti coeco impetu.“

⁴⁾ „Vides ergo, quam tristi et acerba sim sorte! — Adsis mihi tu unicus, qui unicus me noscis, et mihi iam dudum indoles.“

⁵⁾ „Dimissionis meae inanitatem doleo ob insertam conditionem. Nam illa quidem ego secus uterer, si fuisset simpliciter ut Dimissio scripta, ad quamcunque Dioecesim.“

Az én kérelmezésemnek valóban igazságtalan értelmezése ez. Alázattal jelentem be, hogy az exhortatori hivatalért könyörgök, kérem a püspök ajánlását, mely ennek megnyerésére Rauscher véleménye szerint szükséges. És íme kiméretlenül azt fogják rám, hogy én az egyházmegyéből elbocsájtatást kértem.“¹⁾

Némileg megsokalva, hogy egyhuzomban annyi keserűséget ömlesztett barátja elé, engesztelő szavakkal kéréli, de aztán tüstént kifakad.

„Terhellek téged ezekkel és tán visszaélek a te jóságoddal is. De hát mikor te vagy egyedüli barátom, a kihez menekülhetek. Engedd meg fájdalomnak e vigaszt. Tűrd kegyesen ezt az alkalmatlankodást. Szerezz nékem Ausztriában egyházmegyét. Elhagyom az irántam hálátlan hazát, melyben egyik csalódásból a másikba sodortatom ártatlanul, nem is gyanítva s akaratom ellenére kénytelenítve tolatom s mintegy örvénybe süllyesztetem.“²⁾

Ezután inséges állapotának bizonyságául elmondja, hogy Rátóton létekor pénz szűkében lévén, elpanaszolta ezt Paintner rokonának, ki nála a háztartást viszi, s ez önként ajánlott neki útiköltségre öt forintot. Ezt ő a Győrbe szállító alkalom fordulatával vélte visszaszolgáltathatni, de nincs miből, s így még némi várakozásra kéri őt. Levelét azzal a kéréssel fejezi be, hogy addig is, míg barátja kegyéből s gondoskodása által jobb sorsba juthat, vigasztalja őt leveleivel.³⁾

Paintner erre adott válaszában türelmet ajánl neki, jó reménnyel biztatja s egyúttal megnyugtatja a kölcsön kapott 5 forint iránt, fölmentvén őt annak visszafizetésétől. — Érzékeny hálával fogadja a mindig szűkölködő Révai ezt is azon contestatio kifejezése mellett, hogy már egyébként is sok szívességgel kötelezte őt le.

6. Bánkódva vallja az 1795. nov. 25-én kelt levelében a miatti

1) „Meae sane supplicationis iniqua est haec Interpretatio. Insinuo demisse me pro Exhortatoris officio supplicare, peto Episcopi Commendationem ad id obtinendum necessariam ex Rauscheri mente. Et ecce crasse mihi appingitur me Dimissionem petiisse a Dioecesi.“

2) „Onero te his et fortasse abutor etiam tua bonitate. Sed quando te unicum habeo, ad quem confugere possim, da hoc dolori meo solatium, fer benigne has molestias. Procura mihi in Austria Dioecesim. Desero ingratam mihi Patriam, in qua ex errore uno in alium immerens, et nec cogitans vel invitus protrudor, et ingurgitor.“

3) Saluto tuam Thesiam. In abitu, exhausta omni pecuniola, questus sum inter cetera etiam hoc viatico me destitutum esse. Ultra mihi dedit mutuum Schedulam Bancalem quinque florenorum. Sperabam me reduce occasione hanc benevolentiam reddere posse. Se me et hoc lusit. Cupio eam exoratum esse, ut patientiam habeat, brevi rependam. Dum mihi opportunus provideas pro tua in me benignitate, solare me interim saltem tuis litterulis. Vale, Jaurini 27. octobr. 1795.

gyötrődését is, hogy balsorsa annyira kényteleníti őt barátainak terhére lenni. Még körülményesebben föltárulnak ebben ez idétti helyzeti viszonyai. Valóban élesen jellemző vonások tükrözik e levelében is kedélyének nyomott állapotát, mely az enyhe hangulatú exordium után mindinkább fokozódva, végül erős emóciókban tör ki.

Elején mindjárt okát adja, hogy mi sürgette őt október hó derekán oly igen a hazasietésre. Ugyanis a „res angusta domi“ kosztosok fogadására készítette. Ezt találta egyedül kisegítő mód-
nak főleg arra, hogy valamikép adósságaiból is kivergődjék, miután minden egyéb cserben hagyta.¹⁾ Ezen kívül a Szerdahelyi részéről tapasztalt ellenséges indulat is háborgásban tartotta.²⁾ Pedig, a mint odábbi soraiból látható, merőben sikertelen volt e sietése. De meg a huzamosabb együttlét élvezetétől is megfosztotta őt.

Ismét mentegetődik ama nagy szorultsága miatt, mely őt arra készítette akkor, hogy útravaló költsége sem lévén, e hiányát megemlítsé Paintner rokonának és az általa szívesen ajánlott 5 frtot elfogadja. Nagyon sajnálja, hogy erről elbúcsúztakor Paintnernek szólt. Zavartsága miatt történt ez, meg mivel a hosszú útról alig megérezettnek állott azonnal ily kérelemmel is alkalmatlankodni; minthogy már egyébként is sok jótéteményét vette, szertelenségnek vélte azt tőle olykép mintegy kicsikarni.³⁾

7. „Gyakran tépelődöm, úgymond, a miatt is, hogy balsorsom barátaim terhelésére kénytelenít. Bocsáss meg és vedd hálámat ezen ajándékodért is.⁴⁾ Kosztost egyet sem kaphattam s ennyivel is rozszabbul folynak minden dolgaim. Végkép elvesztettem kedvememet.⁵⁾

Még a bécsi akademiától juttatott dicséret is, melynek buzdító hatásának kell vala lennie, megölt és elveszített. Igen

¹⁾ „Desperabam iam te venturum esse, et abitum meum urgebat assumendorum Convictorum sollicitudo, quam rationem unicum inivi, cum cetera mihi omnia male verterint, ut ex debitis aliquomodo emergerem.“

²⁾ „Eram praeterea vehementer perturbatus etiam Szerdahelyian a tam aperta inimicitia.“

³⁾ „Die Sabbathi pridie quam tu advenisses, me sequente die dominico iam certo abiturum, ut tum constitui concurrente etiam temporis mutatione, necessitas extrema impulit, ut penuriam meam tuae Theresiae detegerem. Obrulit illa statim quinque florenos, quibus saltem domum remeare possim. Doleo tibi me de hoc nihil dixisse. Sed parces temporum angustiae, parces perturbationibus meis. Alioquin multis te oneravi querelis, diu usus sum tuo hospitio; nolui tibi et hac petitione molestus esse, ex longa praesertim via reduci. Tot donis perceptis et hoc donum abs te extorquere, verebar, ne immoderatio sit.“

⁴⁾ „Saepe me et eo satis torqueo, quod me ob malam fortunam meam oneri esse oporteat amicis meis. Da veniam, et gratias accipe, quas tibi ago et pro hoc dono.“

⁵⁾ „Convictorem nullum omnino obtinui. Tanto mihi omnia deterius cedunt. Respondi iam penitus animum.“

kitüntető dicséret ez, de nekem fölöttébb nagy bajt szült. Olvasd, ide csatolom azt másolatban. ¹⁾ Megérdemeltem e dicséretet, megérdemeltem végre a nyájásabb szerencsét is. Első voltam, ki ezt az iskolát Győrbe behoztam. Kezdetben nem tetszett az, s kellemetlen volt a dolog újdonsága miatt, aztán pedig bajos is a szükséges kiadások miatt. ²⁾ Nehogy a városnak terhére legyek, s ezt az intézményt még gyűlöltebbé tegyem, a legszükségesebb tárgyakat is, habár királyi rendeletek parancsolák, kevésbbé sürgettem. Inkább akartam saját költségeimmel mind az iskolát fölsegíteni, mind pedig a szállást kijavíttatni, melyet egyébként is méltatlan sértegetésekkel juttattak nekem. ³⁾ Tanítványokat különféle jutalommal és kiváltkép a szegényeket gyakori segélyezéssel, e mellett nyájassággal vonzottam iskolámba, melyet sok türelemmel gyarapítottam, és folyton számosakat marasztottam meg abban. Míg mások kedvöket töltötték, én magamat majdnem a szükségesektől is megfosztottam s ernyedetlen munkásságban nappal és éjjel is fáradozva, a kívánt sikert oly helyeslő dicsérrettel, mint a minőt ezen iskola már több ízben nyert, a kimutatott dolgozatok által tényleg bizonyítottam be. ⁴⁾

8. Azonban a hálátlan városi tanács irántam és iskolám iránt megvetést tanusított; a városi kamarások bosszantottak, a város gazdája családjával együtt az iskolák udvarában, meg egyéb e nemű hitvány népség: a hajduk s nejeik és a kocsisok fölöttébb sok és méltatlan alkalmatlankodással terheltek. ⁵⁾

1) „Ipsa laus ab Academia Viennensi mihi tributa, quae me animare debuisset, occidit et perdidit. Summa est laus, sed mihi summum malum peperit. Legesis eam isthic adnexam in copia.“ — A mellékelt collaudatio ugyanaz, melyet 10 év múlva Fényfalvi Kardos Adorján neve alatt nyilvánosságra hozott. (L. Verseggi Fer. „Motskolódásai.“ 206—7. l.) Különös, hogy ez a dicséző ökmány, melyet Bécsben az illető szakavatott 3 tekintély 1795. március 29-ől datált, csak nov. 2-án jutott Révaihoz a pécsi tanfelügyelőségtől, a mint ezt Révai a Paintnerhez küldött másolaton így jegyzi: „Perceptum Jaurini 2-a Novembris 1795. ab Inspectione Regia Quinque ecclesiensi.“ — Talán ezt is a „temporis iniquitas“ okozhatta?

2) „Merui hanc laudem, merui fortunam, etiam tandem benigniorem. Primus introduxi hanc Scholam Jaurinum, initio ingratham ob rei novitatem, deinde gravem etiam ob necessarios sumtus.“

3) „Ne oneri essem Civitati, et Institutum hoc ne odiosius redderem, ipsas res summe necessarias, tametsi adessent Mandata Regia, minus ursi: meis propriis sumtionibus malui tam Scholam sublevare, quam etiam hospitium cum indigna vexatione mihi assignatum emendare.“

4) „Discipulos vario proemio, et frequenti subsidio praesertim pauperes, humanitate item, multaque patientia atraxi, et semper copiosissimos detinui. Aliis genio indulgentibus, ipse fere necessariis me defraudans, labore improbo tam diurno, quam etiam nocturno optatum progressum tanto plausu, quantum haec Schola iam saepe retulit, certis speciminibus factum fuisse probavi.“

5) „Ingratus ad haec Senatus me et Scholam meam contemsit, Camerarii vexarunt, Oeconomicus Civicus cum familia sua in area Scholarum, eiusque farinae ceteri, viles homines, Satrapae, Satraparum uxores, Aurigae multa me eaque indignissima molestia onerarunt.“

Midőn e bajoknak orvoslását kerestem a városi tanácsnál, mely az ő sópredék cselédségét védelmezte, minden körülmény rosszabbá kezdett fajulni, rágalmazás, becstelenítés s nyílt megvetés lett annak eredménye. Magasabb hatóság előtt nem akartam panaszolkodni, nehogy pörlekedésbe bonyolódjam.¹⁾

Miután oly föltetsző érdemeket szereztem, úgy reméltem, hogy mindezen kellemetlenségekből becstülettel ki fogok menekülhetni. Tudod, miket kíséreltem meg e végett.²⁾ De itt némely emberek, nem tudom mily gonosz indulattól elkapatva, tőlem nemcsak mindent megtagadni, hanem engem a legnagyobb gyűlöltetésbe törekedtek ejteni.³⁾

Királyi rendeletnél fogva engem végre valamely megtisztelőbb jutalom illet, de elleneseim úgy vélekedtek, hogy még a királyt is vissza kell tartóztatni kegyességében koholt rágalmakkal, melyek minél nagyobb ártalmamra váljanak. Tudod, mikre gondolok. Legnagyobb keserűséget okozza, hogy lázítónak kiáltanak ki.⁴⁾ A főigazgató, minthogy oly ügyes rajzoló vagyok, nem akarja, hogy ezen iskolától elbocsájtassam. Nyögni fogok tehát tovább is az adósság terhe alatt, sőt még nagyobb adósságba bonyolódok, hogy az iskola becületét fenntartsam, megfosztatván ezenkívül valamely jövőbeli alkalmaztatásnak minden reményétől. Ugyanis ha ezt a hivatalomat valamikor elhagyom, minthogy a secularisatio ily föltétel alatt engedtetett meg, menjek ki azután már fogyatkozott erővel, mint annyi érdemmel jeleskedő, káplánságra.⁵⁾

9. Mindezek, kiváltképen midőn ezt a tanévet megkezdeni szándékoznám, mivelhogy a városi zaklatás is keserűbb az előbbinél, nekem már annyi bajban megfárasztottnak ismét a legbúsítóbb felleget torlasztá kilátásom elé, úgy hogy legyőzötven türelmem.

1) „Dum malo remedium quaerem apud Senatum suas faeces defendentem, omnia in deterius la^{ti} cooperunt, in calumnias, infamationes, et aperum contentum. Queri locis altioribus nolui, ne liti me involverem.“

2) „Positis tam conspicuis meritis sperabam omnia haec ingrata cum honore effugere posse. Scis, quae tentaverim.“ — Körülményesen előadta folyamódásait a föntebbiekben.

3) „Sed hic homines aliqui, nescio quo malo affectu abrepti, omnia mihi non modo denegare, sed me in summam etiam invidiam trahere adnitebantur.“ — Ezekről szintén eléggé részletesen elmondta panaszeit az idézetekben.

4) „Regia Ordinatione debetur mihi tandem aliquod honorificentius praemium, sed ipse Rex impediendus est, ne benignus sit, fictis criminationibus mihi summe noxiis. Scis, quae putem. Acerbissime fero, me seditiosum proclamari.“ (L. föntebb 197. l.)

5) „Superior Director, quia tantus sum Delineator, ab hac Schola me dimitti non vult. Gemam ergo et porro sub debitis, imo in maiora involvar, ut Scholae honorem sustineam, adempta praeterea omni etiam spe futurae alicuius accomodationis. Si hoc munus aliquando deseruero, quia Secularisatio hac conditione admissa est, exeam deinde, iam viribus fractus, tot meritis clarus, ad cooperaturam.“

a végső kétségbeesés szállt meg. Egyszerűen abban hagytam a rajz tanítást. Hisz egyenlő a jutalom, akár tanítsak oly dicséretesen, akár semmit se tegyek.²⁾

Előadtam okaimat a városi tanácsnak. Ez pedig szokott erőszakoskodását újjal tetézte: hogy kikerülje az illető hatóságot, t. i. a főigazgatóságot, a honnét a baj orvoslását nyerhette volna, a püspökhöz folyamodott.¹⁾

Én ezt a forumot méltán megköszöntem. Mert a városi tanács vissza akart élni a püspök tekintélyével, mint valamely igen méltatlan ostorral, melylyel aztán mindannyiszor sújthasson, valahányszor a legcsúfabb bántalmakról panaszt tennék. Ezt a rút szolgaságot méltatlannak találtam.⁴⁾

Fölingerült a püspök is, ki elől kiragadtam az alkalmat, hogy új bajlódásokba elegendjék; mintha nem tapasztalná elég szomorú példáját a rossz eljárásnak.⁶⁾ Lépjen föl ellenem a tanács az illető helyen, szóljon a főigazgató, szóljon Szerdahelyi s a többi ellenségem már nyíltan a törvényes ítéletben, hogy melyek hát azok az én nagy vétségeim. Ha elmarasztaltatom, készséggel nyújtom oda fejemet, önként kérem ki a pallost, mint számomra e néven is igen kívánatos, hogy végre szűnjenek meg már az oly sok alattomos rágalmazások és telhetetlen üldözések. Ha pedig a törvényes vizsgálat után is olyanak ismertetem el, mint kit annyi dicsérettel tüntetnek ki, tehát ne nyomjanak a véka alá, hanem állítsanak a gyertyatartóra, hogy díszesen világítsak. Nem bánom, ha már rajztanítónak kell lennem, legyenek az kedvezőbb helyen, a hol nem kényteleníttetem mind magamat, mind vagyonomat tönkre tenni.¹⁾

²⁾ „Omnia haec, praesertim hunc annum scholasticum auspicari volenti cum et Civica vexatio acerbiore priore, mihi tot malis fatigato, tristissima nube iterum occurrisset, superata patientia extrema irrupit desperatio. Simpliciter cessavi a Schola danda. Par est enim proemium, sive doceam tam laudabiliter, sive nihil agam.“

¹⁾ „Exposui causas Senatui, Senatus solitae suae violentiae novam addidit, ut vitet forum competens, Superiorem nempe Directionem, unde malo remedium adferri potuisset, ad Episcopum confugit.“

⁴⁾ Ego hoc forum iure deprecatus sum. Senatus enim abuti voluit Episcopi auctoritate, quasi flagello indignissimo, quo me postea semper feriret, quoties de foedissimis iniuriis quererem. Hanc turpem servitutem dedignatus sum.“

⁶⁾ „Concitus est et Episcopus, cui occasionem eripui se in novas tricas immiscendi: quasi non satis habeat tristium exemplorum malae procedurae.“

¹⁾ „Quaerit me Senatus suo loco, loquatur Superior Director, loquatur Szerdahelyi, et ceteri hostes, iam palam in iudicio, quae sint tanta mea crimina. — Convictus ultro posco Carnificis gladium, mihi et hoc nomine exoptatissimum, ut tandem desinant tot occultae criminationes, et saturari nesciae persecutiones. Si vero is sum futurus et iudicio absoluto, qui tantis encomiis deferror, non premar sub modio, sed collocer ad candelabrum, ut luceam cum eorum. Pace mea, si Delineator esse debeo, sim loco benigniore, ubi me et rem meam perdere non cogor.“

Figyelemre méltó, hogy az iménti sorok fulminans kifakadása után, mely tetőző felháborodásának vehemens explosiojaként dördül meg, tüstént enyhülve, azonnal szelidebb hangulatban higgad le s nyomban könnyed humorral oldódik fel keserűsége. Paintnernek, ki, úgy látszik, Cicero e szavaival: „occalluisse oportuit“ igekezett őt megnyugtanni, kedélyesen ezt válaszolja: „A türelmi edződés vastag bőre, a mit ajánlasz, már át van lukasztva a bajoknak oly átható élessége miatt.“¹⁾

Aztán kérlelve kéri részvétét s ajánlását. „Terhellek. — u. m. — Ha nem segíthetsz, legalább szánakozzál rajtam. Nováknak, ki még nem ismer, ird meg, ha tetszik csak azt, a mit hogy rólam biztosan írhatasz, bizalommal hiszem, t. i. hogy azért, mivel piarista voltam, nem vagyok ám Koppi. Ezek a jó férfiak, valamint Lányi is, mindegyik piaristában Koppit gyanúfnak rejleni, és ezen tévedés által elkapatva a legártatlanabbat is nyomják. Szunerics, kir. tanácsos és tanügyi referens a helytartóságnál, ismer engem. Mint ismertet ajánlj neki. Csodálta az én türelmemet. Éljj boldogabbul mint én. Szánakozzál a sanyargatottakon.“²⁾

10. Több tekintetből eléggé megokoltnak látszik ezen irodalmi becsüekként vehető leveleknek az eredeti szöveg mellékletével is nyomósbitott közlése. Közvetlenebbül tárulnak így elénk hőstünk ez idétti válságos körülményei s ezek miatti kedély-háborgása. Meg egyébként is élesebben kitetszenek így a bennök rejlő érdekes vonatkozások ama súlyos időszak némely jelentős mozzanataira. — Tények és tényezők, helyzetek és viszonyok nyervén belőlök megvilágítást, korrajzi adalékokul is jóformán beválhatnak.

Kiváltképen a hazai oktatásügy az idétti viszontagságait illetőleg nem egy jellemző vonás észlelhető azokban. Hisz a győri rajziskolának az utóbbi levélben ecsetelt sajnos állapota nagyon rá vall arra a szunyáta nembánomságra, mely miatt még az ily

1) „Callum illud, quod mihi commendas, iam perforatum est tanto malorum acumine.“

2) Onero te. Si nequis succurrere, saltem compatere. Novákio, qui me nondum novit, scribe, si lubet, hoc solum, quod de me te scribere secure posse confido: me, quod Piarista fuerim, non tamen esse Koppium. Sub quolibet Piarista boni hi viri, uti et Lányius, Koppium latere suspicantur, et hoc errore abducti innocentissimum quemque premunt. — Szunerics S. C. R. A. Maiestatis Consiliarius ad Exc. Consilium Locumtenentiale Regium in Studiorum Commissione Assessor Referens me novit. Notum me ipsi commenda. Miratus est patientiam meam. Vale me felicius; miseris condole. 1795. nov. 25. — Hogy minő oknál fogva szabadkozik az ellen, hogy őt a kormányközegek Koppinhoz hasonlónak véljék, tudható a főntebb előadottakból. Azért esik neki oly igen zokon, hogy őt ellenesei egyebek közt még lázítási törekvésekről is vádolgatják; mert ilyesmi legsúlyosb vétségül számított be akkor, különösen a tanfőfiaknak. Ily vád miatt lakolt a többi közt Koppi is. A mit erre vonatkozólag érint, magyarázatul szolgál némely főntebbi mentekézéseire, hogy t. i. a piaristák elleni „sinistra opinio“ készítette őt a rendből való kilépésre. (L. főntebb 135. l. az 1794. jul. 22. k. levelét.)

hasznos intézménynek csak meglehetősen jó karban fenntartása is aligha sikerülhetett volna némely kiválóbb magán buzgalom áldozatos erőfeszítése nélkül. Egyébüttl még mostohább állapotot is szült e hanyatlási időszak. Mert bizony nem igen találkoztak ám másutt ennek az ügynek oly lelkesült bajnokai, mint a minő Révai volt, legalább kellő számmal épen nem. — Ezért is méltán helyezhetett ő valamit ily érdemeiben, s joggal panaszolhatta sérelmeit.

Mint hogy azonban Révainak már egyébüttl is voltak e nemű conflictusai. sőt majnem mindegyik állásától többé kevésbbé ilyenféle surlódások következtében vált meg: erős gyanut támaszthatnak eme panaszai is, vajjon a behatóbb itélet szerint nem inkább rá esnek-e vissza nagyobb részben a mások ellen emelt vádak? Vajjon nem az ő fokozott idegessége okozta-e helyzeti viszonyainak ily türhételenné fajulását? Vagy tán csak a főntebb említett más forrású keserőségei miatt erősebben felizgult költőies érzékenykedése túkrözteti állapotát oly igen sötét színben? Mert ilyesmit is könnyen gyaníthatni azon szertelen eruptióból, melylyel panaszai közben hatványosult pathosa mintegy lázrohamba csap át.

Rendén való lesz tehát, az ő alanyias ömlengéseivel lehetőleg szembe állítani a más oldalról nyilatkozó hiteles tanuságokat is. Figyelmes egybevetés által kellőbben kiderülhet így a kérdésbeli dolog tárgyias valósága.

11. Meglehetősen csomó okmány szolgál e végett bizonyásgúl, szám szerint 17 darab ügyirat. Épen a győri normalis iskolák akkori igazgatójának Dió Mihálynak hivatalos jelentései ezek, még pedig legtöbhnnyire tüzetesen a főntebbi panaszos ügy miatt írottak.¹⁾

Annnyival jelentősebb tanuságokul tekinthetők ezek, mint-hogy belőlök jóformán kitetszik az igazgatónak valamint ügyszeretete, hivatalbeli lelkiismeretes gondossága s igazság tisztelete, úgy e mellett még különösen Révai érdemeit szívesen méltányló elismerése is. Nem csak hogy vallja ezt, hanem ezen iratainak bizonyossága szerint tényleg is tanusítja.

Igy látjuk ezekből, hogy már 1790. óta, a midőn Dió Mihály ottani igazgatói hivatalába lépett, folyton éreztette Révaival jó-akarátát. Azon fölül, hogy a tanfelügyelőséghez több ízben dicsérő jelentéseket terjesztett föl sikeres tanítói működéséről, Révainak kívánatára időnként külön bizonyítványokat is állított ki rajztanítói érdemeiről, midőn ilyest valamely folyamodása mellékletéül igényelt.²⁾

¹⁾ T. c. Mohl Antal győri kanonok s belvárosi lelkész úr különös szívességének s tudományos érdeklődésének köszönöm, hogy ezen iratoknak, melyek eredetiben a győri plebánia irattárában vannak, teljesen hiteles másolatát bírhatom.

²⁾ Két ilyen külön bizonyítvány van e hivatalos iratok köz*, az egyik 1791. dec. 21-én, a másik 1793. ápril 12-én kelt.

Szivesen tanusította iránta való elismerését az által is, hogy azon 300 forintnyi jutalomdíjból, melyet a kormány akkoron a pannonhalmi apátság jövedelméből a győri normalis iskolák tanítói közt remunerazio cím alatt érdem szerinti kiosztás végett évenként utalványozott, Dió M. igazgató Révainak, habár a rajztanítás csakis rendkívüli tárgyként vétetett, aránylag tisztességes jutalékok kiadvánt adatni,¹⁾ és ezt a fölterjesztett javaslati véleményben nyomosan indokolta Révainak sikeres buzgalma kiemelésével.²⁾ Ezek szerint előbb 40, utóbb 50, végül pedig már 55 forint jutott Révainak a 6 tanítói egyén közt felosztandó 300 forintból, holott az iskolai tüzelőfa használatára nézve is jelentős kedvezményben részesült. De még egyébként is meleg részvétellel igyekezett a szíves igazgató Révait vigasztalni többszöri kellemetlenségei közben.³⁾

Ilyen kiváltó lévén Dió Mihály, különösen Révai irányában nemcsak előjárói méltányos elismeréssel, hanem tudományos képzettségéhez képest tisztelő vonzalommal is viseltetvén, eléggé érdemes arra, hogy a főntebb felsorolt sérelmekre vonatkozó hivatalos jelentései illeték szerint számba vétessenek. Különben is úgy követeli az igazság ügye, hogy az „*audia tur et altera pars*“ jogi szabály szerint hallgattassék ki a másik fél is.

Nem tehetjük ugyan, hogy ezennel egész terjedelmökben közöljük a néhány aprólékoságokra is kiereszkedő ügyiratokat, — igen aránytalan kiszéledésre tévesztene ez —; de a tényálladék kellőbb kiderítése végett legalább a lényeges differentiókat jelezni nem lesz fölösleges. Mert nem csekély változatot idézett elő e vizsályos ügy is Révai élete folyamatában. Sőt jelentős forduló pontnak volt ez is egyik erős lökésű eszközölje.

12. Huzamos idő óta, mondhatnié veken át háborgatták már Révait azok a környezeti alkalmatlanságok. Valóban csodálható, hogy oly ingerlékeny létére még is annyi ideig elbírta azokat viselni oly türelemmel, mely Szunerics Márton előtt is feltűnt.⁴⁾ De már ezen évben, midőn más oldalról is bőven meggyűlt bajai amúgy is majdnem folytonos izgalomban tarták, mindinkább megfogyatkozott türelme. Kiállhatatlannak érezte főleg az enyhébb évszakban a nyitott ablakokon át folyton háborító s az ekkori ideges kiváltóira igen bántólag ható zörgést, robogást, közben

1) Hat ilyen jelentés van Dió Mihálytól a főntebb érintett 17 darab ügyirat között.

2) Így jelzi róla az 1790. szept. 29-én a tanfelügyelőséghez fölterjesztett „*Opinio*“ hogy „*vir artis suae non minus ad prime peritus, quam diligens*“, az 1791. szept. 25-én kelt fölterjesztés pedig így szól róla: P. Nicolaus Révay, e Scholis Püis, qui qua magister Graphidis in defessa m omnino in tradenda arte delinendi opera m impendit.“

3) Ezekről odább lesz említés.

4) L. főntebb 229. l. az 1795. nov. 25-én kelt levele végzavait. „*Miratus est patientiam meam*.“

botrányos pörpatvart, nyers szitkokat s egyéb pórias éktelenségeket, melyek a komoly elméleti munkásságot különben is igen kellemetlenül zavarják.

Nem állhatta meg szó nélkül. Sokszor ismételt intéseinek sikertelensége miatt a türelmetlenség néha erősebb feddésekre is készített. Ilyesek pedig a városi cselédség durva tömegét aztán még kiméleltlenebb dacoskodásra bősztítették.

Kiváló szerepet vitt a csendháborgató garázdaságban épen a város gazdája, ki szintén ott lakott mint az iskolai épületnek is felügyelője. Azonban tisztí feladatának egyik lényeges része rovására a házi rendet maga zavarta leginkább, gyakran veszekedvén nejével és családjával, különösen ittás állapotában. Nem csak napközben, hanem éjjel is történtek köztök csetepaték.

Nevezetesen ez évi június havában támasztott ily lármás jelenetet Pintér uram, az iskola-ház példás felügyelője. Részegen érkezvén haza késő éjszakán valamely korcsmai dőzsölésből, valóságos éjjeli zenebonát gerjesztett, mely az összes lakosságot fölriasztotta álmából s az összecsendültekben szörnyű botránkozást keltett.

Aljas szidalmakat hallatott e közben Révai ellen is, ki tán közvetve cselédje által csitítólágy igyekezett rá hatni. Ezért e szeretlenül felháborító esemény után igen erélyesen sürgette Révai az igazgatót, hogy a már ez előtt is többször elpanaszolt bajok hathatós orvoslása végett tegyen komoly lépéseket a városi tanácsnál, még pedig azt követelve, hogy az oly botrányosan garázdálkodó gazda azonnal távolíttassék el onnét.

Azonban Dió Mihály fölöttébb kényes feladatnak találta ezt a kivánalmat, tudván, hogy a tanács tagjai között némelyek igen pártolják a város gazdáját, ki már 17 év óta viszi e hivatalt, s hogy a baj orvoslásának különösen olyatén módja, minőt Révai követel, nem csak hogy ki nem vihető, hanem annak csupán megpendítése is sok ízetlenséget fogna szülni. Abban a reményben, hogy majd némileg enyhülni fog Révai neheztelése s az ügy tán úgy szép szerével csöndes módon sikeresebben kiegyenlíthető, addig halasztgatta a hivatalos föllépést, miglen több oldalról úgy értesült, hogy Révai a már nagyon is megsokalt helyzeti bajok miatt le akar mondani rajztanítói állásáról; a minthogy mondogatta is ezt többeknek, miután azt látta, hogy az alamár városi előljáróság közönye, sőt a selejtes népséget pártoló elnézése miatt ez mindinkább vérszemet kapván még szándékos boszantásokra is mer vetemedni.

13. Miután az igazgató már sűrűbben is vette nesztét Révai lemondási szándékának, sőt némileg az ő saját szavaiból is olyasmit észlelt ki, kellő mihez tartás végett biztos tudomást kívánt arról nyerni, sőt határozott nyilatkozatra akarta őt bírni még: pedig formaszerinti eljárással.

Ezért július hó 7-én összeülésre hívta egybe a tanítói testületet, s ott egész hivatali komolysággal intézte Révaihoz a végetti felszólítását, hogy nyilatkoztassa ki határozottan, vajjon csakugyan eltökélt szándéka van-e rajztanítói állásától a jövő évre megválni, a mint ezt már szélében rebesgetik, s ahogy ilyesmit már ő előtte is több ízben igenelni látszott.¹⁾ Mert nagyon érdekeben van az igazgatónak, erről annak idején alapos tudomást szerezni. Fölöttébb sajnálná, — u. m. — ha Révai, midőn állapotát jobbra fordítani törekszik, reményében maholnap csatlakozottnak érezné magát; nagyon fájlalná, ha szándéka nem úgy sülné el, mint ahogy kívánja.

Azonban, ha már erősen föltette magában, hogy helyzetét változtatja, hivatalosan fölkéri őt, szíveskedjék ezt kinyilatkoztatni a tanítói testület előtt s aztán egy pár sorral írásban is kifejezve néhány nap alatt átadni. Mert ha csakugyan abban állapodik meg, neki a felsőbb helyi utasítások szerint kellvén eljárnia, kötelességében áll a városi tanácscsal egyetértőleg azonnal valamely alkalmas minőségű rajztanítóról gondoskodnia.

E komoly felszólításra Révai sem legott nem válaszolt határozott lemondással, sem írásban nem adott be ilyest. Dió Mihálynak odább említendő jelentései, különösen pedig Révaihoz intézett felszólításai eléggé tanúsítják ezt. Ezekből az vehető ki, hogy az igazgatónak inkább csak az eddigi panaszai sikertelenségét hányta fel, később a városi tanácshoz is panaszos jelentést adott be, melyben gravamenjeinek meglehetősen mennyiségét sorolta fel. Ezek aztán az igazgatóhoz küldettek véleményadás végett.²⁾

¹⁾ Az ezen actusról szóló jegyzőkönyvi fölvétel Dió Mihálynak említett hivatalos iratai közt, mint látszik fölterjesztés végett átírva, így szól: „Acta Consessus Literarii die 7-ma Mensis Julii Anni 1795. celebrati: 1-mo Quemadmodum Dnus Clarissimus Professor Révay iam saepius mihi innuere visus est, sese futuro anno scholastico stationem praesentem deseriturum, ita id ipsum ab aliis quoque passim auditur narrari. Propositum isthoc, sive intentio, num fundata sit, nec ne, Primariae hujus Scholae Directoris quam plurimum interest in tempore scire. Atque hac de causa hodiernum celebrare consessum constitutum est; ut scilicet, quod hucusque privatus incertis rumoribus accepi, hoc ipsum iam nunc ex incumbenti officio sua formalitate processurus, qua Regius Primariae hujus scholae Director intelligam. Plurimum sane ex animo doleam, si Claritas Vestra, dum rerum praesentium meliorationem intendit, se hodie cras spe sua frustratum videre cogeretur; multum dolerem, si minus optate verteret propositum... Nihilominus, si Claritas Vestra sedem suam mutare firmiter proposuisset, perofficiose oro, ut sese nunc e a t e n u s coram considentibus hic D.D. Professoribus declarare, hancque Declarationem paucis lineolis intra aliquot dies consignare ne gravetur. — Nam si ita fixum esset... — Ez után a II. pontban az a kérdés vetetett föl, hogy mennyire haladtak a tanítók mindegyik osztályban tantárgyaik előadásával. De minő választ nyert az igazgató föltett kérdéseire: azt Dió Mihály ezen irata nem jelzi. Lehet, hogy ezt egyelőre csak is fogalmazványkép jegyzette föl így.

²⁾ Odább lesz rólok szó.

14. Dió Mihály különösen a város gazdája elleni panasznak, mint igen kényes ügynek hivatalos bejelentését Révai epés zúgólódásai dacára egész július hó végeig halasztotta, habár az iskolai épületben történő háborításokra nézve a többi tanítók is igenelték Révai kifogásait. Kétségkívül előre gyanította, hogy mily sok ízetlenséget vonhat az maga után. Végül alkalmasint Révai hevesebb sürgetésére elég huzamos fontolgatás után, július hó 31-én terjesztette be a városi tanács elé azért folyamodó kérelmét, hogy az iskolai lakban eddig tapasztalt csendzavarások megszüntetése végett komoly intézkedés történjék és ezért a városi gazda kegyesen megintessék.¹⁾ Óvatosan mellőzte ebben Révainak azon erős postulatumát, hogy Pintér gazda onnét azonnal eltávolíttassék.

Dió M. maga is kételkedik abban, hogy az ajánlotta *gratiosa* admonitiónak, mint csak is palliativ szernek, valami megnyugtató sikerét lehessen remélni. Látható ez kérelmezésének ime zárjel közti szavaiból: „ha ugyan remélhető így a béke.“ Révai pedig épen nem volt e föltétellel megelégedve; persze hogy nem is lehetett a praecedentiák után. Mert biz ő már azon éjjeli botrányos esemény után legott határozottan kimondotta s azóta is több ízben ismételte, hogy vagy annak a garázda sáfárnak kell

¹⁾ Mint jelentős okmányt eredeti szövege szerint szólaltatjuk ezennel: „Amplissime Magistratus Perill. ac Generosi Dni, mihi singulariter colendissimi! — Primariae huiusmodi nationalis scholae Professores in genere, cumprimis vero R. D. Nicolaus Révay, iam saepius dolenter de eo questi sunt, quod clamoribus, tum multibusque prorsus intolerabilibus per habitantem in domo scholari Oeconomum Pintér, perque ejusdem familiam diversimode, et durante institutione publica, et post hanc in aula frequentissime excitari solitis tantopere turbentur, ut juventute ob magnos strepitus explicationem minus intelligente longiori passim tempore doctionem interrumpere oporteat; domi vero laboribus scholasticis modo praeparatorio intentis ob molestias has fere non liceat frui quiete — ad studendum, prout liquet, quam maxime necessaria. — Amarissime sane accidere debet Docentibus, similibus molestiis in laboribus suis, maximis caeteroquin taediis obnoxii, turbari, qui certo et sine hoc tumultu abunde, quod agant, habent, ut sese juventuti, natura sua multum distractae atque ventosae intelligibiles praebeant; — triste porro est, haustis iam usque ad nauseam paedoribus atque pulveribus scholasticis nec in assignato sibi hospitio quiete frui, inque pace officiosis studiis vacare posse.

Ea de causa iam saepius a Docentibus requisitus nunc demum A. Magistratum praesentibus perofficiose oro, quatenus dictum Oeconomum gratiose admonere dignetur, (si modo ita quiete sperari possit) ne deinceps institutio publica, altum, ut patet, silentium poscens, ulla ratione sive per ipsum, sive per familiam turbetur, neve (quod nuper in tempesta plane nocte — exortis Oeconomum inter, et ejus uxorem rixis cum scandalo concurrentium factum dicitur,) Professores in habitationibus suis quascunque demum molestias perferre cogantur. Hoc dum me ab Amp. Magstu bonae prolium Educationis (ut hucusque expertus sum) cultore quam maximo, obtenturum confido, debita cum veneratione sum. A. M. humill. Servus M. Dió. Prim. Nationalis. Scholae Dir. Loe. Jaurini die 31. Julii 1795.“

abból a házból okvetetlenül távoznia, vagy ő hagyja ott a rajztanítói állást.

Elgondolható, mily kínos szorongásba ejtette az igazgatót ez a kemény föltételű dilemma. S ebből jóformán megokolható késedelmezése, melyért aztán a háborgó kedélyű Révai őt félénknak, sőt gyávának is mondogatta. Dió M. pedig, ki a helyzeti viszonyokat alaposan ismerte, a sejthető viharnak elejét akarván venni, még is azon enyhébb expedienst választotta, a mint ez az imént idézett kérelmezéséből látható.

Ámde még így is mily lélekvesztő baj fejlődött abból! Valóságos darázs-fészekbe nyúlásnak bizonyult az. Dió Mihálynak odább említendő hivatalos irataiból láthatni, mily sajnos következményt vont maga után még az oly igen megfontolt s lehetőleg devalvált, sőt a minimumra reducált elégtétel kérelmezése is.

15. Igen valószínű, hogy a cimboralók közt némi forrongást keltett Révainak korán tudomásul vett erősebb követelése. Az illetők éltek a gyanupörrel, mert attól tartottak, hogy azzal majd még több más kényes dolgot is fölkarvarhat. Ehhez képest eleve gondoskodtak ez ügynek lehetőleg háttérbe szorítása, ha lehet egészen elnyomása végett. Ily törekvések nem ok nélkül ejtették habozásba az igazgatót, kinek ezek miatti késedelme azonban alkalmasint növelhette is a baj elmérgesését.

Ugyanis az alatt mindinkább híre szállongott annak, hogy mit sürget Révai kérlelhetetlen indignatiója Pintér sáfár ellenében. Ez sem volt rest a létért való küzdelemben, sőt minden áron arra törekedett, hogy nem csak a ráirányozott súlyos csapást kiellenezze, hanem hogy magát minél kifogástalanabbként tüntesse elő, vádolóját igyekezett rágalmakkal is befeketíteni. Hadd kényszeríttessék ki abból a házból, melynek ő már 17 év óta felügyelője, sokkal inkább az a jöttment hóbertos rajzoló mester, az az irka-firkáló csodabogár, ki úgy is csak a város különös kegyelméből lakik ott ingyenes zsölléerként s még is ő tesz izgágát, s még parancsolni is akar. Majd bizony, csak az kellene még, hogy ő a maga kényeért még a 17 évig sáfárkodó gazdát is kiparancsoltassa onnét. Megmutatja ő, hogy vele mint Schafferrel ily képtelenség nem fog történni.

Igy fogta fel Pintér gazda a jogi kérdést és nem is mulasztott el semmit arra nézve, hogy ez valóban az ő részére döntessék el. Hogy s mikép és mennyiben sikerült neki föltett szándékát érvényesítenie, illetőleg megingatott állását megvédenie, majd elválik az odábbiakból.

Annyit már előre is említhetünk, hogy erősen neki gyürközött a jogi vitának. Mint afféle bormegissza ember belátogatván oly helyekre, hol a „*facundi calices quem non fecere disertum?*” szerint az eloquentia forensis, vagyis a forumi, ha úgy tetszik,

piaci szavattyúság nagyon kelendő, méltán erős bizalmat helyezhetett ebbeli képességében. De meg az ő érzületéhez képest a módok megválogatásában sem volt valami finnyás töprengő. Most pedig az előtte igen nagy fontosságú életkérdés forogván fenn, ugyancsak hozzá kellett fognia az erős mérkőzéshez.

Egyelőre ennyiből is kiviláglik, mily nyomos oknál fogva ömlesztette Révai a Paintnerhez intézett főntebbi leveleiben ama keserű érzelmeket, s mily való alapú az, a mit már az okt. 11-én Rátóton írt panaszkodása zárszávaiban ekkép jelzett: „Még nem ömlesztettem eléd minden keservemet, különösen azokat, a mik még a hitványabbak részéről is történtek gyötrésemre. Minthogy — u. m. — a kegyetlen sorsnak annyit lehet ellenem tennie, a legselejtesebbek is azt hiszik, hogy nekik is mindent szabad ellenem elkövetniök.“

Révai az ő szellemi kiválósága érzetében, főleg pedig irodalmi nagy célzatai tudatában bizonyára nemcsak „fortunae ludibrium“-nak, hanem viszontagságai fölöttébb keserű sarcasmusának nézhette mind ezt.

XI. Révai vizsályos ügye s annak következményei.

1. Egyébként is eléggé meggyült bajai közé sajtáságos bal-
esetként s mondhatni épen a legrosszabbkor vegyült az a házi
kellemetlenség, mely ekkor, tán holmi ellenséges maleversatio
által is szitogatva, oly kártékony gyuladást támasztott a kezdetben
csekélyszerű szikrákból, úgy hogy ez is tetemes járulékkal növelte
Révainak ez évi keservei sokaságát, „malorum Ilias“-át, amint
ez a következményekből bőven kiviláglik.

Nem az előadásnak érdekesbitése, már úgymint változatos
jelenetek, meglepő különösségek s rikító ellentétek által vonzóbbá
idomítása, hanem jóval lényegesebb indok késztet arra, hogy
ezennel hősünk életviszontagságainak prózai részleteibe kissé
mélyebben is bele bocsátkozzunk, sőt azokat holmi aprólékos hét-
köznap körülmények feszegetéseig kutassuk.

E magokban véve inkább negativ befolyású incidensek
némely jelentősb kérdések megoldásához nyújtnak tényadatokat,
melyekből az odább említendő következmények kellőbb megoko-
lást, teljesebb megvilágítást nyernek.

Hadd lássuk ezért a főntebb már megkezdett sajnálatos
séreلمي úgynek valóban száanalomra méltó folyamatát.

2. Pár nap mulva azután, hogy Dió Mihály jul. 31-én a
városi tanácshoz beterjesztette azon petícióját, melylyel az iskolai
épületben folyt háborgatások megszüntetését kérelmezte,¹⁾ csak-
ugyan tárgyalás alá került a bepanaszolt ügy. Meghivatott arra
az igazgató is, megidézettett kihallgatás végett a vádolt sáfár is.

Azon tudomása szerint, hogy Révai az iskola-házból mentől
előbbi kipurancsoltatását sürgeté, oly előkészülettel ment oda
Pintér gazda, hogy mindenkép ellenkezőjét vívja ki annak, a mit
vádolója kíván, hogy necsak elmarasztalás ne érhesse, mely tán
hivatalvesztést is vonhatna maga után, hanem inkább hogy az ő
ellenese húzza a rövidebbet.

¹⁾ L. főntebb 234. l.

És valóban olyatén hangulattal állított be a tanács elé, mintha sajátképen ő volna a sértett fél s jogosult az elégtétel követelésére Révai ellenében. Mert hát már 17 év óta lévén ügynevezett „Schaffer“ és házfelügyelő, mintegy bele élte magát a főlebbvalói önérzetbe. S hiedelme szerint tett ő már ennyi idő folytán oly fontos szolgáltatokat a városnak s különösen a tanácsbelieknek is, hogy méltán kiérdemelte kékbeli ember létére is egyik-másiknak bensőbb bizalmát is. Tehát bátran számíthat pártolásukra, különösen holmi olyan nagyralátó, semmivel bírójazmester ellenében, kinek aligha van köztök jóbarátja, mint afféle magába vonult rideg embernek.

Ilyetén felfogása szerint hogy ne hihette volna Pintér gazda, hogy mint különben is elég szemes és szavattyús egyén kétségkívül ő lesz ez ügyben győztes? S e hiedelem bizonyára edzette is hátorságát. Fől is tette magában, hogy török vagy szakad, de minden áron megmutatja, hogy nem ő lesz a vesztes. Mert hisz van ő neki elég mondani valója s ha kell, tanúkkal is ugyancsak derekasan bebizonyítja állításait. Családjá s a városi cselédség vele egyértelmű lévén ez ügyben, tanuságot tesz mellette.

Igy bőviben érezvén magát nem csak a védelmi, hanem a támadó érveknek is, egészen biztos önérzettel fogott a védekezéshez. Sőt könnyedén elhárítván magáról a terhelő vádakát, legott felpörösi álláspontra helyezkedett s tőle telhető garral csak úgy szórta a merész megszólásokat s rágalmakat ellenesére úgy, hogy az igazgató, mint a panaszos ügynek a tanács elé betérjesztője majdnem elképedve bámult a botrányos jeleneten, s az elfojtott harag miatt, a mint utóbb maga vallja Révainak, fogsikorgatva („friends“) hallgatá a vakmerő becsméréseket.¹⁾

Bizonyára nagyon kínos helyzetben érezhette ott magát Dió Mihály, ki azon reményben jelent meg, hogy az általa hivatalosan bejelentett ügy illő eszélyességgel fog ott elintéztetni, mely némileg elhárítja a bepanaszolt izetlenségek tetemes részét. De mint irataiból kivehető, habár rajta ugyan nem mult a közvetítő jó szándék, a helyzet kedvezetlensége miatt épen nem sikerült azt érvényesítenie. A bölcs tanács a helyett, hogy a sáfárt a vádpontokra szorítkoztatta volna, sajtátságos tapintatlansággal tért engedett neki arra, hogy az ő nyers mivolta szerint becsületsértő expectoratiókra fakadhasson, még pedig a nélkül, hogy ilyesekért kellőleg rendre utasította volna, sőt némely felöltő támogatás által még biztatást is tapasztalhatott a tanácsbelieknek különösen egyike részéről.²⁾

¹⁾ L. odább Dió Mihály nov. 15-én kelt iratát.

²⁾ Erről szóland odább szintén Dió Mihálynak Bahomeg tanácsbeli részére nov. 13-án kelt bizonyítványa.

3. Dió Mihály, mint írott nyilatkozataiból kiviláglik, bármennyire helytelenítette is ezt az ildomtalan procedurát, kénytelennek érezte magát ott kiváltképen a magistratus tekintélye iránti kimélethez többnyire tartózkodó szerepre szorítkozni. Mind emellett Pintért főleg az ellene bejelentett vádpontokra nézve menthetlenül vétkesnek találván, azon véleménynek adott kifejezést, hogy egyelőre mind a magistratus által, mind pedig ő általa szigorúan megdorgáltatván, köteles legyen Révait az ellene elkövetett bántalmakért megkérdelni.¹⁾

De a mint az eredmény mutatja, e mérsékelt javaslata sem juthatott érvényre. Mert az agyafűrt sáfár merész ellenvetéseiből a tanács többsége azon hiedelmet merítette, hogy azt a Révai részéről fölöttébb exaggerált s túlságosan élére állított panaszok ügyet csak is az ő cselédjének a sáfárnéval történt összekocsnása s ismétlődő civakodása okozta, ki aztán ennek következtében csupa gyűlölségből sokféle mendemondával merőben balvélekedésre tévesztette, sőt haragra is gerjesztette Révait Pintérék ellen. Ilyesmí pedig annyival inkább történhetett, minthogy az iskolai tanításon kívül úgyszólván folyton az íróasztalánál foglalkozó tanár úr csak is cselédje révén vesz tudomásul holmit a kívül történő dolgokról. Ez pedig a sáfár előadása szerint vajmi igen rossz lélek, s mint ilyen főokozója minden bajnak a házban; ő rágalmazza Révait s előtte mások ellen árulkodik afféléről.

Hogy is ne jellemezte volna ezt a szerinte ármányosan vádaskodó cselédet Pintér önmentsége érdekében minél gonoszabbnak? Tette pedig ezt oly malitiosus módon, hogy úgy oldalvást egyszersmind annak gazdáján ejthessen becsületsértést, sőt lehetőleg bosszút állhasson az ellene támasztott vádért.

Az ügy sajnós resultatumából látható, mennyire sikerült álnok praktikája. Mert a tanácsbelieket oly annyira rá bírta beszélni ármányosan kieszelt előadásával, hogy azok nem látták szükségesnek az igazgató javallta expedienst, hanem inkább abban állapodtak meg, hogy miután a bepanaszolt sérelmi ügy csak is Révai cselédjének a sáfárnéval történt civakodásából származott, tanácsoltassék Révainak, hogy az ily összezőrdülések s belőlök eredő háborgatások megszüntetése végett távolítsa el azon cselédjét, ki ily házi pörpatvarok okozója, s aztán a többire nézve is meg lesz a kívánatos házi béke.²⁾

4. Ezt a határozatot, mint Dió Mihály irataiból kivehető, inkább csak szóbeli közlés útján kívánta a tanács általa tudatni Révaival, kit e valóban gúnyos eredmény legott erősen fölháborított. Mert bármily kiméletes módon adta is azt az igazgató-

¹⁾ Dió Mihály odább idézendő hivatalos irataiban ismételten is említi ezt

²⁾ U. o.

értésére, az ítélethozásból világosan láthatta az általa sürgetett vádnak habár csak amúgy közvetve, de mégis inkább az ő rovására háríttatását. Ez pedig így a bitorkodó sáfárnak igazoltatását, sőt az ő kudarcával mintegy plausibilis diadalra juttatását láttatá. Ily végzést Révai valóban lealázó csúfságnak tekintett s azon érdemei érzetében, melyeket rajztanítói buzgó tevékenységével kivívott, egyszersmind rút hálálanságnak is.¹⁾

Nem csak a városi senatus ellen keltett ez benne lázas indignatiót, hanem keserű neheztelés szállta meg őt egyszersmind az igazgató irányában is. Mert úgy gyanítá, hogy ez nem kardoskodott ügye mellett eléggé erélyesen. Ezért erős szemrehányásokat is tett neki. Dió Mihály pedig engesztelőleg azzal igyekezett őt megnyugtatni, hogy ő a maga részéről megtette mindazt, amit a kényes körülmények közt megtehetett; de miután a sáfárnak oly kivívó ellenvetései, sőt merész ráfogásai a tanácsbelieket részére hajlították, ő az azok megcáfolására szükséges tényadatokról nem bírván tudomással, kénytelenítve érezte magát arra, hogy a tanács ítéletét elfogadja, s így megbízatása szerint Révainak is csak ezt ajánlhatja.²⁾

Révai azonban távol attól, hogy ily rá nézve lealacsonyító ítéletet elfogadjon, habár csak ajánlatkép jelentetet is az neki, sokkal inkább gondolt annak erélyes megtorlására. Felforrt haragjában ugyancsak rámondta legott az ekkép ítélő városi tanácsra a megvetés azon erősebb kifejezését, melyet az ily önérzetsértő kisebbitések rögtöni letromfolására szokott mondani: „des puo viles homines.“

Mintegy „odi profanum vulgus“-féle emelkedett önérzettel vilantotta ezt oda ekkor is tüstént ama gyarló ajánlat üzenői ellen.

Később még inkább fokozódott boszankodása, a mint egy és más oldalról holmi sértőbb részletességekről is vőn tudomást.

5. Ezen valóban ízetlen esemény tehát némileg Révaira nézve is valósultnak mutatja azt a régi latin közmondást: „Audit, quod non vult, qui pergit dicere, quod vult.“ Mert az ő nem alap nélküli ingerültségében hihetőleg ő is ejtett ki olykor olyasokat, amik talán a közvetítők által nagyítottan még inkább olajt önthettek a tűzre. Így történhetett, hogy a házbeli cselédség civódása, amint ez afféle népség közt gyakran tapasztalható indultatos szóváltásaik közben, őt is bele elegyítette aljas pletykáiba s egymást sértegető piszkolódásaiba. S ezekből aztán hathatós önvédelmi érvekét vélt gyűjthetni az érdekeiért teljes erőfeszítéssel küzdő sáfár. Mert főleg az fokozta ennyire a viszályos ügyet, hogy Révai mindenkép ennek mentől előbbi elüzetését sürgette.

¹⁾ L. főntebb 226. l.

²⁾ Így szólnak erről Dió Mihály odább említendő iratai.

Mintán e követelése már mintegy köztudomásra jutott volt, kétségkívül nem késett a szószátyárság azonnal híresztelni az elejtő ítéletet is. Hisz a nemtelen érzelmű ellenféltől eléggé kitelhetett az, hogy nyíltan kérkedjék különösen a cimborák közt az általa kivívott diadallal, meg avval is, hogy mennyire nem hiányzott e végett a tanácsbeliek pártolása.

Igy támadhatott Révai ellen az a nyílt rágalmazás, nevének meghurcoltatása s több oldalról éreztetett megvetés, mint a hogy ezt oly keserűen panasolja a Paintnerhez nov. 25-én írt levelében. ¹⁾

Ezekhez képest nagy elhatározásra készült magát elszánni, hogy az oly kínos viszonyok közül bármily áldozattal mentül előbb s lehetőleg tisztességes módon kibontakozzék. Ámde vajmi bajos kockázatásba került ilyesmi épen ekkoron a legkritikusabb időben s a rá nézve különösen majd minden részről igen aggasztó körülmények között! Valóban hathatós okok tartóztatták vissza attól, hogy úgy, a mint sértett önérzete sugallta, már azonnal az ultimatumot mondja ki, vagy is hogy rajztanítói állását feladván, azon megalázó eshetőségnek tegye ki magát, mely a királyi place-tumot engedélyező iratban jeleztetik, avagy különben más még tán lealázóbb kudarcot valljon. ²⁾

Mindezt lázas ingerültsége dacára is meglehetősen szem előtt tartotta s óvakodott a szertelen elhamarkodástól legalább egy időre, míg valahogy kissé szelidülnek a közviszonyok s némi leg oszladozik az a sötét ború főleg ott Budán, hol ez kevéssel ezelőtt mintegy dörgő villámlást csattogtatott feléje. ³⁾

Jól meggondolta egyelőre azt is, hogy bizony kiváltképen az ő hajló korához képest már nagyon számba veendő az a különben is igen jelentős intelem; „nil miserabilius, quam incerta sede vagari,“ főleg az oly passiv vagyoni állapotban, mint a minő az övé volt ekkoriban. ⁴⁾

6. Efféle tekintetek meglehetősen mérsékeltek bosszús érzetét, de annyira még sem hűthették le, hogy a városi tanácsnak lehetőleg torkára ne forraszsza sérelmes ítéletét.

Nem is mulasztotta el az elégtételnek azon módját, melylyel önérzetének fölboszantóbb megbántóit a körülményekhez képest tőle kitelhető élességgel szokta volt megtorolni.

Mint a következményből is gyanítható, meg Dió Mihály iratainak némely részleteiből is jóformán kivehető, eléggé meghegyezett tollal adta értésére a városi magistratusnak, hogy mennyire zokon esett neki a panaszos ügyben követett indiscret eljárása. Mert míg azzal oly felülőleg kedvezett a bitorkodó

¹⁾ L. főntebb 227. l.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 196. l.

⁴⁾ U. o. 244—5. l.

sáfárnak s a többi selejtes népségének még a tanítási érdek rovására is, Révai irányában lealázó méltatlanságot követett el, semmi tekintettel nem lévén tanügyi érdemeire, melyek pedig már két évvel azelőtt felsőbb helyről is kiemelő elismerést nyertek, megíment szakavatott tekintélyek részéről is jeles dicséretet vívtak ki,¹⁾ és mindezek dacára még is az ő kisebbitésére oly fogyatékos itélettel előnyösíté a városi tanács azt a garázda sáfárt, hogy őt még csak megfeddással sem vélte megrovandónak.

Ilyetén gyarlóságának nyomósabban éreztetése végett alkalmasint amúgy erős kitételekkel az orra alá borsolva, részletesen felhányta a tanácsnak több rendbeli mulasztásait, melyek feladati működésének nem kevésben hátrányára voltak, hogy t. i. a városi előljárásnak a rajztanítás iránti érzéketlensége miatt mennyi hiányosságot volt kénytelen már évek óta tűrni, melyeket, hogy ez új intézményt mégis valahogy fenntarthassa, sőt lehetőleg emelhesse is, saját vékony jövedelméből igyekezett fedezni. Mert átallotta a dologhoz nem értő s azzal nem is igen törődő hatóságot kérelmezéseivel bolygatni még olyanokért is, a miknek beszerzése fennsőbb helyről tüzetesen meghagyatott. Tette pedig ezt mindeddig főleg az ügy iránti buzgalomból s a jövőbeli elismerés némi reményében felpanaszolás nélkül. De már az utóbbi események által elkésérítve nyiltan feltárja ez ideig elhallgatott gravamenjeit is, tudatván egyszersmind, hogy az olyan visszás méltatásért biz ő épen nem hajlandó többé afféle áldozatokat tenni.

7. Lényegök szerint ilyesmik képezték a városi tanácshoz benyújtott jegyzékének pontjait, melyekben specifikálva adja elő kifogásait. Ezek azonban csak némi részben vehetők ki Dió Mihály hivatalos irataiból; de egybevetés útján meglehetősen észlelhetők az odább említendő adatokból.

Tárgyunk érdekében méltán sajnálhatjuk, hogy Révainak e viszályos ügyben kelt replicái s úgy a városi tanácshoz, valamint Dió Mihályhoz intézett írásbeli felelő nyilatkozatai eredeti szerkezetök szerint nem kerülhettek elő. Talán épen keményen megtorló tartalmuk miatt érte azokat a megsemmisítés.²⁾ Pedig azokból jóval teljesebb s élesebb megvilágítását nyerhetné e viszályos ügy folyama. Nélkülök így főleg a viszonzások egymásutánjára nézve némi hézagok mutatkoznak s ezek miatt holmi kételyek is merülnek föl. Amazok pótlására s emezek oszlatására egy részt Révainak Paintnerhez írt leveleiből, más részt Dió Mihálynak odább közlendő hivatalos jelentéseiből vonunk ki figyelmes egybevetés útján lehető eligazodást. Egy és más iránt

¹⁾ L. Fényfalvi Kardos Adorján i. m. 205—6. l.

²⁾ Lehet, hogy a városi irattárban mégis sikerül még azokból holmit föllelni. Az eddigi nyomozás szíves közvetítőim értesítése szerint nem eredményezett e tekintetben kívánt sikert.

Révainak később említendő nyilatkozatai utólag is adnak némi fölvilágosítást.

Az imént érintett kifogásoló pontokra nézve Dió Mihálynak egyik irata valamivel közelebbi tájékozást is nyújt. 1795. aug. hó 27-én ily címmel jelezve adta ezt be a városi hatósághoz: „Opinio Directoris super nonnullis punctis per D. Professorem Révay A. Magistratui Jaurinensi exhibitis ad requisitionem depromta.“

Ebből a városi tanácshoz hivatalosan beterjesztett véleményadásból látható, hogy Révai aug. hó 21-én több pontból álló jegyzéket nyújtott be a városi hatóság elé, melyeknek azonban csak a 3—7. pontjaira vonatkozik Dió Mihálynak véleményadása. Révai jegyzékének alkalmasint csak azon enyhébb pontjai ezek, melyek mint különösen az iskolai igazgatóságot érdeklők külön átiratban közöltettek vele, hogy csupán azokra vonatkozólag válaszoljon.

Igy tehát az „Opinio“ legott a 3. ponttal kezdődik¹⁾ és pedig Révai jegyzékének 3. s 4. pontjaira, melyekben a rajziskola takarítását s az iskolai helyiség tisztán tartását illetőleg tesz kifogást, az igazgató a maga részéről nyomban cáfoló nyilatkozatot ad; — az 5. pontra vonatkozólag a rajzeszközöknek beszerzése, gondozása, kiosztás-módja s kiknek engedhető ingyenes használata iránt fejezi ki az igazgatónak módosító véleményét; — a 6. és 7.-ket illetőleg a rajzminták beszerzéséről szól olykép, hogy az ilyesekről való gondoskodást leginkább a rajztanító kötelességeül tekinti, kiméletességgel a városi pénztár iránt. Az igazgatónak odább említendő relatiojából látható, hogy Révai a rajziskola számára külön szolgát kívánt a városi tanácstól, de ez a kívánsága nem teljesített.

Mint hogy e szerint Dió Mihály „Opinio“-ja Révai jegyzékének 1. és 2. pontját nem is említi, úgy látszik, hogy a még alkalmasint több pontra is kiterjedt jegyzéknek²⁾ fogasabb exprobratióira a senatus Dió M. véleménye kíséretében maga adta meg azonnal a részéről is eléggé megnyomintott választ.

8. Révai aztán még más ily jegyzéket is nyújtott be az iránta oly méltánytalanak³⁾ tapasztalt városi tanácshoz, s alkalmasint

1) Ily exordiummal kezdí azt: „Ampl. Magistratus! Comparete ad R. D. Professoris Révay puncta, in eiusdem Ampl. Mgtui die 21. h. m. praesentata Nota sub Nris 3. 4. 5. 6. et 7. adducta sequens Primariae huius Nationalis Scholae Directoris est opinio: et quidem ad 3-tium: Perbene novit Curator ex data eidem instructione omnia illa diligenter procuranda, quae ipsi relate ad munditiam, aut alia, quocunque demum nomine veniant scholastica obsequia committuntur, exequenda...“

2) Dió Mihály egy másik odább említendő iratának e szavaiból: „rationes longo paragraforum ordine deductae... non excusant...“ eléggé gyanítható ez.

3) Ezért hálátlanak is bélyegzi a városi tanácsot a Painterhez

e még inkább élesbített felelésével ingerelte azt föl végre azon nyilatkozatra, hogy miután ama vizzályos ügyben hozott ítéletét Révai oly annyira sérelmesnek találja, tehát az egész dolognak üzetes és körülményes megvizsgálását a senatus az egyházi hatóság, illetőleg a püspök elé fogja terjeszteni.¹⁾

Mily szívvel fogadta Révai ezt a szándékot, láttuk a Paintnerhez nov. 25-én írt leveléből, hol egyszersmind okát is jelzi annak, hogy miért tiltakozott e forum ellen, inkább akarván azt az ügyet, mint illetékesebben a tanhatóság ítélete alá tartozót, a tanulmányi főigazgatóság elé terjesztetni.²⁾

Pedig bizony ott sem volt fölöle valami kedvező vélemény. Ki fog ez világlani nem sokára Novák Chrysostomnak róla eléggé megrovólag szóló „Opinio“-jából. — De még ha ez jóval enyhébb lett volna is, ügyének a Consilium elé kellett volna azon az úton jutnia. Ott pedig épen ez idétt forrt ellene leghevesebben a főlháborított boszúság, a mint ezt az ő budai bús élményeinek meglehetősen graphikus előadásából láttuk.³⁾

Ezekre gondolva eléggé megokoltnak találjuk Révainak azon tartózkodását is, melynél fogva épen ekkor ő sem igyekezhetett a maga részéről fölebbezni a tanács sértő ítélete ellen.

Ily tartózkodása okául Paintnernek csupán azt jelzi, hogy azért nem akart magasabb hatóság előtt panaszolkodni, nehogy pörlekedésbe bonyolódjék.⁴⁾ — Persze, hogy nem is lett volna ez rá nézve különben sem előnyös dolog, oly selejtes népség ellen folytatni pört, melylyel szemben még a győzelmes küzdés is szenyező azon eléggé ismeretes vers szerint:

„Hoc scio pro certo: quoties cum s'ercore certo,
Vincó, seu vincor, semper ego maculor.”

Vajha Révai már korábban valamely ildomos módon elejét vette volna az ily szánalmas következményű surlódásnak!

Igy biz ő most sajtóságos bonyodalmak által késztetve ugyancsak perplexus állapotba elegyítettett. Elmondhatni róla, hogy „inter malleum et incudem versatus, inter Orci caneros adhaesit.” — Már pedig egyébként is vajmi válságos időszakban történt ez, midőn számára majdnem minden irányban oly igen elborult vala az előbb annyira biztatónak mutatkozó kilátás!

9. Szeptember- s októberben kelt irat nincsen az említett 17 darab okmány között. E két hónap szünidő lévén akkoron, lehet, hogy Révainak surlódása is szünetelt ez alatt. De az eléggé

nov. 25-én kelt levelében. „Ingratus senatus — u. m. — me et Scholam meam contempsit.” (L. főntebb 226. l.)

1) U. o. 228. l.

2) L. u. o.

3) U. o. 196. l.

4) L. u. o. 227. l.

keserűen folyt tanévnek iskolai vacatiója sem lehetett pihentető számára. Még súlyosabb gondokkal terhelte ez. Ugyanis a fölöttébb elkedvetlenítő események után legalább amaz áldástalan lakásról okvetetlenül le akart mondani, nehogy ott végképen föleméssze őt a folytonos boszúság.

Tervbe vett fontos célzata végett békésebb helyzet után soványgott, hogy valahára ismét élvezhesse az irodalmi munkásság gyönyörét s abból merítsen némi vigasztalódást azon ádáz közviszonyok közepett.

Gyötrődve tusakodott magával, hogy mikép juthasson e végett már némileg kedvezőbb állapotba, hogy immár alkonyodásra hajló életkorában minél hasznosabb s egyszersmind lélekemelőbb dolgokkal foglalkozhassék. Elméje nagy eszmékkel terhesülten vajudik. Mentem pergrandis cura fatigat. De im a balsors mennyire közbevágy, egymásra halmozván a legkuszálóbb körülményeket!

Égető szükségét érzi most egyelőre is a vigasztaló, segélyező barátságoknak. Kihez forduljon ily szorongásaiban inkább mint Paintnerhez?

Ha valaha, most kell őt sürgetőbb interpellatióival ostromolni, hogy tanácsoljon, eszközöljön valami expedienst, mikép vergődhessék már valahogy zöld ágra, legalább hogy abból a már oly kiállhatatlanul csömörletesen vált helyzeti körülményből jó módjával menekülhessen mentül előbb. — Györből végkép elköltözni, ez volt most főbbik óhajta. De ha ez úgy hamarjában nem sikerülhetne is a fölöttébb mostoha viszonyok miatt, legalább ideiglenesen mégis valami megnyugtatóbb állapotra szert tenni a jobb idő derültéig, ez a fontos kérdés kínozva gyötri elméjét.

Ily gondolatok sarkalják, úzik őt a vigaszért epedőt s enyhülni vágyót a legmeghittebb baráti kebel felé. Mihelyt némely sürgős teendőit végzi, már szeptember dereka táján igyekszik e forró óhajtasát teljesíteni.

Búval s nehezteléssel terheltén siet a Bakony felé, nem elbujdosás végett, mint a mult évben írta volt keserű ironiával Darvas Ferenchez,¹⁾ hanem hogy ott üdüljön barátjának rátóti tusculanumában, meg hogy ott majd collatis in unum consiliis valami üdvös tervet csináljanak a fölöttébb mostoha állapotból való kibontakozásra. — Mennyire kedvezetlenül ütött ki még ez a szándéka is, már előadtuk föntebb az ő saját szavaival,²⁾ melyeknek behatóbb felfogására jelentős commentárul szolgálhatnak az imént tárgyalt coniuncturák.

10. Ezek tudtával már megokoltabban tűnik elénk elborult kedélyének olykor szinte megdöbbentő háborgása, mely a Rátó-

1) L. föntebb 140. l.

2) U. o. 186. l.

ton írt bús levelében a „*Horreo scribere de rebus meis...*“ ke-
serű exordiummal ered meg s majdnem végig azon komor alap-
hangon foly, úgy szintén az okt. 27-diki s nov. 25-diki leveleiben
is oly erős kifakadásokban tör elő.¹⁾

Mert nem csak hogy nem enyhültek utóbb sem nyomasztó
körülményei, hanem inkább még sokkal fanyarabbakká váltak.
Az a kétes csillámú remény is, melybe némileg kapaszkodhatni
vélt, csakhamar elpárolgott.

Mint már említők, az a hiedelem szállta volt meg, hogy
pénzügyi inséges állapotából valamely jobb módú szülék gyermekei-
nek élelmezése által segíti ki magát, s ez egyszersmind alkalmas
ürügy lesz az iskolai épületből való kiköltözésre. De a mitől
már előbb is tartott némileg, hogy e számítását könnyen átke-
resztezheti valami balság, az valóban meg is történt. Mert csak-
ugyan Balogh lett a gymnasium igazgatója, ki az imént tárgyaltuk
viszályos események következtében még sokkal inkább indíttatva
érezhette magát arra, hogy nemcsak a kosztosok elterelésével,
hanem a gymnasiumi ifjuságnak a rajztanulástól való elvonásá-
val is gátolja Révai szándékainak sikerülését.

Ez a balszerencse adja meg annak valódi megfejtését, a mit
Révai a nov. 25-én írt levelében így jelez: „*Omnia haec — —
cum — — mihi — — tristissima nube iterum occurrissent,
superata patientia extrema irrupit desperatio. Sim-
pliciter cessavi a Schola danda.*“²⁾

Csak hogy ez az önkényűleg abbahagyása a rajztanításnak
aztán eléggé ágasbogas consequentiákat vont ám maga után,
melyek elmondása szintén lényegesen járul a föntebbiekhez.

11. Az ily szeszélyeszerű elbánás természetesen az igazgatót is
igen kellemetlenül érintette. Mert az efféle rögtönzés a tanév
megkezdésekor nem csekély zavart idézván elő, hivatalos megin-
tésre készítette őt. Ugyanis a felsőbb hatósági rendeletek szerint
fél évvel előbb kellett volna a hivatalról való lemondást forma-
szerint beadni. Ezt pedig Révai az igazgató felszólítására sem
tette. Tehát ennek kötelességében állott őt hivatali teendőinek
folytatására sürgetni. Tette is ezt, még pedig háromszor is. Valóban
nem rajta mult, hogy Révait a rajztanítás javára ott marasztalja.
Figyelemre méltó, minő érveléssel s mily kérlelő módon szólítja
őt fel hivatali feladatának további megszívülésére.

Tudós Tanár Úr: (Clarissime D. Professor!) Minthogy ma
már nov. hó 10. napja foly, — így szól az első figyelmeztetése,
— a nélkül, hogy a gondjára bízott rajziskolában a szükséges
példányokat kitéve látnám. Ezért tisztemben áll, hogy T. Urasá-

1) U. o. s a köv. fejezetekben.

2) L. föntebb 228. l.

godat igen barátságosan felkérjem, (— — in eo per amice requirendum habeo,) hogy az egykoron magára vállalt kötelességről megemlékezni, (susceptarum olim partium neminisse,) az utánzásra szükséges mintákat behelyeztetni és a rajztanítást annak rendje szerint megkezdeni sziveskedjék (inchoare velit.) Hisz jól tudja, hogy az igazgatónak kötelességében áll arra felügyelni, hogy a tanítás a legfelsőbb helyről kiszabott időben megkezdésék, tudja azt is, hogy a kitűzött célra kellő eszközök szükségesek; tehát bizton remélve, hogy holnap előadást fog tartani s kérelmemet tőle telhetőleg teljesíteni igyekeznek, (a me petitum pro virili effectuare adlaboraturus) minden tisztelettel vagyok sat.

Eredménytelen lévén Dió Mihály e kérelme, a következő napon ilykép szólítja őt fel: T. Tanár Úr! November havának már 11. napja foly s még eddig semmi tanítása sem volt. Minő itélettel lesznek az emberek intézetünkről? Nem kétlem átlátta T. Tanár Úr, hogy mily jó véleményben voltam felőle mindig. Bizonyítják ezt a felsőbb helyekre időnként fölterjesztett jelentéseim már igazgatóságom kezdete óta; bizonyíthatják a t. c. tanfelügyelők Bachmann és Petheő. Úgy hiszem, tudomása van T. Tanár úrnak arról, hogy a megbíralás végett fölterjesztett rajzolatok elküldése alkalmával minő vélemény nyilatkoztattam fáradszónak igyekvéséről és a többi jeles tulajdonságairól. Nem mutathat föl, úgy vélem, soha semmi bizonyítványt, mely jelesebb lenne a részére általam kiállítottaknál. Kiviláglanak mindezek odább, ha T. Uraságod azokról már megfeledezett volna; a mint a tegnap átküldött s az eredetiekkel együtt átvett iratból igeneltnek látszik.¹⁾ Tehát igen barátságosan kérem, sziveskedjék ezt a felőle fogalmazott s eddigelé több ízben nyilvánosan is kifejezett véleményemet továbbra is megerősíteni, mely T. T. úrnak maholnap bizonnyára csak örvendetes lehet. Ne tegye kérem, a lehető legszivesebb barátsággal kérem, ne tegye, hogy e királyi intézet ilyképen az emberek megszólására kerüljön. Mert nem hiszem, hogy az efféle eljárás s cselekvésmód T. T. úrnak valahogy becsületére vagy jövőbeli ajánlására szolgálhasson.²⁾ Egyébként biztosítom (hivatalosan mondom ezt, mint e főelemi iskolák igazgatója) biztosítom, hogy azon 20 forintot, melyet követel, bizonnyosan megkapja annak idején, biztosítom, hogy a kívánt rajzolósi eszközök is meg fognak adadni.³⁾ Ezeket így tisztí köte-

¹⁾ „Bene haec omnia constant inferius, si Claritas Vra eorum iam esset oblita, uti ex transmissio heri cum originalibus scripto innui videtur.“

²⁾ „Nolit, rogo quam possum humanissime, nolit Institutum Regium hac ratione hominum oribus exponere; non possum quippe convinci, hunc procedendi modum Claritati Vrae ulla unquam ratione cedere posse aut honori, aut futurae commendationi.“

³⁾ „Assesuro porro chartam regalem, colores, penicillos pro conficiendis exemplaribus subministranda esse.“

lességem szerint másod ízben tudatván, bízom, hogy baráti tanácslásomra hajolni fog, ki egyébiránt kiváló tisztelettel vagyok sat.

12. Révai az igazgató e levelére némely szemrehányó pontokkal válaszolt, megtagadván a rajzoktatás folytatását. Ennek következtében Dió M., minthogy ama nyájasan kérelő felhívása is sikertelennek bizonyult, harmadszori felszólítását már erőlyesebb hangon tartva ekkép intézte hozzá nov. 15-én: „Nt. Tanár Úr! (Adm. Rde Dne Professor, mihi colendissime!) Miután Nt. Uraságodat már ismételten is sikertelenül szólítottam fel legbarátságosabb leveleimmal a végett, hogy végre megemlékezővén felvállalt teendőiről, az előirt oktatást megkezdené, kénytelen vagyok ma, mint e hó 15-én, harmadszor és utoljára hivatalosan föl-kérni, (perofficiose requirere,) hogy a rá bízott hivatalnak megfelelni szíveskedjék. — Mellőzőm most, hogy a hozzám küldött pontokra áfólatot írjak; mert itt csak is a kötelesség folytatásáról kell szólnom. Gondolja meg tehát, hogy a hivatalról való lemondásnak, vagy inkább azzal felhagyásnak ilyen módja, mint a minőt eddig tanusít, (quo se se hucdum uti velle ostendit,) merőben ellenkezik a királyi rendelettel. Nttúséged, midőn a rajztanítási tisztelet felvállalta, forma szerinti szerződésre lépett a várossal, (formalem cum publico inivit contractum,) mely a nm. Consilium elé terjesztett és ugyanezen felsőbb hatóság által megerősítettett. Már pedig az ily szerződésekről minden tisztesb rendű hivatalokban tél évvel előbb kell lemondani, ha t. i. a föltételek és körülmények többé nem tetszenek. Föltételeztetik, hogy Nttúséged ezen előirt lemondási szabályt elfogadta, s abba beleegyezett, midőn a rá bízott hivatalba lépett. Mert hisz különben ez a hivatal a város részéről valóban nem bízott volna rá. Tehát nagy tévedésben látszik lenni, midőn azt véli, hogy a felvállalt hivatali teendőket ilykép abbahagyhatja. (Itaque longe aberrare videtur, quum ita se assumtas officii partes in medio relinquere posse existimat.)

Ezért igen barátságosan figyelmeztetem, legyen szíves ezeket nyugodt elmével megfontolni és megemlékezni azon arany bötükkel följegyzésre méltó intelemről: „Quidquid agis, prudenter agas, et respice finem“, nehogy tettét utóbb megbánja.

Ha T. Tanár úr ezen igen szíves tanácslásomat, melyet hivatali kötelességemnél fogva adok eléje, követni fogja, rajta leszek, hogy fél év mulva más állomásra tétessék át, a mint ezt, hogy kívánja, a 24-ik sz. alatti jegyzetéből veszem észre. (Sicut hoc ipsum No. 24. ARDnus optare observatur.) Ha pedig ezen 3-ik felszólítást sem fogadja be, kénytelen leszek azt tenni, a mit a hivatal igénye tennie parancsol az igazgatónak valamely tanszék megürltével; mert az úgy akarónak nem történik azzal igazságtalanság.

Kedveltem én, becsültem, kiemeltem s tiszteltem mindenkor T. Uraságodat. Tisztelni fogom és hirdetni jeles tulajdonait ezentúl is, habár azt izeni nekem, hogy irántam való bizalma már kihült. (Amavi ego, aestimavi, extuli et colui semper Claritatem Vram. Venerabor, et praedicabo praeclaras eiusdem qualitates porro quoque, licet suam erga me fiduciam iam expirasse mihi nunciet.) Tehát semmit sem szándékozom elhamarkodva tenni. Ugyanezt, hogy T. Uraságod is tegye, forrón óhajtom, nem az én hasznom, hanem saját java végett. Méltóztassék megfontolni, hogy ha ezen szándéka mellett marad, fizetése, szállása s jutalomdíja már e folyó évre azonnal tényleg megszűnik. Miért engedi magát szenvedélyei által annyira elragadtatni, mielőtt más hivatalt nyert volna? (Cur se se passionibus adeo abripi sinit, antequam alio munere potiatur?) Fölöttébb fájlalom ezt; mert előre látom, hogy T. Uraságod ezen eljárás útján épen semmit sem fog nyerni.

Ha azon ellenvetések, melyeket a város gazdája Pintér igen nagy bosszúságomra a városi tanácscsal szemben a duhajkodásai ellen beterjesztettem panaszokra ejtett, olyannyira égetik, (si obiectiones me frendente factae tantopere urunt,) ki annak oka? Vajjon ezen intézet-e, melyet most cserbe hagy? Okolja a sáfárt, ki olyatén ellenvetéseket nyilvánosan s bizonykodva állított cselédjéről, avagy okolja cselédjét, ha az ilyenű ellenvetésekre valóban nyújtott anyagot. Én csak is a nyilvánosan mondottakat adtam elő a tanító társak előtt, kiknek nevében panaszt terjesztettem be a tanács elé az említett garázdálkodó ellen, hogy kitűnjék, miért nem kérhettem akkor illetékes elégtételt, midőn nekem az hányatott föl, hogy félénk, és gyáva vagyok, ki az enyémeikért érelyesen föllépni nem merek.

Ugyanazon elveknél maradok mindig: ha a sáfár a városi hatósággal szemben igazat mondott ama cselédéről, úgy ez méltó arra, hogy elűztessek, és szigorúan büntetessék is, azért hogy oly rossz hírt terjeszteni merészelt: ha pedig a sáfár hazug rágalmakat mondott a tanács előtt, akkor ő érdemi meg a legszigorúbb büntetést, mint nyilvános rágalmazó, s béke-háborító. Hogy pedig ezek miképen s mennyiben állanak a valóság szerint, mint-hogy ilyesmi csakis forma szerinti vizsgálat útján deríthető ki, különben pedig nem tudható eléggé: ennek megmondolása engem hallgatásra készített, így meg kellett elégednem csupán annak kérésével, hogy a tanács parancsolja meg a sáfárnak, hogy a részegségből elkövetett bántalomért T. Uraságodat kérlelje meg, előbb pedig mind általam, mind pedig a tanács által keményen dorgáltassék meg. — Vajjon tehát méltán tesz-e nékem szemrehányásokat? Nekem, kinek minden tettei mutatják, mily nagyra becsültem T. Tanár Urat! — Ámde mindent nem vihetek ki; a

városi tanácsot minden kívánatra nem kényszeríthetem. A paragraphok hosszú sorában előadott okvetések bizonyára nem mentik ki T. Uraságotat arra nézve, hogy a rá bízott hivatalt abba hagyja. Azokra legtöbb részben felelet fog adatni a lehető legalaposabban, mihelyt ez szükséges lesz. (Magistratum cogere ad nutum omnem nequeo. Rationes longo paragraphorum ordine deductae vere non excusant, cur munus concreditum in medio relinquat. Plerisque respondebitur quam solidissime, ubi fuerit necessum.)

Végül ismétlem utoljára, hogy a mit a főlvállalt hivatal ügye követel, ne vonakodjék azt teljesíteni, és ha a kitűzött céljának elérésére forma szerinti vizsgálatot kíván az előttem bemutatott pontokra nézve, azt nekem annak módja szerint röviden kinyilatkoztatni szíveskedjék. (— — et si ad praefixum sibi finem consequendum formalem inquisitionem relate ad exhibita mihi puncta desiderat, id ipsum mihi suo modo succincte declarare non gravetur.)

Ezen fölül kötelességemben áll T. Uraságotat fölkérni, hogy mivel már a sajátkezűleg készített rajzolatok példányait az iskolától megtagadja, legalább a tanítványok dolgozatait, melyeket 6 év lefolyása alatt felmutatott és előbb az iskolákban kitétetett, nekünk által adja (nobis resignare velit.) Joga van ehhez a városnak, joga van e királyi intézetnek, u. m. melynek költségén a tanulók ilyesekre képeztettek. A többiben kívánván, hogy szándékát nekem még ma kinyilatkoztassa, ha vajjon felvállalt hivatalát akarja-e már holnap folytatni, különös tisztelettel vagyok s. t. b.

13. Révait ez sem indította engesztelődésre. Így tehát bekövetkezett a felmondás, melyet Dió Mihály nov. 21-én ekkép adott tudtára: Nt. Ur! Miután a 3-szori igen szíves felhívás után is vonakodott a rajztanítást megkezdeni, még november 19-én sem adván oktatást, ennek következtében a városi tanács e tényt, valamint az eléje terjesztett nyilatkozatokat a hivatalról való lemondásként fogadta, és nov. 20-án elhatározta, hogy helyébe más közelebbi egyén ajánltassék. Ezt tehát ezennel mihez tartás végett hozom tudomására. Egyébként ha T. Uraságotnak (a mint ezt utóbbi leveléből vettem észre,) pénzre volna szüksége, a szokásos nyugtatvány mellett szívesen segítségére leszek azon tiszteletdíj előlegezésével, mely részére 55 forintban van fölterjesztve, ki egyébiránt különös tisztelettel vagyok sat. Győr, nov. 21. 1795.

Nagyjából véve tehát ilyen volt azon szánalmas ügy lefolyása, mely az itt érintett szakítást előidézte. Valódi katastropha volt ez is Révai viszontagságos pályáján. Főleg az akkori ádáz viszonylatok tették azzá.

Ama fölöttébb nyomasztó coniuncturák miatt kiválóan jelen-

tős ez a magában véve tán csak a köznapi élet apróbb bajlódásai közé sorolható izetlenség. Mélyebb indokait behatóbban vizsgálva, nagyon is különbözőként tűnik elénk e meghasonlás holmi szeszélyszerű makrancosságtól, mint a minőnek ezt különösen a városi tanács tekintette, mely így nem is igen törődött a jeles rajztanító lemondásával, még úgy sem, ha e miatt a rajztanítás teljesen abban marad is. Hisz annnyival is kevesebb lenne a városi kiadás. Még hát a mi nélkül az előtt el lehetett az ifjúság, el lehet biz az ezentúl is. Efféle gondolkodás különben is bőven járta nálunk akkoron.

Dió Mihály felfogása azonban jóval emelkedettebb. Ő érti az ügy becsét, szívesen is érdeklődik iránta. Ezért tőle telhetőleg kérleli, marasztalja az intézetnek díszére vált szorgalmas és szakavatott rajztanítót, kiben e mellett még a szellemes férfiút, a jeles tudóst s hírneves író is fölismeri s örömet tiszteli. Ilyesmit azonban a bölcs tanács nem igen látszik sejteni, legalább tekintetbe venni épen nem. Hisz még csupán rajzmesterként véve sem méltatja őt illetőképen. Mert tán iránta Révai nem eléggé hódolatos, ellenben nagyon önérzetes, nem alkalmazkodó, tehát tiszteletlen a senator urak tekintélye iránt, kiknek kegyétől függ; sőt mily fennhéjázó egyszersmind az ő túlzott önbecsérzetében, melyért oly éles tollal merészel szemrehányásokat tenni még plane a tanácsnak is. Bizony jól teszi, ha önként odább áll, amúgy is túl kellett volna már adni rajta.

14. Az ily nyárspolgári nézeteknél sokkal magasabban állott Dió M. Ámde még ő is bizony eléggé távol van attól, hogy az egész Révait illeték szerint felfogja. Mert hisz már ekkor a kitüntetett rajzolon, jeles verselőn kívül hatalmasan fejlődött ám benne egy más még sokkal nagyobb szellemi érték is, melyet azonban még bizalmasaival sem éreztetett, de annál erősebben érezte azt magában érlelődni.

Ezt a jövőbeli kitünőséget persze hogy távolról sem sejdítvén Dió M. igazgató, oly naiv szívességgel jegyzi Révaihoz szóló részint hivatalos, részint baráti tanácslásait, intéseit s biztatásait, hogy valóban élénken emlékeztet Goethének „Adler und Taube“ című gyönyörű költeményére. Igazán talál rá nézve ennek példázata, különösen befejező epiphonemája: „O Weisheit! du redst wie eine Taube!“ A szárnyaszegetten győtrődő sasnak e fájdalmas sohajtságát érezhette Révai is Dió M. szíves tanácslásaival szemben.

A gyakorlati életbölcseiség szempontjából hogy is tanácsolhatott volna neki az igazgató mást, mint olyast, a mivel őt megnyugtassa, ott marasztalja? Mily szépen hangzik olyasmi még ma is egy sasröptű nagy költőnk szavaival ily ajánlatként: „Maradj az élvel kínálkozó közelben s tán szebb de csalább távolt ne keress“. . . . (Vörösmarty „A merengőhöz“.)

Csakhogy Révait ekkoron sem a közel nem kínálta élvel, sem a távol nem igen kecsegtette valami kedvezőbb kilátással; hanem főleg a mélyen megsebezett becsérzet készítette oly kockavetésre, mely valóban meglepő.

És nem is épen mondható, hogy csak is a felforrt indulattól elkapatva rögtönözte volna ezt. Volt ideje a megfontolásra. Meg is fontolta, heteken hónapokon át tündődött fölötte, míg végre is arra határozta el magát, hogy érje őt bármi azon komoran elborult viszonyok közt, de már olyas megaláztatásokat még sem tűr el. S ez jellemének valóban egyik erős vonását tünteti föl.

Érdekesen egészíthetnék ki e tárgyalásunkat Révainak a senatushoz, meg Dió Mihályhoz ez ügyben írt levelei, melyek jóval teljesebb világot ömlesztzenének e válságos viszonyra. Emígy csak a kézügybe ejthetettekéből s ezért néhány hézagosan fűzhetjük azt össze, hiányozván belőlök épen Révainak alkalmasint erősen cáfoló okvetései.

15. Arra vonatkozólag, hogy a tanácsbelieknek különösen egyike miképen igyekezett elég nyíltan is támogatni a galádul rágalmazó sáfárt, meglehetősen tanúságul szolgál Dió Mihály iratainak egyike, ¹⁾ melyben Bahomeg Mihály városi tanácsosról, ennek kérelmére, bizonyoságot tesz arról, hogy azon alkalommal, midőn ő (Dió M.) a tanács ülésébe meghívatott a végett, hogy a Révai részéről Pintér ellen benyújtott panaszos pontokra kellő felvilágosítást adjon, hogy azon alkalommal ő (Dió M.) semmi olyast nem hallott ott Bahomeg senatortól, a mivel ez Révai személyes hírnevét sértette volna, csakis a nála szolgálatban lévő nőről mondott holmit a sáfár ellenvetései alkalmával, mint olyan személyről, kinek előbbi élete (az ő szavai szerint) nem mindig volt kifogástalan, s ezért tanácsosabb lenne őt elbocsátani. ²⁾

Amde a becsület dolgában érzékeny emberre nézve, ebben

¹⁾ Ily címmel: „Testimonium Perillustri Dno Senatori Bahomeg super eo exhibitum, quod nihil contra personalem famam Dni Professoris Révay in sessione magistratuali loquutus fuerit.“

²⁾ „Infrascriptus a Perill. ac Generoso Dno Michaelae Bahomeg, liberae ac regiae Citis Jaurin. senatore hunc in finem requisitus praesentium per vigorem testor, me occasione illa, qua ab A. M. pro dilucidandis quibusdam per Rndum Dnum Nicolaum Révay, hujatem Graphidis Professorem Eidem exhibitis punctis, et respective contra Citis Oeconomum Pintér positis querelis, ad sessionem invitatus fui, nihil ab eodem Dno senatore accepisse, quo personalis Rndi Dni Nicolai Révay fama laesa fuisset, de faemina duntaxat in servitiis eiusdem Dni Professoris existente, occasione objectionum ab Oeconomio in facie Senatus contra positas querelas factarum, quaedam a praetitulato Dno Senatore prolata fuisse, tamquam persona ob ante actam vitam non usquequaque (juxta haec dicta) probata, ideoque consultius dimittenda. Quod ipsum Pfato Dno Professori pro statu notitiae, suique directione ex officio postmodum referendum duxi. In cuius rei fidem sub cribo Jaurini 13. Nov. 1795. Michael Dió Primariae naalis Scholae Jaur. Director.“

is eléggé meg van a sértő célzat. Különösen Révai, kinek életmódját főképp ekkor ugyancsak kritikus figyelemmel kísérték Győrött, ily indirect gyanúsítást egy tanácsbeli részéről, mint a tanács ülésben kimondottat, méltán vehetett becsületbeli megtámadásként s mint olyant nem is mulasztott el élesen megtorolni annál inkább, minél nyiltabban vette észre ebből az illetőnek ártalmi szándékát.

Nem egy alkalmunk lesz az odábbiakban némely jelentős tanúságot említhetni e tekintetben való igazolására. Itt egyelőre csak annyit érintünk, hogy az a kérdéses cseléd, kit Dió M. iratai majd „ancilla,” majd „coca” nevezéssel említnek, már eléggé koros özvegy volt, mert egykoron Schedius Lajosnak (az 1768-ban születettnek, 1792. óta pedig már egyetemi tanárnak) volt dajkája (említi ezt Révai Schediushoz írt egyik levelében, melyről odább szólunk,) s aztán olyanul tartotta őt, ki mind megbízhatóságot, mind tisztességet tekintetében megfelelt az ő szolgálati feladatának, pótolván egyszersmind a várostól kért, de nem nyert rajziskolai külön szolgát is, meg a gyakran betegeskedő Révait nagy türelemmel ápolgatta (a mint erről odább említendő nyilatkozatai hálás elismeréssel szólnak.) S így bizony nagy méltatlanságként vehette annak olyatén becsméréltetését, mely oldalvást rá is gyanúsítólag vonatkozhatott.

Mintegy tragikus érdekűvé teszi ezt a sajnálandó viszályos ügyet főleg az, hogy az oly eszményies célzatú szellemi bajnokot ama kisszerű helyzete ily selejtes népség ellen készletti nyomorúságos küzdelemre, hogy majdnem éveken át kényszerült a miatt némely magasb feladatú törekvéseit mulasztani vagy késleltetni.

Szomorító tanúságként vehető, hogy ezen elkeserült izgalmai közt az előbb oly méltányos érzületű Dió M. is, kit hivatali viszonyai inkább a tanács részére hajlani késztettek, végül szintén megneheztelvén rá, hivatalos relatiójában már meglehetősen kiméltelenül írja le felmondását, sőt szigorú megrovással bélyegzi is dacossá merevült hajthatatlanságát. Mint igen jelentős documentumot ez ügyről helyén véljük ezt egészben közleni az eredeti szöveg szerint, mely így többnyire pótolja egyszersmind a fön-
tebb elmondottakra szóló részletesb jegyzeteket is. Im ekkép szól:

„Spectabilis Dne Scholarum Nationalium Inspector Regie! Reverendus D. Nicolaus Révay, Primariae hujatis Naalis Scholae Graphidis Magister usque ad 10. I. m. gbris nullas dedit institutiones, licet perhumaniter scriptis ad Eundem literis ad implendas concrediti Muneris partes ternis ex officio vicibus a me provocatus fuisset. — Incassum Eundem initis cum Publico Contractibus medio anno prius renunciandum esse admonui, rogaviqve, ut saltem per medium annum Institutionem in Aede Scholari continuaret, facto etiam promisso, quod omnimode in eo elaborare velim, quo iuxta Eiusdem petitum exacto medio anno aliorum transferatur; siquidem iam amasset stationes suas frequentius mutare. — Incassum Eundem humanissime requisivi, ut, quoniam Delineationum Exemplaria, propria manu confecta, pro quibus tamen, etsi Docens extraordinarius de anno in annum bonam partem ex Remuneratione Regia percepit, Scholae

relinquere ne recuset, saltem Graphidis Studiosorum Specimina, pro quolibet semestri transposita, inque Studentum exstimulationem vitris indita Scholae restitueret; cum clarum esse videretur: Jus ad hoc habere Civitatem, Jus Institutum Regium, quorum utpote sumtibus labores hos docti sunt scholares. Itaque denudatam praevis necessariis Delineationum Exemplaribus Graphidis scholam in medio reliquit, remisso duntaxat Apparatu exemplarium Cupro incisorum Civis nempe sumtibus comparato.

Atque praepostera hac agendi ratione illud profecto effecisse videtur, ut amplius de suis conspicuis Jaurini positis meritis nullo modo possit gloriari; omnibus scilicet his meritis, de quibus, si in schola relicta fuissent, jure semper gloriari potuisset, nunc secum retentis.

Causam nunci, officio — Contractu solemnī — concedito remissi partim adscribit Civico Oeconomo in Aede scholari habitanti, partim Magistratui, suis item Collegis, aliisque, sed et ipsi adeo non parcat Directori, qui eundem in omnibus Informationibus maximis extulit laudibus, saepius hic Loci defendit, Remunerationem a 35 florenis (ob praeclearam operam conficiendis antehac, nunc vero iterum ablatis Delineationum Exemplaribus impensam) ad 55 florenos elevandam petit, qui eundem pro virili in omnibus adversitatibus est consolatus.

Et primo quidem declaravit se in domo scholari, Altissimo Loco Institutioni tenellae Juventutis donata, nec habitare, nec Graphidem docere posse ob tumultus, qui in Area huius aedificii per currus per equos Civitatenses, per familiam habitantis hic Oeconomi Civici frequentissime excitari solent, intolerabiles. Ast cur ceteri magistri hic docere possunt? — Porro ab eodem hoc Oeconomo se mense Junio a. c. intempesta nocte, quum ebrius domum repetisset, in Area injuriis infamiter accessitum obtendit, quin ipsi sufficiens ex parte magistratus ad positas idcirco querelas data fuisset satisfactio. — Arguit hic una Directorem, quod is, qui nihil audivit, qui in domo hac non habitat, ac proinde nullum de toto hoc negotio sanum ferre poterat iudicium, pro immediate amovendo ex Area scholari Oeconomo sufficienter non egerit, satisfactionem congruam non petierit, id hic et nunc solum exigere contentus, ut Oeconomo huic durante Institutione publica summum in Area scholari silentium observandum magistratualiter imponeretur, ut omnes strepitus, ac tumultus procul hinc removerentur, utque R. Dnum Professore Revay ob illatas ex ebrietate injurias deprecaretur, solide prius et per Directorem, et per Magistratum correptus. Ita nempe Director (sic quoque sentientibus ceteris Docentibus) naturam imitandam existimavit, putavitque non descendendum ad graviora, non expetendam statim absolutam dicti Oeconomie domo scholari Exactionem, usque dum probata non fuerint media leniora; saltum quippe nec ipsa natura committente, praesertim, cum praeviderit magistratum ad petitam absolute amotionem non facile accessurum, siquidem pfatus Oeconomus iam integris 17 annis in domo isthac habitationem unaque Aedificii conservandi curam haberet; omnium adhoc dissensionum origo ancilla R. Dni Révay, et uxor Safferi esse censerentur.

Queritur postmodum, quod Director contra obiectiones querelis R. Dni Révay a delato Oeconomo in facie Magistratus oppositas, ipsum (R. Dominum) non satis tueretur, sed potius auditis coram magistratu tam infamibus obiectionibus ab Oeconomo partim contra R. D. Professore, partim contra eius ancillam vel potius cocam prolatis, obmutuerit, ac eidem ancillam hanc, ita optimum fore judicante magistratu svaserit dimittendam, cum de caetero, qui sese haec omnia habent, citra formalem inquisitionem non poterat cognosci, consequenter nec iudicium pro condigna defensione ferri.

Queritur item contra Magistratum, quod Contractum cum ipso initum violaverit, retrudendo eundem ad hospitium squalidum, tenebricosum, aeris injuriis patens, denegatis 50 florenis, vigore superioris Contractus hospitii titulo antehac assignatis, dum caeteris duobus magistris propter hospitium 20 floreni

in procuranda ligna fuissent resoluti. — Ast cur olim hospitium taliter constitutum, hacque conditione intravit? — Cur tum statim Contractum solemnem violatum fuisse suis Locis non detulit? — Quod porro Eidem R. Dno expetitum ab se proprium — praecise scilicet pro Graphidis schola — servum non resolverit. — Verum fine praestandorum omnium in Primaria hac schola concurrentium obsequiorum caeteroquin communis Curator fixis proventibus conductus habetur. — Cur ad haec Entia, cur sumtus multiplicarentur sine necessitate? — Queritur insuper, quod Magistratus scholam Graphidis non satis aestimet, quod modellarum apparatus iam dudum magistratualiter determinatum nondum obtinuerit; — sed quare Opifices, quibus has modellas parandas commisit, ad easdem conficiendas sufficienter non adursit? Objicit hic et alias pro schola Graphidis factas praetensiones, sumtus novos ad incrementa Originalium systematice elaborandorum quotannis exigentes. Verum hoc titulo praecise puto Graphidis Professore ex pecunia Remuneracionis partem pro merito trahere posse, quum pro ipsa institutione ordinaria caeteroquin suo sit Salario provisus.

Cetera: Invehitur de in longe acerbius in quemdam Senatorem, nomine Bahomegh, opinione sua Oeconomii Civici inflammatorem maximum; involvit hic Senatores alios, culpata posthac Collegas, quod amotionem Oeconomii et domo scholari ad obtinendam tranquillitatem minus necessariam in Consessu declaraverint, ac id solum a Directore petierint, ut tumultus Institutionis tempore sollicitate vitandi suprafato Oeconomo injungerentur.

Querelae istae, num solido nitantur fundamento, an utcuque sese res habeant, ad officium publicum repente in medio relinquendum, ad Contractum solemnem ratione tam praepostera, contumacia tam abrupta violandum sufficiant, iudicio Spectabilis Dominationis humillime substerno. Certum tamen id esse puto: Virum hunc 300 florenorum annuo salario, 55 flor. Remuneracione Regia, hospitio gratuito provisum, quin imo (cum sese constanter conficiendis pro schola exemplaribus in Cubili suo occupari obtenderet) lignorum quoque scholasticorum usu liberaliter concessio — opinione omnium Docentium contentissime vivere potuisse; neque id Institutum hocce Regium promeritum fuisse; ut eidem a viro per hoc Institutum olim e miseris extracto, nunc vero laudibus recenter acceptis supra modum inflato tam turpi modo insultetur, ut spoliata omnibus ab eodem confectis Exemplaribus, quin et discipulorum denudata speciminibus Graphidis schola hominum oribus, despectui, risuique exponatur, Schola, quae nil peccavit, quae Professore, ante obtentam hanc Cathedram iam hic, iam ibi cum adversae fortunae telis, cumque persecutionibus maximis luctantem fideliter, honesteque sustentavit, eidem Aestimationem procuravit, quam se nullibi, a quo claustrum Piarum Scholarum nuncium remisit, expertum fuisse demonstrare potest. Factum isthoc sane ingratisimum, aperta vindictam redolens in Sacerdotem bonum, Virum Gravem, quietum, pacis amantem, statu suo contentum, atque constantem cadere prorsus non videtur.

Magistratus demum tam actum hunc, quod scholas dare publicas simpliciter desierit, quam Declarationes ab eodem R. Dno Révay exhibitas, ut officii resignationem acceptans mediante advoluta hic in Originali Determinatione Directorem requisivit, quatenus proximius in Locum R. Dni Nicolai Révay aliud subiectum proponeret.

Interim Graphidis scholam ab ordinario suo magistro desertam statim D. Michaeli Halper 4. classis Docenti, artis delineandi bene perito commisi, modo provisorio continuandam, speroque hunc Virum conceditis partibus pro virili responsurum.

Quid mihi in reliquo comparate ad praefatam magistratualement Determinationem agendum sit, an non pro quopiam Individuo Arte Graphidis bene instituto Bellarum Artium Academia Viennensis requirenda esset, dum praesen-

tibus (urgente ut patet summa necessitate) informari humillime peto, Gratosius favoribus impense commendatus omni cum submissione sum Spectabilis Dominationis humillimus Servus Michael Dió m. p. Primariae Naalis scholae Director. Jaurini die 25. Nov. 1705. ¹⁾

Annival jelentősebb e hivatalos fölterjesztés, minthogy az imént tárgyalt vizzályos ügyet többnyire az ellenféli felfogás szempontjából derítvén föl, annak tárgyilagossá megítéléséhez nyújt támaszpontokat, sőt ahhoz is járul némi megokolással, amit Révainak korábbi anomaliáira vonatkozólag helyenként említünk már a föntebbiekben.

Hogy néhutt oly erős kifejezésekkel bélyegzi az engesztelhetetlen dacolót, arra mutat, hogy fölszított boszúságát bajosan fékezhetvén, minden egyéb tekintetet félretéve már csupán az alkalmazkodni vonakodó alattast nézi benne, s mint ilyent vádolja őt vizzás cselekvésü boszúállás, makacs dac és hálátlanság jellemvonásaival megróva. Ugy látszik, erősen felingerlők lehettek Révainak hozzá és a tanácshoz intézett replicái, hogy ennyire kivették sodrából még az oly mérsékelt érzelmű Dió Mihályt is.

¹⁾ Eredetije a győri belvárosi plebánia levéltárában van.

XII. Révai borús viszonyainak lassú derengése.

1. Sajátságos módon fűződtek egymásba azon helyzeti vesződéseik, melyek miatt épen abban a komor évben váltig vívódnia kellett. — Nem ok nélkül sohajtá az okt. 11-én kelt bús ömlengései közben, hogy „ez vala életének legkeservesebb éve.“¹⁾ A felsorolt bajok elég nyomósan bizonyítják, hogy méltán tört ki kebléből e fölajdulása. Sőt azon megdöbbenő kifakadásai is, melyek néhutt mintegy lázas elkapatását éreztetik a föntebb idézett leveleiben, meglehetősen megokolást nyerhetnek az imént előadott bajlódásaiból.

Hogy ne ingerelhettek volna mindezek az egyébként is gyulékony és epés természetű s főlemészítő belküzdemelei folytán már régóta mindegyre idegesebbé vált férfit olynemű nyilatkozásokra is, melyek mintegy önkívületes szenvedély-rohamokként tűnhettek föl azoknak, kik belvilágának behatóbb felfogásától oly távol voltak?

Nemcsak az idiota tömeg, közben holmi mob vegyülékkel is elegyűlten, növelte boszúságait, hanem ezenfelül a szívtelen értelmiség részéről is mennyi kiméletlenség érte szegény fejét ez évben! Felülről és alulról, jobbról és balról epesztő bántalmak érik.²⁾ S a kívülről tapasztalt sérelmeknél még érzékenyebben gyötrik a magas feladatok megoldására törekvőt késeltetése miatti fájdalmai. — Valóban az okok és okozatok kölcsönös váltakozásai, a viszonyok és körülmények erős összeütközései mintegy drámai bonyodalmakat csoportosítanak körüle.

Bizonyára nem csodálható, ha a „genus irritabile vatum“ fajtájából való érzékeny ember végre oly meglepő rögtönzésekre szánja rá magát, melyekre annak a köznapi gondol-

¹⁾ „Huncannum habui omnium acerbissimum.“ L. fön-
tebb 186. l.

²⁾ „Undique impetoret affligor;“ így panaszojla Paintnernek az okt. 27-diki levelében. U. o. 222. l.

kozású, többnyire banausiához szokott s magasb célzatokra nem igen eszmélő népségnek szeme szája eláll.

2. Mintegy ilyenféle hatású lehetett Révainak főntebb tárgyal-
tuk sajtáságos modorú demonstratiója a városi tanács ellen. —
Dió Mihálynak idézett iratai gyaníttatják, mennyire zokon esett
neki a felsőbbbségi rendeletekkel is dacolni merészlő akaratoskodás,
az a „contumacia tam abrupta.“

Ugy látszik ily peripetiát ő sem vélt bekövetkezhetni, még
kevésbé a városi tanács, mely azt tudva, hogy Révai alantias álla-
potának javítása végett elkövetett több rendbeli kísérleteivel semmire
sem mehetett mindeddig, az ő philisterféle gondolkodása szerint úgy
képzelte, hogy őt mint csak is arra a szegényes rajzmesterségre
szorultat teljesen hódolatos önmegadásra készítheti, mert hisz
kénytelen ama helyzetéhez ragaszkodni minden áron.

Ámde az önérzetes Révai már csak azért is meg akarta
mutatni, hogy benne nem lelhet a városi hatóság oly kezelékeny
eszközzé idomítható egyént, mint családos tanító társaiban; azt
pedig ő épen nem teszi, hogy amúgy könnyű szerrel beadja derekát
az oly megalázó határozatnak is. Ő a küzdelmekben edződött
bajnok többször tanúsította már, hogy határozott föltételei rovására
nem igen hajol meg még a nagyobb tekintélyek előtt sem. S most
úgy látta, hogy épen ilyenkor kell neki azt nyomósabban hebizio-
nyítania, hogy még az annyira csoportosult vizontagságok középett
sem engedi magát silányul letepertetni. Hiedelme szerint erélyes
és semmikép sem tágító föllépést látott szükségesnek, biztatván
magát a „tu ne cede malis, sed contra audentior ito“ jelszóval.

Meglehetősen heroicum remedium volt ugyan, a mit a városi
tanácstól az iskolai épületben kívánatos csend végett követelt; de
oly erős okok készítették erre, melyeknek illő méltatására a városi
tanács nem volt képes. S így az ő gyarló ítéletével oly sajnál-
kozásra méltó következményeket idézett elő.

Ildomos eljárással a magistratus jóformán kiegyenlíthette
volna mégis a dolgot legalább annyiban, hogy Révai még fél évig
folytassa Győrött a rajztanítást. De az oly eszélytelen procedura
csúfos eredményével, mint a minőt a tanácsülésben lefolyni en-
gedett, csak is azt idézhette elő, a mi a főntebb előadottak szer-
int megtörtént, hogy a vérig felboszantott Révai dacos megvetés-
sel viszonzotta a lealacsonyító sérelmet.

Révai, kinek kedélyét ezen évi calamitásai amúgy is eléggé
elkeserítették, teljesen fölizgatva a lealázó határozat következtében,
olykép torolta meg azt, mint ahogy sértett önérzete készítetté, s ha
erős felháborodása túlhajtotta őt az ildomosság korlátain, rágondol-
hatta a „vicem pro vice“ közmondás szerint, hogy kiméletlenekkel
miért kellene neki kiméleteskednie? meg hisz amúgy is a régiék
szerint „ingratis servire nefas et vile.“ Tehát „szegyet szeggel.“

3. Jövőjét illetőleg nagyon merész eltökéllés volt biz az, a mire magát azon makacs lemondásával oly konokul elszánta; de önérzete megmentésére nem látott más expedienst.

Nem épen hevenyészve vetette el ezennel újra sorsának kockáját. Nem is volt figyelmetlen azon jelentős érdek-vesztések iránt, melyekre őt Dió Mihály oly jóakarólag figyelmeztette. Sőt még azoknál búsítóbb gondok is nyugtalanították, melyekről ennek tán tudomása sem volt, hogy t. i. őt még holmi passivák is terhelik irodalmi kiadásai következtében.¹⁾ Azonban a becsérzetét égető bántalmak nem engedték ekkor Révait, az egyébként sem igen töprengő számítót, az anyagi károsodás calculusával bibelődni. Affélén, mint valami hitványságon túltette magát ilyenkor. S eszmei magaslatokra emelkedve büszkén oda lökte a már különben is vajmi nyomorúságossá silányított helyzetet.

Hisz a gymnasiumi ifjúságnak a rajzolástól való elvonásával már csupán csak az elemi iskolák tanulóinak és az iparos inasoknak tanítása maradhatott fenn számára. Így azon pótléka is elesett volna, amely eddig mégis meglehetősen támogatta őt egyéb nemes célzataiban, mint tudományos és irodalmi működéseiben, meg főleg ezek végetti tanulmányaira szükséges úti költségeiben.

E szerint tehát még számítóbb szempontból véve sem találta eddigi állását olyasnak, mintha ahhoz nagyon érdemes volna még holmi lealacsonyító megjuhászodással is ragaszkodnia. — Ha már csakugyan úgy sorsolta rá a balidő, hogy függetlenkedésével, mely im ily éktelenségekkel is lakoltatta őt, némileg föl hagyjon, még is inkább választja az oly tisztos függést, mely elég díszes módot, szolgáltathat még némi emelkedésre is.

És valóban a következmények egybevetéséből úgy világlik elének, hogy ezen fölöttébb megviselő válság csakugyan jelentős hatással volt rá ez irányban.

4. Habár oly sokkép zaklatott türelmének teljesen kimerültét s a végső kétségbeesés bekövetkeztét hozza is föl a Paintnerhez nov. 25-én írt levelében ama lemondása okául:²⁾ egészen vaktában s minden kilátás nélkül még sem tehetette azt. Oly huzamos fontolgatása folytán gondolt ő mégis egy és más menedékről. — Legalább sejtette, hogy az oly bátor resignatio következtében valahonnan majd derülhet neki valamely vigasztaló reménységár; sőt talán épen ezzel nyerhet más részről valami tisztesebb kárpótlást. E szerint tehát „non omnem iecit aleam.“

S úgy is történt. — Voltak, még pedig ott a közelben is a clerus közt olyanok, kik élénk figyelemmel érdeklődtek az irodalom s hazai tudományosság jeles bajnokának különösen ez évi

1) L. főntebb 200. l.

2) U. o. 228. l.

küzdelsei és sajnos bajlódásai iránt. Növekvő részvétellel kísérték ezek vívódásait, habár az előbbi évtizedben tapasztalt különködései, sőt némely nem alaptalanul megrótt anomaliái miatt mindeddig kevésbé éreztettek vele rokonszenvezést; de az ő fáradhatlan munkásságát s valódi elismerést érdemlő célzatait szívesen méltatták. műveit és kiadványait megszerezték s olvasták. Irodalmi munkásra nézve nálunk ez eléggé számbavehető figyelem. Többnyire csak is a papság tanúsította ezt a tényleges részvétét Révai iránt szintúgy, mint a magyar irodalom ekkori jelesebb bajnokai irányában. Hisz egyébüttl szörnyen lohadt már a buzdulat.

Túlzott keserűségében mondhatta Révai, hogy mivel mindnyájan gyűlölik püspökét, ezért ő rá is neheztelnek, minthogy a püspök különös kegyeltjének hiszik.¹⁾ Lehetek olyanok is. De a clerus jobbjai valamint egyébüttl, úgy Győrött is az ő tudományos és irodalmi érdemeit szívesen becsülték, habár előbbi függetlenkedését, sőt merész dacolását határozottan kifogásolták. E tekintetben még a jeles tudományú és emelkedett érzületű Majláth Antal kanonok is éreztette vele helytelenítését, amint hogy ezt Révai is fölemlítette az előbbi évtized derekán, hogy t. i. az ő németes öltözetén még az a jó és tudós Majláth is fönnakadt.²⁾ Persze hogy nem ok nélkül szóltá meg őt Majláth azért, a mit aztán 1790-ben Révai maga is eléggé megcáfolt azzal, hogy ekkor meg a magyar öltözetet oly hévvel kapta föl s ezt oly buzgón sürgette is.³⁾ Azonban amaz előbbi különködése akkor egyszerűsmind holmi josephinistikus szellemének jeléül tünt föl, melynek meglehetősen adagát szívta magába Bécsben tartózkodása folytán. S ennek felöltő bizonyosságát éreztette akkoriban nemcsak viselkedésével, hanem némely közrebocsájtott irataiban is. Ilyesekkel tehát épen nem gerjeszthetett maga iránt különös rokonszenvet a magyar papság komolyabbjaiban.

5. De azóta már nagy fordulat állt be valamint a hazai közviszonyokban, úgy Révai alanyi világában is. A II. József korabeli illuminatizmus, vallási és politikai liberalismus, meg az irodalmi „Sturm und Drang“-féle forrongás már a szomszédságban, meg egyébüttl is nagyon lohadásnak eredt azon rémületes események következtében, melyek annak a szilaj áramlatnak mintegy végeredményeit tüntették föl a szabadosság iszonyú orgiáit láttató Franciaországban. — A német irodalom történetében igen érdekesen tükröződik ez az átmenetel a tetemesen átmásuló phasisokba, melyek jelentősen mutatják az újabb szellemi irányzat szakítását avval a józsefkorai időszakkal.

A francia forradalom irtózatosságai Európászerte elborza-

1) L. föntebb 222. l.

2) L. Révai M. élete. II. 273. l.

3) U. o. III. 139-40. 272-7. 289-90. l.

dást keltettek a jobb érzelmeükben. Ugy látták a jelesebb elmék is, hogy ama nemzetnek szelleme, mely irodalmával előbb oly nagy hódítást tőn, immár a legvésebb örvénybe sülyedez, annak egykoron annyira csábító gratiái bösz furiákká változván át. A német irodalom kitünőbb szellemei már elég korán megindították a visszaható küzdelmet annak vészjósló irányzatai ellen. Ekkoron pedig mind nagyobb mérvű szellemi áramlatok támadtak ostromlására.

Számosan igen érdekes vallomásokot hagytak emlékül a mult század utolsó évtizedéből ama gyors változásról, melyet a fejedelem-gyilkolásra s legundorítóbb kegyetlenkedésekre vetemült forradalmi kicsapongások a közérzetben előidéztek. Sokan erélyes detestatióval kárhoztatták ama szabados elveket, melyek az oly átkos szenvedélyek felszítására szolgáltak volt.

A komolyabb gondolkodás irányadói, a bölceleti eszmélés tájékozóí, sőt a szépirodalom kiválóbb művelői is föltetsző nyilatkozatokkal tanusítják ezt a szellemi metamorphosist. ¹⁾

Nálunk az akkoron igen bágyadt folyamlású irodalom csekély mérvben tükrözhetette ezt, s tán inkább kényszerült viszonyainak tudatott be, hogy az előbb neki bodorodott szabadelvű gondolkodásnak jóval alább hangolását célozta, a mint ez különösen némely philosophiai tartalmú művekből látható. ²⁾

Azonban csakugyan nagy hatású volt a nyugati véres események aggasztó hire nálunk is. Főleg miután némely merészleti célzatok oly tragikus következményeket vontak magok után, nem egy túlbizakodóban is megdőbbenést keltettek ezek. Így már a kénytelenség is szükségessé tette az érzelmeknek magokba zárkozását.

6. Révai, mint látók, igen fogékony érzékű volt a közszellem árapálya iránt. Korán megérezte annak előjeleit. Azon szellemirányzatnál fogva, melyet politikai tekintetben folyton szem előtt tartott, a loyaltás elvét ez évtized kezdete óta egyszersmind az egyházi hatáság irányában is mind inkább érvényesíteni igyekezett.

Némileg nehezére esett ugyan makacs természetének, hogy meghódoljon még azoknak is, kiket előbb elég merészen sértegett, nem kimélvén izgultságában magát az ország primását sem; ³⁾ de bizony már most annyi ok ösztönözte a megszelidülésre, hogy csakugyan mind önmagát, mind nemesb célzatait károsító vétség lett volna azt elmulasztania.

S mily jelentős példáját adta ennek, hogy már ugyanazon

¹⁾ Sok máson kívül, mily jelentősek Schillernek a remek becsű „Glocke”-ban oly hatályos nyilatkozatai a francia forradalomról, mely a nőket is hienákká böszíté!

²⁾ Ilyen egyebek közt a Grigely József írta „de Concordia Philosophiae cum Religione. Budae 1796. és több más rokon irányú mű.

³⁾ I. Révai M. élete. II. 314—5. l.

megbántott primásnál is megfordult bizalmával, még pedig az exhortatori állást kérvén tőle. És nem is a kegyesen fogadó primáson mult, hogy azt megnyerje; de Budán ellenzették.¹⁾ Tehát ott volt a nagy akadály, melynek legyőzése, a mint ezt jól láthatta, szintén csak papi közvetítés által sikerülhet leginkább. — S ezért bizony nagyon szükséges neki a clerus jelesembjei felé fordulnia bizalmával. Hiszen Paintner is arra kéri, hogy Nováknál ajánlja őt; de meg Szerdahelyit is meg kellene nyernie. Tehát e végett is interpellálja már hű Pyladesét.

E kívánságának igyekezett is Paintner megfelelni. Udvarias létére a közvetítésnek olyatén módját eszelte ki, mely igen jó sikerrel biztatónak látszott.

Majláth Antal kanonoknak írt ez ügyben, és a levelet Révai által küldötte hozzá, hogy ezzel egyszersmind alkalmat nyújtson neki a személyes tisztelkedésre s ügyének legalább indirecte előadására. Jóformán kiviláglík ez Révainak Paintnerhez okt. 27-én írt leveléből, hol előadja, hogy megbízatásában híven eljárta Majláthnál, ki aztán nyomban Budára ment.²⁾

Alig kételkedhetni abban, hogy az unokáját alkalmasint iskolázás végett oda vivő Majláth Szerdahelyinél, mint egykori rendtársánál s a tanügyi hatóságban oly jelentős tényezőnél szintén megfordult és Paintner óhajtatását szíves figyelmébe ajánlotta. — Talán nem is maradt volna e lépés eredménytelen, ha az iménti katastropha nem vág közbe.

Amde az a Dió Mihály megrovó jelentése mennyire visszavethette ismét Révainak ajánltatását! Mert kétségtelenül fölterjesztetett az a Consiliumhoz, hol aztán még inkább megerősítette az ottani balvélekedést.

Igy tehát nem sikerülhetvén az irányában oly kedvezetlen hangulatot Budán enyhíteni, egyelőre csakugyan nem mutatkozott neki más expediens még csupán az ideiglenes önfenntartás biztosítására sem, mint az, hogy melegebb bizalommal forduljon immár az egyházi dignitáriusokhoz, kiknek kegyére egyébként is okvetlenül nagy szüksége lesz tudományos nyomozásainak értékesítése végett. Mert vajmi sokból álló az, a mit közzé tenni óhajt.

7. Tudni való ugyanis, hogy Révai azon kiváló fontosságú szándékát, melynek egykoron megvalósítása végett már az előbbi évtized elején oly lángbuzgalommal kezdette kutatni a magyar irodalom és nyelv régi emlékeit, az ily sanyargató viszontagságai közt sem ejtette el. S habár mindinkább magába zártan, mintegy titkolódzva, lehetőleg mégis folytatgatta azt úgy, hogy már az ilyes munkálkodáshoz kellő alkalmasabb helyzetben egy és másnak

1) L. főntebb 106. l.

2) L. főntebb 221. l.

közzé tételét is megindíthatta volna. És erre mind erősebb impulzust is érzett ekkoron különösen azon incidensnél fogva, hogy annak az 1789. és 1790-ben közhírré tétellett feladatnak, mely a nemzeti érzelem akkori buzdultával a magyar nyelvnek alapos szerkezetű grammatikáját kívánta volt,¹⁾ végre különös úton módon mégis lett valami eredménye. Huzamos vajadás után megszülte az mintegy időtlen szüléssel az ő torzszülöttjét, a baljóslatú debreceni grammatikát.²⁾

Már az 1795. év derekán világossá lett Révai előtt, a mit ő különben is gyanított, sőt bizalmas összeköttetéseinél fogva már előbb közelebről is megtudhatott, hogy bizony ez az eredmény még nagyon távol esik az ép oly nehéz, mint fontos feladatnak valódi megoldásától, mely így még sokkal inkább válik az ő teendőjévé.

Im ebben a körülményben rejlik az imént tárgyalt nyugtalanságainak legjelentősebb indoka.

Fölöttébb sajnálatos, hogy az oly mostoha közviszonyok miatt minél inkább sürgőldött oly jeles szándékának megvalósíthatása végett valamely kedvezőbb helyzetre szert tenni, annál több hátrányos körülmény akadályoztatta abban.

Hogy mennyire óhajtotta már ekkor irodalmilag is előmozdítani a magyar nyelvtudománynak alaposabb fejlesztését, annak jelentős tanúságaul vehető különösen azon névtelen közleménye, mely a bécsi Hirmondó 1795. márc. 20-diki száma toldalékában jelent meg.³⁾ Ebben már az ik-es igeragozásra figyelmeztet és sejteti a nagy grammaticust: *ex ungue leonem!* — Miért nem kívánta ilyenén tanulmányainak eredményeivel a közfigyelmet nyíltabban magára vonni, világosabban kiderül az odább említendőkből.

Szomorú tanúsága az akkori időnek, hogy még ily sarkalatos feladatú foglalkozásával, sőt irodalmi s tudományos munkákodásainak több más jelentős eredményeivel sem állhatott elő olyképen, hogy azok valamit nyomhattak volna a mérlegben, úgy hogy azoknál fogva valamely tisztesebb állásra juthasson. Hisz különben aligha titkolta volna ily jeles szándékát azok előtt, kiktől sorsának javítását ez idő szerint inkább remélhette.

8. A győri egyházmegye jelesebbjei azonban mégis meglehetősen sejtették nagy mérvű célzatát. Talán Paintnertől megérthették azt. És lehet, hogy ennek tudatában szívesebben igyekeztek őt ekkor az ő szorongásából kisegíteni.

Hogyan is tengődhetett volna másképen oly fogyatékos anyagi állapota szerint, minőt ekkori leveleiben vall, csak napról

1) L. Révai M. élete. III. 337. s köv. 11.

2) U. o. 384. s köv. 11. — és Toldy F. „A magyar nemzeti irodalom zörténete. Bpest 1878. 169. l.

3) Magyar Hirmondó 1795. 396—8. l.

napra is, ha a közellévők szívessége nem segíti ki azonnal? És bizony elég huzamos ideig tartott ez a szűkölködése, melyet a jóindulatúaknak fedezniök kellett.

Hogy pedig ne látszassanak őt épen mintegy könyöradományokkal támogatni, megkínálták némely tisztesebb egyházi funkciók teljesítésével, hogy így bizonyos cím alatt juttassák neki fölségélyző adományait. Mily jó néven vette Révai az oly szíves ajánlataikat s mily készséggel teljesítette is, arról jelentős bizonyosságul szolgálhatnak az ezennel említendő adatok, különösen azon 8 egyházi beszéde, melyeket a következő év első hónapjaiban tartott részint a győri székesegyházban, részint pedig a közel lévő Tét helység templomában.

Ez utóbbiban mondott utolsó beszédét elbúcsúzó epiloggussal zárja. S ez világos bizonyíték arra, hogy ott egy ideig a betegeskedő lelkész helyettesként pótolta, a miről egyébként más nyomós tanúságok is szólnak. Ugyanis a tétii plebánia anyakönyveiben be van jegyezve róla, hogy ott az 1796-diki január 25-től február hó 19-ig keresztelt, meg esketett és temetett is.¹⁾

E szerint igen tapintatosan elintézte a püspök azt, hogy a királyi placetum kiadásakor rája rótt kötelességnek is megfeleljen némileg, tudniillik hogy ha a tanítással föltagyna, segédtelekész-ként tartozzék működni.²⁾

Kétségtelenül a jó viszonyok ápolásának jeléül vehetők e tényködésai s valóban több tekintetben is előnyére váltak Révainak. Mert anyagi fogyatkozására nézve is szerezhett így jóformán vigasztaló kisegítést, meg egyszersmind a városi tanácsnak azon lealázó eljárását is nemesen torolhatta meg azzal, hogy nevének meghurcoltatása után az egyházi hatóság által alkalmat nyert oly jeleségéről ismertetni meg, minőről eddig nem volt ismeretes. Hathatós cáfolat volt ez így ama méltatlanságokkal szemben, melyek hírnevét oly galád megszólásoknak vetették ki marcangolásul.

Azon egyházi beszédek, melyeket ez idétt tartott, nagy gonddal leírva azt láttatják, hogy azokat alkalmasint a nyilvánosság elé is szánta. Tartalmukra nézve egészen rámutatnak arra, hogy ez irányban is mily jeles képességgel bírt s hogy valóban alapos oknál fogva biztatták őt már 1786-ban rendi előljárói a kitszónoki, s imént némely jóakarói az exhortatori hivatal kérésére.

Hogy szónoki képességében csakugyan helyeztek valamit a győri egyházi előljárók, kitetszik abból, hogy már 1795. elején is őt szólították föl a böjti szent beszédek elvállalására; de akkor a numismatika tanszékeért történt folyamodása következtében a vizgálatra való készülődés miatt kénytelen volt megköszönni az

¹⁾ L. Horvát István jegyzéseit odább a 266. l.

²⁾ L. főntebb 195. 213. l.

ily megtisztelő ajánlatot.¹⁾ Ekkor pedig már érkezése lévén mint hivatalon kívülinek, nem csak készséggel fogadta azt, hanem a komoly feladathoz méltó gonddal készült is arra, hogy annak a benne helyezett bizalomnak minél kellőbben megfeleljen.

9. Azok az ekkoriban mondott 8 egyházi beszédei, melyek a nemzeti Múzeumban lévő kéziratai közt²⁾ láthatók, csakugyan mind tartalmi, mind alaki tekintetben nyomosan bizonyítják ezt oly annyira, hogy Révai szellemi tevékenységének teljesebb ismeretése végett igen okszerűnek látszott azoknak a nyilvánosságra hozása.

A „Jó pásztor“ című folyóirat szerkesztőinek szívessé- gével ennek 1837-diki folyamában láttak ezek napvilágot ily sorozatban. I. Vizkereszt után I-ső vasárnapra: a megtérés halasz- tásának veszélyességéről. — II. Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepére: az oltári szentséghez méltán járulásnak üdvös hatásáról. — III. Septuagesima vasárnapra: a hivalkodás kerüléséről. — IV. Sexagesima vasárnapra: az isteni ige gyümölcstelenségének okairól. — V. Quinquagesima vasárnapra: a farsangolás kár- hozatos kicsapongásairól. — VI. Böjt I. vasárnapjára: miként viseljük magunkat a kísértésekkel szemben? — VII. Böjt II. vasárnapjára: a mennyei javak tulajdonságairól. — VIII. Virág- vasárnapra: miként készüljünk a husvétii áldozáshoz?³⁾

Ilyen valláserkölcsei themákat vett föl Révai népszerű fejte- getésül, melyeket olykép tárgyalt e beszédeiben, hogy mind a fölvett eszmének következetes logikai keresztülvitele, mind a nyelvezetnek szabatos, az áradozás fölöslegétől tartózkodó, világos és hatályos szövege és a hallgatósághoz jól alkalmazott módja azt tanúsítja, hogy Révai e jeles hivatásra is igen rátermett vala.

Ezeknek közzététele jóformán megokolhatja azt is, hogy ő oly sokoldalú képzettsége mellett mennyire jogosult arra is, hogy neve az egyházi irodalom jelentős művelői sorában említettessék.

Ezek tehát azon „magyar szent beszédek,“ melyeket Révai irodalmi hagyatékának lajstromában „*Sermones sacri Hungarici*“ jelzettel említ Horányi Elek már 1809-ben, Fejér György 1835-ben.⁴⁾ Toldy F. pedig szám szerint is jelezi Révai élet-

1) Említi ezt a Paintnerhez 1795. jan. 30-án kelt levelében. L. fön- tebb 166. l.

2) L. Miscellanea Révaiana.

3) Külön nyomatban 100 példány került ezekből forgalomba Révai tisztelői számára ily című 8-adrét füzetben: „*Révai Miklós* kéziratban hátrahagyott egyházi beszédei. Sajtó alá rendezte és előszóval ellátta Csaplár Benedek k. r. t. Budapest. 1887. 1—75. l. — Sajnos, hogy a tetemesen akadályozó körülmények miatt némely értelemzavaró sajtóhibák csökkentik e kiadás értékét. Ilyen például mindjárt az I. beszéd 3. sorában a „kellemetlenségek“ szó e helyett: kellemetességek és több más néhutt a szöveget is csorbitó hiány.

4) L. Horányi Alexius: „*Scriptores Scholaeum Piarum*“ II, 588. l. — Fejér Georgius: *Historia literaria Academiae Scientiarum. Budaë. 1835* 158. l.

rajzában, hogy maradt fenn kéziratai közt „nyolc predikáció, melyeket Győrött 1786-ban (e helyett: 1796-ban) tartott.”¹⁾

De valamint több más jeles értékű kéziratai, úgy ezek sem gerjesztettek mind ekkorig olyas érdeklődést, mely azoknak napvilágra hozatalát kívánatosnak érezte volna. Közétételök immár módot nyújthat az illető szakavatottaknak arra, hogy Révainak több irányú tevékenységét és képesültségét e tekintetben is behatóbban becslelhessék, figyelembe vévén, hogy ő, ki Pázmány, Káldi és Telegdi, meg más korábbi egyházi magyar írók műveit nyelvtudományi érdekből szorgalmasan olvassatta, mennyiben bírta hasznosítani ilyenmő tanulmányait a szószéken, melyen, mint némely odább említendő iratában érinti, már ifjabb éveiben nyert jelentős előgyakorlatok által meglehetősen készülségre tett szert.

Mint a költészet és szónoklat tanítására oly hön vágyakodót ezekből is megítélhetni némileg, különösen a tárgykezelés és nyelvezeti alkalmazás tekintetéből annyival inkább, minthogy e gondosan leírt beszédek jól átgondolt kidolgozást gyaníttatnak. a mire ekkor volt is érkezése, s így alkalmasint közrebocsátási szándékát is következtethetni ebből.

10. Megemlítendő, hogy az imént felsorolt egyházi beszédek közül az I. III. és VIII. számúnak végén Révai sajátkezűleg ezt jegyzette alul: „*Dicta Jaurini in Cathedrali Ecclesia a 1796.*“ Így e följegyzései szerint ezen háromról kétségtelenül bizonyos, hogy Győrött a székesegyházban csakugyan elmondotta ezeket. Minthogy pedig a többire nem jegyzett ily datumot, nem bizonyos előttünk, hol mondotta azokat. Csupán a VII. számúnak epilógusából világlik ki kétségtelenül, hogy azt a tétii templomban adta elő.

Nyílt tanuság lévén ez arról, a mit Horvát István a Révai életére vonatkozó jegyzetkéiben az ő helyettes lelkészkeskedéséről érint, ²⁾ érdemesnek véljük azt ezennel teljesen bemutatni. — Így szól ama VII. sz. alatti beszédéhez csatolt elbűcsúzása: „Ajtatos Keresztények. Szerelmes Atyámfiái a Krisztusban, ezen tétii szentegyháznak hivei! Lelki vigasztalásom és örömöm volt bennetek, hogy betegeskedő pásztorotokhoz való fiúi hajlandóságtokból származó bánatot s utánna fohászkozó indulatot tapasztaltam

¹⁾ L. Toldy F. „A magyar költészet kézikönyve. Pest, 1855. I. 514. l. — „A magyar költők élete. Pest, 1870. I. 219. l.

²⁾ A tétii kath. egyház anyakönyveiből nyert kivonatokat így leljük Horvát Istvánnak azon „Jegyzései“-ben, melyek a m. nemz. muzeumban Révainak ívrétű kéziratai közt vannak: „Die 25-a Januarii anni 1796, infirmo parochio Ladislao Szentpétery Révai sepelivit in Téth teste Matricula Mortuorum usque 19-am Februarii. — Die 26-a Januarii 1796 Révai occurrit in Matricula Baptisatorum usque 19-am Februarii Anni 1796. Téth. — Nr. 31. Die 7-a Februarii 1796 Révai in Téth Cottus Jaurinensis, qua Administrator Interimalis copulavit. Vide etiam Matriculam Copulatorum pag. 28.“ Így jelzi ezt egy iménti nyomozó is.

nemcsak beszédekben, hanem szívetekben is. Hasonló hajlandóságot mutatott hozzátok betegségében a ti gondos pásztorok és atyátok. Gyenge erővel is kijött volna hozzátok; de az orvosoknak kellett engedelmeskednie, hogy tartósabb lenne mind az ő vigasztalása, mind a ti örömtök az ő eljöveteleiből. Boldogok vagytok ti ő vele és boldog ő ti veletek. Jó pásztor ő a Krisztus példája szerint, közel vagyon hozzátok a szeretet által. Kész ő az ő lelkét értetek adni, ismer ő titeket úgymint az öveit. Jó juhok vagytok ti is, ismeritek pásztorotokat, mivel övéi vagytok és az ő szavát hallgatjátok. Jó pásztor ő azért is, mert nem vak, jól lát az Isten tudományában. Biztok ti is benne, bátran vezetitek magatokat tőle. Mert nincs miért félnetek Krisztusnak ama szomorú mondásától: ha vak vakot vezet, mindketten a verembe esnek. Bátran mentek ti vele az igazságnak simult útján, meg nem tütitek a ti lábaitokat a kőben, a bűnnek darabosságában. Az Isten, minden jónak adója, visszahozta a ti kebeletekbe, ti hiv és engedelmes juhok, a ti jó, gondos, tudós és nektek kedves pásztorokat. Ugy fogadjátok őtet az Istentől, mint az ő kegyességének különös új adományát; ugyanazért önként indul a ti jámbor szívetek a méltó hálaadásra. Ajánljátok fel velem ezen jó szándékkal a mai isteni szolgálatot. Kérjünk egyszersmind az erős Istentől erősödést és állandóságot a megtért egészségre.

A mi pedig engemet illet, Ahitatos Hivek! igyekeztem, a mint tőlem kitelhetett, addig, míg meg voltatok fosztva a ti pásztoroktól, veletek a lelki legelőre híven és igazán járni; azonban ha még is fogyatkozást éreztetek valamiben, bocsássatok meg az emberi gyarlóságnak. A lélek ugyan kész volt mindig bennem. S ugyan azon kész lélekkel kérek nektek kegyelmet és békeséget. áldást és minden bőséget az Istentől, a mi Atyánktól és az ő Fiától, az Ur Jézus Krisztustól. Amen.“¹⁾

11. Azok, kik Révai életviszontagságait lélektani észleléssel figyelve kísérik, méltán érdeklődhetnek az ő ernyedetlen munkásságának illetően productumai iránt. Arra emlékezve, hogy még egy pár évvel ezelőtt is mily erősen fölbuzdult vala a korábban kezdett anakreontikonok folytatására s mennyire neki-gyűrűközött volt az ilyesek kiadására vállalkozásnak,²⁾ sajtáságon meglepő phasist láthatnak e fordulatában. Különösen felőlő lehet előttök ezen egyházi beszédeknek jobbára mélyebben szemlélődő s komoly askesisre valló tartalma, minőtől Révai előbb meglehetősen idegenkedni látszott.

De még az iménti izgalmaitól is mily elűtő hangulatot érez-

¹⁾ L. „Révai M. kéziratban hátrahagyott egyházi beszédei. Bpest. 1887.“ 64—5. l. Ezek eredetije a m. nemz. muzeumban van l. Miscellanea Révaiana.

²⁾ L. Révai M. élete. III. 415. l.

tetnek ezek a belsőbb lelki életbe vonult elmélkedések! Ifjabbkori tanulmányainak mindedig nem igen nyilvánított eredményei tárulnak föl bennök, s nyomós tanúsággal érvelik azt, a mit egy odább említendő folyamodványában azokra vonatkozólag bizonyítékul fölhoz,¹⁾ hogy mily alkalmak által ösztönöztetett ő akkoron az egyházi szónoklatra.

Az 1795. évnék végső s a következőnek első hónapjaiban tehát egyéb studiumai mellett többnyire ilyenmü épületes foglalkozással töltötte idejét. Valamint a téli zordon időszak, úgy az akkori komorult közviszonyok is igen javalhatták e belsőbb lelki életbe merülését. És im e szent beszédek meggyőző tanúsággal szolgálhatnak arra, hogy mennyire bele tudta magát élni az ilyen valláserkölcsei eszmevilágba is.

Mily üdvös recollectio lehetett ez neki a huzamos nyugtalan-ságok után, sejtethő ezen egyházi beszédeinek némely hatásos részleteiből, melyekben a hallgatóinak oly buzgón ajánlottakat alkalmasint maga is mélyebben megszívlelte. Immár tehát közelebbi élményeiből is tapasztalhatta annak valóságát, a mit egykor (1781-ben) Kollonits Lászlónak a nagyvárad püspöki székre történt beigtatása alkalmával oly melegen ömledeztetett volt a többi közt így sohajtván:

„Szép dolog, és igazán ez időben ritka dicsőség,
Hogy ha ki Jó Pápnak meg nyeri ritka nevét.“²⁾

A szerény falusi híveknek „jó, gondos és okos lelkipásztorukhoz“ való őszinte ragaszkodásából megható módon vehette ezt észre, a mint hogy oly szívesen dicséri is őket ezért.

Valódi lelki üdülésére válhatott így ezen mintegy önkéntes vezeklés akkoriban, midőn mások holmi övtalan lépéseikért önkéntelenül relegáltattak eléggé búsító elkülönültségbe.

Az egyházi hatóság iránti önmegadó hódolatosságának ezen bizonyítékával egyszersmind jövőjére nézve is célszerűen gondoskodott Révai. Mert majd odább nem egy szívességgel fog ez neki viszonzotatni a tudományos törekvéseit méltató egyháziak részéről.

Igy valósítá ezennel azt is, a mit az előbbi évtizedben tapasztalt balkörülményei közt oly emphaticus nyilatkoztatott volt, hogy ő „nemesen akar fölemelkedni.“³⁾ Mert csakugyan az iménti sajnálatos letiportatásból ezúttal aligha emelkedhetett volna föl nemesebben, mint az ily tisztos önmegadással.

12. Élet- és jellemrajzi tekintetben is igen jelentős adatkul szolgálnak, ezek az egyházi beszédek, annyival inkább, minél

¹⁾ L. odább a nyugdíjaztatásért a királyhoz fölterjesztett folyamodványában. — V. ö. Révai M. élete. I. 33—4. l.

²⁾ L. Elegyes Versei. Pozsony. 1787. 79. l.

³⁾ L. Révai M. élete. II. 192. l.

kevesebbé értesülhetünk ezen időközi viszonyairól s állapotáról egyéb forrásokból. Ugyanis nov. 25-től april 1-ig nem levelezett Paintnerrel, alkalmasint másokkal sem. Szünetelt az 1794. év dereka óta a Sándor Istvánnal való levelezése is, mely Horvát István kivonatai szerint csak 1797. márc. 15-én eredt meg ismét.

E szerint aligha nyert ekkoriban segélyezést egyébként. mint azoktól, kikkel személyesen érintkezhetett. Legalább írásbeli tanuság olyasmiről nem lelhető iratai között. Csak is az ő kegyes pártfogójának, az özvegy Károlyi grófnénak levelét látjuk kézirati hagyatéka közt ezen intervallum időszakából, mely Bécsből 1796. január 5-én írva a hozzá intézett újévi köszöntésére válaszol.¹⁾

A német származású b. Harruker Jozéfa hazafias érzelmű férjének elhúnyta után is híven bizonyítá, hogy mily jeles magyar honleánynya lett a gr. Károlyi házban. Nemcsak a magyar öltözet felkarolásával tüntette ki ezt a nemzeti buzdulat évében 1790-ben,²⁾ hanem főleg a nemzeti nyelv és művelődés elősegítésével. S ebben folyton nemesen buzgólkodó vala. Különösen Révait mint férje pártfogoltját évi kegydíjjal segélyezte.³⁾ Ezért viseltetik iránta a hálás cliense oly kegyelettel. Ily kiváló érdemeért méltán emlegethető neve Révai életrajzában. Lehet, hogy ekkori szorultságában még egyébként is enyhítette fogyatkozásait, midőn Bécsben alkalmasint személyesen is tisztelkedett nála. Mert a tavasz nyiltával már oda sietett, hogy célzatai végett sikeresebben mozgathassa ügyét.

Egyházi beszédeinek datumai szerint különösen január és február hó folytán foglalkozott ily tevékenységgel és pedig lelkész-helyettesként Téten febr. 20-áig suppléált. E ténykedésével egyszersmind növelte azon szerény helységnek emlékezetességét, úgy-mint melyben azelőtt 8 évvel Kisfaludy Károly született, s hol aztán téthi és péteri Takács József, Révainak hó tisztelője, mint

¹⁾ A magyar irodalmat boldogult férje példájára szívesen pártoló grófnénak e levelét is méltán ígathatjuk ide. Ekkép szól az a nemz. muzeumban lévő Miscellanea Révaiana közti eredeti szöveg szerint:

„Különös Erdemű drága Tisztelendő Atyám! Kedvessen vettem ezenn reánk szerentséssen fel tettett Uj Esztendő alkalmatosságával hozzám küldött Üdvözlő rendgyeit s buzgo kívánságait; valamint nem kétlem, hogy ezek egyenes Szivből származtak, úgy én is kívánom, hogy a fels. Isten Tisztelendő Atyaságodat mind azon jókban részesítse, mellyek valóságos megnyugtatására szolgálhatnak. Egyszersmind különösen örvendettem, olvasván a levele sarkába ragasztott Bizonság levélből a köz Jóra törekedő ditsiretes igyekezetét, nem is fogom elmulatni ezt minden előadandó alkalmatossággal közönségesebbé tenni. A ki a régi igaz hajlandósággal vagyok T. Atyaságodnak igaz szívé jó akarója Báró Harruker Jozéfa Grof Károlyi Antal elmaradott Özvegye m. p. Béts. 5-a. Januar 1796.

²⁾ L. Hadi történetek. Bécs 1790. II. 689. l.

³⁾ L. föntebb 114. l.

közbirtokos az ott lelkészkedő Horváth Endrével,¹⁾ valamint több más irodalmi jelessel is oly előnyös szellemi viszonyt folytatott.

13. Nem csak ily helyettes lelkészi működésre, hanem bizonyára fokonként jelentősb állásokra is emelte volna Révait az egyházmegyei hatóság, ha e pályán hajlandó lett volna tovább is működni.²⁾ De őt tudományos célzatai sokkal inkább vonták a tanügy terére. E végett már ismét új mozgolódásnak eredt, részint közvetítések által, részint közvetlenül is sürgölődvé, hogy gymnasiumi tanárságra juthasson.

Mihelyt márc. 20-án a győri székesegyházban tartott beszédével e vállalkozását befejezte, legott Bécsbe készült.

Ügyének hathatósabban mozgatása végett március végén már föl is rándult. Ápril 1-én a következő levéllel köszönt be onnét Paintner barátjához:

„Nagyon fájlaltam, hogy későn jutott tudomásomra az, hogy te Győrött voltál. Bizonyára rajta lettem volna, hogy legalább láthassalak, és üdvözöljelek. Talán lehetséges lett volna valamit sorsomról is világosabban előadnom, hogy láthasd, hogy azok, amikkel oly méltatlanul zaklattattam, nem voltak csupán gyanakodásból eredettek.³⁾ A győri vexatiókat egy csapással elvágтам, főleg azon épen nem kellemes állásban már csak azért is, hogy az iskola becsületének fenntartása végett sajátomtól is meg kellett magamat fosztanom, sőt még adósságokkal is terhelnem; s még ezen áldozataimmal sem remélhettem semmi nemű vigasztalást, különösen súlyosbodó koromra nézve.⁴⁾ Most arra kérlek, hogy enyhítsd zaklattatásaimat, legalább azokat, amelyek a te rended részéről intézettek ellenem. Kérem ezt irántam való baráti szívességedtől.⁵⁾ Én azokat, amikkel újabban Fengler részéről megsértődtetek, sem nem ajánlottam, sem nem tudtam; de ha tudtam volna is, nem akadályozhattam volna. Ő nekem egyházi főnököm és pártfogóm: minden tisztelettel tartozom iránta.⁶⁾

1) E szellemi szövetségöknek szép emléke látható Takács Józsefnek azon előbeszédében, mely Horváth Endrének „Zircz emlékezete“ 1814-diki díszes (V-rétű kiadásában a jeles művet bemutatja. Ezt is Tétről datálja.

2) Révainak egy odábbi levele szerint a püspök enyelegve így fejezte ki megelégedését: „Auch hier bist du zu brauchen: du wirkst schon Mirakeln.“

3) „Fortasse licuisset aliquid etiam de sorte mea clarius exponere, ut videas ea, quibus tam indigne exagitabar, non fuisse solum suspicionis.“

4) „Vexationes equidem Jaurinenses praescidi uno ictu, praesertim in statione illa prorsus non amica propterea etiam: quod ad sustinendum Scholae honorem ipse me meis privare, imo et debitis onerare debuerim, nullum tamen vel hoc sacrificio facto solatium sperare potuerim inprimis pro ingravescente aetate.“

5) „Nunc te rogo, ut mitiges vexationes meas saltem a vestro Ordine mihi intentas. Peto hoc a tuo amico in me animo.“

6) „Ego ea nec svasi, nec scivi, nec impedire potuissem, tametsi scivissem fieri, quibus a Fenglero novissime offensus estis. Praesul meus est, etiam Patronus: omnem illi cultum debeo.“

Miért üldözik azok a túlságosan szenvedélyes emberek bennem még a piarista árnyékot is? Én titeket tudtommal bizonyára soha sem bántottam meg: sőt tiszteltem, s magam iránt jó hajlamra iparkodtam kötelezni.¹⁾ Ismered törekvéseimet, sőt hányattatásaimat is, melyeket Faludi Ferenc irodalmi hagyatékainak kiadása közben szenvedtem. Elveszendők valának ezek, ha én nem mentem meg őket az enyészettől, még pedig kettős kiadással.²⁾ Nem elég-e, hogy a nyomtatóktól megcsalatra munkálkodásomnak semmi díját nem nyertem? Bizonyára illő, hogy részetekről pártoltatást nyerjek.³⁾ Emlékezel, hogy az én igyekvésem által fordítottatott magyarra s adatott ki Makó Pálnak physikai értekezése is a villám természetéről. Tudva vannak előtted Molnárról és Horváthról nyilvánított dicséreitem, valamint többeknek közületek irántam való jó hajlama. Csakhogy ezek még kicsinyekül tekintetnek: szánakoznak rajtam, azonban nem segíhetnek.⁴⁾ Ámde te a felsőbb rendűek közül való vagy, püspöksüveggel és aranykeresztel díszített, ékesen szóló, szeretetre méltó, irántam baráti érzelmű s legjobb hajlamú; légy rajta kérlek, hogy titeket közvetítő igyekvésed által irántam kegyesebbeknek érezhesselek.⁵⁾ Folyamodtam az esztergami gymnasiumbeli humaniorák tanszékeért valamint a pozsonyi főigazgatóhoz, úgy egyszersmind a helytartótanácshoz is. Hogy ezt az ügyet sürgessem, már Bécsben tartózkodom.⁶⁾ Kérlek ajánlj engem Szunericsnek, a ki ismer: ajánlj a te Somogyidnak is Bécsben. Ajánld ezeknek, hogy Lányit engeszteljék meg, kit Szerdahelyi, és Balog roszt, és rám nézve igaz ságtalan véleménynyel töltöttek meg.⁷⁾ A panegyrist, melylyel irántam való szeretetednek tartozom, még mind eddig nem készíthettem el felzavart állapotom miatt: vajha azt az esztergami halmok közti kellemes elvonultságban énekelhessem meg. A d j.

¹⁾ „Quare vel umbram in me Piaristicam homines plus iusto fervidi persequuntur? Ego vos certe sciens nunquam offendi: imo colui, vos mihi devincere studui.“

²⁾ „Nosti conatus meos, imo etiam iactationes, in edendis Faludianis. Reliquiis, quae periturae erant, nisi ego ab interitu vindicasset; idque editione duplici.“

³⁾ „Satis fuerit me a Typographis delusum nullum operae pretium tulisse. Par est certe, ut a vobis protegar.“

⁴⁾ „Memineris mea opera etiam Makonis Dissertationem Physicam de Natura Fulminis Hungarice redditam typis Landererianis prodidisse. Non te latent laudes Molnarianae, Horvathianae, non latet plurimum propensus in me animus. Sed hi parvi sunt: indolent mihi, iuvare non possunt.“

⁵⁾ „At tu ex Diis maiorum gentium, mitratus, cruce insignis, facundus, amabilis, mihi amicus et optime addictus, age quaeso, ut mitiores vos sentiam tua interposita opera.“

⁶⁾ „Ut hoc negotium urgeam, iam Viennae excubo.“

⁷⁾ „Commenda his, ut Lányium deliniant, quem et Mercurianus (Arrogans et Sartorius (Ferox) mala opinione et mihi iniuriosa repleverunt.“

vissza engem enmagamnak, neked, s főleg a hazának.¹⁾

Végül megemlíti, hogy a tőle kölcsönzött könyvet: Lisztinek a mohácsi vészről írt művét, a zirciekhez juttatta vissza-szállítás végett, és bécsi szállását följegyezve azt jelzi, hogy egy hónapnál tovább szándékozik ott időzni.²⁾

14. E levelének kezdő soraiból kiteszik, hogy a sokkal higgadtanban s meg tán kényelmesebben is gondolkodó Paintner Révainak az előbbi 3 levelében felsorolt terhes panaszait többnyire csak is gyanakodásból eredetteknek vélte. Ezért nem is igen érezte magát arra indítatva, hogy valami élénk sürgölődést fejtsen ki ügyében. Így alkalmasint kételkedve helyzeti viszonyainak mibenléte felől, bevárta az időt, midőn egyéb teendői végett Győrrre kellend mennie, hogy majd ott más oldalról is felvilágosítva, kellőbben s biztosabban mérlegelheti, vajjon e fölöttébb kényes körülmények közt mikép s mennyiben bocsátkozhatik bele okszerűen a közbenjárás dolgába.

Ily nagyon óvatoskodó eljárásának bizonyosságaul tekinthető az is, hogy aztán csakugyan megfordulván Győrött, nem csak hogy nem kereste föl Révait, hanem még tudára sem adta ottlétét, hogy ez őt meglátogathassa. Nem mulasztotta el azonban ottlétekor az állapotáról való gondos kérdezősködést. Sejthető ez az itt felhozandó nyilatkozatából.

Ugyanis Révainak imént idézett levelét olvasva már annyira szívére vette ügyét, hogy tüstént hozzáfogott a közbenjárási sürgölődéshez. Erre nyomós tanúság a következő levele, melylyel medgyesi Somogyi János, udvari tanácsos és a magyar cancellariánál előadónak kegyébe hathatós érveléssel ajánlja Révai ügyének gyámoltását.

Bocsánatot nyerhetek — u. m. — Mságodnak a lesujtottak iránt a leggyöngédebben érző szívetől, hogy egy ilyennek számára kegyes pártfogásáért esedezni bátorodom. Révai Miklós tőő úr ez, ki egykor a kegyes iskolák rendjéhez tartozott, most pedig a világi papság közé igtatva az esztergomi gymnasiumban a humanórák tanszékére kívánkozik. Azon véleményben van, hogy mivel Lányi ő mlgát nincs szerencsém ismerni, Mgod elé terjesztendő némi ajánlásommal nagy jót tehetnék vele. E véleményében ha

1) „Panegyrim tuo in me amori debitam nondum parare potui ob perturbatas res meas: utinam eam in amoeno Strigoniensium collium recessu decantare valeam! Redde me mihi, tibi, et Patriae in primis.

2) „Liszthium de Clade Mohácsiensi tradidi ante abitum Considero, ut eum promoveat data occasione Czirczium, tibi inde facilius transponendum. Vale quam optime, et ama me tui observantissimum. Viennae 1. Apr. 1796. — Si me tua epistola beaveris, potes eam ita ad me dirigere: Dem Mígazzischen Eckkeller gegen über beim Silbernen Schiff. Nro. 677 in 4-ten Stock. Morabor hic ultra mensum.“

nem fog csalatkozni, úgy az Mgod kegyelmességének s azon jó indulatának, melylyel engem mindenkor felkarolni méltóztatott, új bizonyága leszen. Tartozom e férfiúnak ily szolgálattal, hogy, miután ő két exjezuita által nagyon is sötét színekkel festetett le, egy más exjezuita által becületének néminemű helyreállítását nyerje, minthogy ő, a piaristák szokásának ellenére, a jezuiták becületének megvédésében mindenkor buzgólkodott: így Faludinak költői s egyéb munkái neki köszönik fölélesztetésöket. Makó „értekezése a villámról“ általa szól magyar nyelven. Horváth Mihály, Molnár János és mások dicséretei nem egy lapot töltenek meg munkáiban. Tudom, hogy magyarul írt érzékenyebb elegiáiért némi kifogások történtek ellene; de költő volt, valamint (Nagy János) a szanyi lelkész is.¹⁾ Szellemi tehetsége mind a hazai, mind a latin irodalomban, kiváltkép a szépirodalom terén kitűnő. Mint-hogy különféle balsorsból hányattatva, mindeddig sehol sem talált oly állást, mely természeti hajlamainak megfelelő lett volna: nem csodálható, ha őt hevesebb mivolta olykor nagyobb mérvben ragadta el, semmint sorsához képest illő vala. Hogy Budán Szerdahelyi György és Győrött Balogh Sándor ft. urak őt nem igen ajánlják, ennek okát nem akarom Mgodnak bővebben fejtegetni: de e jeles férfiak engedelmével legyen mondva, ők ezen embernek elnyomásában nagyon is túlhajtottak. Úgy látom ezt, miután a tulajdonképi okok hitelt érdemlő férfiak útján Győrött teljesen tudomásomra jutottak s én Révait már húsz év óta közelebbről ismerem. Ha tehát Mgod őt jelen helyzetében támogatni kívánja, én is nagy hálával fogok tartozni, Révai pedig örökre le lesz kötelezve.²⁾

¹⁾ A „Nyájás Múzsas“ szerzője, ex-jezuita. (Danielik J. „Magy. írók“ II. 220. l.)

²⁾ Oly kiváló mozzanatot jelez Paintnernek e levele, hogy valóban nagyon érdemes ennek a nemz. Muzeumban lévő eredeti szövege szerinti közlése. Im így szól ez: „Illustrissime Domine Consiliarie Aulice, Dne mihi gratiosissime! Veniam certe merebor a tenerrimo erga afflictos Illustritatis Vrae animo, quod pro simili homine Eiusdem patrocinium implorare praesumam. Est is R. D. Nicolaus Révai, olim e Scholis Piiis, nunc Clero Seculari adscriptus, et Cathedram Humanitatis Strigonii expetens. Putat ille, commendatione mea aliqua apud Illustritatem Vram, siquidem Illmum Lányi noscendi honorem non habeam, sibi admodum commodatum iri: qua opinione sua ne fallatur, erit gratiae Illustritatis Vrae, illiusque affectus, quo me semper complecti dignabatur, novum argumentum. Debeo ego homini hoc officium, ut, ab Exjesuitis duobus atris non nihil coloribus descriptus, ab alio Exjesuita qualem qualem honoris redintegrationem accipiat, cum ipsemet Jesuitarum honoris, contra Piaristarum morem, studiosus semper fuerit: sic Faludii Opera Poetica, et alia, illi vitam debent: Makonis Dissertatio de Fulmine, Hungarice per ipsum loquitur: sic Michaelis Horváth, Joannis Bapt. Molnár, aliorumque laudes, paginam non unam in eius operibus faciunt. Scio, eum ob Elegias suas Hungaricas teneriores crism aliquam subiisse; sed Poeta fuit, ut Szanyensis Parochus. Talenti certe in literatura, cumprimis amoeniore, tam patria, quam latina, magni est. Fatis diversis adhuc jactatus,

XIII. Révai nyilatkozata az ik-es igeragozásról 1795-ben.

1. Csak szemernyi izelítő abból a mélyebb alapú felfogásból, mely szerint Révai a magyar nyelv törvényeit főleg a nyelv- emlékekből, meg a korábbi magyar irodalom tősgyökeres magyarságú termékeiből igyekezett kifejteni, az a rövid, de erélyes nyilatkozata, melyet Görögék a bécsi „Magyar Hirmondó“ 1795. márc. 20-diki száma „toldalék“-ában nevének említése nélkül közzétettek. De valamint tárgya, avagy inkább irányzata, úgy kifejezése is kiválóan föltetsző az akkori különösen e nemű közlemények közül. Mindkét tekintetben nagyon rá vall írójára.

Lényegénél, illetőleg célzatánál fogva magában véve is eléggé jelentős arra, hogy itt közelebről reflectáljunk rá; — a viszonylatok tekintetéből pedig még inkább rendén van szemügyre vennünk.

Kevéssel sokat jelez; mondhatni, nagy horderejű elvet pendít meg oly célzással, mely mintegy hadüzenetet sejdített a magyar nyelvtudomány akkori tényezői ellen. Némileg már a diadalra biztosan számító reményt is érezteti a felszólaló hathatós apparatusának jelzésével.

Csak némi mutatványul villant föl holmi tájékoztatót mélyebb búvárlata eredményéből; de annál nyomósabban érezteti annak fontosságát. S biztos alapján szilárdult meggyőződése következtében boszúsan fakad ki a téves irányzók ellen. Közben

cum nuspiam stationem, genio suo arridentem, consequi potuerit: quid mirum, si et quandoque ferventior indoles hominem ultra abripuit, ac sorti suae expediens fuerat, Cur Rssimi Dni: Georgius Szerdahelyi Budae, et Alexander Balogh Jaurini, Virum non admodum commendent, nolim Illustritati Vrae pluribus exponere; at pace praestantissimorum Virorum dixero, eos in homine prosternendo nimium progressos fuisse, cum ex asse causae genuinae mihi a fide dignis Viris Jaurini detectae sint, et ego Révaium iam a viginti annis intimius noscam. Si itaque Illustritas Vra ipsi in moderno statu suo prodesse voluerit, ego quoque rem in acceptis referam, ac Révaius aeternum obstrictus erit. Me gratis porro demisse aequae, ac impense commendans, iugi veneratione persisto Illustritatis Vestrae Servus humillimus Michael Paintner m. p. Rátóth die 6-a Aprilis 1796. (Nemz. muz. Comm. epist. Révai.)

haragos förmedéssel is szólaltatja óvását, illetőleg tiltakozását az alaphiányos felületesség és szűkkörű vizsgálódások bitorkodása ellen, s ugyancsak hatályosan igényli annak jogosultságát.

2. Vajjon minő alapon követelheti ily határozottan az ő irányzata előnyét? — A nyelv történeti fejlődésének concretebb felfogása alapján.

Szerinte főképen a nyelvemlékek behatóbb vizsgálata s bíráló elemzéssel egybevetése mérvadó a nyelv valódi törvényeinek megállapításában.

Mínthogy pedig a nyelvemlékek kellő értelmezése a régi írásmódnak ingatagsága miatt nem könnyű feladat és csak is az irodalom korábbi termékeinek s a nyelvhagyományoknak is minél szélesebb talajon át vitt egybevetésével eszközölhető sikeresebben: ezért a korlátoltabb és sekélyebb alapú grammatisták nagyon tévóválnak az azokból elvonható tanúságok iránt. S így még a jelentősebb hivatásúak is bitorkálnak egyben másban, a mint ezt Versegi Ferenc „Proludium“-a is láttatja.

De a nyilatkozó már ezen alapvető feladat nehézségeivel is lehetőleg megküzdött. S ez úton jutott oly eredményre, minőt ezennel meggyőződéseként vall. Említi ugyanis, hogy a legrégeb- nek ismert nyelvemléket eléggé szerencsésen megfejtette, s ily értelmezésével kész is már kilépni; sőt óhajtja is, hogy azt közre bocsáthassa. Mert bizonyeg „tanulhatnának belőle — u. m. — a mi grammatistáink.“

Különösen az igeragozásban szolgálna az nekik kellő eligazodásra, úgymint melyben főleg az ik-es igék ragozására nézve oly szörnyű soloecismusra vetemednek, hogy ez szerinte fölöttébb boszantó következetlenséget árul el.

Kiváltképen ezt a tévedést, melyet a nemzeti nyelv hajdanából fennmaradt nyelvemlékek és a korábbi irodalom tekintélyes tanúságai szerint is képtelenségnek lát, emeli ki feddőleg

Oly igen jellemző a modor, melylyel e miatti neheztelésének kifejezését adja, hogy már csak ezért is igen érdemes e nyilatkozatát közelebbről szemügyre vennünk annyival inkább, minthogy méltán rámondhatjuk: ime ebben rejlik első csirája azon úgyszólva viharossá fokozódott nyelvharcnak, mely tíz év múlva az itt alig egy kissé föl villanó differentiából támad.

3. Hadd észleljük tehát annak az ádáz Erisnek már e kezdeti föllobbanását. Im így szól az, egyelőre még némi enyhe ironiával mérsékelvén boszús kifakadását:

„Sokan fel adtak a már elég szerencsésen bé hozatott Tsétsi János Orthographiáján, mely az Etymológián épült. Isten neki! ezen nem annyira akadok fenn. Hanem azért haragszom, hogy a' szenvedő idő szavakban, in verbis passivis, a' harmadik személyt oly szörnyű soloecismussal írják. Mi az? iratasson, olvastasson 's több e' féle. Az Erzsébet gyűszűje el

adatasson és el osztassék a' szegények között, Már mért el adata sson? ha jól következik reá az el osztassék. Ez jól vagyon, de az el adatasson nem. Úgy meg rémülök, hogy magamon kívül vagyok, ha azt az el adatassont, parantsoltassont, mondatassont hallom. Quomodo sonat Typus, seu Paradigma Verborum Passivorum, et verborum Neutrorum: vel quasi Neutrorum, quae Primam Personam singularem Praesentis Temporis in Indicativo in *m* habent, et tertiam Personam in *ik*? (Itt közbe ígattja annak képletét a „találtatom, említettetem, eszem, iszom, bátorkodom, emelkedem“ igék jelen és félmult idői ragozásában. Aztán e schemák után így folytatja:)

„Teregette! el adattasson, el osztasson, hivatasson, 's több ilyen tsodák úgy-e? H a r a g s z o m. De majd azt mondják sokan, haragudjon ő kegyelme, nem gondolunk vélc. Még is, ha azt mondanák, haragudjék ő kegyelme, örülnék neki, mert Pázmán, Károlyi, Káldi, Sylvester János, Pesti Gábor utánn mondanák. De még hátra vagyon egy idő.“

S itt közbe foglalja a „találtatnám, említetténém, enném. innám, bátorkodnám, emelkedném“ egyes számbeli schemáját. Aztán így folytatja:

„Tudom, Versegi is botorkázott ebben, de többet nyomnak előttem a' Régi Magyar Irók, a' kiket felljebb említék, 's több mások is, a' kiket most nem említhetek, Versegi Pro l u s i ó j á n á l. A' többi apró Grammatisták tekintetbe se jöhetnek. Bizony tsak jó volna az igen igen régi Könyveket elő venni, szorgalmasan által olvasni. Jó azokban a' Conjugatió, ha mindjárt az Orthographia nem a' leg jobbik is. Az a kézzel írott Régiség, melyet Sajnovits is, Koller is, hibásan adott elő, melyet 1210. esztendőben írtak, a' mint ki puhatolhattam, bizony jobb Conjugatiót mutat, a' későbbiek is jobbal szolgálnak. Én ezt a' különös Régiséget izenként, és a' mint bízom, szerentsésen fel fejtegettem. Vajha közre botsáthatnám! Tanúlhatnának belőle a' mi Grammatistáink. Meg küldöm egyszer nektek. Ebben én így olvasom ezeket. „Tiltá őt egy fa' gyümölsétől. De mondá néki, miért nem ennék. — Hallá holtát teremtő Istentől, de feledé. — Engede ördöng intének, és evék, és a' gyümölsben halált evék. — „Haragudék Isten. — Szent Margit életében is, melyet Pray a' 15-dik Századba helyhetett, így íratik szüntelenül és állandóul. „Sem lány beszéddel nem láttatnék meg változtatni.“ A' mostani Grammatista így mondaná: nem láttatna meg változtatni. Hát Helta i idejében a' Fortunatus Historiájában, meg engesztel higye el, embert az ajándék, Isten is szereti, ki néki áldoznék. De a' mostani Grammatista azt tanítja áldozna! áldozna! **Nem érek többre!**“

4. Minél jelentősebb célzatúnak látjuk Révai e nyilatkozatát mostani felfogással utólag észlelve s így már következményeit is számba véve: annál különösebbként tűnhetik elénk közzétételének, sőt előadásának módja is.

Hevenyészetszerű szövege avval a hidegen odavetett zárszóval olyasmire mutat, mintha az valamely készlető felszólítás következtében mintegy kedvetlenül adott válasz volna a szerkesztőséghez intézve, a honnét erre tán közvetőleg, vagy épen

közvetlenül is ösztönözést vőn. És így oly magán levél részleteként tekinthető, mely ennyiben egyszersmind közrebocsátásul is átengedett, sőt az író célzata érdekében kívánhatta is ezt.

A szerkesztőség pedig, úgy látszik, szándékosan közölte így minden figyelem-gerjesztő jelzés nélkül, címet s név-alájegyzést is mellözve ama félívnyi „toldalék“-on, hol épen Nagy Jánosnak, a „Nyájás múzsa“ szerzőjének, a mily hosszadalmas, oly nagyon vizenyős alkalmi verselménye után s a végül adott holmi vidéki tudósítások s könyvhirdetések előtt jelent meg, mintegy közönyös tárgyú laptöltelékül közbe foglalva, mintha csupán hézagpótlóként toldatott volna oda, talán azért, hogy csak is azon nem nagy számú figyelőbb olvasók vegyék észre, kik a kevesbbé föltetsző közleményekre is ügyet vetnek, különösen pedig az efféle nyelvtudományi dolgok iránt kíváncsiabban is érdeklődnek.

Positív adatok hiányában csak úgy hozzáfetőleg, némely viszonylati körülményekből, meg afféle semlegességi látszathól gyanítva, még valamelyes mélyebb indokát is sejthetni ennek a jelentős nyilatkozatnak. És nem is érdektelen a végett kissé odább puhatolódzni.

5. Révainak Paintnerhez 1795. febr. 27-én Bécsből írt levele, melyet már föntebb közöltünk,¹⁾ láttatja, hogy mennyire sürgölődött ő ott akkori aggasztó körülményei miatt állapotának jobbra fordításában. Elképzelhető abból, hogy mily igen sietett a végett fölkeresni mindazokat, kiknek habár csak mellelgeses közbenjárásától ügyének némi lendítését remélhette. Kétségkívül meglátogatta ekkor Görögéket nem csak folyamodási ügye elősegítéseért, hanem irodalmi viszonyaik érdekében is, azon már huzamos idő óta ápolt szellemi összeköttetésnél fogva, melyről a föntebbiekben emlékeztünk.²⁾

Hihetőleg leginkább tőle értesült ez alkalommal a „debreceeni magyar grammatiká“-nak miképen történt összeállításáról. Lehet, hogy abból valamelyes rész át is adatott neki a végett, hogy arról véleményét tudassa. S így valószínűleg ezen úttal s alkalommal kifejezett nézeteinek egy részét teszi az imént idézett nyilatkozat.

Igen természetes, hogy ebben nem fordulhat elő említés a debreceni grammatikáról, mely még ekkor sajtó alatt izzad vala, de implicite már arra is vonatkozhatik ennek célzása némi tekintetben. — Azt behatóbban megbírálni nyilvánosan még jó ideig nem láthatta cél- és okszerűnek saját dolgozata érdekében. Fontos okoknál fogva máskorra kellett ily szándékát halasztania; amint ezt majd odább látjuk kellőbben kivilágítani.

¹⁾ L. föntebb 180. l.

²⁾ L. Révai M. élete. III. 122—3. 162. — és IV. k. 143. l.

Ezért szorítkozik ebben egyébként is minél kevesebbre, csupán annyira, amivel a már közzétenni szándékolt alapvető műve érdekében figyelmet keltőleg rámutasson a nyelv törvényeinek alap-forrásaira, illetőleg a nyelvemlékek tekintélyére, s némi példában is szemléltesse, hogy mennyire botorkál azok kellő tanulmányozása nélkül még a hivatottabb nyelvtudományi tehetőség is, minőül itt különösen Versegit említi föl, ki nagyon is jogosultnak hitt igénynyel lépett ki már 1793-ban az ő „Pro-ludium“-ával.

Csak gyöngéden s inkább amúgy melleleg érinti ezt Révai, habár bizonyára tetemes kifogásai voltak annak irányzata, sőt ingatagnak s fölületesnek mutatkozó alapelve ellen, melyet Versegi már e művének homlokán vall,¹⁾ s amely így eléggé föltét-szően láttatja, mennyire elütő már kiinduláspontja is Révainak imént jelzett alapelveitől.

De Versegit, a kevéssel ez előtt fogságra ítéltet, kimélni akarta a komolyabb megszólástól, nehogy a sors által sujtottat látszassék bántalmazni s az olyant támadni meg, kinek nincs módjában védekezésre szállhatni ki. Inkább csak átlag véve feddi a téves irányt, melyet az akkori írók, s különösen a nyelvtan-írók követnek. A kisebb rendű grammatistákra alig hederít; csak úgy collective külön nevezés nélkül legyint feljök, így szólván rólok: „a többi apró grammatisták tekintetbe se jöhetnek.“

Versegin kívül vajjon mind azokat ilyenekül tekinti-e, kik ekkoriban különösen az 1790-diki nemzeti pezsdület óta már növekvő buzgalommal igyekeztek a közőhajtásnak megfelelő magyar nyelvtant létrehozni? Név szerint Bőjthi Antal (1790—4.), Szenthe Pál (1792.), Vályi A. (1793.) Gyarmathi Sámuel (1794.), Szentpáli István (1795.) léptek föl ily kísérletekkel. Révai mind ezeket, valamint aztán az utóbb kijötteket is érdeklődve vette figyelembe. Könyvhagyatéka mutatja,²⁾ hogy azokat legott megszerezte. Bizvást föltehető róla, hogy célzatához képest eléggé szemügyre is vette olykép, hogy nyomósan megbírálhatta volna.

De ezennel csakugyan nem vállalkozhatott valamely részletező nyelvtani értekezésre. Legfőlebb az lehetett szándékában, hogy az akkori magyar „grammatisták“-nak téves irányban botorkálását jelezze és pedig jelentősen megokolva azzal, hogy miután

¹⁾ Im ez a 88 lapra terjedő könyvecskének teljes címe: „Francisci Versegi AA. LL. et Philosophiae, in Universitate Pestiensis graduati Doctoris Pro-ludium in Institutiones Linguae Hungaricae, ad Systema Adelungianum, genium item linguarum orientalium, ac dialectum tibiscanum et transylvanum exactas. Pestini, 1793.“ — Révai nem Pro-ludiumnak, hanem Pro-lusionak nevezi ezt azért, mert így van jól latinul, amaz pedig hibás kifejezés.

²⁾ Minthogy ez Révainak végső kívánata szerint a kegyesrendiek pesti társházának könyvtárába jutott, alkalmam van mind azokat, mint az ő nevével jeyzetteket biztosan fölismerhetni s bennök tanulmányainak nyomait is észlelhetni.

szakítottak a régebbi irodalom s igen becses nyelvemlékek tanúságaival, többnyire a már megromlott nyelvszokás s különösen egyes tájnyelvek előnyösítésére vetemedtek, s a megbízhatlan „usust“ fogadták mérvadóul. Ezért nem is juthatnak biztos alapra, sem kellő eredményt nem képesek kivívni.

Bizonyítékul csak az ik-es igeragozás sérelmét hozza föl, kimutatván, hogy ennek helyes paradigmatája mikép nyeri igazoltatását már a legrégebb nyelvemlékekből is, és hogy attól mikép térnek el már a korabeli grammatisták, nem vevén tekintetbe a tisztos régiségnek oly igen tanulságos emlékeit.

6. Több más anomalia is bántja finomult nyelvérzékét, úgymint mely jóval inkább ama valódibb forrásokból nyerte kiképeztetését, s így tisztább is, mint amazoknak a már többnyire korcsosuló anyatejjel beszivott tájnyelvek. De még nem látja elérkezettnek az időt, hogy teljesebben feltárja nézeteit arról, hogy mennyiben vallja már eddig is kárát az a téves irányú nyelvészkedés.

Csak enyhén érezteti, hogy bizony neki zokon esik az orthographiának eltereltetése is attól az előbb már elég szerencsésen elfogadott Tsépsi-féle irányzattól, mely okszerűen épült az etymológián.¹⁾ Azonban ezen még sem akad fenn annyira, mint a nyelv épségét mélyebben sértő hibás coniugatió. Későbbben majd ama helytelen írásmód ellen is erélyes küzdelmet fog vívni, midőn arra kerül a sor, hogy a magyar nyelv törvényeinek teljes rendszerét kimutassa azon az alapon, melyre most csak némi jeladással mutat rá. És pedig úgy teszi ezt, hogy az eszmélőbbek jóformán sejtthessék ennek nem csekély horderejű célzását, sőt majd még behatóbban is észlelhessék, midőn a várva várt pályanyertes „magyar grammatika,“ nem sokára napvilágra jutván, sajnos bizonyosságát tünteti föl annak, hogy mennyire távol áll még az is a nagy feladatnak kellő megoldásától.

Több mint valószínű, hogy ily hátsó gondolat képezi jobbára egyik belsőbb indokát annak a „soloecismus“ elleni háborgásnak. — Viszonylati kényes tekinteteknél fogva ezúttal annak az ő elve szerint merőben elítélendő, mert hibás alapú nyelvtanításnak csak a legkirívóbb specialis anomaliáját rója meg. Azonban a régi nyelvemlékek s a korábbi irodalom jelentősebb termékeire hivatkozva s azok tekintélyének előnyét hangsúlyozva, legalább indirecte már itt is alapjában támadja meg az egész téves irányt s mintegy ostromlással fenyegeti annak követőit, midőn oly meggyőződésszerű biztos hittel mutat rá az általok mellőzött alapelvre, sőt kilátásba helyezi azon valódibb kútfőkből merítendő tanúságoknak jóval alaposabb megvilágítását, semmint ahogy azok eddigelé értelmeztettek.

1) L. Toldy F. „Corpus Grammaticorum l. hung. veterum.“ 662—88. l.

Névtelenül s aránylag meglehetősen tartózkodva szólaltatja e célzatát. Az ellenkező nézet követőit is inkább csak átlag jelzi. Egyedül azok kiválójbját Versegit említi névszerint elég kiméletes érintéssel. És mégis utóbb ezért is nem egy balértelmű megrovás érte.

Ama mélyebb indokú keserűségét gyanítva szinte csodálhatnók, hogy a miatt még erősebb kifakadásokkal nem érezteti neheztelését, ha a tartózkodást igénylő körülményeket számba nem vennék. — Lehet, hogy a szerkesztőkhöz intézett bizalmasabb sorai tán olyasféle expectoratiók nélkül sem szűkölködtek. Vagy különben Révai önérzetessége ezennel talán a „motos praestat componere fluctus“-ra gondolva, kényszerített nyugodtsággal visszafojtá fölháborodását s meglegelte, hogy csupán némi csekély gúnyt rejtő szelid humorral enyhítse bús érzetét, melyet igaz mivolta szerint nyilvánosan föltárni még ekkor épen nem látszatott okszerűnek.

De amúgy a névtelenség leple mögül mintegy jeladásként föllebbenteni a majdan teljesebben földerítendő eszmét, ennyiben mégis eléggé időszerűnek gondolhatta az illetőknek előleges figyelmeztetése végett. Ily szándékból egyelőre nagyon elég volt azt ennyiben érinteni. Taglalóbb értelmezésnél is hatásosabb lehetett ez rájuk nézve. Különösen az a valódi forrásokra hivatkozó idézetek után amúgy sajtóságosan befejező conclusio, mely mintegy magas számalommal jelzi, hogy az akkori „grammatisták“ mikép tévednek abnormításokra, elhanyagolván a nyelv történeti fejlődésének kellőbb tanulmányozását. Így például a nyelvemlékek szerinti „á l d o z n é k“ helyett következetlenül így ragoznak: „á l d o z n a.“

Ennek a hibásan ragozott szónak felkiáltás-jellel nyomatékolt ismétlésébe rejti Révai elfojtott bosszúságának nyilat. S ez után rögtön ezzel zárja be az imént idézett rövid reflexióját: „Nem érek többre.“ — Mintegy ilyes utógondolatát sejteti ezzel: Qui potest capere, capiat. Sem kedvem sem időm huzamosabban foglalkozni az oly korlátolt felfogással, mely a nyelvtan szabályait megállapíthatni véli csupán a szűkkörű provincialismusból holmi subiectív bölcseléssel kieszelt, meg a kétes „usus“ javalta érvek nyomán.

7. Minden körülményt egybevetve, valóban ezt véljük következtethetni abból a kissé talányosnak mutakozó nyilatkozatból, mely úgy csak ex abrupto megeresztve, exordium s kerekdeden befejező epilógus nélkül rögtönözve valamely teljesebb tárgyalásból kiszakított lapként látszik közlöttnek.

A közzétételnek ily nonchalant-féle módja nem igen kelthetett az anonym nyilatkozat iránt valami élénkebb érdeklődést, különösen azon ködös atmosphaerájú s egyébként is nagyon nyomott hangulatú időszakban. Csak itt ott gerjeszthetett az némi figyelmet a nemzeti nyelv ügyével tüzetesebben foglalkozó tanultabbak között. Behatóbban pedig csak Görögék és Révainak

némely közelebbi ismerői észlelhették ki abból neheztelésének mélyebben rejlő indokát. Főleg azon ígretéből sejhették ezt, hogy majd megküldi nekik, (Görögéknek) egyszer azt a kézirati különös régiséget, melyet „ízenként s mint hiszi, szerencsésen felfejtegetett,“ melyből — u. m. — „ugyan tanulhatnak a mi grammatistáink.“ S ezért óhajtja is „vajha azt már közrebocsáthatná!“

Kiváltképen Görög-Kerekesék, mint a debreceni „magyar grammatika“ kiadói, gyaníthatták azt, hogy ama zúgolódó feddése nem csekély mérvben irányul ennek a kevés idő múlva megjelenendő nyelvtannak készítői ellen is. Hisz tán épen az ő révökön jutott Révai ennek közelebbi megismeréséhez. De meg ez időtt Bécsben megfordultakor egyébként is elégséges tudomást nyerhetett arról ottani barátai által.

Bizonyára ez az akkoriban szülemlő új phaenomenon meglehetősen fokozhatta Révai keserű érzetét, nem holmi gyarló irigység, hanem főképen hazafias fájdalom miatt. Hogy is ne? midőn az oly küzdelmes előzményekre emlékezve s azokkal ekkori bús viszonyait egybevetve azt látja, hogy az a nemzeties buzdulat, melynek élesztéséhez ő oly tetemes contingenssel járult az előbbi visszás irányzatú évtized folytán, megszülte ugyan végre a magyar nyelvnek hathatósabb kiművelése végett az áldozatra kész lelkesedést is; de im ennek pályadíjjal is ösztönző buzdítása sem eredményezi a méltán remélhetett sikert; sőt az előbbre vitel helyett úgyszólván a hanyatlási áramlatnak kedvez.

Mélyen szomorította Révait, hogy oly nagy erőfeszítése dacára sem jöhetett létre a tudományos társaság olyatén szerves testülete, minőnek tervezetét összeállította volt, hogy aztán az állapította volna meg kellőbb alapon a magyar nyelv törvényeit illetékesebben s biztosabban is azon eljárás szerint, melynek némi előleges tervrajzát ő már a „Planum“-ban habár egyelőre csak úgy nagyjából vázolta volt.

Mindez nem sikerülhetvén, most im a legjobb szándékkal eszközlött eredmény is alkalmasint több bajt fog szerezni, sem mint valódi hasznot. Mert fogyatékos készletű s nem igazi alapú tényezők művét többnyire egyoldalú bírálatok által jóváhagyva irányadóvá tekintélyesíti.

8. Valóban fájhat neki az a gondolat is, hogy immár olyanokra látja derülni azon méltán megirigyelhető dicsőséget, mely szerint ők lesznek a magyar nyelv törvényeinek mintegy megállapítóiu föltüntetve, kik pedig szintén nem az igazi forrásokból meríték azokat, sőt ezek elhanyagoltával a felületes „apró grammatisták“ módjára ők is előnyösíték a vidékies nyelvszokást annak holmi korcsosult formáival.

Becsvágyi tekintetből sem épen jogosulatlan illetén fájdalma.

Mert huzamos időn át folytatott e nemű tanulmányai s ugyan csak mély búvárlatai következtében legalább már valódibb alapjára jutott a magyar nyelv mivoltának s így ennek tudományos kifejtésére nézve célszerűbb irányzatú eredményt mutatott volna föl az eddigieknél. Múltóbban is vívhatta volna ki a nagy feladat megoldására kitűzött díjt és elismerési koszorút, ha annyi balviszony nem vet neki legyőzhetetlen akadályokat. Így pedig még azon alapvető művének kiadhatása végett is aggódnia kell, melylyel pedig vajmi jobb irány felé terelhetné a nyelvművelést.

Ezek szerint nem volna felötlő, ha különösen a Görögékhez intézett bizalmas soraiiban olyasféle fájaldalmát is szólaltatná, mint a minőnek hatályos kifejezését mondatja Homeros haragossá ingerült Agamemnonával:

Λεύσσετε γὰρ τότε πάντες, ὁ μοι γέρας ἔρχεται ἄλλη. 1)

Nem rejlik-e az imént idézett apostrophében, mely Görögék felé szól, meg abban a különös epiphonemában olyan célzás is, hogy miután az általok közre bocsájtandó grammatikának előleges megbírálásában neki nem volt része, ekkor már fölösleges arra vonatkozólag bővebben szólnia mindaddig, míg annak ideje meg nem érkezik, a midőn majd tüzetesebben kell arról nyilatkoznia? Ezt csak is némi gyanításként érinthetjük.

9. Szellemi célzatai s helyzeti körülményei ezennel is kölcsönös megvilágítást nyernek egymástól. Egybevetésük föltetszőbbé teszi azon hangulatot, mely az imént idézett közleményen előmlik.

Arra gondolva, hogy ezt kevéssel azután írta, midőn Bécsből febr. 27-én Paintnerhez intézett levelében akkori zaklattatásai miatt egyebek közt ily keserű panaszokra fakad: „Parce brevitati, parce confusioni. Vix mihi consto prae moerore animi. Interitum meum quasi praesentem exhorresco,“²⁾ megokoltabbnak láthatjuk a nyelvtani anomaliák ellen fellobbanó érzékenykedését, s még jelentősebbnek azon indulat-fékezését, mely abból a befeljezési aposiopesisből tűnik ki leginkább.

Vajmi kevesen lehettek akkor ama nyilatkozatot figyelmesebben olvasók közt is olyanok, a kik annak egyelőre még csak közelebbi célzásait is kellőleg felfogták! Olyasmire pedig hogyan gondolhattak volna még a belátóbbak is, hogy mily korszak-alkotó eszmének csiráját tartalmazza az a csekély adag? Ki sejthette volna még akkor, hogy abból egynehány év múlva oly nagy jelentőségű nyelvtudományi rendszernek mintegy terebélyes fája

1) Ilias I. 120. v. — Szabó István fordítása szerint: „Mert hogy az én díjaim hova lett, mindenki tanúja!“ — Révaié szerint: „A mi jutalmam volt eddig, (rája viszonyítva csak lett volna) kiki látja bizony, hogy enyészik előlem.“ Szó szerint véve, meg ő rá is alkalmazva találóbán tán még így: „Hisz mindnyájan látjátok, hogy az engem illető tiszteletdíj másfelé járul.

2) L. fentebb 181. l.

növi ki magát, mint a minőül utóbb az „Elaboratio Grammatica“ állt elő? — Ebben aztán nagymérvű megfejtetésöket nyerik az itt alig érintett elemek.¹⁾

Ilyesmit távolról sem sejtettek még tán Révainak meg-hittebbjei sem. Sokkal inkább kelthetett pedig ama nyilatkozata másokban olytén tünődést, hogy ugyan mily érdekem alapján szólhat a névtelenül nyilatkozó ily tekintélyeskedő önérzettel? Vajjon mennyiben képzelheti magát jogosultnak arra, hogy ily categorice szólja le s ítélje el a más elvű grammatikusokat? Sőt fensőbbbségi öntudatában még amúgy praeceptorai tanácslással utalja őket a régi könyvekre, ezt előzőleg pedig a „haragszom“ kifejezés ismétlésével is nyomósítja korholását! Ez bizony felőtli kihívás, ha mindjárt Révai volna is az ilykép felszólaló, ki egyéb-kénti irodalmi munkássága által jeles érdemeket vívott ki, de nyelvtudományi tekintetben köztudomás szerint még sem küzdötte még föl magát oly magas álláspontra, mint a minőről e nyilatkozat oly bátran leckéztet.

Mintegy efféle véleményeket támaszthatott az különösen azoknál, kik Révainak nyelvtudományi nyomozásairól ekkorig még nem bírtak tudomással, minthogy azok eredményéből a nyilvánosság elé balviszonyai miatt mindeddig nem juttathatott valami föltetszőbb mutatóványt.

10. Ezen életrajz olvasói az előbbi fejezetekben említettekől már némileg megokoltnak láthatják Révainak ama határozott nyilatkozatát.

Ugyanis azon idő óta, midőn ő már Szegeden mint gym-nasiumi tanuló jeles latinságának oly biztos alapját nyerte, s ezen jó alapú irányzat szerint egyszersmind a magyar nyelvnek valódi forrásaira nézve is igen eszméltető szemintéseket kapott, külön-sen Hájos Gáspár tanárának oktatásaiból eléggé tanulságos tájé-kozást is szerezhethetett,²⁾ azóta már közel három évtized folytán mind-egyre élesbült figyelemmel észlelgette a magyar nyelvnek bensőbb titkait annyival inkább, minél erősebben ösztönözte őt dicsszomja, de főleg hazafias érzülete is arra, hogy az ébredező nemzeti szellemnek elsőrendű biztatóival szállhasson versenyre.

Elég részletesen ismertettük annak idején ily irányú törek-véseit, főlemlítvén egyszersmind azon társait, kikkel együtt vetél-kedő buzgalommal folytatá e nemű tanulmányait Kecskeméten, Veszprémben, Nagy-Károlyban, Nyitrán, hol már nagy lelkesült-séggel készült a nyilvánosság terére kilépni.³⁾

Már a következő évben valósítá is ezen vágyát. S irodalmi első kilépése alkalmával legott bizonyosságát is adta annak, hogy

¹⁾ L. „Elaboratio Grammatica Hungarica“ I. 7—10. 36—9. — II. 1053—6. I.

²⁾ L. Révai M. élete. I. 34. I.

³⁾ U. o. 309—12. I.

mily figyelmes észleléssel tanulmányozza a nyelvet, melynek művelői közt ő is egyik kiváló tényezőül óhajt szerepelni.

Nem csak hogy az 1778-ban kiadott „Magyar alagyák“ I. könyve elejére tűzött „Elő-tudósítások“-ban adja jelét a magyar prosodiáról való eszmélődésének, hanem ugyanott említi már, hogy az orthographiára nézve az ő „magyar nyelv-tanításában“ (nyelvtanában) adja elő megokolt nézeteit.¹⁾

Ezen évben Nagy-Váradon a „nemzeti iskolák“ számára kellő magyar tankönyvek készítésével megbízatva, a többi közt magyar nyelvtant is állított össze; de ezt a tanhatósági bírálók nem fogadták el, habár Luby Károly tanfelügyelő gondos átvizsgálás nyomán javallta volt.²⁾ Ez a balsiker megsomorítá ugyan, de aztán annál erősebben ösztönözte arra, hogy épen ez irányban tegyen kiváló tanuságot hivatottságáról; a mint hogy meg is indult nem sokára valóban nagy elszántsággal arra az utóbb oly tengernyi bajba került nyelvbajnoki pályára.

11. Igy láttuk őt a József-kori magyar-ellenes irányzat dacára legott a nemzeti nyelvnek minél hathatósabb művelésére s előmozdítására s e végett a korábbi irodalom termékeinek is serényebb nyomozására törekedni. Jelentős tanuságai ennek a versgyűjtésre, néphagyományok felkutatására s a hajdani nyelvemlékek behatóbb tanulmányozására irányult igyekvései. Ezek folytán keletkeztek egyrészt prosodiai észlelései, más részt a nyelvemlékekből elvont s a régi írást egyszersmind hangtani megfigyeléssel egybevető értelmezései s etymologiai vizsgálódásai, melyek a magyar nyelvnek mindegyre alaposabb és mondhatni összerűbb ismeretét eredményezték.³⁾

Hathatós tanuságként nyilvánult illetén kutatásainak resultatuma különösen a Baróti Szabó ellen írt feddő alagyában, melyben oly bátor erélyvel utasítja az egyébként szívesen becsült s jeles érdemüként tisztelt költő társát a magyar nyelv törvényeinek szem előtt tartására.⁴⁾ Jelentősen érvényesíté azt az irodalom javára egyszersmind a gyűjteményes kiadás által is. Mert különösen Orczy és Barcsay verseinek közzétételében kiváltképen az orthographiát illetőleg, mely a franciás iskola íróinak meglehetősen gyöngye oldaluk vala,⁵⁾ nem csekély módosításokat volt kénytelen tenni.

Nyomós bizonyosságot tőn nyelvtudományi készülségéről odább

1) „Az Igaz-írás, Orthographia, — u. m. — melyet, a mennyire lehetett, elég szorosan megtartottam, Magyar nyelv-tanításomban állatattik. Ha hol az előbbeni írásbann fel-hagyok, (ha valahol az előbbi írásmódtól eltérek) ott adom okát.“

2) L. Révai M. élete. II. 47—8. l.

3) U. o. 100. 101. l.

4) U. o. 259. s köv. II.

5) U. o. 369. l.

a tudományos akadémia „Planum“-ában is, a hol a magyar nyelvnek célszerűbb kiművelése végett szükséges teendőket egyelőre ugyan csak is némi előleges irányzattal, de eléggé alapos tájékozottsággal körvonalozza.¹⁾

Ily huzamos idő óta majdnem szakadatlanul folytatott nyelvtudományi eszmélődései s igyekvései következtében önérzetes létére csakugyan helyezhetett már valamit e nemű érdemeire.

Közel húsz évesnek vallja ily irányban tüzetesebben folytatott törekvését, különösen magyar irodalmi föllépése óta számítván ezt;²⁾ és midőn 1790-ben a tervezett tudományos társaság jelöltjei sorában magát is bemutatja, irodalmi tevékenységéről szólván, kiválóbb tanulmányai között első helyen említi a nyelvtudománnyal és pedig kiváltképen a hazaival való foglalkozását.³⁾

12. Ezek szerint is már meglehetősen érdemesült veteránnak érezhette magát e téren, sőt eléggé jogosultnak arra, hogy oly határozott óvást nyilatkoztasson a balirányú nyelvtanítás ellenében, főleg midőn ennek mindinkább följogosítását látja. És nem is csupán egyéni véleményre vagy amolyan ingatag alapra támaszkodó tiltakozással áll elő; hanem ugyancsak tiszteletet igényelhető nyelvtörténeti tekintélyre hivatkozik, melynek általa sikeresen megfejtendő tanúságait helyezi kilátásba nyomós bizonyítékul.

Ily ígérete boldogabb viszonyok közt valóban élénk érdeklődést kelthetett volna a nemzet értelmeshjei között s méltán előidézhetette volna azt a nemes kíváncsiságot, mely egy kis mozgalmat támaszszon az oly közérdekű szellemi vívomány iránt úgy, hogy annak mentül előbbi közbirtokká tevését eszközölje. — De ilyesminek nem látjuk nyomát.

Abban a ködös atmosphaerában a részben eltompult, részben szunnyadozósnak eredt nemzeti érzelem nem visszhangoztatá a nyelv bajnok lelkendező óhajtását. — Más gondok, más aggodalmak nyomaszták a lehangolt kedélyeket, sőt még a jobbra való elméket is.

Ahhoz képest, a minő fölbuzdulást gerjesztett volt Révai 1790-ben a magyar nyelvművelés ügyének felkarolása végett, valóban szánandó visszahanyatlást bizonyít az ily apathia, mely már úgy szólva számba sem látszik venni azt, ki az akkori pezsdültség zajlásában mintegy ünnepelt nevű szellemi bajnok oly föltetsző kitüntetésben részesült, holott immár hazafias szellemének ugyancsak értékes gyümölcseivel kínálja meg nemzetét. Mennyire

¹⁾ U. o. III. 188. l.

²⁾ Egy odább említendő 1799-diki iratában, melylyel nyugdíjért folyamodik, érinti, hogy már mintegy 20 év óta folytatja nyelvtani nyomozóbb észleléseit.

³⁾ L. „Planum“ és „Candidati erigendae erud. Soc. hung.“ 86. l. „Potiora sunt eius studia: Philologia, et ea imprimis Patria: deinde Paedagogia Physica, et Mathesis.“

leapadt csak egy rövid lustrum folytán is annak a budai országgyűlésnek oly magasan csapongó enthusiasmus! Hogy ne súlyosbította volna ily búsitó tapasztalat is Révai kedélyborongását?

13. Csak igen gyöngye vigasztalást nyújthatott neki, hogy innen onnan egy két tudománykedvelő, hébe-hóba megemlékezvén leginkább költői érdemeire, holmi szíves contestatiót valló sorokkal kereste fel.

Érezteté ezt már az előbbi évben is, midőn még a balviszonyok nem torlódtak úgy körébe, sőt némi nyájas remények is kezdettek feléje lengedezni. Így látható komolyult hangulata azon érdekes leveléből, melylyel 1794-diki ápril 26-án válaszol méltán kedvelt Tertina Mihály barátjának, ki latin lyrájának buzgó tisztelője lévén, magasztaló sorokban ömledezteté iránta lelkesült érzelmeit. „Elizszettél engem — u. m. — oly ékesen kidicséredő apparatusoddal, ki most egy idő óta sem mitsem kerülök inkább, mint a dicséretet. Megszüntem én már e táplálékkal gyarapítani kedélyemet. Nyugalmat keresek, mint kiszolgált s eléggé szerencsétlen bajnok. Ti, kiknek az életkor és áramlat inkább kedvez, röpjületek, nem bánom, nem késleltetek, sőt inkább biztatlak.“¹⁾ — S említi aztán, hogy Hannulik ugyanekkor írt levelében szintén dicséredő nyilatkozatokat szólaltat verseiért, melyeket azonban ő (Révai) csak gyengécskéknek tart, s melyek némely dicsérések dacára bizony nem hajtának neki hasznot, mert hisz az innen onnan magasztalva emlegetett szellemi előnyei mellett is csak csekély helyzetű rajzmester ő,²⁾ kit még az oly fogyatékos tudományú latin nyelv-tanárok sem méltatnak becsülésre, minőül példakép egyet (Varjon nevezetűt) említ. S ezért viszont ő sem vet rájuk ügyet. Így áll rajtok boszút, úgymint ki „több joggal megvetheti őket.“ — „Oda ugyan soha sem érnek (t. i. a latinban) a honnan én már megfordultam. Ezzel vigasztalom magamat s nyugodalommal élek magánosságomban.“ Csakhogy biz’ ezt is vajmi igen feldúlták balviszonyai!

A következő 1795. évben jul. 17-én írt levelével Édes Gergely köszöntött be Révaihoz, t. i. leoninusokban írt magasztaló distichonjaival, meg némely anakreontikus versezeteinek mutatványaival, azon jó reményben, hogy Révainak módjában áll Édes Gergelynek Anakreon fordítását kiadnia, neve tiszteletére kívánta azt ajánlani. — Elképzelhető, hogy mily érzést kelthetett Révaiban e naiv

1) „Deterruisti me tuo illo adparatu ad me dilaudandum, qui nunc ab aliquo tempore nihil magis fugio, quam laudes. Desii iam ego hoc pabulo nutrire animum meum. Otium quaero, emeritus et infelix satis miles. Vos, qui bus et aetas et aura magis favet, volate; nihil moror, imo impello etiam.“

2) Ille ergo (Hannulik) gratulatus primus, deinde ad nugas deflexit, quibus et tu me fere mactare coepisti, ob Musas meas tenues certe, et mihi parum utiles, qui omni illa praerogativa, qua me praeditum clamitatis, papae! quantus sum, nempe: Graphidis magister!“

kivánság akkor, midőn annyi baj érte saját anakreontikonjai s efféle verses kedvtelése miatt úgy, hogy azok kiadásától neki is végképen elment a kedve. De még egyéb különösségek is voltak Édes Gergely levelében, melyek az akkori kényes viszonyokra vonatkozván, nem igen készíthették Révait arra, hogy a melegen ömledező költői kartársnak szintoly rokonszenvező választ adjon.¹⁾

Több tekintetből érdekes tudomásul vennünk, hogy minő rokonszenves hajlamok vonzódtak ekkor Révaihoz, midőn balkörülményei miatt mindinkább elszigetelte magát a nem kívánatos érintkezésektől. Méltán említhetjük föl különösen az irodalmi szempontból jelentős levelezését, mely olykor valóban kiemelőt fényt vet hatásos szellemi viszonylataira.

14. Édes Gergelynek ímént érintett levelénél jelentősebbként emelhető ki Horváth Jánosnak, ki ekkor még veszprémi káplán vala, (aztán pedig fokonként emeltetve 1830-ban a székesfehérvári megyének lőn jeles püspöke,) Révaihoz 1796. márc. 19-én írt levele. Azt tudva, hogy mily szép emléké e kitűnő egyházi férfinak tethűs pályája,²⁾ nagyon érdemes megfigyelnünk, hogy minő érülettel fűződik az ekkoron még 27 éves Horváth János Révaival bizalmas viszonyba.

Vonzalmának első gerjedése azon időre viheto vissza, midőn Révai Pozsonyban gyűjteményes kiadásaival foglalkozván, kiváltképen ugyan a várbeli nagy számú növendék papságra gyakorolt buzdító befolyást főleg a magyarságra lelkesítő hatásával,³⁾ de közvetőleg egyszersmind a többi serdülő tanuló ifjak közt is nyert meg nem egy fogékony keblet. Ezek egyike volt kiváltképen Horváth János, ki akkoron a pozsonyi akademiában bölcslethallgató vala, és nyomban papi pályára lépven az ottani generale seminariumban lőn theologia-tanuló, s e mellett a magyar irodalomnak buzgó művelője. Révait a már akkoron előnyösen megkedvelt magyar írótt aztán közelebbi találkozások következtében bizalmas barátjává nyerte; mint ilyennek dallamokkal is szolgált anakreoni énekeihez. Erdekesen tükrözi a főntebb jelzett meleg érzelmű levele, hogy mily szívesen méltatja a theologiai irányú Horváth

1) Édes Gergelynek ömlengéseit, valamint Révainak Tertina Mihályhoz intézett érdekes levelét egészben közöltem a Figyelő XXIII. kötetében. (L. „Bizalmas nyilatkozatok a 90 év előtti komor időszakból“ u. o. 198—207. l.)

2) Mennyire kiviláglik ez csak azon kevés sorból is, melyekkel Ferenczy Jakab Horváth Janos életrajzának végén szellemképét ilykép tükrözi: „A szó szoros értelmében becsületes ember — — miután végrendeletét magyar nyelven elkészíté, meghalt Pozsonyban 1835. jan. 21-én, válogatott roppant könyvtárt, hazafiúi nemes tetteket és gyönyörű műveket hagyván hátra. Benne honunk nagy és munkás fiát, a magyar egyház fénycsillagát, a tudományok ritka hatású s ékesszólású avatottját, a magyar nyelv és irodalom hatalmas pártfogóját veszítették el.“ (L. Magyar írók. Életrajzgyűjtemény. Pest. 1856. I. 202. l.)

3) L. Révai M. élete. II. 273. l.

János Révai anakreontikáit. Ezért is helyén lehet itt e levelének bemutatása.¹⁾

Időnként még mások is jelentkeznek nála azokból, kik egykoron ott Pozsonyban az ő hazafiúi tűzéből fogadták be ifjú keblökbe a nemzeti eszmékért hevülő érzelem első szikráit, melyek aztán fokozódva különböző irányú tevékenységben érvényesültek a hazai közügy javára.

15. Ezek kiválóbbjainak sorából valók sok máson kívül különösen a széles tudományú s bámulatos munkásságú Fejér György, a több rendbeli irodalmi tevékenységet kifejtett Döme Károly, meg jelesen a classikus műveltségű theologus Tumpacher József,²⁾ kivel aztán, midőn ez 1790. óta Győrött a seminariumban a sz. iratokat értelmező hittanár vala, Révai igen hasznos eredményű tudományos viszonyt folytatott, javára fordítván ennek kiváltképen a héber és görög nyelvből való bő ismereteit meg egyébként is sokképen előnyös szellemi műveltségét. Rokonszenves barátságuknak igen jelentős tanúságát láttatják Tumpachernek hozzá intézett levelei, melyekről időrend szerint csak majd odább szólhatunk illetékesebben.

Ámde ezek az ekkoriban még fiatal egyházi férfiak különösen az ez idétti viszonyok közt még nem igen emelkedhettek oly előnyös helyzetekbe, hogy ténylegesebb közvetítés által lendíthették volna Révai sorsának jobbra fordítását.

Sőt az ekkori különös constellatio miatt a hozzá jobb hajlamú magasabb állásúaknak is fölöttébb bajos volt az iránta való jó szándékot némileg sikeresíthetni. Főntebb említők, még pedig Révainak bizalmas nyilatkozatai nyomán,³⁾ hogy Fengler püspök már nem egyszer szemrehányással illetetett fensőbb helyről is az ő ügyének pártolása miatt. Ily oknál fogva tartózkodóbb is lett annak előmozdításában. Pedig ekkor már annyival

¹⁾ Ennek a nemz. muzeumban (l. Commerc. epist. Révaianum) levő eredetije így szól: „Wesprémben. 19-dik Martziusban 1796. — Kedves Tisztelendő Uram Bátyám! Nem felejtkeztem-meg mind ekoráig fogadásomról, melyet az iránt tettem volt, hogy Áriákat küldök, mellyekhez alkalmaztathatja Anakreon után készült Énekeit. Ugy gondolom, minthogy a' hang a' belső érzéseknek kijelentése, ha különben az érzések megegyeznek e Dallokkal, azokat a' Magyar Anakreon is énekelheti. Vegye olly szívvel, a' millyel küldöm 's ajándékozza-meg minél előbb Énekeivel a' Haza' Énekesit, tsak a' vadság, 's érzéketlenség nem fogja köszönni munkáját, midőn a' jobb, 's érzékenyebb szívek valaha, melly vajha későn történyen, könnyeket fognak hullatni sírhalmára. Nem sokára én is fogok kedveskedni egy kis ájtatos könyvetskével, mellyet illy tizim alatt írtam volt: A z l s t e n n e k l m á d á s a. Már a' könyvvizsgáló kezénél vagyon, 's a' mint megbiztatta az idevaló Könyvnyomatót, a' jövő héten viszszaküldi. Addig is pedig Zirtzen tapasztalt szives Barátságába ajánlott maradok Tiszt. Uram Bátyámnak igaz tisztelője Horváth János Weszprémi Káplán.

²⁾ L. Guzmics Lázló írta életrajzát a „Vallási és egyházi tár“-ban, Pest, 1832. 182—9. l.

³⁾ L. az 1795. okt. 27-ki levelét főntebb 220—4. l.

is szívesebben ajánlotta volna őt, mint főleg a tudományos tevékenységre vágyódót, valamely előkelőbb tanszékre, minél több tanuságát vehette tudomásul annak, hogy valóban javára válnék a hazai művelődésnek, ha olyatén alkalmasabb s csakugyan neki való állásra tehetne szert; sőt az ő egyházmegyéjére is dísz háramolnék az által, úgy mint a melynek Révai immár bekebelezett tagjává lőn és ezen minőségében szíves alkalmazkodása által már jóformán megnyerte több olyan előkelő dignitariusnak jó indulatát is, kik előbbi anomaliái miatt tőle idegenkedtek. Különösen az imént oly készségesen felvállalt és nem csekély figyelmet gerjesztett egyházi szónoklatai, meg a Tétén teljesített administratio által¹⁾ nem csak a püspöknek meglegedését nyerte, hanem több más komoly szellemű egyházi férfiú előtti reputatiojának növekvését is eszközölte.

Ennek következményei mindinkább kivilágnak odább az ő tudományos műveinek az egyháziak részéről tapasztalható pártolásából.

Már közelebbi leveleiből is kivehető, hogy miképen melegülnek iránta egyes tekintélyesebb egyházi egyének. Majláth Antalón kívül, kinek iránta való nyájas indulatát főntebb érintettük,²⁾ Rosos Pál címzetes püspök- és veszprémi kanonokról említi odább, hogy ez is szívesen pártolná ügyét, de Budáról kapott feddő levelek miatt egyelőre visszariasztatott ily szándékától; később azonban még is buzgó közbenjárója lett.³⁾

16. Ily bajos körülmények között főleg Paintner karolta föl ügyét bátrabban. Sarkalva érezte magát erre azon erős indok által, hogy mint 20 év óta bizalmas barátja, ő ismeri Révait legalaposabban; tehát mint olyant, kihez főleg a rokon irányzatú tudományos törekvésnél fogva vonzotta őt baráti hajlama, ő becselheti szellemi értéke szerint legilletékesebben; mert hisz ő tudja már húzamos idő óta, hogy mily kiváló ismereti kincseket fog Révai a haza javára föltárni.

Ennélfogva erkölcsi kötelességének érezte, hogy oly fontos célzata érdekében minél nyomósabban mérlegbe vesse minden

¹⁾ Erre vonatkozólag megerősítik a Horvát lstván „j e g y z é s e i“-ből főntebb közlött adatokat t. c. Flaskár Antal mostani téthi esperes-plebánosnak az ottani anyakönyvekből újonnan kikeresett extractusai, melyeket 1887. máj. 26-án t. c. Ebenhöch Ferenc tudós kanonok úr volt szíves velem közleni. Ezek szerint Révai Miklós 1796-ban a betegeskedő Szentpétery László lelkészt helyettesítvén Tétén k e r e s z t e l t: jan. 26., febr. 9. 16. 17. 19-én; — t e m e t t: jan. 30. febr. 4. 9. 12. 19-én, kimulásuk előtt az elhunytakat provideálván; — c o p u l á l t: febr. 7. és 6-án egy Egyeden házasulandónak elbocsátást adott ki.⁴⁾ — Ezen specificált adatok maradtak fön a téthi plébániában ottani működéséről.

²⁾ L. főntebb 221. l. az 1795. okt. 27-ki levelét.

³⁾ Erről szóló 1796. ápril 15-diki és jun. 2-diki leveleit odább idézzük.

kitelhető befolyását, annival is inkább, minthogy bizton remélhette, hogy Révainak emelkedése majdan az ő aspiratióira nézve is jelentősen fog kamatozni. E még ekkoron tán csak is másodrendű tekintetnél azonban jóval hathatósabban buzduzt Paintner ama tudományos érdekeltségéből arra, hogy barátja ügyéért élen-kebben sürgölődjék, mihelyt azt látta, hogy már jóval biztosabb alapon teheti ezt annak a győri egyházmegyébe történt bekebeleztetése után, a hol iránta az előbbi feszült viszonyok is tetemesen enyhülnek és a közeli értesülésből már sokkal kedvezőbb bizonyítékokkal állhat elő javára. Kísérletet tett előbb Budán is a végett, hogy ott a megkeményült szíveket lehetőleg meglágyítsa. De ez nem sikerülvén Bécs felé fordult. Ott főleg Révai kérelmére, oly kitűnő pártfogóhoz folyamodott, kitől legtöbbet lehetett remélni ez ügyben.

Már az előbbi fejezetben idéztük Somogyi János udvari tanácsos és a magyar cancellariánál referenshez intézett ajánló levelét, melyet Révainak ápril 1-én kelt felszólítására tüstént megírt s azt személyesen átnyújtás végett Révaihoz küldötte, értesítvén őt is annak tartalmáról. Együttal fölemlíti, hogy midőn Budára írt Révai ügyében tudatkozott egyszersmind annak valódi okáról is, hogy miért üldözi őt annyira Szerdahelyi? Válaszul azt kapta, hogy Révainak a Lutzá-ról költött enyelgő versei¹⁾ miatt haragszik rá oly erősen Szerdahelyi. Ezt Paintner Somogyi előtt is excusálja más poéták illetén költeményeire hivatkozással, különösen Nagy János a „szanyi lelkész ex-jezuita“ „nyájjas muzsájára“. Egyszersmind igéri Révainak, hogy ügyében mindent megtesz, a mit kívánni fog tőle, habár érzi, hogy csekély nyomatékú lehet csak az ő közbejárása; de hön óhajtja, hogy Révai célját érhesse. Igen érdemes e levelét eredetiben s teljes szövege szerint bemutatnunk.²⁾

¹⁾ L. Révai Elegyes versei. 128. 141. l.

²⁾ Im ilykép szól az a nemz. muzeumban levő eredeti szerint (l. Commercium epist. Revaianum.) Nicolao suo Michael salutem! Propriamente scribo, ut desiderio Tuo oculus faciam satis, ut autem videas, me non fumum ac verba pro re venditare, accludo ad Somogyium literas, quas captata occasione ipsusmet ei tradere poteris: graphice in iis describo merita Tua erga Jesuitas, ac proinde duos nimium progressos, dum Te oppressum, prostratumve volunt, quos et nomino: talentum Tuum in re ac literatura amoeniore tam patria, quam latina: iniqua fata Tua culpa non Tua: intimiorem amicitiam nostram et notitiam jam a 20 annis. — Budam iam dudum cum caussa Tua scriberem, sciscitarerque genuinam causam persecutionis Mercurianae: Lutzam Tuam hominem crepare vel offendisse intellexi: hem frigora et ligna! Tu solus sanctus in Israel! cogitabam tum ego. Et quid Nyájjas Múzsa? quid alii poetae? Sed de his satis. — Faciam omnia, quae voles, ut de infucata amicitia mea tibi constet. Utinam votis Tuis ac meis potiare! Utinam spe Tua de mea commendatione non fallare! qui perbene novi ac quotidie experior, quam parvus sim, contra, ac Tu sentis, quamve parum in magno mundo possim efficere. Vale, et me ama. Dabam 6-a Apr. 1796.

XIV. Révai gymnasiumi tanárságot nyer.

1. Amily fontos okok készítették Révait arra, hogy a felvállalt egyházi functióknak kellőleg teljesítése után Győrből legott Bécsbe siessen: oly gondosan igyekezett is magát felszerelni mindazon kellékekkel, melyeket az ott kifejtendő tevékenységre szükségeseeknek gyanított.

Előre sejdíté, hogy föltett szándékainak keresztülvitele huzamosabb időzést fog ott igényelni. Mert számba vette azt is, hogy az írásbeli folyamodások az akkori aggályos közviszonyok miatt különféle okoknál fogva könnyen eleshetnek céljoktól, ha azoknak méltányos figyelembe vételét szíves közvetítés vagy épen közvetlen szorgalmazás nem segíti elő. Mindegyik esetre igen előnyösnek tartotta a minél közelebből megfigyelést és személyes közbenjárást.

Ugyét illetőleg különösen azon bajnak elhárításáról kellett gondoskodnia, nehogy kérelmének tárgyaira nézve a budai Consiliumtól felkivánandó vélemény ártalmat idézzen elő.

Tehát a „vigilantibus iura sunt scripta,” jogi szabályt szem előtt tartva erősen föltette magában, hogy ott fog őrködni mindaddig, míg jogos igényeit ki nem vívja. Mert nem csupán érdeki ügy az, mely itt kérdésben forog, — habár ekkoron, már biz' ez is eléggé sürgető rá nézve, még pedig főleg eszmei szempontból, — hanem ezúttal első sorban becsületbeli dolog is az, hogy t. i. a méltatlanul rásütött megbélyegzéstől minél teljesebben fölmentessék. — Hisz ez úgy hagyva neki folytonos akadályul állna útjában, minden előbbre igyekvő lépését hátráltatván olykép, mint ahogy az eddig is történt, hogy oly tetemes erőfeszítése mellett is céljától megannyiszor elüttetett. Ugyanis nem csak hogy az egyetembe nem juthatott be ismételt kísérlete dacára, hanem még a gymnasiumi tanárságért folyamodó kérelme is zordonul visszautasított, sőt a secularisatio miatti megrovás által minden jelentősb állásra való igénytől megfosztatott.¹⁾

¹⁾ L. föntebb 195. l.

Ily nyomasztó bajnak mintegy gyökeres orvoslását óhajtván, annyival sarkalóbb buzdulattal indult meg föltett szándékának kivívására, minél jótékonyabb hatást remél vala a várt sikertől, mely neki egyszersmind jeles diadalt fogna juttatni rútul eláztató ellenesei fölött.

Ezért szilárdul elhatározta, hogy nem tágít s nem is mulaszt el semmit, a mi oly lényeges érdekű ügyének javára ildomos és tisztességes módon elkövethető. Mert már nagyon is elérkezettnek látta az időt arra, hogy teljesen elhárítsa maga elől azt az útrekesztő gátot, melyet főleg Szerdahelyi- s Baloghék ellenhatása okoz vala, kik — hiedelme szerint — leginkább útját állják fel-törekvésének.

Török vagy szakad, de meg kell mutatnia valahára a „n e m o m e i m p u n e l a c e s s e t”-féle energiáját. Hadd érezzék önértékének sértői, hogy mily hajlíthatatlan erélyt képes kifejteni ügyének megvédésében. — S a mit így előre föltett magában, a szerint cselekedett is.

2. Valamint bátor eltökélésének, úgy az ellenző körülményekkel dacoló szívós kitartásának, de meg egyszersmind eszélyes ügyességének is föltetsző példáját tanúsítja ezen ügye érdekében elkövetett serénykedése, a mint ez az odább közlendőkből meglehetősen ki fog világlni.

Paintnerhez ez idétt írt leveleinek sorában a már föntebb idézett (ápril 1-jén kelt) felszólításán kívül¹⁾ még hármat lelünk ez ügyre vonatkozót, úgymint az ápril 15-én, jun. 2-án és szept. 14-én írottat. Ezek mindegyike Bécsből lévén datálva, arra mutat, hogy csakugyan váltig ott tartozkodék mindaddig, míg kitűzött szándékát ki nem küzdötte. Félév telt belé, míg kívánatának mindkét tárgyát megnyerhette. Pedig oda érkezte után legott hozzáfogott az a végetti sürgölődéshez aival a fokozott hévvel, mely ott kelt leveleiből eléggé kitetszik.

Már akkor, midőn Paintnernek Somogyi Jánoshoz szóló ajánlását vette, ennél is megfordult volt, meg a királyhoz intézett folyamodványát is elkészítette, tán föl is terjesztette, a mint ezt ennek ápril 8-ára jegyzett datuma gyaníttatja. Ennek a kiváló jelentőségű okmánynak mind tárgya, mind szövege ugyancsak nyomós tanuság arra, hogy mily erélyvel látott hozzá föltett szándéka kivívásához.

Különösen figyelmet keltő ebben, hogy mily önértetesen s erős megokolással nyomatékolva terjeszti föl a trón elé azon sérelem elleni panaszát, melyet épen a felsőbb helyről hozzá intézett megrovó itélettel ejtettek volt rajta ellenesei, hogy az előbb ugyan onnét kilátásba helyezett jutalmazás helyett²⁾ mintegy

¹⁾ L. föntebb 270. l.

²⁾ L. Fényfalvi Kardos Adorján i. m. 205—6. l.

büntetést szabattak rá lakoltatásul olyasmíért, a mit alaptalanul fogtak rá.¹⁾

Ennek a méltatlan megrovásnak elhárítását célozza ez a sajátképen útkészítő folyamodványa, olykép indokolván kérelmét, hogy ennek érvényesültével aztán önként következzék be a méltán igényelt jutalmazás. Az óhajtott jobb állásba helyzettestét egyelőre a magasabb elhatározásra bizván, ezúttal csak is ime kettős kegyelemért esedezik: I. hogy mentessék föl azon kötelező föltét alól, mely a kir. tetsvény utólagos engedélyezéséhez csatolatott, t. i. hogy ha azon rajztanítói állásától, melyben akkoron működik vala, vagy más tanügyi hivatalától megválnék, tartozzék azonnal a lelkészeti teendőkben segédkedni. II. hogy oldassék föl azon megbélyegző ítélet alól, mely ugyanakkor tőle a végrendelkezési jogot megvonta azon méltatlan ráfogással, mintha ő csakugyan a szerzeti előjáróság tudtán kívül, s így álüton nyerte volna meg a római dispensatiót.²⁾

3. Mondhatni ügyvédi ügyességgel fogalmazta e kérelmezésének ok-adatolását, sőt néhutt élelmes mesterfogásokkal ugyancsak élére állítja érvelését. — Az I.-re vonatkozólag állítja, hogy ama rendelet által erőszakolt állapotba helyzetetik, amelyben épen nem használhat. Mert életének előbbi folyama egészen olyatén törekvésekben telt el, melyek merőben különbözők a lelkészeti foglalkozástól, minthogy ő magát teljesen a tudományos ügynek szentelte. Aztán mivelhogy már élete 47-dik évében jár, eléggé haladott korú is, aminő a segédlelkészeti teendőkre többé nem alkalmas. Egyébként is úgy érzi, hogy egészségi állapota a tudományos munkálkodás által is nem kevésbé ernyesztve, az ilyesimből származott különféle betegségeknek napról-napra mindinkább alá van vetve.³⁾

1) L. főntebb 195. 212—3. l.

2) L. u. o. — Kérelmének e két pontját így adja elő: „Sacratissima Maiestas! Infrascriptus presbyter Schol. Piarum saecularizatus, ante Thronum suppliciter provolutus, orat demississime pro duplici hac Gratia: primum ut a Cooperatorura in Cura Animarum clementissime dispensetur; deinde ut ab illa macula, poenaque eidem adnexa liberetur, qua immerito arguitur Romanam dispensationem insciis Superioribus suis clancularie impetrasse, hocque supposito in poenam testandi facultate privatur. — Humillimae supplicationis suae Motiva sunt sequentia:

3) „I. Quod ad Cooperaturam in Cura Animarum attinet, ad I.-am nempe Supplicationis partem, hac Ordinatione Supplicans ad statum violentum ponitur, in quo utilis esse non potest. Nam I.-um in omni vita anteacta studiis a Cura Animarum prorsus diversis occupabatur, cum se totum Rei Litterariae consecraverit. Deinde, cum annum iam agat quadragesimum septimum, etiam aetate est satis provecta, et ad Curatos labores non apta; valetudinem praeterea Literariis quoque laboribus non modice fractam, variisque inde natis morbis sentit in dies magis obnoxiam.“

Alkalmilag egy kis megjegyzést kell ezen idézethez csatolnom. Mert egyéb jelentős adatok támogatása mellett Révainak ezen eléggé világos önvallo-

Testi erejének e szerint mintegy idő előtti fogyatkozását csakugyan hathatósan megokolja azon szakadatlanul folytatott tudományos és tanügyi munkásságának felsorolásával, melyet a közügy javára hasznos eredménnyel teljesített ugyan, de saját érdekeinek vajmi hátrányos elhanyagolásával; minthogy az ügynek megnyerőbb siker általi megkedveltetése végett tetemes áldozatra is kényszerült s valóban megviselő sanjaryások szenvedésével sínlette meg illetén igyekvését. Sőt szomorúan tapasztalta azt is, hogy jóllehet a közoktatási ügy terén — u. m. — erejéhez képest jelesen érdemesült, még is midőn már az ígért jutalmazást

mása is méltán elfogadható alapul szolgált arra, hogy ezen életrajz elején őt 1750-ben születettnek állítottam. Azóta sikerült szemügyre vehetnem azon sajátkezűleg írt nyilatkozatát is, melyet Horvát István különös kívánatára küldött meg neki, s a melyen az 1749-et jegyzette föl születése éveül. Ez az önvallomása csakugyan olyképen van megírva azon a papirszületen, melyet Horvát István naplójegyzeteinek 1805. december 5-diki soraival commentálva emlékül s bizonyoságul „Mindennapi“-jába beragasztott, a mint ezt Dr. Vass Bertalan az 1884-diki „Fővárosi Lapok“ 2—4. számában „Révai M. születése“ című terjedelmes közleményében előadta. — Kétségtől nyomon bizonyoság ez Toldy F. és Horvát István állításainak igazolására. — És lám még sem oszlat el minden kételyt; sőt inkább növeli a bonyodalmat. — Mert vele szembe áll két más önvallomása, t. i. az imént idézett, mely a felség elé terjesztett folyamodványban elég nyomósan szól; a másik pedig éppen 10 év múlva nyomtatásban jelent meg az „Elaborator Grammatica“-nak „Vindiciae iustissimae de secunda verborum forma indeterminata“ című függelékében, (l. 1015. l.) hol e szavak: „Ego certe, qui modo annu quo in quagesimo septimum... kelloeg egyebetve az „Elaborator Gramm.“ első része elé utólag illesztett „Vicissitudines curatae editionis et praecipua operis ratio“ című részletnek e datumával: „Pestini, Mense Maio, Anno 1806“, ugyanazon eredményt adják, t. i. az 1750. évet, mint Révai születési évét. — Hogy miképp tévedett Dr. Vass B. ez utóbbi két tanuság értelmezésében, annak részletes kifejtése akkorra hagyható, midőn erről a bebonyolított kérdéstről inkább helyén lesz kissé részletesebben szólhatunk. — Bármily képtelenségnek látszik is az, hogy Révai némileg maga is kételyben volt születési éve iránt: az ő különböző önvallomásai mégis olyasmit gyanítatnak. S e gyanut érvel az is, a mit Horvát István „Mindennapi“-ja ugyanott említ, hogy csak „mesterséges rava szaggal“ sikerült neki az egyébként iránta oly bizalmas Révaitól ezen nyilatkozatot kinyerni. Mire való volt ez a titkolódzása a különben oly nyílt férfúnak? Miképp értelmezzük ezt? — Egyébként meg annak a válasznak szövege is mutatja, hogy azt Révai csak úgy kelleetlenül vetette papírra, minthogy Horvát l. valakivel történt felfogadása ürügylésével kérte őt annak följegyzésére. Im a nyilatkozat szavai: „Esős idő s a ti vetekedések igen öszve illenek. Nincs egyéb dolgok? Születtem 1749. böjt elő havának 24. napján...“ — Kevésbé csodálható oly kételye, ha azokra gondolunk, a mik ezen életrajz elején az anyakönyv hibás voltáról említették. — Ilyes tévedések olyanoknál is fordulnak elő, kikről az anyakönyv tanuságai biztosabbak. Példa erre Toldynál a Kisfaludy Károly születéséről szóló adat, (l. Magyar költők élete. Pest. 1871. II. 148. l.) Ezt Toldy a kezéhez jutott keresztlevélből 1788. febr. 5-re teszi, hibásnak vallván régi kézikönyve adatát, „mely — u. m. — Kisfaludy saját hibás közlése nyomán márc. 19-kére tette azt 1790.“ Több ily esetet hozhatnánk föl még a közelebbi korból is, sőt saját tapasztalatainkból is. De itt elég legyen ennyi kitérés.

kellene remélnie, a helyett, mintha valóban bünt követett volna el, büntetéssel sújtatik, mit ő felsége „király az ő kegyelmesége szerint bizonyára nem akar. Ezért e kérelme ügyét alázatos megokolással bátorodik földeríteni, hivatkozva kifejtett igyekvéseire és az ezeket bizonyító nyilvános okmányokra.¹⁾

4. E végett elsőben is a tanügy terén nyilvános hivatalviseléssel szerzett érdemeit mutatja ki, különösen kiemelve, hogy a) a rajztanítást, mely még akkor új dolog volt Magyarországon, ő nyitotta meg először és pedig már 1778 ban Nagyváradon, ahol azt 3 éven át tanította; aztán később Győrött szintén ő kezdte meg azt és teljes 8 éven át folytatta. Minthogy pedig a kezdeményezés sok nehézséggel jár, eleinte különösen, de meg aztán is nemcsak erőlyesen fönttartotta azt, hanem saját költségeivel is támogatta és gyarapította. E költségeinek összegéről már az illető helyeken kimutatta, hogy az meghaladja az 500 forintot.²⁾

Hogy minő helyeslést, sőt kitüntető elismerést is vívott ki ernyedetlen buzgalmával mint rajztanító, ekkép adja elő: „b) A tanításban állandóan feszült szorgalmat tanusítván, tanítványainak kitűnő haladása következtében különösen ez utóbbi években a bécsi képzőművészeti akademiától mindenkor helyeslést nyert.³⁾ Ennek legutóbbi nyilvánosan megdicsérő okmányát mellékeli is. c) Ehhez járul — u. m. — a magas kir. helytartótanácsnak különösen megdicsérő intézvénye 1793. jun. hó 21-dikéről. d) Legfőbb pedig, a mi nem sokára ezután következett, a legkegyelmesebb kir. leirat, mely a magas helytt. tanácsnak 1793. okt. 11-dikén kelt intézvénye szerint meghagyja, hogy az ő megdicsért igyekvéseiért előfordulandó alkalommal iránta illetékes figyelem tanusíttassék.⁴⁾ (Ennek okmányát szintén mellékeli.)

De már évekkel ez előtt is fontos szolgálatot tett ő az újabb rendszer szerinti tanügynek, különösen az elemi oktatás ügyének,

1) „2. De re Literaria pro viribus suis praeclare meritis, dum promissa proemia haberet speranda, pro his, quasi deliquisset, poena plectitur: quod certe Maiestas SSma pro sua Clementia fieri non vult. Rem hanc totam demisse illustrat Supplicans provocatione ad Conatus suos et Documenta Publica.“

2) „a) De Re Literaria praeclare meruit in Officio Publico. Scholam enim Graphidis, quam antea ut rem in Hungaria novam, Varadini anno 1778. primus aperuit, tribusque annis docuit, nunc serius Jaurini itidem primus aperuit, integrisque annis 8 tradidit; atque eam, ut sunt difficilia rerum exordia, et ipso initio, et porro etiam non modo fortiter sustinuit, sed propriis etiam sumtibus iuvit et auxit. Horum sumtuum summam iam docuit locis suis ampliore esse florenis quingentis.“

3) „b) Tullit, postremis praesertim his annis, ob diligentiam in docendo constanter intensam, praeclarumque discipulorum progressum, perpetuam Artium Imitatricium Academiae Viennensis approbationem.“

4) „d) Summum est, quod non multo post sequebatur Clementissimum Rescriptum Regium — — — ut propter laudatos eius conatus occurrente occasione iusta eius reflexio habeatur,“ — (l. közölve Fényfalvi Kardos Adorján i. m. 205—6. l.)

a szükséges tankönyvek készítésével is. „e) Ezen felül a nemzeti iskoláknál, melyek a boldog emlékü Mária Terézia akaratából nagy igyekvéssel behozattak, már 1777-ben és az erre következő években használatba vétetett az ő tevékenysége a tankönyvek nagyobb részének magyar nyelvre való áttételében, mely fáradtságának mindeddig még semmi jutalmát nem nyerte.“¹⁾

Valóban alapos oknál fogva hangsúlyozhatta Révai ez utóbbi panaszát, minthogy a felszólítás és jutalmi reménnyel biztatás következtében oly hő buzgalommal készített tankönyvei közül némelyek elfogadtatásra érdemesítettén, azóta ismételten kiadattak, s így kétségkívül jövedelmeztek is már annyit, hogy abból bizony eléggé tisztos honorarium is telhetett volna részére.²⁾

Odább folytatva érdemeinek kimutatását, nem mulasztja el fölemlíteni, hogy a kegyes iskolák szerzetes rendjében ifjú kora óta négy éven át ugyanannyi tanintézetben különös dicsérettel működött a közoktatás terén, meg hogy aztán egy ideig a bölcsélet rendkívüli tanára is volt a nagyváradi akademiában, a hová concursus útján választott 1780-ban, s hogy ott a rendes catecheta hiányában a nemzeti iskoláknál a hitoktatást helyettesként teljesítette egy éven át.³⁾

5. Ez után felhozza irodalmi tevékenységét is olykép, hogy a mindenkor dicséretesen teljesített közoktatási működésén kívül, amint érkezése engedte, különösen nem hivatalos állapotában, a magyar irodalomnak mind előmozdítását, mind pedig ékesebbé kiművelését célzó számos szellemi terméknek közrebocsátásá-

¹⁾ „e) Ad haec apud Scholas Nationales, Augustissimae olim Dnae felicit recordationis Mariae Theresiae voluntate magnis conatibus introductas, iam anno 1777. et sequentibus, adhibita est eius opera in plerisque Libellis Scholasticis Hungarice reddendis : cuius fatigii nullum adhuc proemium tulit unquam.“ — Ezen panaszát annyival inkább hangsúlyozhatja a felség előtt, minthogy ily fáradságai díjáért már 1781. elején folyamodott volt II. József császárhoz, ki azonban a tankönyvek magyarítását nem találta jutalmazásra méltó érdemnek, s így kérelmét szárazon elutasította. Erre vonatkozik főleg, a mit az ekkori kérelmezését illetőleg Palásthy Márton cancellariai titkárnak Koppihoz írt leveléből idéztünk, hol a császár bilétje szavait is felhozza: „Révay sine pensione dimittendus est.“ — (I. Révai M. élete. II. 16—17. l.)

²⁾ Különösen az A.B.C. könyvecske, mely — Kiss Áron jegyzése azerint — (I. „Révai M. tankönyvei.“ Havi Szemle 1879. 56. l.) még e század derekáig is használtatott, De még „az ékes írásnak eleji“ is — szintén Kiss Á. állítása szerint — hat kiadást ért, melyek legutóbbika 1802-ben jelent meg. Az Orthographia kiadása is ismételtetett. (I. ezekről Révai M. élete. II. 48. l.)

³⁾ (f) „Eo etiam in reflexionem sumto, quod in Ordine Scholarum Piarum prima iuventute sua 4 annos Doctrinae Publicae in totidem locis peculiari cum laude expleverit, fuit is praeterea aliquanto tempore etiam Professor Philosophiae Extraordinarius in Academia Varadinensi per Concursum anno 1780. delectus. Munus quoque Catechetae supplevit in defectu ibidem apud Scholas Nationales anno uno.“

val a nyilvánosság előtt díszes hírnevet szerzett a hazában.¹⁾ Egyszersmind a latin irodalomban is elmetehetségének nem megvetendő tanúságait adta, a mint ezt tudós férfiak ítéletnyilvánításai is vallják. Különösen latin verseinek kötetében látható ez, hol egy emlékbeszéde is jelent meg, (melyben Mária Tereziát magasztalja.) E latin versezeteiben az ausztriai-ház iránti örök kegyeletű hűségének is több rendbeli tanúságát adta. Közülök az utóbbiak Lipót főhercegnek a boldogult emléké nádornak tetszését is megnyerték, kinek erről szóló levelét bizony-ságul mellékeli.²⁾

Ily előnyeinek kiemelése után ekképen nyomósbitja panaszainak előadását: „Mínt hogy tehát a nemzeti iskoláknál, oly állásban, mely silánynak tartatik és szélteben megvetésnek s bosszantásoknak van kitéve, mely a súlyosbodó korra nézve a leendő nyugdíjaztatás reménye nélkül minden vígasztalástól meg van fosztva, ő mindezen balviszony dacára még is nem csak hogy kötelességének mindenkor eleget tett, hanem még rajziskoláját is nem kevés költséggel fölsegítette, és e jeles tetteivel kiváló dicséretet is szerzett, sőt még a legfelsőbb ajánlatot is kiérdemelte, a midőn annyi nyilvános tanusítvány alapján végre már fáradozásainak méltó jutalmazására érzi magát érdemesültnek, meg a tudományos téren tanusított egyébféle nem középserű igyekvéseivel is hírnevet vívott ki: bizonyára fölöttébb szomorú az ő állapota és a királyi felség szándéka és kegyessége ellenére szerencsétlen s keserű.³⁾

Okvetetlenül kioltja ez így benne a további jeles törekvésnek minden buzgalmát. Ugyanis a kir. placetumot nyert secularisatiójára jegyzett hátírat értelménye szerint⁴⁾ jóllehet föltételeztetik

1) (g) Praeter Institutiones Publicas semper cum laude datas, ut est otium nactus praesertim in privatis Conditionibus, in Literatura quoque Hungarica et provehenda et ornanda, editis bene multis Speciminibus, pulcrum in Patria obtinuit nominis celebritatem publicam.“

2) (h) Dedit praeterea etiam in Latina Literatura non contemnenda, ut sunt de his Peritorum Virorum iudicia, suae facultatis specimina Latinorum Carminum Libello uno typis vulgato, quibus et Oratio una Funerbris adiecta est. Habet in his complura suae in Austriacam Domum aeternum devotae fidelitatis argumenta: quorum postrema complacita sunt etiam Serenissimo Archiduci Leopoldo felicitis recordationis Palatino. — —

3) (i) Cum Supplicans apud Scholas Nationales, in vili hac, passimque contemptui et vexationi exposita, atque omni etiam ingravescentis aetatis solatio ex spe futurae pensionis destituta Statione, tamen his omnibus non obstantibus, non modo officio suo constanter satisfecerit, sed Scholam suam Graphidis etiam sumtibus non modicis iuverit, his praeclaris factis, et laudes summas, et ipsam adeo altissimam commendationem meruerit, ceque tot documentis publicis ad capiendam tandem laborum proemia dignum sentiat, aliis quoque non mediocribus in Re Literaria conatibus inclauerit: certe tristissima est eius conditio, et praeter Mentem Clementiamque Regiam infelix et acerba.“

4) L. ennek szövegét közölve föntebb 213. l.

róla, hogy még valamely más tisztesebb hivatalt is fog viselni, mégis az határozottatott rá, hogy ha azonban utóbb vagy az akkori vagy a jövőbeli hivataláról lemondana, habár érdemekben még inkább növekedve, mindamellettt mintha tisztében rosszul járt volna el, mintegy hibáinak lakoltatásaul, már erejének is fogytával s a végső öregségre jutva, kényszerítették a lelkeszeti teendőiben segédkedésre menni.³⁾

6. Növeli ezen állapot keserűségét az, hogy habár ama nyilvános hivatali dolgok a közügy nevében oly szigorral szabotnak eléje, még is ki van zárva minden kedvező jogtól valamely nyilvános nyugdíjra, úgy hogy akár a tanügyi hivatalban, akár a lelkeszi segédkezésben bármennyire elcsigázva és erejében megfogyasztva, végre csakis magán pártfogóinak terhelésére utaltatik vissza, úgymint kiknek szívessége által a secularisatiót megnyerte, holott azoknak az ő közhivatali foglalkozásai miatt semmi afféle szolgálatot nem tehetett, a minővel oly nagy kedvezményökre érdemesülhetett volna.²⁾

Ilyetén szomorú példaadás, a felségi szándéklat ellenére elkövetve, valóban nem szolgálhat a tanítási intézménynek díszére s gyarapodására, amely ügynek érdekében ő (a folyamodó) e szerint hiába működött oly jelesen. Mert jóllehet a felséges udvar a nemzeti iskolákat, mint az állam érdekében igen hasznosakat, önként előmozdítani kívánja: azoknak kevésre becsülése s megvetése, aztán meg a kedvezetlen körülmény és helyzet különösen a városokban, hogy az ezen iskolákban működő tanítóktól megtagadtatik a leendő nyugdíjaztatásnak minden reménye, — bizonyára e két körülmény egyike sem bír semmi kecsesgető hatással arra, hogy valaki érdemesnek vélje, ha csak nem épen a végső nyomorba jutott, azt a kellemetlen iskolai port nyelni.¹⁾ Csak is annak

³⁾ „Exstinguique in eo debet omnis in posterum praeclare conandi ardor: quod, — quem sensum habet Indorsatio Secularisationis, — licet is supponatur aliud etiam honorificentius officium adhuc gesturus, si tamen subinde seu praesenti seu futuro illi muneris valediceret, quamvis et meritis auctior, nihilominus quasi rem male gessisset, in poemam delictorum, iam et viribus fractis, et extrema senectute ad curam Animarum pro Cooperatura exire compellatur.“

²⁾ „(k) Auget rei acerbitatem, quod, cum haec Officia publica publico licet nomine tanta severitate imponantur, Supplicans tamen exclusus omni favorabili iure ad ullam Pensionem publicam, sive in Literario Officio, sive in Cooperatura divexatus et viribus defectus demum Privatis suis Patronis oneri solum reiiciatur, quorum beneficio Saecularizationem obtinuit, et quibus nullum tanto favore dignum obsequii genus ob Publicas Occupationes praestare potuit.“

¹⁾ „(3) Tristi hoc Supplicantis exemplo non consulitur contra Mentem Altissimam honori et incremento Instituti Literarii, in quo Supplicans frustra eximie versabatur. Vilitas enim et contemptus Scholarum Nationalium, tametsi eas, ut Reipublicae utilissimas, ultra promotas esse cupiat Aula Augustissima: deinde non amica illa rerum dispositio, praesertim in Civitatibus, quod Docentibus harum Scholarum futurae Pensionis spes omnis adimatur: certe utraque haec nulla in se habent illicita, quare operae pretium putet quis, nisi extreme miser, hos ingratos pulveres vorare.“

reménye, hogy ezen állásból még valamely előkelőbb küzdelmi térre vívhatja fel magát, lelkesíthet valakit. Ha pedig azt látják, hogy oly egyén, mint ő (a folyamodó) ki ezen a munkatéren oly buzgalmat tüntetett ki, hogy semmi fáradságot, sőt még költséget sem kimélt, ezenfölül dicséretekkel magasztaltatott s kegyes királyi leirattal is ajánlatot és mégis végre mintha a legroszabbul vitte volna hivatalát, már az öregség s betegségek által is terhelve és szinte megvakulva, munkálkodása jutalmául mintegy büntetésképen falura tolatik, hogy ott a lelkeszeti segédkezésben elványolódjék: valóban az ily szomorú látvány által megdöbbenve a többi tanítók a nemzeti iskoláktól szükségképen borzadni fognak, ebből a példából is kénytelenek lévén tapasztalni, mennyire igaz eme közmondás: ki községnek szolgál, egynek sem szolgál.¹⁾

7. Kérelmének másik részét illetőleg úgy hiszi, hogy bizonyára valamely tévedés miatt történt az ő megbélyegeztetése és nem érdemelten rovatik meg azzal, mintha a római fölmentést szerzeti előjárósága tudtán kívül alattomos úton nyerte volna ki. Okmányok fölterjesztésével bizonyítja ennek ellenkezőjét.²⁾ Mihelyt tudomására jutott, — u. m. — hogy a római dispensatióhoz még a királyi tetsvény is szükségeltetik, folyamodott ő a végett azonnal és pedig valamennyi fölmentett rendtársai közül legelsőül, a kegyelem trónjához, 1795. febr. 28-án terjesztve föl azért esedező kérelmét.³⁾ Kimutatta ez alkalommal, hogy a fölmentést szerzetes rendjének provincialisa előleges tudtával kérte s annak épen nem ellenzésével, amint azt a főnöki levél felmutatásával is igazolta, s ezennel újrolag igazolja.⁴⁾

1) „Solum spes ex hoc Stadio in nobiliorem palaestram eluctandi potest quemquam animare. Iam si videant hominem, ut hic Supplicans est, in hoc Instituto exercendo tanto ardore conspicuum, ut nulli operae, ne sumtibus quidem suis parcat, maximis ad haec laudibus celebratum, Clementissimo etiam Rescripto Regio commendatum, tamen postremum, quasi re pessime gesta, etiam senectute morbisque gravatum et excoecatam, pro laborum proemio veluti in poenam ad pagum protrudi, in Cooperatura contabescere: sane tristici hoc spectaculo attoniti Magistri reliqui a Scholis Nationalibus horrorem concipiant necessum est, et hoc etiam exemplo nimium experiri cogantur verum esse illud proverbium: qui publico servit, nemini servit.“

2) „(4) Quod demum II.-am Supplicationis Partem spectat, certe errore aliquo macula inuritur Supplicanti, immeritoque arguitur is Romanam Dispensationem insciis Superioribus suis clancularie impetrasse. Ad quam rem comprobendam faciunt haec, quae isthic demisse substernuntur.“

3) „(a) Ut primum innotuit Supplicanti ad Dispensationem Romanam requiri Placetum Regium, confugit is illico, et quidem primus omnium, ad Thronum Gratiae, Supplici Libello pro Clementissimo Consensu Regio impetrando anno 1795. die 28. Februarii Maiestati Sacratissimae de genu humillime porrecto.“

4) „(b) Docuit Supplicans eadem occasione se Dispensationem Romanam cum Praescitu Provincialis Ordinis sui, eo prorsus non repugnante petiisse, producta ipsius Provincialis epistola, quam et isthic exhibet.“

Hisz — u. m. — különben bizonyára a megyés püspök sem adta volna meg neki az ily tanuság nélkül az egyházmegyébe való fölvételét, melynek bizonyítványát szintén felmutatja. De megkülön levélben is jelentette ezt a rendtartományi főnök a püspöknek, a mint ez kiviláglik azon iratából, melyet a kérelmezőhöz intézett volt, t. i. az előbbi ponthoz mellékeltből.¹⁾

Továbbá ugyanazon rendkormányzó a helytartó tanácsnak is kijelentette ezt, midőn tőle vélemény kívántatott a fölmentetést nyert rendtagokról, hogy ő (Révai) csakugyan a szerzeti előjáróság tudtával intézte lépéseit és pedig 1795. ápril hó elején adta erről a provincialis az ő bizonyító nyilatkozatát.²⁾

Mindezeknek legalázatosabb fölterjesztésével a folyamodó ismételve buzgón könyörög ő felségéhez mindkét rendbeli kegyéért, hogy ezeket megnyervén, a midőn jeles tetteinél fogva jutalmat érdemel, ne érezze magát tovább is büntettetni, és hogy serényebb lehessen, a mint hogy lelkesülve is van, bár minő állapot vár reá, akár nyilvános, akár magán helyzetben az ő felsége iránti szolgálatokban, a melyekben állandóan hű kíván maradni, készséges lévén életét is feláldozni.³⁾

Ily életbe vágó lévén az ügy, melyért Révai ezennel a trón elé folyamodik, szükségesnek látszott szemügyre vennünk azt is, hogy minő kifejezést ad e kérelmének.⁴⁾

Emlékezve azokra, a miket a főntebbiekben erről a secularisatio ügyéről eléggé részletesen tárgyaltunk,⁵⁾ a figyelmes egybevető megokoltnak fogja találni mind eme folyamodványnak ily gondos bemutatását, mind pedig az erről előlegesen tett megjegyzésünket.

Különösen jellemző ez így hősünk viszonylataira valamint azokhoz képest egyszersmind kedélyállapotára nézve is. Úgy látszik, előbb lehetőleg biztos tájékozást szerzett az iránt, vajon

1) „(c) Ipse etiam Episcopus Dioecesanus certe Receptionem ad Dioecisim non erat daturus, quae hic (sub litera G.) sistitur, nisi praehabito Provincialis Praescitu, quem ipse etiam Provincialis Episcopo Dioecetano singulari epistola significavit, ut vel ex epistola patet Supplicanti data et paulo ante citata.“

2) „(d) Idem Provincialis ipsi etiam Excelso Consilio Locumtenentiali Regio, dum ab eo Opinio de Dispensatis peteretur, praesentem Supplicantem cum praescitu Superiorum egisse conceptis verbis testatus est, anno eodem 1795. initio mensis Aprilis.“

3) „Quibus omnibus humiliime expositis supplicans iterum impense implorat Maiestatis Smae Clementiam pro utraque Gratia, supra de genu humiliime orata: ut ea impetrata, dum praeclearis factis suis proemium meretur, ne poena se affici et porro sentiat: alacriorque esse possit, ut est bene animatus, quaecunque eum conditio manserit, sive publica, sive privata, ad altissima semper servitia, in quibus emori exoptat, paratus sanguinem ipsamque vitam prodigere, Ssimae Maiestatis devotissimus et fidelissimus subditus Nicolaus Révay mp. Presbyter Secularis Dioec. Jaurinensis, Viennae d. 8. Aprilis 1796.“

4) Eredetije a nemz. muzeumban Folio hung. 353.

5) L. főntebb 113. s köv. ll. és 170. s köv. ll.

adhat-e kérelmének ily erélyes kifejezést s alkalmasint tekintélyes bátorítás után fogalmazta ezt ott (Bécsben) még pedig, a mint a szövegből is kivehető, amúgy sebtében ily hatályos érvelésévé.

8. Mennyire forrongásba hozták őt az itt szólaltatott érzelmek, nagyon kitetszik azon leveléből, melyet e folyamodványának fogalmazása után néhány nap mulva t. i. ápril 15-én irt Paintnerhez válaszul annak főntebb közlöttük ápril 6-diki levelére. Csakhogy ebben a régi meghittjéhez intézett bizalmas levelében minden tartózkodás nélkül írván, néhutt erősebb intonatióval fakad ki elleneseire.

Némi vigasztalódás jelzésével többnyire aggályos borongásának adja ebben is kifejezését. S némely már előbb is elpanaszolt bajait is újlag ismétli, valószínűleg azon célzattal, hogy Paintnert még inkább fölbuzdítsa a közvetítő tevékenységre, nehogy valami képen halul üssön ki e bátor vállalkozása, minthogy az antagónisták is résen állnak s hathatós tényezők által támogattnak. míg Révai egyelőre csak Somogyit nyerhette meg ügyének gyámolítására, ki különösen Paintner közvetítő ajánlása következtében igen készséges pártolója lón.

Ezért hálaérzelmét jelenti Paintnernek addig is, míg ezt majdan tetteg s bővebben is tanúsíthatja. „Somogyit — u. m. — már előbb is meglehetősen jó hajlamúnak éreztem irántam: most pedig közbenjárásod után egészen azon van, hogy védjen és elősegítsen. 1) Vajha Lányit is erre bírhasssa! Ugyannyira megtöltöték e férfit Szerdahelyi- s Baloghék az ellenem való balvélekedéssel, hogy szinte haszontalanul fáradozunk jobbra térítésében. Már átallom is a kérelmezést és cáfolgatást. 2) Nem is igen törődöm az esztergomi gymnasiumi tanárság megnyerésével, csakhogy végre egyéb zaklatástól ment lehessen. Nyiltan látom, hogy azért mellőztetem annyira a tanügytől, mert arra alkalmas vagyok.“ 3)

„Szándékosan töltetnek be majd minden állomások ügyetlen emberekkel. Minő elvből történik ez, úgy hiszem önként belátod. Rosz szolgálatot tesznek ezzel a hazának. De mi közöm nekem már a hazához, a melytől engem annyi baltörékvéssel s oly igazságtalansággal elvonnak?“ 4)

1) „Suavissimo Suo Michaeli Nicolaus multam salutem! Gratias tibi interrim ago, dum eas etiam persolvere possim cumulatius. Somogyium sensi antea etiam in me utcumque propensum: nunc vero tua opera interposita totus in me est, et defendendo et promovendo.“

2) „Utinam Lányium permoveat! adeo virum hunc sinistra de me opinione repleverunt Mercurianus et Sartorinus, ut fere operam perdamus in eo reducendo. lam me taedet rogare, et refellere.“

3) Nec multum moror Humanitatem Strigoniensem, modo ab alia vexatione liber sim. Aperte video me propterea a re litteraria tanto conatu amoveri, quia aptus sum.“

4) „De industria replentur fere omnia ineptis hominibus. Ex quo prin-

„Már jó ideje tudod secularisatióm ügyét, mely okoknál fogva sürgettem azt.“ S itt újra elmondja, a mit már föntebb is felsorolt neki, hogy mily gonddal tett meg a végett minden megteendő t s hogy egyesek mikép igyekeztek őt roszakaratúlag a kifogásoltakkal elvegyíteni.¹⁾ „Bizonyára boszantani fog téged az, hogy mily felőtllőleg balul gondoskodnak a tanügyről legalább az én példámat tekintve.“²⁾

Ezután egyéb érdemeinek mellőztével különösen a győri rajziskolának fenntartása s emelése végett kifejtett tevékenységét s arra tett költekezését, meg az ottani sikeres oktatásáért nyert fennsőbb helyi elismerést s dicséreteket szintén olykép említi föl, mint a folyamodványban,³⁾ csakhogy az azokhoz csatolt apostrophékben vajmi nyomósan oda ékeli fölháborodott indulatának indignatióját. „És én — u. m. — ily jelességű létemre, hogy már enmagamat gúnyoljam, miképen és mily nagyszerű jutalommal halmoztatom el!“⁴⁾ Ez bizony valóban zsarnokság és barbárság! Csak is a rajziskolában tűrnék meg. Érdemeim jutalmául csak is káplánság adatik a lelkészet terén, és pedig örökös, még akkor is, ha majd későbbben mint újabb érdemekkel gyarapodott és már élemedetebb korú erőim roskadtával az iskolatanítást abba hagyom.⁵⁾

Olvasd csak a secularisatiómra írt legkegyelmesebb hátriratot, mely így szól: „minthogy e fölmentett expiarista Révay M. tényleg az ifjúság nevelésében mint rajztanító van alkalmazva, ezen hivatalában továbbra is folytathatja működését; ha azonban utóbb evvel vagy más tanügyi hivatalával felhagyna, tartozzék a lelkészeti pályán teendő segédkedésre kimenni.“ Ez kegyetlenség! — Ugyan miféle minőségű lehet az a másik hivatal,

cipio haec ita fiant, puto, sponte tua assequeris. Male Patriae consulitur. Sed quid ad me iam Patria, a qua me tanto molimine, et tanta iniquitate abstrahunt.“

1) „Secularizationem meam nosti dudum, quibus causis urserim. Nihil eorum neglexi, quae huc pertinebant. Ostendi mensae titulum, docui Praescitum Provincialis, exhibui Dioecesani Receptionem, recurri etiam pro Placeto Regio, primus omnium, ut primum et hoc requiri intellexi; decisione ipsius Cancellariae eximebar a communi poena: privatorem nihilominus affectu et malevolentia causa mea cum soubibus commixta est.“

2) „Indignaberis profecto, quam insigniter consulatur Rei Litterariae saltem in meo exemplo.“

3) „Ut cetera taceam, Scholam Graphidis magno aratore aperui primus Jaurini, et promoví pari constantia, imo auxi etiam, et sustentavi meis sumtibus, docui me hoc fine annis octo profundisse amplius florenis quingentis: summas laudes ab Academia Viennensi, a Consilio Locumtenentiali merui: datum faventissimum mihi Rescriptum Regium.“

4) „Atque ego talis hic et tantus, ut iam me ipsum rideam, quomodo et quam magnifico proemio cumulor!“

5) „Haec quidem tyrannus et barbaries est. In Schola Graphidis solum toleror. Meritis meis datur Cooperatura solum in Cura Animarum, eaque perpetua, etiam tunc, si serius, et novis meritis auctior, et senior, viribus fractis Scholas deseruero.“

mely mint általam viselendő föltételeztetik? És vajjon mily kedvvel, minő különös ösztönöztetéssel viseljem azt, ha áll a törvény, hogy azután is csak segédlelkészkedésre vagyok elítélve?¹⁾

Ehhez a kegyetlenséghez még hazugság is járul, és pedig a kir. felség nevében. Mert odább ama hátriratban még ez következik: „Azért pedig, hogy ő (Révai) ezt a római fölmentetését, melyet előljáróinak tudtán kívül alattomos úton nyert meg, a kir. tetszvény végett azonnal fölterjeszteni elmulasztotta, a végrendelkezési jogtól megfosztatik.“ A legutálatosabban!²⁾ Epen nem indít meg a végrendelkezési jog megtagadása. Rég megtagadta azt tőlem az örökös és mintegy hozzám tapadott kegyetlen szűkölködés. Amde azt a megbélyegzésül rám sütött szégyenfoltot roszalva visszautasítom s megvetem azon emberek, kik a királyi névvel takarózva hazudnak.³⁾

Lám minő igazságtalan eljárást követnek ők! Hisz azok, kik alattomosan s az előljárók tudta nélkül nyerték meg fölmentetésüket, a tetszvényért sohasem folyamodtak, a nyilvános ügynek sohasem szolgáltak, magán családok sürgetése következtében mentesek a káplánkodástól és szabadon tehetnek végrendeletet.⁴⁾ Kettejük mentetett föl legújabbán, holott a helytartó tanács hiába jelentette ki szokása szerint az ő ellenkezését, t. i. Naller a Győry családnál és Mayer a Czinderi családnál. Örvendek mindkettőnek. De hogy tőlem ártatlantól és bizonyára jeles érdemtől ugyanazon kegy megtagadtatik, ezt föltöbb fájlalom és gyötrődöm is e miatt.⁵⁾

Rosos Pál (veszprémi kanonok s címz. püspök) már nem

¹⁾ „Lege clementissimam Secularizationis Indorsationem : Cum dispensatus hic Expiarista Nicolaus Révay actu in educatione Iuventutis qua Graphidis Professor constituatur, officio hoc ultra quoque defungi potest: si tamen subinde eidem vel alteri officio litterario valediceret, ad Curam Animarum pro Coepetura exire teneatur. — Crudelitas! — Quod est illud alterum adhuc officium, quod supponor gesturus? et quo animo geram, quo insigni stimulo, si stat lex, me postea etiam ad cooperaturam condemnandum esse?“

²⁾ „Huic saevitiei adiectum est etiam mendacium, et regio nomine, ut solent malevoli abuti regio nomine. Nam haec praeterea sequuntur: propter id autem, quod is dispensationem hanc Romanam insciis Superioribus suis clancularie impetratam benigno Placeto Regio illico substerneret neglexerit, facultate testandi destituatur. — Putidissime!“

³⁾ „Nihil me movet negata testandi facultas, quam mihi dudum denegavit perpetua et adhaerens mihi dura egestas; at maculam mihi inustam despuo, despuo mendaces regio nomine homines.“

⁴⁾ „Interim quae iniquitas agit! Ji, qui clancularie insciis Superioribus dispensationem impetrarunt, pro Placeto nunquam recurrerunt, nunquam Publico serviverunt, Privatarum Domuum Interpellatione, liberi sunt a Cooperatura, libereque testantur.“

⁵⁾ „Duo sunt recentissime absoluti, Consilio Locumtenentiali frustra pro more suo repugnante: Naller in Domo Györiana, et Mayer in Domo Czinderiana. Gratulor utrique. At quod mihi innocenti, et certe bene etiam merito, eadem gratia negetur, doleo vehementer et maceror.“

is mer engem pártfogolni. Mert Budáról kapott magán levelekben szerfölött megtámadtatott, hogy ama kettőt, kik szerintök nyilván rosszak és dolgoztalanok, mint a hogy ők szokták rágalmazni, elősegítette.¹⁾ Ámde az én ügyem igazságosabb. Tehát megkísértek mindent. Kérni fogom Mandits püspököt és titkárát Nitrait. Itt bejárók mindent a Cancellariában és az állami tanácsban. Ha mégis mindemellett cemmire sem megyek, ezen végsőkben a végletekhez nyúlok. Megkonokultan nem engedelmeskedem semmi nemű igazságtalan rendeletnek, az erőszakoskodóktól erőszakkal csikarom ki az igazságot. Elveszek inkább, semmint hogy többé igazságtalanságot tűrjek. Engedj meg fájdalmamnak. Elj boldogul. 1796. April 15.²⁾

9. Levelének ekkép fokozódó energiája, több helyütt pathetikus hevű kifakadása s kiváltképen ezen zord elszántságot kifejező epilógusa hathatósan bizonyítja azt, hogy mily merész elhatározással fogott ezzel ügyének minél győzelmesebb sikerrel való kiküzdéséhez.

Alanyi érzületének ily erős hangulatú nyilvánulása közben azt is meglehetősen érezteti e keserű expectoratiója, hogy minő szemmel nézi az akkori intézkedők irányzatát. És valóban találók is némely habár élesen gáncsoló megjegyzései. Többnyire összevágók azon történeti följegyzésekkel, melyek azon időszak visszaható igyekvéseit élesebb bírálattal rovogatják. Azonban Révai nem látszik eléggé számba venni a fölöttébb bajos közviszonyok nyomasztó hatását.

Már a fentebbiekben jeleztük, hogy mily oknál fogva támadt az intéző körökben a szabadabb gondolkodás felé hajló talentumok iránt oly nagy bizalmatlanság. A mily túlcspingó merészletűek valának előbb a forradalmi izgalommal rokonszenvező nyugtalan elmék, oly szerfölött gyanakodóvá lett aztán a reactio érvényesítésére törekvő óvakodás főleg a tehetségesebb elmék iránt úgy annyira, hogy olykor a kevesebb kifogásolhatók is kénytelenek voltak annak túlszigorát megsínleni.³⁾

Igy súlyosodott Révaira is az a „temporis iniquitas“ oly fölösen részint az anteactákból merített bizalmatlanság, részint az utóbbi bal incidensek által növelt gyanakodás miatt. Ily mostoha körülmények folytán valóban terhes küzdelmébe került még azon

¹⁾ „Rososius me non audet protegere. Privatis enim literis Buda scriptis est nimium impetitus, quod duos hos iuverit, aperte malos et otiosos, ut illi solent criminari.“

²⁾ „At causa mea aequior est. Tento omnia. Rogabo Manditsium Episcopum, rogabo eius Secretarium Nitraium. Hic percurro omnia in Cancellaria et Status Consilio. Si tamen nihil proficio, in his extremis extrema arripiam. Obfirmato animo nulli iniquae Ordinationi parebo, violentis extundam aequitatem. Pereo potius, quam iniqua amplius feram. Parce dolori, Vale. 15. Apr. 1796.“

³⁾ L. Fraknó V. Martinovics és társainak összeesküvése. Bpest. 1880. 392. l.

alaptalan gyanúsítást is elhárítani magáról, melyet folyamodványában oly hatályos érvekkel s nyomós okmányokkal cáfol vala.

Másfél hónapon át kellett neki egyelőre csak azon nem érdemlett megrovatás alóli fölmentetés végett Bécsben sürgőldönnie, míg végre oly tekintélyes pártolója, minőt Somogyi János udvari tanácsosban nyert, valahára mégis sikerhez juttatta ügyét. *Tantae molis erat...*!

10. Junius hó 2-án kelt levele ekkép értesíti Paintnert ezen örvendetes fordulatú eredményről: „Tartozom azzal irántam való barátságos jóindulatodnak, hogy újdun keletű némi kis vigasztalódásomat még zsenégéjében mentül előbb megírjam.¹⁾ Két dolgot sürgetek én most Bécsben. Ezek egyike az, hogy megszabaduljak azon zaklatásoktól, melyek secularisatióm engedélyéhez nyilvánvaló igazságtalansággal csatoltattak; másika pedig, hogy az esztergomi gymnasiumban a humaniórák egyik osztályában a tanári állást elnyerjem. Ez utóbbira nézve a helytt. tanácstól még semmi fölterjesztés nem érkezett ide.²⁾ Az előbbiről pedig tegnap előtt vettem tudomásul ugyanazon Consiliumnak irántam egészen kedvező véleményét, mely szerint t. i. engem soha sem kellett volna a többiek rovatába sorozni, úgymint ki ügyemben az előljárók tudtán kívül alattomosan semmit sem működtem, a kir. tetszvényért legelsőbben folyamodtam, a közügynek mindenkor a legnagyobb buzgalommal és különös tetszést nyerve szolgáltam, sőt a legfelsőbb ajánlást is kiérdemeltem; tehát hogy e jelen kérelmemre nézve méltó vagyok a felség kegyére.³⁾

Most már kissé könnyebben lélekzem és a jó sikernek újabb reményére gerjedek a másik kérésre nézve is.⁴⁾ Rosos püspök ő mlga és az ő legbensőbb barátja Somogyi, ki mint reméljük, e napokban fog vissza érkezni, kétségekívül mindent elkövetnek, hogy én, ki oly kiváló bizonyítványokkal vagyok megdicsérve, valahára tisztesebb és kényelmesebb állapotba jussak, nehogy az oly rúttul kigúnyolt rajztanítói állásban elsorvadjon a talán nem megvetendő poeta és pedig nemcsak magyar, hanem egyszersmind latin poeta is.⁵⁾

1) „Debeo hoc tuo amico in me affectui, ut recentem meam consolatiunculam adhuc in herba quantocius ad te perscribam.“

2) „Duo ego nunc Viennae urgeo. Primum est, ut a vexis Secularizationi meae cum aperta iniuria adiectis liberer; alterum, ut Strigoniensem Humanitatem obtineam. De hoc secundo nulla adhuc adventit Consilii Propositio.“

3) „De priore vero nudius tertius intellexi eiusdem Consilii omnino faventem mihi Opinione: me in ceterorum categoriam nunquam sumendum fuisse, qui in re mea insciis Superioribus clancularie nihil egerim, pro Placeto Regio primus recurrerim, Publico semper summo cum ardore, et singulari cum applausu serviverim, ipsam adeo Altissimam Commendationem meruerim: proinde in petitione mea praesenti dignum me esse Altissima Gratia “

4) „Nunc iam respiro aliquantulum, novamque spem concipio boni successus etiam in petitione mea altera.“

5) „Certe Illustrissimus Episcopus Rosos, et intimus eius Amicus Illustris-

Anyival élénkebb meglepéssel tudatja ezt, mert küzdelmének diadalát fokozottnak érzi azon kudarc által is, mely engesztelhetetlen ellenesét imént érte ott Bécsben, hol személyes érintkezések által is igyekezett Révai kérelmét a kedvező sikertől elütni. Im így folytatja föntebbi sorait: „Szerdahelyi — u. m. — nyolc nap előtt ment el innét. A Cancellariát nagyon megbántotta ez a kapzsi és elbizakodott ember. Ebben az oly nehéz időben nem áttallott folyamodni a kövér javadalmú kapornaki prépostságért. Tanácsosi címet is kért.¹⁾ Nem mulasztotta el mérgét ellenem ismét kiönteni főleg Lányinál. Alkalmasan és illően védtem magamat legott az ő saját levelével, melyet 1792-ben oly igen barátságosan írt nekem, midőn még Fengler püspököm miatt nem támadt ellenem gyűlölsége. Súlyos bizonyosság e levele és hatalmas fegyver is ő ellene. Minő szenvedély változtatta meg tehát most ezen embert? Megmutattam e levelét eredetiben, még épségben van rajta pecsétje is.²⁾

Diadaléretében le is másolja Paintner számára Szerdahelyi e levelének teljes szövegét, melyet 10 év múlva a nyilvánosság elé is kibocsátott,³⁾ az akkori nagy vita hevében önvédelmi okmányként használván fel azt, szintűgy mint azon iratokat is, melyeket az iménti folyamodásához mellékel,⁴⁾ háromnak kivételével, melyeket azonban már a föntebbiekben közöltünk annak idején.

11. Bécsben tartózkodását illetőleg jelentős még e levelének befejező része is. „En — u. m. — még előbbi szállásomon lappangok, várván fölszabadulásomat.⁵⁾ — Ha leveleddel szerencsétlenség, boldoggá tészesz. Vajha kevésbbé volnál szükölködő állapotban! Kérnélek egy kis segélyadásra; mert valóban vékonyan éld e g é l e k. A naponkénti misedíj összes jövedelmem.“⁶⁾

simus Referendarius Somogyi, quem his diebus rediturum speramus, agent omnia: ut me tantis testimoniis laudatum honestior et commodior tandem conditio maneat, ne in explosa tam turpiter Graphide contabescat Poeta fortasse non contemnendus et Hungarus ille quidem et Latinus.“

¹⁾ Szerdahelyius ante octiduum isthinc discessit, Cancellariam graviter offendit homo avidus et arrogans. Tempore hoc tam difficili non est veritus supplicare pro pingui Praepositura Kapornakiensi. Petiit etiam Consiliarii titulum.“

²⁾ „Non neglexit virus suum iterum spargere, inprimis apud Lányium. Commode et apposite me defendi illico ipsiusmet litteris amicissime olim ad me scriptis anno 1792., dum adhuc Fenglerii mei causa non impetebat. Grave testimonium, arma praesentia. Quae ergo passio hominem nunc mutavit? Productus eius litteras in originali, et integro adhuc sigillo.“

³⁾ L. Fényfalvi Kardos Adorján, Pest, 1806. 196—7. l.

⁴⁾ U. o. 203. 205.—7. l.

⁵⁾ „Ego adhuc in priore meo hospicio delitescio exspectans redemptionem meam. In Bischofsgasse beim silbernen Schiff Nro 766 in 4-ten Stock über den Gang.“

⁶⁾ „Si dignaris ad me scribere, beatum me reddis. Utinam rebus esset minus angustus! rogarem te etiam pro subsidiolo, nam omnino anguste victito. Stipendium quotidianum est omnis meus proventus. Vale, beatus. vive, et mei memor. 2 Junii 1796.“

Tudni való, hogy ezen nagyon szerény megélhetési módra is leginkább csak az által tehetett szert, hogy az iránta szíves hajlamú egyházi férfiak részéről melegen ajánló bizonyítványokkal volt ellátva. Ilyesekről eleve gondoskodott, hogy ottani huzamos tartózkodása esetére legalább ily módon biztosíthassa önfenntartását. E tekintetben kiváltképen az egyházmegyei hatóság részéről kapott bizonyosságlevél¹⁾ szolgált neki jó alapul arra, hogy mások is bizvást ajánlhassák őt oly gyámolításra, mi az akkori szigorított viszonyok miatt igen szükséges kelléknek tartatott afféle bizalom kieszközlésére.

E szerint mintegy remeteszerű sanyargásban folydogált ama fél éve, melyet Révai Bécsben eleve föltett komoly szándékának kiviteléért küzdve és túrve töltött. De enyhítette ezt mégis nem csekély mérvben azon szellemei élvezet, melyet a császári könyvtárban a magyar nyelvemlékek kutatása és átírása nyújtott neki úgy, hogy ez által elég bőven kárpótoltnak érezte anyagi fogyatkozásait. Nyelvtudományi nagy munkálatai több igen nyomós tanúságot fognak felmutatni e félvnek hasznosításáról. Hisz ilyesek végett még ezután is megannyiszor Bécs felé vonta őt fontos célzatainak igénye.

Most, mint látók, folyamodási ügye is okvetetlenül szükségessé tette ottani örködését. — S még így is mily vonadalmas nehézséggel sikerült célhoz jutnia!

12. Habár a budai helytartó tanácstól már május hó végén fölrkezett a róla adott kedvező vélemény, még is csak junius hó 17-én kelt az a királyi rendelet, mely kérelme teljesítését megparoncsolja. E szerint már fölmentetik a lelkészkedési kötelezettségtől, s megadatik neki a végrendeleti jog is olyképen, hogy azon szerzetes rend iránt, melynek tagja volt, azon arányban tartozzék megemlékezését tanusítani, a minőben ez a végrendekezés alá eső hagyatékából telhető lesz, meg egyszersmind hogy alkalmazás tekintetében is az előfordulandó első alkalommal figyelembe vétessék mint olyan, ki a felsőbb iskolákban, t. i. a humaniorákban is taníthat, és ilyetén alkalmaztatása végett az illető helyen tartozzék kérelmét benyújtani.²⁾

¹⁾ Ilyen bizonyítványt Révainak már az előbbi (1795.) évben is adott ki Scharlach Károly győri püspöki helyettes február hó 22-én, a midőn szintén Bécsbe ment ügyei érdekében. Ennek a nemz. muzeumban lévő szövege szerint, ajánlja Révait mint olyant, ki „nulli plane censurae innodatus, ubivis, quorsum venerit ad altare pro Missae Sacrificio celebrando admitti possit, et quatenus admittatur, omnium benevolentiae commendatur.“ (L. nemz. muz. Folio hung. 353.)

²⁾ Kiváló fontosságáért eredeti szövege szerint közöljük ezen jelentős okmányt, a mint ez a nemz. muzeumban lévő Révainak közt látható. Ugyanis Révainak ily feliratú folyamodványán: „Ad SSmam Maiestatem Caesaream Regio Apostolicam, Dnum Clementissimum Supplex libellus — pro dispensatione a Cooperatura in Cura animarum — proque testandi facultate — Nicolai Révay

Készségesen meg is tette ő ezt azonnal különösen azért, hogy az esztergomi gymnasiumban a költészeti osztálynak tan-székét legott elnyerhesse, mely akkoriban megürültnek jelentetett. De ezen vágyának elérhetése végett még 3 hónapig kellett neki ott mozgolódnia, míg végre szept. hó derekán imez óhajításának valósultáról is biztosulhatott.

Ennyi bajlódásába került Révainak, hogy valahára mégis oly szerény tanári állásba juthasson, a minőnél bizony jóval jelentősebbre tett szert már másfél évtizeddel ezelőtt Nagyváradon. Arról azonban csakhamar lemondva három viszontagságteljes lustrumon át kellett neki küzdenie azért, hogy eleve nem vette eléggé fontolóra azt a régi intelmet: „*Incerta pro spe non munera certa relinque,*“ meg azt, hogy „*in qua sede sedes, haec sit tibi commoda sedes.*“

Presbyteri Saecularizati Dioecesis Jaurinensis“ fölül és alul jegyezvék a hivatali datumok, oldalvást pedig az *in dorsata* így szól:

Nr. 6444. *Summae Maiestatem Sacram Supplicantis precibus clementer deferre consequenter Eundem tam ab Animarum Cura dispensare, quam etiam activitatem testandi, ea tamen ratione ut Instituti Ordinis sui, cui antea adscriptus erat, a proportione Substantiae, Testamentariae Dispositioni obnoxiae, meminisse debeat, attribuere, ac una ut Eiusdem data prima occasione reflexio in applicatione ad docendas Altiores etiam Humanitatis Scholas habeatur, penes Consilium Lttle Regium sub hodierno disponere dignatam esse, adeoque supplicentem quoque relate ad consequendam sui accomodationem suo Loco semet insinuandum habere.*

Ex Cons. Cancell. Regiae Hungar. Aul. Viennae 17. Junii 1796.

Franciscus Markoviczky mp.

XV. Révai költészettanár Esztergomban.

1. Még oly hathatós pártfogás mellett is, minőt főleg Somogyi János udvari tanácsos és cancellariai referendarius igyekezett Révai részére érvényesíteni, elég nehezen, mondhatni, csak ügygyel bajjal s huzamos ideig tartó küzdelemmel sikerült mindkét kérelmének teljesítése. Annyira ellenezték azt a budai helytartóságban működő adversariusai. — Nem csoda. Következetesek akartak maradni, nehogy különben kudarcot kelljen vallaniok előbbi ítéletök megcáfolásával. Ezért váltig ragaszkodni kívántak ahhoz. De a Cancellaria ellenhatása következtében mégis úgy fordult a dolog, hogy a budai Consiliumból csakugyan méltányosabb véleményt kellett ügyéről fölterjeszteni.

Valóban jelentős küzdelemre adott ez okot, mely még a főkormányiszékek oly tekintélyes két testületében is meglehetősen antagonizmust támasztott. — Előre gyanította ezt Révai, érezvén, hogy bizony nagy fát kell neki ezúttal mozgatnia. Azért igyekezett magát lehetőleg fölszerelni mindazon védeszközökkel s kellékekkel, melyeket szükségeseknek sejtett a nem csekély viadalra. Erőfeszítése mellett az eszélyesség javalatait is gondosan figyelembe vette.

Mindezek dacára nem egyszer majdnem csüggesztő aggodalom szállta meg vállalatának sikerülhetése iránt. Ismerve az ellenkező érületet s a közviszonyok mostohaságát, egyelőre leginkább az útjában álló nagy torlasz elmozdítására feszíté minden törekvését.

Ápril 15-diki levelében még úgy nyilatkozik, hogy nem igen törődik avval, ha az esztergomi költészettanárságra vágyódása nem érhet is célt, csakhogy valahára azokból a secularisatio miatti bajokból valamiképen kivergődhessék. De mihelyt ezekből kibontakozott, azonnal arra fordítá igyekvését annyival inkább, minthogy a királyi kegy egyszersmind jelentősebb tanári állásra

is utat nyitott neki. Junius hó óta már bátran sürgette azt, mint a fejedelmi határozat szerint is jogosult illetékét.

Hogy ne sürgette volna azon hiedelme szerint, hogy hisz voltaképen csak is valamely előléptetés, illetőleg kiemelőbb alkalmaztatás nyújthat neki nyilvános és tényleges elégtételt azon sérelmekért, melyeket a király elé fölterjesztett folyamodványában is oly keserűen elpanaszolt különösen ama méltatlan megrovatása miatt. Valóban azzal vélte hathatósabban törleszthetőnek a közvélemény előtt is azon megbélyegeztetését, melynél fogva azokkal a „clancularius“ rendhagyókkal, kik csakugyan nem a kormány szabványai szerint jártak el fölmentetésök ügyében, célzatosan elvegyítve, törvényszegőként híreszteltetett ki, sőt azon helytartósági intézvényben, mely azoknak felsőbb helyről kelt megrovatását a egyházmegyei hivataloknak tudtára adta, a felsoroltak közt szándékosan elsőül említettett föl, hogy tán mint koryphaeus vagy fölbiztató legfelőtlőbbként pelengéreztessek az egyházi hatóságok előtt.

2. Fölöttébb zokon eshetett neki különösen az akkori nyomasztó s gyanuteljes közviszonyok miatt, hogy neve ilykép mintegy nyilvánosan meghurcoltatott s ezzel kiváltképen a papság előtti reputációja is meglehetősen csorbítottatott.

Több rendbeli panasza, melyeket e miatt bizalmas leveleiben egy év óta oly sűrűen ejtett, eléggé tanusítják, hogy bizony emésztődött is nem kis mérvben azon sajnós elítéltetés miatt, mely főleg a tanügyi téren bajosan leküzdhető gátot látszott eléje vetni.

A mily sújtónak érezte ezt, úgy igyekezett is abból minden kitelhető erőfeszítéssel kibonyolódni. Tudományos célzatai is erősen ösztönözték ily justificatióknak kivívására. Igen természetes tehát, hogy miután a trón elé terjesztett folyamodványának kedvező sikere nem csak ama megrovatás súlya alól mentette föl, hanem egyszersmind előléptetésének kérelmezésére is biztatta őt, legott megragadta a kínálkozó alkalmat.

Teljesen jogosítottnak hitte azt az érdemeihez képest szerénynek mondható kérelmet, hogy az esztergomi gymnasiumban üresedésbe jött költészettanári katedrára neveztessek ki. De a budai helytartóságnál még ez ellen is tetemes kifogások támasztattak. Annyi ellenvétést tudtak erre felhozni ottani nem számvéltői, hogy mintegy újra fölélesztették a két kormányzék közti antagonizmust.

Igy ezért még huzamosabb ideig kellett vívódnia. Bécsi pártolói azonban a fejedelmi utasításra hivatkozva most még serényebben támogatták ügyét. S ekkép sikerült is végre annak keresztülvitele oly eredménnyel, melyet Révai valóban föltetsző diadalként fogadhatott.

Örvendezett is ily győzelmén. Örömeztétét kiváltképen növelte az, hogy ennyire sikerülhetett neki azt az ő engesztel-

hetetlen ellenesét, Szerdahelyit megcáfolnia, sőt épen plausibilis eredménnyel megtorolnia több rendbeli ártalmiért, főleg pedig azon zord korholásáért, melylyel őt Budán a mult évben, midőn gymnasiumi tanárságért jelentkezett, oly lealázó szemrehányásokkal visszatámasztotta.

3. Mintegy varázsütéssel oszlottak szét rögtön búgondjai s előbbi szorultságával aránylag tágult kedélye, mihelyt e vívómányának sikere tudomására jutott. Híven tükrözi ily metamorphosisát Paintnerhez, a jótékonyan pártoló és segélyező barátjához, legott hálaérzelmeket ömledeztető levele, melylyel Bécsből 1796. szept. 14-én ekképen értesíti őt az örvendetes sikerről: „Jótéteményeidért való hálás megemlékezésem felől, úgy hiszem, nem kételkedel, ha mindjárt írásban semmit sem szólok is arról; nem is használok föl arra a hálálkodásnak nagy szavú kifejezéseit. Független valék sorsom kimenetele iránt s eléggé aggódtam is e miatt, ismervén elleneseimnek megfeszített igyekvését. Ez oknál fogva semmit sem írhattam. Olyannyira elfoglalt s megszállva tartott némi halk búslakodás.¹⁾ A te tíz forintod igen alkalmasan érkezett a szükség idején. Legalább ezt meg kellett volna írnom: de még erre sem éreztem kedvet.²⁾ Azt mondád, hogy Szerdahelyi már többé semmit sem merészleld ellenem indítani: azonban ő mégis indított, még pedig szerfölött hevesen. De ennek örülök részemről, s igen nagy tetszést is vallok, és a minő baráti szível vagy irántam, bizonyára te is örvendeni fogsz ezért: hogy ennek az embernek jelentéktelen vádolásai, minthogy rossz indulatának gonoszságát nyilván való képen láttaták, magától a helytartó tanácstól részemre jelesen megcáfoltattak. Így történt, hogy az udvari Cancellaria annál serényebben pártolt engem.³⁾ Most tehát végre bizonyos, hogy a legfelsőbb akarat határozatánál fogva esztergomi költészeti-tanár vagyok. Vissza vagyok nyerve enmagamnak, vissza adva azon tanulmánynak, mely természetemnek, és geniusomnak oly igen tetsző s így mintegy szellemi birodalmamba, kedves otthonomba vagyok vissza helyezve.“⁴⁾

1) „Gratam benefactorum tuorum memoriam me tenere tu quidem credis, etiamsi nihil scribam, neque utar illa sesquipedali agendarum gratiarumque pompa. Suspensus sortis meae eventu, et satis anxius, cum noverim intensos adversariorum conatus, nihil potui scribere: ita me lentus quidam moeror occupavit.“

2) „Decem tui floreni commode mihi venerunt in ipsa necessitate: hoc saltem perscribere debueram: at ne hoc quidem libuit.“

3) „Aiebas tu Szerdahelyium nihil ausurum amplius adversum me movere: ille vero movit acerrime. Sed de hoc gaudeo mihi, nimiumque applaudo, et quae in me amico animo, applaudes certe tu etiam: frivolas hominis accusationes, quia depravati animi malitiam aperte spirabant, ab ipso Excelso Consilio pro me praeclare fuisse refutatas: quo factum est, ut Cancellaria Aulica tanto me impensius protexerit.“

4) „Nunc ergo certum tandem est Altissima etiam Voluntate: me Poetam

Mennyire élénkíti képzelmeit e visszaigatás érzete, kitet-
szik a nyomban következő ömledezésből: „Gondold hozzá — u. m.
— a helynek kellemességét: a hegyek, völgyek s ligetek közti üdítő
elvonultságot, a csermelyek s madarak vidám zajgását, a mellette
elfolyó nagyszerű Dunát, Budának és Pestnek közelségét, és
mindazt, a mit most nincs érkezésem fölemlíteni.¹⁾ Galamb-szárnyá-
kat óhajtok most már, hogy mentül előbb oda repülhessek. És
vajha egyszersmind a madarak módjára élhetnék is, legalább
ezen öt hónapon át, melyekben még semmi jövedelmem sincsen.
A téltől bizony nagyon borzadok. De miután annyi bajt leküz-
döttem, majd csak elviselem még ezt is. Ébren van a Gond-
viselés, megindítja barátaim szívét, megélek egy
ideig ezeknek kegyességéből.²⁾ Ohajtanám, hogy a te kis könyv-
tárad is ott lenne, legalább a költői művekből álló része. Amde
most valamivel távolabb leszek tőled. Vidámabb lélsz-e végettem
e levelkém olvasása után? Ismerem szívességedet. Ezt én irántam
ezutánra is hajlandónak kívánom. Üdvözlöd nevemben Rostit.
Sokkal tartozom e férfúinak, ki folytonos és szerencsés közben-
járóm volt Rososnál.“³⁾

Ezek után ismét költői hevületre gerjedten ily ömlengésre
fakad: „Oh esztergomi kedves elvonultság! Miket fogok én
ott róla tők énekelni, kik irántam és szerencsém iránt oly
jelesen érdemesültetek! Bizonyára nem fogjátok ezt ellenezni. Él-
jetekek boldogul!“⁴⁾

4. Kedélyállapotának ama kedvező fordulat által lett gyors
átváltozását mily érdekesen tünteti elénk e hangulatos levele is!
Kezdő sorai még azon keserű küzdelme miatti borongásának árnya-
latát tükrözik; az odábbiakból pedig már nyomban az aggodalmak
terhe alól fölszabadultnak repeső öröme dereng föl. Felüdült
elméje azonnal a rég pihentetett lantra gondol. Kedélye megif-

Strigoniensem esse. Ipse mihi redditus sum, studio naturae genioque meo admo-
dum arridendi quasi regno meo restitutus.“

1) „Adde loci amoenitatem: montium, convallium, nemorumque dulcem
recessum, iucundos rivulorum aviumque strepitus, praeterfluentem ingentem
Danubium, Budae Pestique vicinitatem, et quae nunc non vacat omnia memorare.“

2) „Pennas columbae mihi nunc iam opto, ut eo quantocius convolem.
Utinam vero avium more etiam vicitare possem, saltem quinque hos menses,
quibus nullum adhuc habeo proventum, Hyemem certe nimium horreo. At cum
tanta superaverim, et ista perferam. Vigilat Providentia, tanget amicorum corda,
vivam interim horum benignitate.“

3) „Cuperem ego tuam etiam Bibliotheculam mihi praesto esse, saltem
Poeticam. At paullo remotius disto. Numquid laetior es futuro meo caussa
perfecto hoc epistolio? Novi animum tuum. Hunc ego et porro mihi devinctum
esse cupio. Saluta meo nomine Rostium. Multum Viro huic debeo, perpetuo
meo et felici apud Rososium interpellatori.“

4) „O dulcem recessum Strigoniensem! quae ego de vobis canam tam
bene de me, meaque fortuna meritis. Certe non repugnabitis. Valet. Viennae.
14. Sept. 1796.“

jodni látszik annak előérzetében, hogy oly sok leverő viszontagság legyőztével most már mintegy a béke révpártjához jutva, nyugalmasabban élhet a múzáknak. Hisz már hivatali feladata is azok felé tereli s újra a neki oly kedves költői világba andalítja vissza. És az új helyzet is mennyi bájos környezetet fogja ezt kellemesíteni! Minő szerencsés auspiciuma ez egy rá nézve immár jobb időszak hajnalodásának, a minőért oly régóta lelkesedezve sóvárog vala! Képzelve már is szárnyakat ölt s fennröpködve szállong a boldogabb jövőt ígérő táj felé. Alig várja, hogy az enyhüléssel biztató helyzetbe juthasson s legott ihletes versekben zengedezhesse, a mivel keble oly annyira telve van, hogy már e bizalmas jelentése is költői lelkesültséggel áradoz.

De a mily kellemesen szövődnek mosolygó reményei közé a hálás megemlékezés érzelmei azon jótéevők iránt, kiknek e derültebb kilátásait köszönheti: úgy közbe vegyülnek már némileg holmi realis gondok is. Mert a keserű tapasztalások embere, ha még oly költőies képzelődésű is, különösen az élet autumnusában már nagyon korán megérzi a közelgő tél fenyegetését, azét a zord időszakét, a midőn az égi madarak sem oly gondtalan vidámsággal zengedeznek. Így settenkedik körébe csakhamar az a prózai valóság is.

Enyelgő humorral elegyíti költői ábrándjai közé illetén gondjait is a nélkül, hogy általok kedélye hangulatát nagyon alá ejtetni engedné. Könnyedén enyhíti a miatti borongását, azon odysseusi önbiztatásra gondolva: „perfer et hoc patiens, namque et peiora tulisti.“ Hívó lélekkel bízza magát a virasztó Gondviselésre, mely barátainak szívét részvétre fogja indítani, különösen azét, kinek ezennel is köszönetét vallja a jókor juttatott segélyért, s költői érzelmeinek teljéből sarjasztandó verskoszorúkat ígérget, minőknek fűzőgetésére most már oly igen kedvező alkalmat remél.

Annyira közlékenynyé teszi fölvilanyozott kedélye, hogy levelét még egy pár utóirattal is megtoldja, melyek tartalma szintén érdekes, mint tanúsága annak, hogy alanyi érdekeivel való elfoglaltatása közben is mily figyelmes vala a jelentősb események iránt, különösen a melyekből holmi komoly megjegyzésre méltót vonhatott el.

Igy értesíti Paintnert Bacsányinak akkori állapotáról, ki Toldy szerint Kufsteinből (1796. május 23-án) kiszabadulván, Bécsbe ment és gróf Sauraunál hivatalért jelentvén magát, az ottani bankóhivatalnál napi díjnokul alkalmaztatott.¹⁾

Erről az akkoron Bécsben tartózkodó magyarok közt különösen felőtllő jelenségről Révai ott nyert értesülése szerint ilykép-

1) L. Toldy F. „Magyar költők élete.“ Pest. 1870. I. 270. I.

tudósítja Paintnert: „A hírneves Bacsányi a bank administratió-
nál ideiglenesen gyakornok név alatt 300 forint segélyvel alkal-
mazást nyert, addig is míg részére üres hely támad valamely
osztrák dicasteriumban.“¹⁾ — Aztán még egy másik balsorsúról ezt
jegyzí: „Vusetits, ki egykoriban udvari káplán volt, némely szá-
bados szellemű beszedéi miatt, melyeket leginkább a kir. felség
ellen intézett, előbb javadalmától fosztatott meg, aztán a fenytő
törvényszéknek adatott át. Ez ügy fölöttébb kellemetlenül hat a
papságra.“²⁾ Továbbá az akkori hadi dolgokra is reflectál. „Mi
történik — u. m. — nálatok? Foly-e már a hadfiak toborzása?
Az osztrákok igen sokat várnak a magyaroktól. Ezennel küldöm
Denisnek a magyarok buzdítására írt versezetét.“³⁾

Még egy másik utóíráttal is megtoldja levelét. Ebben paj-
zánul enyeleg célozva Paintnernek huzamosb ideí kirándulásaira.
Legott hozzá is teszi: „Látod, mennyire kedvem van már tréfál-
kozásra is.“

5. Még jóval jelentősebb indokú buzdulatót is keltett Révai
felüdült kedélyében sorsának e kedvezőbb fordulója, semmint
csupán az egyéni hálatartozás érzetét, mely így, a mint szavaiból
is kivehető, többnyire a még folyton búsító anyagi szükségétől
sarkalva, jóformán csak is újabb szívességek kiérdemlésére célozgat.

Mélyebb s lényegesebb alapúak azon föltett szándékai, me-
lyekről győzelmi örömeinek első perceiben hevenyészett sorai még
nem szólhatnak. De bizonyára érzi, hogy azok megvalósítására
még sokkal inkább kellend igyekeznie, mint csupán egyéni hála-
tartozásának lerovására. Mert tudnia kell s tudja is, hogy azok,
kik szerencséje kivívásában oly tevékenyek voltak, kétségtelenül
mérlegbe vetették azon erős bizalmukat, hogy az ő méltatása s
illetőbb állapotba emelése tényleg fogja igazolni érte jótállói pár-
tolásukat, és hogy a közügy javára oly dúsán fog az kamatozni,
a mint olyasmi Révai jeles adományozottságától valóban telhetik.

A mily érzelmes contestatiókkal ismételtette ő egy idő óta
a Paintnerhez írt leveleiben azon tépelődő panaszát, hogy elnyo-
matása miatt nem értékesítheti tehetségét s hogy ellenesei épen
az ő alkalmas képesültsége miatt tolják félre: úgy bizonyára
Somogyinak s más fautorainak is elmondotta efféle keserűségét.
Nyomós tanuság ilyesmire a föntebb idézett folyamodványa is,
melyben szintén eléggé hatályosan érezteti ezt.

1) „Celeberrimus ille Batsányi ad Bancalem Administrationem interim Pra-
cticantis nomine cum tercentorum florenorum subsidio applicitus est, dum me-
lior pro eo apertura enascatur in aliquo Dicasterio Austriaco.“

2) „Vusetits, Capellanus olim Aulicus, ob liberos sermones maxime adver-
sus Maiestatem, prius beneficio privatus est, deinde ludicio etiam Criminali tra-
ditus. Res ingratisima Sacerdotio.“

3) „Quid vos agitis? legitisne iam militem? Austriacorum summa est de
Hungaris Expectatio. Denisii Musam ad Hungaros habe.“

Mindezekből most nagy kötelességül háramlik rá az a tartozás, hogy ezennel immár jó alkalmat nyervén a fényesebben világitásra, csakugyan hathatósan bizonyítsa be arra való hivatottságát és tetteleg cáfolja meg elleneseinek csökönösen vitatott kifogásait, melyekkel oly huzamos időn át gátolták többre mehetését, meg a közügynek is nagyobb javára célozó igyekvését. Bizonyítsa be tehát mennyire megszívlelte már ifjantan egyik kedvenc költőjének eme buzdítását:

„Qui prodesse potest, debet; tu talis es, ergo
Maior vera, minor vera, sequela tenet.“

Főbb pártfogói bizonyára formaszerinti ígérete nélkül is méltán megvárhatták azt tőle, hogy az oly terhes küzdelemben került állásán minél jelesebb bizonyosságát tüntesse ki arra való hivatottságának, s hogy különösen az akkorban oly nagyon kényes viszonyokat is gondosan számba vegye, nehogy valamiképen alkalmat nyújtson az ellenfélieknek arra, hogy valamely kifogásolható következmények által az ő makacs ellenzésüket igazoltnak állíthassák. Mert bizonyára nagyon éber, sőt gyanakodó figyelemmel fogják kísérni ottani működését.

6. És valóban Révai már eleve egész komolysággal megfontolta mindezt. Nem egy nyomós tanuság fog erről a következőkben bizonyosságot tenni. Szinte felötlő lesz olykor, hogy mily határozottan s mennyire erélyesen ragaszkodik főleg fegyelmi tekintetben azon komoly elvekhez, melyekre nézve ellenségei megbízhatatlanként igyekeztek őt mellőztetni az által, hogy holmi magánkülönködéseiből, indulatoskodásaiból s kiváltképen némely korábbi kifogásolható irodalmi nyilatkozataiból merítettek okokat gáncsolására.

Bírálóinak ilyenféle nézetei ellenében Révai eddig is olyatén hiedelmét, sőt önérzetes meggyőződését vallotta, hogy az ő érzülete ethikai tekintetben is kevesbbé kifogásolható mint akárhány olyané, ki büszkén tekintélyeskedik; mint tanfőrfő pedig mindig komolyan megállta helyét; a feladat igényelte buzgalommal, valódi ügyszeretettel s egyszersmind az ahhoz kellő tekintéllyel kezelte az oktatást úgy a paedagógiai, mint a didactikai elveknek ¹⁾ megfelelően. A szerint pedig, amint az odábbi tevékenységéről szóló adatokból meg fog látszani, ezentúl nem egy ízben észrevehető rajta, hogy nemcsak fokozza illetén irányú serénykedését, hanem a közviszonyok szigorított követelményeinek is olykép igyekszik megfelelni, hogy még előbbi feddői se igen férhessenek hozzá holmi afféle alapú megszólásaikkal. Alkalmasint arra is gondolt, hogy „fas est et ab hoste doceri.“ Mert tán még sem épen minden

¹⁾ Hisz a philologia után egyik főtanulmányának vallja a paedagógiát. (L. „Candidati erig. Soc. Hungaricae“ 85. l.)

ok nélküli azoknak az adversariusoknak zsörtölődése. Hisz voltak biz ő neki különösen az előbbi évtizedben holmi költői hóbortjai is.

Tudni való, hogy Révait oktatói törekvéseiben is főleg hazafias érzülete, jellemének e fő tengelye, buzdítja leginkább arra, hogy az oly hön szeretett hazának minél jobb, minél hasznosabb sarjadékot képezzen. Sokoldalú ismeretköréhez képest egészen kellőleg érzi az értelmi képességnek becstét; de oktatás dolgában főleg az erkölcs-szellemi értékre helyezi a fősúlyt, át lévén hatva azon meggyőződéstől, hogy ezen lényeges alap nélkül vajmi csekélyes vagy csak igen kétes becstű siker várható a bármennyire fokozott értelmi fejlettségtől.

Utóbbi időben már a történeti ádáz események is megdöbentő példákban tüntették föl ezen elévülhetlen igazságot. Sokan önkárunkkal is okultak ezekből. Révai pedig inkább a mások veszélyeiből merített okulásra való intelmet. Ha valaki, bizonyára ő mindig nagyon fogékony érzelmű volt a korabeli, különösen eszméletetöbb intésű jelenségek iránt. Korán megérezte az időjárást, előre sejtette annak veszélyes járványait. A mennyire izgalmas mivolta engedte, meg is szívlelte óvatosságra intő hatását. — Ez többnyire mérvadó volt életének átmeneti phasisaira. Főleg ebből indul ki ekkori irányzata is.

7. Valóban nem lehet így érdektelen kissé behatóbban szemügyre vennünk a tanügy ezen jelentősebb terrenumán folytatandó működését, hogy lássuk, mikép sikerül neki az oly igen szíve szerinti palaestrában, pályája ezen kedvezőbbnek mutatkozó stadiumán érvényesítenie azon fönnkelt elveket, melyek immár annyira izmosultak valának lelkében. Hisz ő már ifjabb éveiben is szívesen igyekezett közelebről megismerkedni Quintilianusával, aztán meg az „ars artium“-féle nagy tudománynak más jeles mestereivel is. És mily különböző viszonyok közt s más és más helyzetekben gyakorolta már ezt a szellemi idomítást! Hogy ne jogosíthatta volna pártolóit ezennel még sokkal kiválóbb siker reményeire?

Bizvást föltehetjük, hogy Révai olyan körülmények közt, minők méltán kívánatosak voltak részére, ezen jelentősebb tanári állásán legalább néhány évig háborítatlanul működve, csakugyan fényes példáját is adta volna annak, hogy mi telik tőle e nemben. Hisz telve jó szándékkal, gazdagítva bő ismerettel s főlserelve a legnemesebb elhatározottsággal fogott a szép feladathoz.¹⁾ Tán gyengélkedő egészségét s e miatti idegességét kivéve, alighalátszhatott benne hiányzani valami abból, a mi a legjelesebb siker kivívására szükséges.

De fájdalom! hiányzott a helyzeti viszonyokban, hiányzott

¹⁾ Az esztergomi gymnasium Protocolluma szerint gr. Szapáry József fődirektor Pozsonyból 1796. okt. 8-án kelt iratával tudatta az esztergomi igazgatóval Révai kineveztetését. A tanév akkor nov. elején állott be.

különösen a tanári testület némely tagjaiban az a lényeges kellék, mely nélkül okvetetlenül kárát vallja egyeseknek még-oly üdvös célzata, még-oly buzgó serénykedése is. Különösen nagy sajnálattal kell említenünk, hogy Révai főleg egy olyan kartársában volt kénytelen észrevenni a leküzdhetetlen bajnak legkiválóbb okozóját, kitől úgy állásánál mint képességeinél fogva leginkább megvárható volt, hogy az ott már fölöttébb hanyatlott fegyelmi ügynek jobbra fordítását sikeresen elősegítse.

Bizonyára zokon fog esni a rokonszenvesebb olvasónak is, hogy Révai leginkább Kulcsár István collegájának, a szónoktanárnak kénytelen betudni annak okát, hogy ottani működése az eleve képzelt bájos reményekkel merőben ellenkezőleg, baj és gyötrelmeteljes állapottá vált. Pedig mennyire rajta volt ő, hogy ezt a jelentősebb tehetségű társát, kivel hazafias és irodalmi hajlamainál fogva is minél jobb viszonyban óhajtott állani, a közoktatás érdekében lehetőleg összhangzatos nézetekre, a tanintézet javát elősegítendő rokon elvű eljárásra bírja. Sem időt, sem fáradságot, sőt áldozatot sem kimélt ez óhajtásának sikeresítése végett.

8. Szinte hihetetlennek látszhatnék, ha Révai oly nyomós tényadatokkal megokoltan nem adná elő, mennyi bajjal tetézte ottani balsorsát leginkább Kulcsár Istvánnak fondorlatos viselkedése s kiváltképen a fegyelmi ügy dolgában követett helytelen eljárása.

A hazai művelődés terén utóbb oly jelesen érdemesült Kulcsárnak tanári működéséről valóban szomorító képét tárja elénk Révai egy terjedelmes emlékiratában, körülményesen, s bő részletekkel és számos tényadatokkal mutatván ki úgy szólva genetikus fejlődését az esztergomi tanintézet sajnos állapotának, melyet Amberg József, a syntaxisták tanára, önző érdekeivel és az ezt támogató Kulcsár István az ő szabados elvű irányával, hiú népszerűsködésével és a szelid lelkű s nem eléggé erélyes igazgatónak Andaházy Józsefnek is megtévesztésével idéztek elő.

Terhes küzdelmet s valóban aggasztó vívódást okozott ez a keserű tapasztalat Révainak már az első évben úgyannyira, hogy már akkor elhatározta magában, hogy ha az ily állapoton huzamos türelme és javító törekvése által sem segíthet, később a tanárkodással felhagyni, semhogy komoly elveit feladja, a mindegyre növekvő fegyelmetlenséget elnézze; nehogy így majdan ő is részeseül tartassék az oly eredménynek, mely valóban szégyenletes lesz az intézetre nézve.

Annaira érlelődött ezen elhatározása, hogy már az első év leteltével lépéseket is tett más helyzetbe jutás végett. Különösen alkalmul szolgált neki ily kísérletre Bachmann János pécsi tanfelügyelőnek ualála. Erről értesülve, legott rászánta magát arra, hogy megürült helyéért folyamodjék. Nem kevésé föltűnt ez a

budai tanhatóság előtt. Ez okból Novák Chrysostomtól, a pécsi főigazgatótól kiyántatott vélemény, mely azok szerint, a miket Révai főntebb idézett leveleiben is említ Novákról, mint Szerdahelyivel rokon gondolkodásúró, nem lehetett részére kedvező. Kiviláglík ez eléggé magából a hivatalos véleményadásból, melyet e végett mint igen érdekes okmányt közlünk.

Novák Chrysostom, a pécsi tankerületben főigazgató, Révai Miklósról, mint a pécsi tankerületbeli tanfelügyelőségért folyamodóró olykép formulázta véleményét, hogy az mindkettőjökrenézve nagyon figyelemre méltó jellemvonásokat túkröz élénk. — Előre bocsátja készségesen elismert jeles tehetségeit és a kérelmezett hivatalra bőven elégséges képesültséget; de azután meg lehetősen éles megrovással sorolja fel ellensúlyozó érveit.

9. „Révai Miklós — u. m. — ezelőtt több éven át a győri iskolákban rajztanító, most pedig az esztergomi gymnasiumban a költészeti osztálynak tanára. Mint a nemzeti iskoláknak tanítója még egyéb szolgálatokat is tett ugyan, de különősen az azokban teljesített rajztanítással igen jelesen érdemesült. Ebben a szakmában kitűnő; az ő munkálatai annyival is nagyobb figyelmet keltettek, mivelhogy e szakbeli kiváló jártasságával szövetkezik egyszersmind a remekirodalom, vagyis a humaniórák alapos ismerete. Ehhez járul az ügyek vitelére kellő lelki ereje azokkal a kellékekkel ellátva, melyek a tanfelügyelői hivatal betöltésére annak minden ágaiban bőven elégségesek.

Azonban eközben nem hallgatható el, hogy vannak e férfióban oly tulajdonok is, melyek az imént említett érvek felé hajló szándékot nem kevésbé megingatják és tekintetbe véve ama hivatalnak kényes helyzetét, a határozott beleegyezéstől erősen visszatartják.

Ezek elseje az, hogy e folyamodó tényleges tudtomra, midőn még az ő szerzetes rendjének fogadalammal kötelezett tagja volt, annak társházain kívül ide s tova és pedig huzamosabban is, sőt folytonosan elkülönölve tartózkodott: annélkül, hogy valamely észrevehető indokok által látszott volna az ily törvényellenes életmódra késztetve. Erre azután bekövetkezett a rendtől való teljes elpártolás, és a mint nevezni szokták a secularisatio.

Nem vonom kutatás alá, vajjon ez a fölmentetése álokok felhozásának, vagy a valódi indokok elhallgatásának eredménye-e, vagy pedig oly jogos elvek szerint történt-e, mint a minőeknek az ily nagyon fontos ügyben működniök kell vala; azt azonban szentül állítom, hogy soha ily sorsú embert még nem ismertem, a ki vagy balelveknek, vagy azoknak megfelelő érzelmeknek, vagy együttesen mindkettőnek erkölcsi bajában nem szenvedett volna. Fölhasználják az ilyféle embereket, a kiknek tetszik az emberi elme művelésének bármely irányban való előmozdítására.

Az állami ügy iránti gondoskodásnak, ha valaha, bizonyára a szerte elszivárgó és mindinkább erősbödő romlásnak e korában elengedhetetlenül szigorú kötelessége, hogy a nyilvános nevelésnek előmozdítását megvédje s minél óvatosabban ellenőrizze mind azoknak befolyását, a kiktől elveiknek s laza érzelmeiknek vagy cselekvésmódjuknak szabadossága miatt nem ok nélkül félhetni, és a köztapasztalat óvása szerint tényleges és bizonyos indokok nélkül ne fogadjon el a valódi elvekkel ellenkezőknek látszó föltételeket, melyek az ügyet veszélyeztethetik.

II-szor. Nemcsak azok, a mik 1795-ben Győrött történtek, hanem azok is, a mik az előtt némely előkelő házakban már előfordultak, súlyos érvül szolgálnak arra, hogy e férfiúban a fölindult szenvedélynek némelyike sokkal hatalmasabb, sem mint hogy az a kívánatos mérsékeltség elvei által kormányozható s a szükséges türelem kellő határai közt korlátozható volna és legalább akkor, midőn a lázzal felháborodott kedélynek zajlása csillapult, azoknak, a mik a csendes és józan észnek sugalmi, kövétésére bírható lenne. Az ily kedélyalkat aligha alkalmas olyatén hivatalra, a melyben az emberi türelemnek folytonos gyakorlására bőven nyujtatnak okok.

III-szor. Az állhatatlanság végre és a váltakozásnak viszontagsáira való erős hajlam annyira túlralkodó e férfiúban, hogy majdnem természeti tulajdonának látszik az, hogy semminemű dologban sem állhatatos.

Tanusítja ezt majdnem egész előbbi életének folyása, de különösen a legújabb jelenség is elégséges érv erre. Miután győri állomásáról az előírt rendnek minden tekintetbe vétele nélkül rögtönös elkapatással odább állt volna, ide s tova nyomorultain küzdve, a nehézségeknek zaklató szorongatásai között, fölöttébb nagy ügygyel hajjal végre az esztergomi költészeti osztály tanszékére jutott. Ott alighogy megmelegedett, már a tanfelügyelőséget sürgeti, sőt ennek az ügynek kimenetelét be sem várva; már eszközöket és pártfogásokat hajhász a végett, hogy a soproni gymnasiumban csere útján nyerje meg a humaniorák egyik osztályát.

Vajjon az örökös változásoknak illetén gomolyagával, hogy is lehetne őt a tanfelügyelőségre alkalmazni?“

10. Ezt a sajátságos árnyalatú véleményadást Révainak másolatban megküldötték Bécsből a Cancellariából, s annyira érdeklődöttiránta, hogy többszörösen is lemásolta s megküldötte egyik-másik pártfogójának, persze, hogy csipős observatókat nyomintván hozzá. Így kétszeres másolatban van meg a Nemz. Muzeumban is, meg egy példányban meg van a Paintnerhez írt levelei közt is. Arra, mely a Révai Commercium epistolarum közt van (162. sz. a. Révai saját kezével másolva) e címet jegyezte: „Superioris

studiorum Directoris Chrysostomi Novák Malitiosa Opinio de Nicolao Révai, dum is pro Inspectoratu Quinque-ecclesiensi supplicavit post Bachmanni obitum.“ A végéhez pedig éles tromfolás van csatolva, melyben meghazudtolja, hogy ő a soproni költészet- vagy szónoklattanárságra csere útján kívánt volna át-tétetni, mondván, hogy az Kulcsárnak kívánása volt, ellenben ő (Révai) nem is gondolt ilyesmire, hanem Novák csak ráfogta azt. Azonban Fengerlernek egy odább említendő leveléből mégis olyasmi derül ki, hogy őt Sopronban emlegették ekkor mint ott leendő exhortatort.

Bármint legyen egyébként a dolog valósága, Nováknak ezen Opinioja annyira jelentős, hogy igen érdemes annak eredeti szövegét is bemutatnunk. Oly körmönfont nyelvezetű az, hogy szinte bajos híven lefordítani. Meg az odábbiakban többször előfordulandó érintkezéseikre nézve is eléggé érdekes ezt a hivatalos fölterjesztést behatóbban megfigyelünk. Benne szabatos formulázását leljük mindazon kifogásoknak, melyekkel Szerdahelyiek Révainak mellőzését megannyiszor indokolták.¹⁾

¹⁾ Im ilykép szól az a nemz. muzeumban lévő saját másolata szerint:

Superioris Studiorum Directoris Chrysostomi Novák Opinio de Presbytero Nicolao Révay.

Nicolaus Révay, antea pluribus annis in Jaurinensibus Scholis Graphidis Magister, nunc in Strigoniensi Gymnasio Primae Humanitatis Professor. Hic Nationalium Scholarum Institutur alia quidem etiam servitia praestitit; sed peculiariter de earum Graphide optime meritus est. Hoc in genere excellens, eius opera tanto maiorem attentionem habent, quod insignis eius in arte hac peritia, raro apud alios Magistros foedere, cum praeclara Humaniorum disciplinarum cognitione sit copulata. His accedit iusta ad res gerendas animi vis, iis instructa praesidiis, quae explendo Inspectoris muneris partes in omnes cumulate sufficiant.

At inter haec dissimulari nequit, esse quaedam in viro: quae praemissis rationibus inclinatum mentis annutum turbent, et spectato officii delicato situ, a definito assensu vehementer cohibeant. Ex his primum est, quod Instans hic ad positivam meam notitiam, dum adhuc in prioris suae Professionis Ordine consisteret, extra eiusdem Ordinis Domicilia hinc inde, et diutius, imo constanter sit diversatus: quin ullis in sensus incidentibus rationibus ad exlex huiusmodi vitae genus evocatus videretur. Hoc subinde insecuta est totalis ab Ordine defectio, et, ut vocari solet, secularisatio. An haec subreptionis, obreptionis, vel iustorum, quae in gravissimo negotio operari debebant, principiorum partus sit, disquirendum non sumo: illud eancte assevero, nusquam huiusmodi sortis hominem mihi cognitum fuisse, qui vel sequiorum principiorum, vel iis respondentium sensationum, aut utriusque coniunctim, cacoethie minime laborasset. Utuntur hoc hominum genere, quibus placet, ad promovendam quacunque in parte humanae mentis culturam. Publicae providentiae, si unquam, hac certe, serpentis, invalescentisque corruptionis aetate, inviolabile munus est: publicae educationis procurationem ab omnium eorum, a quibus ob solutam principiorum, sensationum, sive actionum licentiam non vanus est metus, influxu cautissime praeservare; nec iis, quae communiter usu venire certum est, contrarias, sine positivis certisque momentis, suppositiones sensu, vel facto, periculose adoptare.

Secundo, non ea modo, quae anno 1795 Jaurini acciderunt, sed ea quo-

Már csak az itt nyomban következő nagy küzdelemről szóló okmányokkal egybevetve is eléggé lényeges értékűnek fog ez bizonyulni úgy, hogy a viszonyok tárgyiás felfogására nézve méltán igényelhet számbavételt minden egyes kifejezése, mely megannyi jellemző vonást tartalmaz.

que, quae antea in illustribus quibusdam Domibus praecesserunt, magno sunt argumento, commotae in Viro passionis unam valentiorum esse, quam quae requisitae moderationis principiis regi, intra debitos necessariae patientiae limites contineri. et posito ad minus post tempus aestuantis animi paroxismo, ad ea, quae placidae, rectaeque sunt rationis, sequenda revocari possit. Humor iste vix est accomodus officio, continua pene exercendae humanae patientiae obiecta copiose proferenti.

Tertio: Instabilitas demum, et passio ad continuas mutationum vicissitudines, ita in viro praedominans est; ut fere naturalis eius genius esse videatur, in nulla re esse consistentem. Id docet tota quidem ante actae vitae series, sed recentissimum quoque praesto est argumentum. Postquam a Jaurinensi statione, citra ullam praescripti ordinis habitam attentionem, raptu repentino dissiliisset, hinc inde inter urgentes difficultatum angustias misere collectatus, aegerrime tandem pertigit ad Humanitatem Strigoniensem, loco ibi vix calefacto, sollicitat Inspectoratum, exitu huius non exspectato, iam media et patrocinia venatur ad Soproniensem Humanitatem via commutationis assequendam. Cum perpetuo hoc mutationum glomere quorsum ad Inspectoratum?

Ehhez Révai ezt jegyzi: „Et hoc mendacissime affingit homini, de hac commutationis via ne per somnium quidem cogitanti. Stephanus Kultsár, Secundae Humanitatis Professor, meditatatur est commutationem cum Soproniensi Professore Tzinke. Hoc Nováko placuit in Révayum aetorquere.“

Alig tehető fel Novákról az a meggondolatlanság, hogy főigazgató létére szándékosan csavarta volna el a dolgot, még pedig épen a Consiliumhoz kivánt hivatalos nyilatkozatában, melyet ott nyomban cáfolat érhetett. Csakis hibás értesülésből eredt tévedésül tekinthető az, a mit a csere utján elérendő áthelyezésre vonatkozólag mond. De ez itt nem annyira lényeges, mint az, hogy Révai Sopronba csakugyan kívánczozott. A következőkből látható, hogy ismételt kérelemmel is sürgette utóbb oda áthelyeztetését. E szerint Nováknak ily meghazudtolása valóban méltánytalan kifakadás, melylyel indirecte igazolja Novák főntebbi „Opinio“-ját.

XVI. Révai tanári küzdelmei Esztergomban.

1. Vajon miféle emlékirata az Révainak, melyre a főntebbi fejezetben¹⁾ hivatkozás fordul elő? — Ily kérdést nem ok nélkül támaszthatott annak amúgy mellesleg érintése különösen irodalomtörténetünk avatottjaiban. Mert valóban ki hallott Révainak ilyen iratáról valamit? Sehol sincs róla említés, sem kézirati hagyatéka lajstromaiban, sem egyébütt. Életírói sem gyanítatják ilyesmiről való tudomásukat.²⁾

Pedig vajmi jelentős okmány az Révai ez idétti viszonyainak megvilágítására, sőt általában az ő belsőbb egyéni mivoltának behatóbb, meg egzszersmind a realis körülmények ellen vívott küzdelmének concretebb felfogására is!

Hogyan történhetett tehát, hogy ily lényeges tartalmú kútfő mindekkorig számba sem vétetett? — Ennek okát eléggé feltárják az odább tárgyalandó körülmények.

Megjegyzendő, hogy sajátképen nem emlékiratnak címezte ő azt, de tartalmánál fogva okszerűen nevezhetjük annak. Azonban tény az, hogy Révainak ezen fontos irata mindeddig figyelmen kívül hagyott. Nem is csodálható ez. — Hisz ennél sokkal szembetűnőbb források sem igen nyertek illetékes méltatást a végett, hogy az oly bonyodalmas viszontagságú szellemlhősnek

¹⁾ L. főntebb 317. l.

²⁾ Látható ez abból is, a mit Bánóczi J. mond Révainak esztergomi „tanároskodás“-áról (l. Révai M. élete és munkái“ 260. l.) Még inkább látható abból, a mit Guzmics Izidor a „Révai M. pályája“ című iratában ugyanarra vonatkozólag olvasunk. (L. Tud. Gyűjtemény 1830. II. 26. l.) Pedig Guzmicsnak eléggé módjában állott volna arról az ügyről kellőleg értesülhetni a többi közt Horvát Istvántól, kinek ő ezen iratát ajánlotta, (l. u. o. 3. l.) úgy szintén Toldynak is, ki Guzmics nyomán csak úgy könnyedén érinti a nagy katasztrófát. (L. Magyar költők élete. 1870. I. 214. l.)

küzdelseit valahára kellőben kiderítsék. — Sőt az eléggé fardalmasan felkutatott adatok s már közzétett okfejtő nyomozások sem igen vétenek tekintetbe, néha még ott sem, hol egyébként valóban melegen nyilatkozik iránta a hazafiúi kegyelet.¹⁾

2. Feltűnő visszasságot jelez ilyesmi azon élénk sűrűséghez képest, mely a hazai s főleg nemzeti művelődés történelmét oly hő buzgalommal igyekszik megvilágítani, sőt megszívleltetni is, különösen ez utóbbinak mult századi epochalis mozgalmait immár mind egyre behatóbban s tanulságosabban tünteti föl, hogy az igazi lelkesülésben fogyatkozni látszó nemzedék buzditására s okulására minél sikeresebben hasson.

Nem eléggé érezteti-e már az eddigi eredmény is, mily sokszoros viszonylati szálak fűzik össze e korszakképző nyelvbajnokunknak majdnem folytonos küzdelseit a nemzeti szellem akkori vajadásaival?

Ily kapcsolatos viszonyánál fogva nem lehet érdeklődés nélküli még olyatén surlódásait is élesebben szemügyre vennünk, melyekbe őt többnyire kisszerű helyzeti körülményeinek mostohasága készítet. Hisz mind azoknak alap-oka főleg abban rejlik, hogy korának balviszonyai majdnem váltig visszatarták őt oly állásra juthatástól, melyben nagy célzatait illetékesebben értékesíthette volna. Megannyi terhes akadályai voltak ezek a kezdet óta magas célokra kiindult törekvésnek. S így nem kevesebb veendőkhöz számba, mint az olykor kedvezőleg elősegítő körülmények.

Az okfűrkészőbb elmék kedvéért bizonyára érdemes dolognak véheti a vele tüzetesebben foglalkozó, hogy minél mélyebben nyúljon bele viszontagságainak mindekkorig nem ismertett tanúságaiba is; habár ezek némelyikét kortársai s a nyomban következők némelyi feszélyező körülmények miatt oly szívesen engedték át a feledésnek.

3. Mintegy ily nézetnek, kiváltképen pedig a történeti pragmatismus iránti figyelemnek eredményeül vehető egyebek közt az itt tárgyalandó emlékiratnak közel egy századi limbusából napvilágra jutása.

Ugyanis ha már úgy sorsolták a sajátóságos módon kényszerítő viszonylatok, hogy legalább a kimulta után kelt negyedik nemzedék számára lehetőleg alaposan számot adjunk a hazai történetírásnak az oly nagy érdemüként elismert, de sokban alig vagy csak félszegül ismert szellemhősről: rendén valónak lát-

1) Példa erre Grünwald Béla imént megjelent s föltetsző érdeklődéssel fogadott műve: „A régi Magyarország.” Ennek 514. lapján sajnálattal vettük észre, hogy Bánóczinak művére hivatkozva tévesen mondatja Révaival azt, a mi neki nem tulajdonítható, a mint ezt annak idején megokoltan kimutattuk. (L. „Révai M. élete” II. 180. l.) — Szintűgy kirí ilyesmi Ballagi Gézának „A politikai irodalom M. Országban 1825-ig” c. művéből is I. 304. l.

szott, hogy minél kielégítőbb felfogást szerezzünk mindazon bajlódásairól, melyeket neki a korviszonyok mostohasága s kortársainak szűkkeblősége osztályrészül juttatott.

Kiváló figyelmet igényeltek azon nagy conflictusai, melyeket eszményies nézetei, fennkölt célokért hevülő lelkesültsége s a közügy javára irányult hatályos igyekvései idéztek elő, annyival inkább, minthogy olykor jelentős ellenfelekkel szemben kellett ilyesekért vívnia, kik szintén nem vehetők csekélybe, sőt olykor igen is számot tevő szellemi bajnokok s vele egyvívásúak valának a nemzeti művelődés ügyében.

Ilyenül sejtették az ekkori küzdelmét is némely habár csak halvány vonások, melyek ez idétti katastróphájáról itt-ott bizony nagyon is fukarul szólanak.

Horvát István azon fölöttébb sovány jegyzetkéiben, melyeket Révainak Sándor Istvánhoz intézett leveleiből írt ki,¹⁾ erre vonatkozólag az 1799. dec. 8-án kelt leveléből csak ennyit von ki: „A Consiliumnak Kulcsárral való perében vastagon írt, s azért, ha igaza volt is, megpirongattatott. Szapári fődirector nem volt jóakarója.“

Ez a jegyzet, meg a mit Guzmics csak nagyon gyöngéden érint az esztergomi gymnasium ekkori zavart állapotáról,²⁾ eléggé őszöntöz volt arra, hogy ezen ügyről körülményesebben szóló adatokat kutassunk. — Miután sem a nemzeti muzeumban, sem az esztergomi gymnasium irattárában e tekintetben kielégítő források nem találkoztak, természetesen az egykori helytartósági levéltárhoz kellett fordulni.

Igy került a sor az országos levéltári kutatásra, hol szorgos nyomozás folytán egymásután előbukkantak e kérdéses ügynek okmányai, melyek nyomunkint az itt szóban forgó emlékiratra is rávezettek, mely ezen cím alatt: „Regii gymnasii Strigoniensis Status perturbatus ex non sincera in disciplina consensione anno scholastico 1797/8.“ mint amazoknak előzménye és okozója tünt föl.

Ez tehát az itt érintett és ezennel illetékes módon ismertető emlékirat.

4. Főleg ugyan az esztergomi második év végén történt balvégzetű katastróphára vonatkozik ez a szomorú memorandum; de részint benne, részint a hozzá tartozó függelékekben oly sok adat szól a szörnyű bonyodalom előzményeiről, hogy a végső szakításig jutott vizálynak genetikus fejlődése kezdettől végig szemlétünk elé tárul annyi concret esettel s aprólékos körülménnyel

1) E jegyzetek, melyekre már a fentebbiekben is több ízben hivatkoztunk, a nemz. muzeumban vannak M. S. 24—5. sz. a.

2) L. Guzmics Izidor „Révai M. pályája“ u. o. 25. l.

illusztrálva, hogy valóban egész drámai cselekvényként látszik az mozgalmasan legördülni.

Igazán sajnós története ez az oly derült kilátással kezdett s oly leverőleg búsan végződött esztergomi tanárkodásának, melynek emlékét utóbb ő maga sem kívánta felújítani. Nagyon különbözött tehát ez azon emlékiratok fajtájától, minőkkel a dicsosóvár lelkek kívánják magokat a jövődőség kegyeletébe ajánlani, hogy bevégzett szerepléseket némely talán már életökben is nyilvánult félreértések ellenében igazolják. — Az ilyen „memoires pour servir a l'histoire de mon age“-féle célzatos iratokat többnyire a cselekvés teréről végképen visszavonult kiválóbb tényezők készíttetnek korábbi emlékezéseikből vagy napló jegyzeteikből, eléggé ráérkezvén kényelmes otiumjokban arra, hogy előbbi viselt dolgaikat többszörösen át meg át fontolgatva, a megörökítésre érdemesíthetőket higgadtan illeszthessék egybe, gondosan megsűrűsögetvén az egykoron tán nagyon is elfogult szenvedélyek hatása alatt kelt följegyzéseiket a hevenyészett túlzásaitól. — Mert bizonyos távlat vajmi igen módosítja az ily visszatekintést. S mennyire másképp tükröződnek vissza az így szemlélőnek a már lezajlott események!

Hősünknek idevágó följegyzései épen ellenkezőleg távol a higgadtabb visszagondolástól, sokkal inkább a heves küzdelem izgalmi közt szülemenek, úgy mint a melyekbe mindinkább belehajszolták őt a folyton fokozódó meghasonlások s ezeknek fölöttebb elmérgesült következményei.

Némileg ugyan előnyösülni látszhatik így ezen emlékirata mintegy közvetlenségi érdeke által, de másrészt épen e miatt érezteti igen sajnós hátrányait. Mert a túlfokozódott szenvedély gyakori hallucinatióba tévesztette fölhaborodott kedélyét; ez meg aztán többször kápráztatta elméjét is, mely valódi tényekül vette a gyanítottakat vagy igen valószínűként feltüntetett látszatot.

Volt úgy is, hogy az ádáz küzdelem hevében néha mintegy szerfölött megterhesült felhő villámaiként törtek ki izgult kedélyéből a hatványosult indulat explosiói. S az ily rögtönzéseire aztán alig emlékezhetett híven, midőn az oly erős collisiók eredményeit írásba foglalta.

5. Mennyi ártalmára válhatik ilyesmi az obiectiv igazságnak, szükségtelen emlitenünk. — Ennek érdekében tehát nagyon is éber kritikával kellett kisérnünk e vizályos ügyének elbeszélését annyival inkább, minthogy annak még is többnyire higgadt irányú s mintegy nyugodt elméből folyamló előadása csak gyéren sejteti a kedély olyatén zajlását, mint a minőről az ellenféli bizonyosságok tanuságot tesznek.

Pedig az ilyeseknek tetemes mennyiségét, úgy szólva egész raját támasztotta ellene a „Status perturbatus“-nak fel-

sőbb forum elé terjesztése s az e miatt szükségessé vált hivatalos investigatio. Minthogy pedig ennek eredményét Révai nem találta kielégítőnek, nyomósbitott panaszaival a hivatalos vizsgálat ismétlését idézte elő. Ez meg aztán újlag szaporította a véd- és vádnyilatkozatok, föl- és leiratok sokaságát. Egy évnél tovább húzódtott ez a kínos perügy.

Mondhatni gyötrelmes vesződéssel járó dolog e jókora csoport tevő ügyiratoknak figyelmes áttanulmányozása, különösen pedig az oly szándékkal való egybevetése, hogy abból mégis meglehető biztossággal megállapítható vélemény kerüljön ki. Ilyesnek kiállítását pedig már igen fontos indokok követelték ez úttal.

Mert az akkoron oly heves mozgalmat, zajt és valóban kínzó hatású izalmat keltett ügy fölött immár nem lehetett amúgy könnyedén átsiklani, mint ahogy ezt hősünk eddigi ismertetői tették, kik részint akarva, részint akaratlanul ignorálták az oly gyakori küzdésű bajnoknak épen eme legnagyobb mérvű tusakodását s így a róla szóló okmányhalmazt is. De meg csak úgy nagyából véve sem lehet avval csupán felületesen elbánni; minthogy azt is eléggé erős indokok javallják, sőt követelik is, hogy az oly jelentős tényezők iránt megilletékesebb igazságszolgáltatás resultáljon annak komoly megbírálásából.

6. Mint fentebb említők, ¹⁾ főleg Kulcsár István és Amberg József ellen irányul a „Status perturbatus“ című emlékiratnak éle. De aztán az ügy folyama közben bele sodortatnak abba más tekintélyes egyéniségek is. — Már pedig a többi közt különösen Kulcsárt illetőleg tagadhatlan, hogy bizony ő is tett ám a hazai művelődésnek annyi jeles szolgálatot, hogy némely akkori árnyoldalai miatt hírnevének oly tetemes csorbitását ne kívánjuk csupán hősünk iránti elfogultságból egy könnyen jóváhagyni.

Méltán igényli az igazság postulatuma, hogy a mellette nyilvánult védokok is illeték szerint tekintetbe vétessenek.

Aztán meg a gymnasiumnak érdemes igazgatója, ki a tanügynek 23 éven át elismert hű odaadással és szorgos igyekvéssel működő tényezője vala, meg az egész tanintézet szellemi érdeke valóban megérdemlik, hogy a „Status perturbatus“-ban ellenők sérelmesen szóló vádak komoly megfontolással kellő értékökre szállíttassanak le; miután annyi hatályos bizonyíték, illetőleg cáfolat elég bő anyagot nyújt a nem kevésben túlzott vádak devalvatiójára.

Figyelmes egybevetés s gondos megszürogetés útján juthat aztán így ezekből nem jelentéktelen mennyiségű adat a realis viszonyok tárgyilagos becslésére is, meg az érdekelt ellentétes feleknek illetékesebb megítélésére.

¹⁾ I. L. fentebb 317. l.

Különösen kiváló érdekű tanulmányra nyújt ez így alkalmat a végett, hogy hősünket pszichologiai tekintetben igazán sajtáságos mivoltának változatos phasisai szerint mélyebb észleléssel megfigyelhessük.

Ez úttal s épen ezen több oldalról nyilatkozó pro és contra tanuságokból világlik ki legnyiltabban jellemének azon majdnem egész életén át sötét fonalként áthúzódo árnyvonása, mely úgyszólva folytonos bajoknak lön kiapadhatlan forrása, t. i. temperamentumának szerfölötti epéssége s idegességének néha sajnálatra méltó izgultsága.

Hogy minő jelenségekben nyilatkozhatott nála már ez előtti számos civódásaiban is ime természeti gyöngesége: elképzelhető az ezen katastropháját tárgyaló ügyiratokból, melyek néhutt a legcsekélyesebb körülményekre is kiterjeszkednek, hogy az oly igen tühegyre szedett sérelmeket s ezeknek cáfolatait, meg a kölcsönös vádakait kitelhetőleg mérlegeljék.

7. Ennyi documentum nem maradt fönn Révainak minden eddigi surlódásairól.

Böven pótolják ezek az előbbi viszályairól kívánatos részletek hiányát is. A helyzeti viszonyok s körülmények más alakzatai közt majdnem ilykép támadhattak azok is, habár az összeműködő s ellenható factorok csekélyebb antagonismusa miatt nem ölthettek oly mérveket mint ez utóbbi. Hozzávetőleg jóformán megadja ez így azt a bírálati szempontot, melyből ama korábbi confictusai, valamint az oly számos sérelmi panaszai is meglehetősen megitélhetők.

Azonban ki kell emelnünk, hogy valamint ez utóbbi harca merész elhatározású lépései s fokozott ellenhatása tekintetében messze túl tesz minden előbbi viadalain: úgy ennek indokai is tetemesen fölülmulják fontosságukra nézve amazokét, habár azokban is az alanyias motivumoknak mindig alapul szolgál az ő eszményies, közérdeki célzata, melynek javára kívánja leginkább értekesíteni jogos önérzetű óhajtásait.

Kiváltképen eszmei célzata sarkalja őt ez úttal küzdelemre. Lényeges fontosságú, igazán a nemzet szellemi életébe vágó célzat az, a miért oly terhes feladatra vállalkozik, melynek gyanítható balsikere ismét tengernyi bajt szerezhet neki.

De hát ő nem az az ember, a ki a huzamosan megérlelt szándéktól visszalépjen, bármibe kerül is annak kivitele, vagy csak e végetti viadala: ha ő annak üdvös voltáról erős meggyőződésre jutott. S ezt valóban súlyos érvekkel tanusítja ime szívós küzdelmében.

Memorandumának címe is gyaníttatja, hogy mi indítá annak megírására.

Elkeseredettségében oly szomorú állapotúnak látja azon

tanintézet ügyét, hogy annak orvoslására okvetetlenül szükségesnek véli a felsőbb tanhatóság figyelmét hatályosan fölébresztteni.

Nagy vállalat ez épen tőle, ki egy pár év előtt oly bajosan vívhatta ki oda helyzetetését.

8. Hogy minő tapasztalatokból s miképen sarjadott fel ezen merész elhatározása, kiviláglik az emlékirat 81 derekas szakaszából s még bővebben a hozzá csatolt függelékekből.

Nyomasztó hatású ezeknek átélése arra nézve, ki részvéttel viseltetik írója iránt s eléggé számba veszi, mily életemésztő gyötrődésébe kerülhetett neki annyi izetlenséget úgyszólva kétszeresen átéreznie. Mert bizonyára annak leírása közben ismét felújult mindazon keserősége, melyről abban tanuságot szólaltat.

Már ismételten át kellett sínenünk ezen jeremiadeján, a mióta ezeknek előbb az eredetiben való átolvasása után, hogy alaposabb egybevetésre használhassuk fel, teljes másolatára is szert kellett tennünk.

Még inkább feszélyező volt azon tünődés, hogy miképen értékesíthetnők ennek resultatumát minél alkalmasabban, hogy a sajnálatos drámának bonyodalmaikat, a replicáknak, feleseléseknek, civódásoknak kúszált szövedékét valahogy röviden összefoglalva az igazság javára tisztába hozzuk. Töprengést okozott, hogy a tömörítéssel homályt, a kiterjeszkedéssel aránytalanságot okozhatni.

Abban állapotunk meg, hogy addig is, míg majd egyébűtt annak némely részleteit is alkalmasabban értékesíthetjük, ezennel csak a leglényegesebbekre szorítkozunk.

Igy is nagyon visszaidézi ez emlékezetünkbe Révainak azon keserű exordiumát, melylyel az 1795. okt. 11-én kelt levelét kezdette: „*Horreo scribere de rebus meis.*“ Méltán kezdetnők most mi is ezzel. Mert életrajza minden eddigi részleteinek ez csakugyan legkritikusabb feladata.

Exordium gyanánt ily fohászkodással kezdi meg a „*Status perturbatus*“ előadását:

*Infelix Disciplinae Cura! Ardentissimis totius Patriae
Votis expetita, totque Regiis Mandatis maiorem in modum
commendata, toto anno quam acri semper pugna vindicanda
eras! ac demum quot indignis involutionibus implexa fere obruta
es! — Judica me, Deus! — így sohajt fel ezután a zsolttáros szá-
vaival — et discerne causam meam a gente non sancta: ab ho-
mine iniquo et doloso erue me!*

Mily erős meggyőződés szól ebből, hogy mennyire át van ő hatva annak érzetétől, a minek ezen iratában végre kinyilvánítá-
sára szánta el magát!

9. Ezután következik mintegy *propositio* gyanánt néhány sor, melyben dióhéjba szorítva leljük azt, a mit a „*Status*

perturbatus“ 81 szakaszon át körülményesen és számos specialis esettel megokolva tárgyal.

Im így szól ez a tárgyfoglalat: „Dissolutio et scandala publica Rhetorum ac Syntaxistarum in Regio Gymnasio Strigoniensi, anno Scholastico 1797/8 a propriis nihilominus Professoribus mordicitus et iniquissime defensa, atque animata, cum aperta et indignissima disciplinae impugnatione.“

Megdöböntő vádak ezek már csak így általán kifejezve is, kiváltképen pedig az utóbb jelzett nyílt s méltatlan tusakodás a fegyelem ellen. Nem csak a két tanárra, hanem az egész tanintézetre vonatkozólag is fölöttébb sujtó, ha az ilyesminek megtörténését becülete csorbulására csakugyan lehetségessé tette.

Pedig ezt még hatályosabb nyilatkozással is vallja az emlékirat elé tűzött levél, melylyel azt felsőbb tanhatósági orvoslás eszközlése végett Révai a Consilium elé terjeszti. Erről majd odább lesz szólásunk.

Mily határozottan fejezi ki már ezen vázlatos előterjesztvény is, hogy a gymnasium azon két osztályában a fegyelmetlenségnek okai egyenesen magok az illető tanárok. Mert az ő tanítványaik féktelenségét nem csak hogy nem korlátozzák, hanem azt még makacsul is pártolják, s így egyszersmind élesztik is, nyíltan és igen méltatlanul ellenezvén a kellő fegyelmezést, holott az így vérszemet kapott szilajkodás már nyilvános botrányokra is vetemedett.

Im már ezen előleges jelzésből is látható, mily igen terhessé súlyosbítja ez az ellenök irányzó vádat.

Egyelőre némi habozás szállhatja meg az olvasót olyas elfajultságnak lehetősége iránt. De Révai a terjedelmes emlékiratban, az ő szempontjából kiindulva, annyi specialis tényadattal érvel ezen sujtó panaszát, hogy a „Status perturbatus“ fegyelmes olvasója már odább alig kételkedhetik állításainak igazságában. Annival készségesebben hiheti azokat, minthogy többnyire a ravasz elszínelés ellen háborogván, folyton hangsúlyozza az őszinteség követelését. Lássuk kissé közelebbről a tényálladéknak legalább lényegét:

10. Részekre osztva előadását, előbb a Rhetokról, aztán a Syntaxistákról, végül együttesen mind a két osztályról, de közben tanáraikról is, mint a bajok főokozóiról mond el valóban igen szomorító adatokat.

Elámulva s majdnem elképedve kértheti az olvasó, vajon hogy s miképen és miért gyűjthette együvé ezt a nagy mennyiségű körülményes adatot Révai, az oly komoly elméleti dolgokkal foglalkozó férfiú? Hisz ily hétköznapi ízetlenségek megfigyelése

helyett mennyivel inkább igényelheték őt részökre más nagy fontosságú feladatai s célzatai!

És mind ebben csakugyan rejlik is egy és más, a mi részint erős vádat támasztott ellene, részint védvül szolgál részére. Vádat keltett csakugyan, főleg a vádoltak részéről, már jóval előbb azon illetéktelennek mondott gondossága, hogy ama két osztályhoz tartozó ifjak viselkedését oly igen megfigyeli, censurálja, őket integeti, feddi, korholja, sőt mintegy kémkedést űz ellenök; ezzel pedig így túrheterlen indiscretiót gyakorol tanártársai, sőt az igazgató ellen is, kihez főleg tartozik a fegyelmi ügy felett örködni; de meg az ifjak közt is ellenszenvet, visszahatást, meg hasonlást gerjeszt ily túlkapó beavatkozásaival.

Igen bizony ilyen kifogások nagyon is hangsúlyozva hányattak szemére a feleselések közben.

Amde mind ezekre az ellenvádakra vajmi bőven megadja a cáfolatot már maga e vádirat, mely főleg oda szögell, hogy hisz minden efféle keserves fáradozásra s emésztődésre, meg drága ideje tékozlására épen az elpanaszolt anomaliák készítették őt. Mert az illető tanárok semmikép sem voltak rábírhatók jószerével arra, hogy a fegyelmi rendtartást illeték szerint kezeljék t. i. a szerint, a mint azt a felsőbb helyi rendeletek is követelik.

Révai nem lehetett közönyös azon két osztály rendetlenkedése iránt, melyek az övével ugyanazon emeletben s ugyanazon folyosón lévén, neki fölöttébb nagy bajt okoztak gyakori féktelenkedéseikkel, sokkép hátráltatván törekvéseinek sikerét nem csak a kellő rendnek övéi közti fenntartásában, hanem az előhaladás eszközlésében is, a mint ezt a „Status perturbatus“-ban részletesen kimutatja.

Megkísértette ő — u. m. — elég korán elejét venni a bekövetkezendő bajoknak jószándékú felszólításokkal és ismételt kérelmekkel, de minden eredmény nélkül. Mert társai nem vették tekintetbe előbbi bizalmasan óvó értesítéseit s részint mentegették a nekik bejelentett rakoncátlankodásokat, részint figyelmen kívül hagyták, vagy sokkal inkább a vétkes kihágások elkövetőinek adván hitelt, az ő jóindulatú figyelmeztetéseit hidegen megvetették, utóbb pedig már szemébe mondott gúnyos, dolyfős és haragos szavakkal utalták azokat vissza, vagy olyképp tudatták a megrovandó ifjakkal, hogy abból gyűlölet háruljon ezek részéről is Révai ellen. Sőt példát idézve, volt oly eset is, hogy a darabos lelkületű Amberg. midőn arra kérte őt, hogy szerezzen jó módon alapos tudomást némely tanítványainak Révai tudomására jutott excessusairól: a tapintatlan kartárs ekkor tüstént a folyosóra híván ki osztályából a nevezett ifjakat, indulatos kifakadással támadta meg őket, és a merészen tagadókat Révai mint feladó elé állítá confrontatio végett; holott ez csak hallomás után jelezte

neki a tényadatot, hogy arról ildomos eljárással alaposabb értesülést szerezzen.

11. Ilyen egymástól fölöttébb elűző érzület mellett hogyan lehetett volna az iskolai fegyelmet oly összhangzatos rendtartással kezelni, mint a hogy azt az ily tanintézet feladata kívánja, meg a felsőbb tanhatósági rendeletek is követelték?

Révai, ki huzamos tanulmánya s tapasztalatai következtében azon meggyőződésre jutott, hogy legbiztosabb út az ily komoly feladat megoldására, határozottan a kitűzött elvet követni és a felsőbb rendeletekhez alkalmazkodni, főleg azon volt, hogy ezt az irányt karolják fel társai is. Így az egyöntetű, sőt szerves működés által tekintélyesbíthető kölcsönös összehatásuk könnyíteni fogja az üdvös siker kivívását.

De a két társ önös hajlamait főlebb becsülte a közügy követelményénél. S ez által sok bajt szereztek mind az intézetnek, mind pedig az ennek javáért lelkesen buzgólkodó Révainak, kinek miattok annyi jószándéka kárba vezett. Pedig mennyire igyekezett ő a „princiipiis obsta“ elvet érvényesíteni: nyomósan előadja a „Status perturbatus“ több részletében. Mind hiába! Valóban szánalmat gerjeszt iránta annyi füstbe ment igyekvésének felsorolása.

Hogy miért nem boldogulhatott Amberg József tanártársával arra nézve, hogy őt jobb irányú elvtársrá nyerhesse: sejtethő az imént jelzett eseményből is. Többnyire önző természetű, kevés műveltségű, kényelemkedvelő, anyagi hajlamú lévén, Révait kezdet óta nem hangolhatta valami szívélyesebb rokonszenvezésre. Utóbb pedig nyereses mivolta s korlátolt látókörü önfajúsága által mindinkább elidegenítette magától.

12. Nagyon különböző volt ettől Kulcsár, kit jelentős tanultsága, irodalmi s hazafias aspiratói s társalgási könnyűsége eléggé ajánlatos egyéniségül tüntettek föl. Ily tetszetősségénél fogva vele örömet folytatott volna jó viszonyt a kedélyesség és szellemesség tekintetében előnyösültnek mondható Révai, sőt meleg barátságot is, a mint hogy ilyesre meg is történt köztök a kezdemény mindjárt azzal, hogy egyszerre érkeztén Esztergomba, legott azon egy házban fogadtak szállást, hol egész egy évig laktak meglehetősen megférve egymás közelében.

Hogy s mikép történhetett, hogy aztán oly annyira elkülönültek, sőt végre kiegyenlíthetetlen meghasonlásban váltak szét ezek a főbb célzatra nézve oly nemes hivatású, sőt jóformán rokon szándéku hazafias bajnokok?

Τῆς τ' ἄρ σφωε θεῶν ἕριδι ξυνέηκε μάχεσθαι ; (Ilias, I. 8.)

Kérdezhetné itt méltán valamely Homeros-kedvelő; avagy csak amúgy költői phrasis nélkül szólva: Ugyan miféle főbenjáró

érdek veszíthette őket össze annyira, hogy oly engesztelhetetlen ellenségeskedésbe bonyolódtnak?

Es bizony nem is jelentéktelen kérdés ez itt. Mert vajmi felőtli s figyelemre méltó is ily két hazafias szándéklatú korypheusnak oly szörnyű torzsalkodása, mint a minőről az itt szóban forgó emlékirat, meg annak függelékei oly bő tanúságot nyújtanak.

Alig tehető fel, hogy valami csekélyes ok támaszthatta volna köztük azon váltig kiegyenlíthetetlen, sőt folyton fokozódó harcot. Eszmei, elvi különbözőzésnek kellett azt előidézni. Ugy is van. Látjuk azt a tetemes mennyiségű okadatnak figyelmes egybevetése nyomán, hogy voltaképen a nevelés és szellemképezés ügyét illetőleg igen különböző felfogásukban rejlik a lényegesebb ok, mely őket egymástól mind inkább eltávolította. Azok a tetemesen elválasztó elvi differentiák, melyek ma is elég gyötrelmes vívódásra erőtetik a tanügy embereit, ösztönözhatték őket leginkább oly ádáz viadalra.

Persze, hogy hozzá járult ehhez aztán az ő egyéni természetök gyengéje is, mely még inkább szította s növelte az elkülönödéssre készítő motivumot. Eltérő érzületek s felingerült indulataik hova tovább elszakították, elidegenítették őket egymástól, míg utóbb mindegyikök makacs ellenkedése végre szenvedélyes ellenszegüléssé hatványosult.

Bármily kuszálttá zavarta is ügyöket a fölösített civódás és chicaneria, még sem mondható, hogy „scire nefas, quis justius induit arma.“ Mert bizony nem csupán Révai emlékiratából látható az elég nyíltan, hogy különböző álláspontjaik közül, főleg a surlódás előbbi szakában csakugyan Révaié volt a jogszerűbb, hanem még az őt cáfoló és Kulcsárt justificaló okadatokból is meglehetősen kiviláglik az a mélyebben észlelő ítélet elé. Hogy pedig azokra is, a miket Révai megtorlására vádképen hoztak föl ellene, többnyire az ő ellenesei adtak okot, ki fog derülni az említendő tényadatokból.

13. Óvatosan tartózkodunk attól, hogy minden megrostálás nélkül, csupán jóhiszeműleg fogadjuk el obiectiv valóságként mindazt, a mit Révai túlfokozódott keserűségében Kulcsár jellemzésére felhord. Az epés és ídeges kedélyű s immár mind gyanakodóbbá vált Révai túlságos érzékenységében, mondhatni, szerfölött fölhalmozta főleg ezen fulánkosabb antagonistájának rovására mindazon vádakot, melyeket többször kevésbé megbízható forrásokból merített, olykor inkább csak balsejtelméből emelt tényadati jelentőségre.

Amde kellőleg mérsékelt ítélettel mégis resultál azokból annyi, a mennyiből lényegében igazolnunk kell a panaszkodónak azon sokszor ismételt állítását, hogy Kulcsár őszinteség dol-

gában tetemes fogyatkozást tanúsított s correct eljárás helyett oly tekervényes utat követett, mely a szigorú elvhűséget követelő Révait méltán indíthatta neheztelésekre annál is inkább, minthogy Révai készségesen előlegezte neki nyíltságát, szíves barátságát s nem mulasztotta el őt eleve figyelmeztetni a balirány következményeire. Minden tőle telhetőt elkövetett a véget, hogy őt a célszerűbb s törvényesebb irányzatnak megnyerje. Mindezek dacára inkább a felé szított, a kivel tartva nem igen értékesíthette hiú becsvágyát, még kevésbé tehetett üdvös szolgálatot a tanúgynek.

Hisz végleg arra mutat a vizsgálati szomorú eredmény is, hogy Kulcsár sokkal inkább gravitált a léha és szellemi érték tekintetében nagyon hiányos Amberg tanár semmint Révai felé, olyannyira, hogy ebben azt a meggyőződést kellette, mely szerint sajátlag Kulcsárnak ármányossága s tetszelgő viselkedése tette e selejtes collegát is oly igen önhitté s méltatlankodóvá, holott ha Kulcsár valamint állása, úgy szellemi képessége jelentőségét kellőkép mérlegbe veti, s a fegyelmi ügy szilárdítására őszintén közreműködik, eléggé paralyzáható lett volna azon egynek bénító hatása; míg ellenben hozzá csatlakozva s Révai ellen tusakodva, mint a fő osztály tanára kiváltképen ernyesztő hatásúvá lön, vagy inkább a sajnos dissolutiónak elősegítőjévé silányult.

Igy azon nézetben, hogy „qui est causa causae, est etiam causa causati,“ Révai főleg Kulcsárnak tudja be a szomorúan panasztolt fegyelmetlenséget, mely neki oly tömérdek bajt s keserűséget okozott, különösen akkor, midőn annak eredménye végül már igen botrányos kihágásokban is nyilvánult úgy annyira, hogy leginkább hozzá, mint a fegyelmi szigor sürgetőjéhez mindegyre sürűbben érkeztek az interpellatiók az ifjúság garázdálkodásairól.

14. Ekkor aztán Révait az ily fájdalmas tapasztalatok mindegyre erélyesebb föllépésekre izgatták. Valamint a connivens tanártársaknak hatályosan szemökre hányta a búsítólag felburjánzott s mind aggasztóbban elharapódzó romlást: úgy az ifjak irányában is fokozott mérvben követelte a szigort. Főleg sürgette pedig az olyan mételyező hatásúaknak eltávolítását, kik botrányos kicsapongásaikkal az intézetre szégyent hárnak s vakmerő becstelenedéseikkel a fegyelmi rendtartást mindinkább sikeretlenítik.

De a két adversarius még ekkor is oly annyira megátalkodottan ellenszegült minden e nemű igyekvéseinek, hogy némely elfajult, sőt már cégéres feslettségben leledző ifjakat is konokul pártolgattak. Amberg leginkább érdekből tette ezt, minthogy az ő kosztosai is gyakran részesek voltak holmi cédaságokban. Kulcsár pedig az ő szabadelvű népszerűségét féltve, következetes kívánt maradni nyájaskodással dédelgető bánásmódjában. Többnyire azzal indokolta ezt, hogy az új korszellem humanusabb

igényei elnézőbb gyöngédséget követelnek s általában a szabadabb irányzatot javallják a nevelésre nézve is a régebbi kényszerítő modor helyett. S azt vitatván, hogy ő sokkal inkább azon megnyerő módot fogadja mérvadó szabályzatul eljárásában, Révai kimutatása szerint sok oly abnormitást követett el, melylyel a fegyelmi rendtartást megrontotta. Furfangos elméjével még a tanintézetet sajnosan compromittáló körtünetek mentegetésére is tudott színes ürügyeket kitalálni. Ugy látszik Révai jelzéséből, hogy az akkori franciás szellemmel is élénken rokonszenvezett.

Mindkét protegáló szívós kitartással védte még tovább is, ne hogy az előbbi ellenkezésekért kudarcot kelljen vallaniok, a súlyosabb büntetésre, sőt kizáratásra ítélendőket is. Így erősítették a roszhajlamú ifjakban az elbizakodást, s kicsapongásainak egész a szemtelenségig merészkedő tagadását. Ez által fölöttébb elkeserítettet a szigorú lakoltatást sürgető Révai, s hogy a hamis tanúságokat kellőleg megcáfolhassa, mert különben még rútabb féktelenkedésre vetemültek volna ellene, végül mintegy detectiv szerepre érezte magát kénytelenítve. Olykép intézte pedig ezt a Curator kiséréteiben, hogy aztán már teljesen lehetetlenné vált az eltagadás.

15. Elképzelhető, hogy mennyi emésztődésébe kerülhetett neki az ily visszás viszonylatok közti vergődés, és hogy mily sok gyötrelmes előzmény bírhatta őt végre ily fölöttébb izgalmas önigazolásra! Pedig még ennek sem lett az eredménye, a milyet ő attól reményelt. Még inkább fokozódott így a gyűlölet s ellenhatás. Amazok dacosabban csökönösödtek meg az ő elpalástoló ármánykodásukban; Révai pedig mindegyre tovább ment a szigor követelésében, sőt annak executiv érvényesítésében is. Konokságuk egymást kölcsönösen túlhajtotta s mind odább készítette a mérsékeltég határaitól.

Igy gyűjtettek adatok a fölizgatott s amúgy is már huza-mos idő óta vérszemet kapott ifjak által annak bebizonyítására, hogy sajátképen Révainak szertelenkedő szigora, mérséktelen heveskedése, mások ügyeibe beavatkozása okozta főleg az ifjak és tanárok meghasonlását. Ilyesekkel igyekeztek minél inkább ellensúlyozni, sőt lehetőleg érvényteleníteni az ő jogos alapú kifogásait. Ime: „hoc fonte derivata clades. . .!”

Bizonyára nagyon visszás állapot szülemlett ezekből; a mint hogy arról valóban megdöbbenő eseményekkel nyomósított tanúságot tesznek különösen a „*Status perturbatus*” részletei, meg a hozzá tartozó függelékek.

Révai ezek némelyikében, mint maga is mondja, „*ab ovo*” előadja a balviszonyok keletkezésének csíráit, azoknak fokenkénti felsarjadását s egész a végső meghasonlásig fejlődését. Annyi körülményt hoz fel, néha egész a naivsáig menő közlékenységgel,

hogy mintegy szemlélteti ottani szánalmas vívódásának egész folyamatát. Főlemlít közben oly eseményeket is, melyekből a bal-szándékú felfogás az ellene támasztott kifogásokat némi hozzávetéssel meglehetősen erősbíthette. Így tartózkodás nélkül bevallja indulatosságának olykori hevesebb fellobbanását s néha oly nyilatkozatokra fakadását, melyeket utólag nem helyeselt, sőt megbánt. De föltárja egyszersmind az olyasokra ingerlő körülményeket is. Néhutt felöltően érezteti túlzott nyíltságát, melylyel szintén szaporítá bajait. Előadja, mikép tévesztették meg ellentársai s mások is érzékeny szívét csalfa színleléseikkel s mily zokon esett neki ilyesmi. Ez okból gyakran zúgolódik azoknak fortélyai, főleg Kulcsárnak kalafintái, s fondorlatai ellen, melyek az ifjakban is nagyon meggyökereztettek a ravasz elszínlelést. Ilyesmi ellen neki sokat kellett küzdenie; minthogy leginkább roszalta ezt az ifjakban is, kiket főleg nemes nyíltságra s egyesek lelküségére kívánt szoktatni, főgondja lévén a valódi jellem képezésére.

16. Különösen figyelemre méltó annak tárgyalása, hogy miképen iparkodott a korán észlelt balirányzat ellen jószerével hatni, hogy elejét vehesse az előre sejtett, sőt többször megjövendölt bajnak.

Annival jelentősb vallomások ezek Révainak közoktatási irányzatáról s valóban serény buzgólkodásáról, minthogy hálás tanítványi elismerés is nyomósan bizonyítja azt, sőt az ellenféli nyilatkozatok is kénytelenek voltak utóbb elismerő bizonytságot adni arról. Csak is utóbbi túlszigorúságát fölöttébb exaggeráltan hozták föl ellene és szenvedélyes elkapatásait, miután a felfordult viszonyok már nagyon kiejtették volt sodrából. Rendes állapotban mily egészen máskép folytatta volna ő jelesen kezdett működését!

Hisz a mily emelkedett érzéssel fogadta Révai a költészettanárságra nyert kineveztetését, oly igazi lelkesültséggel karolta föl e kedve szerinti feladatot. Kétségkívül a benső hivatás sugalma, a hazafias szent kötelesség érzete szerint óhajtott annak egész odaadással megfelelni.

Nemes becsvágya is erősen tüzelte arra, hogy mint már veterán oktató, meg a széptudományoknak ifjú kora óta buzgó művelője, lehetőleg sikeresebben érvényesíthesse ebbeli képességét, hogy az ily becses értékkel minél érdemesebb szolgálatot tegyen az e tekintetben bizony nem csekély fogyatkozást éreztető nemzetnek. Jó hiszemmel képzelte, hogy egy kis csoport ifjú nemzedéket fog képezhetni az általa oly igen kedvelt jobb iránynak megszívlelésére. De vajmi fájdalmasan esett neki e boldog reményében való csalatkozása!

Nagyon kevés fogékonyságot talált az ifjúságban az ő eszményies irányzata számára. Az akkori közviszonyok s téves áramlatok miatt megbódított ifjú elmék bajosan valának simán kezelhetők. Némelyek mint volt insurgensek fanyalodtak vissza ismét a

tanulók közé s általok sok rossz elem csempésztetett az iskolákba, melyekben egyébként is busásan volt a gyalulatlan indolentiából.

Révai, a kényes izlésű, a nemes urbanitást kedvelő, ki a tanuló ifjaktól is a *καλοκἀγαθία*-nak lehetőleg megfelelő viselkedést óhajtott látni, az ő élesebben ítélő felfogása szerint igen sok javítani valót észlelt már eleinte is az esztergomi tanítéletben. Azonban csüggedés helyett serénykedését fokozták a búsító tapasztalatok. Nem csekély aggodalmat keltett lelkében az, hogy tanítványai, kiket a hanyagul tanító Amberg kezeiből vett át, nagyon készületlenek még az alapismeretekben is, meg fegyelmezetlenek is. Erőfeszítésbe került ezeknek kellőbb idomítása.

Becsvágya s tanári lelkiismerete arra ösztönözte, hogy a tetemes mulasztást mentül előbb pótolja s tanítványait a nézete szerint kellő képességi fokra emelje. Ily siker elérése végett megtoldá tanóráit és szigoritá iskolájában a fegyelmet. De efféle igyekvésének útjában állt a másik két osztály, melyekben mindkét részről kényelmesen folyt a dolog. Gyakori zajgás zavarta mindkét oldalról. Az e miatti bosszúságot némely vásottak szándékos malitiája is fokozta. Sikertelenek voltak panaszai. Amberg és Kulcsár túlzásnak tartá a rajtok túltevő buzgalmát. Amberg olykor későn jött előadásra, néha Kulcsár is, Révai pedig már jóval előbb is ott volt. Így sok rakoncátlanságot kellett tapasztalnia. Az isteni tisztelet s hitoktatás alatt is szorgalmasan űrködött, de amazok gyakori távolléte miatt e közben is nem kevés galyibát kellett tapasztalnia.

Ezért sürgette a fegyelmi eljárás egyöntetűségét, de siker nélkül. Amazok mindenkép a dolog könnyebb végét fogták s bosszankodtak a célszerűbb rendet sürgetőre.

17. Hogy efféle divergentiákból idővel nagyobb bajok ne fejlődjenek, Révai elég korán igyekezett a szükséges összhangzatosságot ajánlani, különösen Kulcsárt, mint a főosztály tanárát, iparodott a jó ügy érdekében elvokonul megnyerni. Laktársa lévén minden kitelhető szívességgel, néha költséges kedvezéssel is rajta volt, hogy a jobb iránynak megnyerje, idő-áldozatot sem kimélt végett. És Kulcsár, a tudománykedvelő s magyar irodalmi törekvésekre is lelkesülni tudó, érezte azt, hogy mily előnyös lehet észére Révainak, a már hírneves irodalmi bajnoknak bensőbb barátsága, melyért érdemes lenne a már évtizeddel korosabb kollegához szorosabb egyetértéssel csatlakoznia. Még sem telt tőle annyi önmegadás a tanügy érdekében, hogy e végett vele egyetértve, lehetőleg összhangzatos irányban működjék. Révai eléggé tifejti elkülönödésük okait.

Kulcsárnak eleinte mutatott vonzalma többnyire csak Révaira, a magyar versíróra vonatkozott; de Révaitól, a szigorú fegyelmet követelő tanártárstól mindinkább elidegenült. Jó ideig nem bírta

elhinni, hogy komoly meggyőződése az, a mit oly igen sürget, különösen a vallási kötelemeket illetőleg, több ízben gúnyolgatta buzgólkodását s azon nézetnek adott kifejezést, hogy mire való az affélékkel gyötörni az ifjúságot. Sőt a szerénységre nézve is igen eltérő véleményt vallott, hogy nem korszerű, nem is célszerű az ifjúság szabadságát annyira korlátozni. A kölcsönös elnézést igénylők módja szerint inkább a „laissez faire, laissez passer“-féle elvnek hódolt.

Ily nézeténél fogva nemcsak a selejtesek eltávolítását nem pártolta, hanem az egyébünneen eltávolítottak készséges befogadását is nagyon javallta, hogy az ifjúság száma növekedjék. Kedvezményeket ígérgetve ajánlotta osztályának megismétlését, hogy az olyanokkal dicsőreates vizsgálati eredményt mutathasson föl. E végett hamis fogásokkal is könnyítette a jeleskedést, hogy kiváló tanári reputatiót szerezzen, habár a kitűzött tananyagot több részben elhagyogatta. Tanártársait előbb az igazgató elleni oppositóriára biztatta, azután pedig az igazgatót a maga részére igyekezett hajlítani. Örömezt éreztette, hogy sajátképen ő igazgatja az igazgatót is.¹⁾

Efféle kanyargós ösvényeit Révai több ízben bizalmasan megróta. Azonban így semmire sem mehetett vele; mert habár négy szemközt elérékenyülten tett neki javulási ígéreteket, de nem tartotta meg;²⁾ sőt fondorlatosan kijátszotta. Ezért a simulatiót gyűlölő Révai határozottabban szólalt fel ellene a tanári értekezletekben, melyek így oly surlódásokat idéztek elő, hogy az igazgató egy ideig tartózkodott azok megtartásától.

E közben már följelentések is történtek a Consiliumhoz. Mind két részről tétettek ilyesek és pedig személyes megjelenések útján. Kulcsár több ízben megfordult Budán, Révai is volt ott.³⁾

18. Az igazgató ily kínos viszályok kiegyenlítése végett hitta össze az 1798. év auguszt. 23-án a tanárokat. De már annyira elmérgesedtek volt a viszonyok, hogy Révai fölöttébb elkeseredve hagyta ott a tanácskozást s aug. 25-én írásba foglalva vitte el az igazgatóhoz azon pontokat, melyek szerint a kiegyezést lehetségesnek véli, t. i. ha az illetők mindenkép alkalmazkodva a felsőbb rendeletekhez, felhagynak botrányt szülő helytelen eljárásukkal, és azt indítványozta, hogy mivel szóbeli értekezés útján semmire sem mehetnek, adja be mindegyikök írásban a kiegyezés eszközlése végetti javaslatát.⁴⁾

Nem csekély megdöbbenést keltett ezzel az ellenséges két

1) Kulcsárnak illetően jellemzése több helyütt fordul elő a „Status perturbatus“-ban, különösen I. 47. §. meg annak G. jegyű csatolványában.

2) L. „Status perturbatus“ 47—8. §.

3) U. o. 3. 15. §.

4) U. o. 79. §.

collegában, kik hasonló nyíltság helyett alattomos útakhoz folya-
modtak. Rá háritották az egyenetlenség minden okát s busásan
felhalmozott panaszaikkal arra bírták az igazgatót, hogy kemé-
nyen megrovó följelentést tegyen Révai túlzásai ellen. Ez meg
is történt 1798. szept. 13-án.

Ennek tudomásul vétele bírta Révait a „Status pertur-
batus“ emlékiratnak megírására a végett, hogy az a Consilium
elé jusson.

Gyanította előre, hogy az vihart fog előidézni.¹⁾ De
a már mintegy $\frac{1}{2}$ év óta mindegyre elviselhetlenebbé fokozódott
izgalmak annyira kihozták sodrából, hogy a fölöttébb elmérge-
sült bajnak más módon orvoslását nem látta lehetségesnek.

Vallja ezt a „Status perturbatus“-hoz csatolt kíséző levél,
melyet odább lesz alkalmunk tüzetesen fölemlíthetni. — Érezte,
hogy azzal nagy fába vágta a fejszét, s tán ő keserüli meg leg-
inkább. De visszatérthatlan impulsus ösztönözte arra.

Am legyen, ha ennyire vitték a dolgot a megátalkodott ellen-
kezők. Vegyék lelkökre a vészterhes következményt.

„Τίσειαν Λαῖνοι ἐμὰ θάκωνα — — —“ (Ilias I. 42.)

¹⁾ Ilyesmit már előbb is sejtett. (I. „Status perturbatus“ 5o. §.) „Non po-
tuit — u. m. — Professori Kátsor sibi in disciplinae cura sincere consentienti
non aperire praesagium suum: ex ista duorum nube gravio rem ali-
quam tempestatem portendi.“

XVII. Révai válságos viszonyai Esztergomban.

1. Már az előbbi (1796/-diki) tanév első felének bevégeztével felöltő biznyságát adta Révai a gymnasium-igazgató előtt annak, hogy az esztergomi tanintézetből mentül előbb megválni kíván.¹⁾ Korán belátta, hogy az ottani balviszonyok miatt bármily buzgó törekvései merőben sikertelenek lesznek. Habár az igazgató nagy hasznát, sőt szükségét érezvén az ily serényebb tanerőnek, szívesen marasztalta őt s némileg meg is nyugtatta akkor:²⁾ elki-vánkozását mégis sok kellemetlen tapasztalat növelte odább is.

Tisztséges szabadulhatás végett kevés idő múlva kísérletet tón, mint már említők,³⁾ a pécsi tanfelügyelői állás elnyerésére. De főleg Novák Chrysostom véleményadásán fordulván meg a kérdés, folyamodása számba sem vétetett. Hogy is kívánhatta volna őt Novák hivataltársul épen közelébe s mintegy maga mellé oly nézete szerint, mint a minőnek kifejezését adta volt a föntebb idéztük hivatalos „Opinio“-jában?⁴⁾

Annak is híre járt már akkoriban, hogy örömet menne át tanárkodni a soproni humaniorákba is. Novák ugyanott Révai állhatatlanságának, sőt szeszélyes változékonyságának bizonyítékául említi ezt. — Ha nem is úgy, mint ahogy Novák jelzi, hogy t i. csere útján kívánna oda jutni,⁵⁾ de valaminek még is

¹⁾ Említi ezt Andaházy József a gymn. igazgató a pozsonyi tankerületi főigazgatóhoz 1798. szept. 13-án tett hivatalos jelentésében, melylyel mint a címzet jelzi, „tabellas II. Semestris demisse transmittit, et Professorum quorundam excessus perfert, ac pro remediis supplicat.“ — (Országos levéltár. 7308. sz. 1799.)

²⁾ U. o. „Cathedram anno superiore, finito I. Semestri — — mihi resignaverat, et sermone placatus receperat.“

³⁾ L. föntebb 317 l.

⁴⁾ U. o. 320—1 l.

⁵⁾ Talán csak is az ellen irányul Révainak Novákra vonatkozólag meghazudtoló jegyzete, hogy róla olyasmit gyanított, mintha ő Tzinkével, (ugyanaz, ki később utódja lett az egyetemi tanszéken!) csere-alkudozásba lépett volna, holott tudtával ezt Kulcsár tette. (L. föntebb 321. l.)

kellott a dologban lenni azok szerint, a miket erről odább említünk. Hisz már ekkor eléggé elbúsítá őt az esztergomi visszás állapot.

És miért ne kívánkozhatott volna különösen Sopronba, hová őt Tóth Farkas, az ő régi jó barátja, ki azután is váltig igaz híve ¹⁾ maradt, mint ekkoron ott gymnasium-igazgató szívesen kívánta?

Leginkább az forgott szóban, hogy Révait gymnasiumi exhortatornak kívánják Sopronba. Ily kilátással püspöke részéről is biztatva, ²⁾ már a másik évben mindegyre epedőbb vágygally óhajtkozott minél előbb kibontakozni az oly örömtelen helyzetből, hol mind több és több galyibát s boszúságot okoztak a javíthatatlan balviszonyok. Andaházy igazgatónak imént idézett jelentése szerint Révai az 1798-diki junius hóban már nyíltan kifejezte előtte, hogy ott nem akar tovább maradni. ³⁾ Ugyanazon fölterjesztésében említi Andaházy, hogy ezen évi ápril hó vége óta mindinkább élesbült közte és Amberg tanártársa közt az ellenségeskedés.

2. Révai memoranduma számos sérelmi adatot tár föl annak megokolására, hogy mennyire lehetetlenné vált köztük a collegiális szívesség. A körülményesen tárgyalt tényadatok valóban szomorítólag bizonyítják ezt. Kell-e nyomósabb tanuság erre, mint az a gyötrelmes jelenet, mely a tanév befejezése előtt Andaházy igazgatónál történt? Ugyanis midőn tanügyi konferenciára híttá össze aug. 23-án a tanári testületet s ott a huzamos idő óta sajnosan tapasztalt egyenetlenkedésnek megszüntetése végett jóakarólag kérlelve ajánlotta a kölcsönös engesztelődést; habár mindnyájan elismerték az egyetértésnek szükségét, mégis épen ekkor és pedig az összeegyeztetésnek szükséges föltételei miatt tört ki köztük a leghevesebb összezőrdülés, mely a már eddig is élesen ellenkező feleket mintegy forrpontig fokozódott felháborodásra hevíté. ⁴⁾

Kulcsár nyíltan kimutatta ekkor, hogy csakugyan egy húron pendül Amberggel. Ez nyers szenvedélyességgel, amaz többnyire metsző gúnnyal, de közben heves kifakadásokkal is annyira letorkolták Révait, hogy ez erősen fölizgulva hagyta ott a kibékülés helyett még feszültebb gyűlölségre gerjesztő értekezletet azon szándékkal, hogy mivel élőszóval velök semmire sem mehet, írásban fogja előadni a valódi béke föltételeit ⁵⁾ s tőlök is ugyanazt kívánni, hogy ők is szintén írásban nyilatkozzanak az iránt.

¹⁾ Korábbi baráti viszonyukról több ízben volt már említés ezen életrajz előbbi részleteiben. (I. Révai M. élete I. II. III. k.) Az odábbiról pedig szép tanuságul szolgálnak Tóth Farkasnak hozzá írt s annak idején említendő levelei.

²⁾ Látható ez Fengler püspöknek odább a 351. lapon említendő leveléből.

³⁾ „et anno praesente, mense Junio, primum apud me officio suo con ceptis verbis renuncia verat...“ (I. igazgatói jelentés u. o.)

⁴⁾ Ennek szabatos jellemzését adja a „Status perturbatus“ 79. szakasza.

⁵⁾ Hogy mikép teljesítette ezen ígérését, látható a „Status perturbatus“-

A szóvita lényege a körül forgott, hogy ki okozta a kárhöztes meghasonlást. Révai amazoknak tudta be az okot, ők viszont neki számították be; őt vádolták azon felfordult állapot s mindazon baj okozójául, mely ellen oly sűrűn panaszolkodott. Hogyne hozta volna őt ez lázas ingerültségbe? — A heves szóváltásokból sajnosan tapasztalta Révai, hogy így már valóban „nec Hercules quidem adversus duos.“ Hisz csupán Amberg durvasága is elég lett volna visszariasztására. Azonban Révai az ő nyilatkozatai szerint Kulcsárnak gögösen ejtett maró gúnyolódását még sokkal sértőbbnek érezte. Mert úgy volt meggyőződve, hogy ennek titkos ármánykodása s igazgatása miatt lett amaz is oly szerfölött elbizakodottá; sőt már az igazgató is részökre hajlott, a mint ekkori szavaiból észlelhető vala.¹⁾

3. Több helyütt vallja Révai ezen összeütközésre vonatkozó nyilatkozataiban, hogy mily szívesen óhajtotta ő a maga részéről a valódi kibékülést. Hisz azt, főleg a nevelő-oktatási elvekben való összhangzás végett, nagyon is szükségesnek érezte. Amde épen ezért annál elengedhetlenebb föltételül kívánta kikötni a törvényszabályokhoz való ragaszkodást, a felsőbb rendeletek teljesítését, különösen a fegyelmi szabályoknak minden részről szíves egyetértéssel s egész komolysággal való érvényesítését.²⁾

E követelményének őszinte határozottsággal elfogadására amazok nyíltan nem ígérkeztek. Csak amúgy suttomban akartak vele hogyanúgy kiegyezkedni, főleg azért, hogy őt visszatartsák a följelentéstől;³⁾ mert gyaníták, hogy sok bajt idézhet elő éles tollával.

Különösen Amberg sajtáságosan furfangos csellel igyekezett őt holmi kibékülésre bírni. Egy viszályos nap késő estéjén küldött hozzá kérlelő levelet, megható érvekkel sürgetvén, hogy mentül előbb, sőt azonnal jelentse ki neki írásban megbocsátását. Révai elérzékenyülten rögtönözte kívánatának teljesítését. De már másnap azonnal nyomába jött a hamis collega cselekedésének és a ravaszul kicsikart írásbeli nyilatkozatot legott visszavonta.⁴⁾

hoz mellékelte A. jelzetű csatolványból, melynek címe ez: „Securior pacis componendae ratio.“ Ezt Révai Kulcsár ellenzése dacára átnyújtotta a gymnasiumi igazgatónak s utóbb föl is terjesztette a Consiliumhoz.

¹⁾ L. „Status perturbatus“ 79. §.

²⁾ A „Status perturbatus“ 79. szakaszában röviden így nyilatkozik erre vonatkozólag: — — Imo (Révai) pacem ultro poscebat, sed pacem cum disciplinae vigore.“ Odább, meg aztán egyébutt is jóval erélyesebb kifejezésekben vallja ezen elvét. Így különösen Andaházy József gymn. igazgatóhoz 1798. szept. 19-én intézett levelében ekkép szól erről: „Et haec ego tanto rigore urgeo; ut si etiam pereundum mihi sit, hoc quidem nomine lubens peream.“ Több ízben is nyilatkozik arról ily hatálylyal.

³⁾ U. o. 80. §., hol eléggé jellemző tényadattal ecseteli Kulcsár álnokságát.

⁴⁾ Ennek körülményes előadása olvasható a „Status perturbatus“ B. jelzetű csatolványában, melynek címe: „Declaratio de iniuriis mutuo condonandis“ —

Ez után még számosabb és fölingerlőbb sérelmi tények ismerültek föl a tanév végén,¹⁾ melyeknek tudomásul vétele még inkább megrökönyítette ellenszenvét. A két ellenfél ekkor már szepegett, hogy az a haragos Achilleus valami veszélyes dolgot készül forralni ellenök. Hogy tehát ilyesmiben őt megelőzve jókor kiellenezzék félelmes csapását, az igazgatót súlyos érvekkel vették rá, hogy a háborgó kartárs ellen meghegyezett tollal tegyen megrovó fölterjesztést. Annál könnyebben sikerülhetett ez nekik, minthogy Révai az évvégi izgalmak közt csakugyan annyira kiesett sodrából, hogy nem csak a két antagonistá tanártárs, hanem az igazgató ellen is ejtett haragjában sérelmes kifejezést, még pedig egy pár tanuló ifjú hallatára,²⁾ kik aztán legott jelentést is tettek erről és tanukul használtattak föl ellene.

4. Az egyébként nagyon türelmes és higgadt gondolkodású igazgató ily izgalmas körülmények hatása alatt csakugyan erősen megnyomintott tollal írta meg tanévvégi információját, melyben Ambergnek is kijut abból, a mi méltán dukált neki, de főleg Révai van bűnbakként feltüntetve. Kulcsár ellen pedig semmi kifogást nem említ ez az igazgatói hivatalos jelentés, mely szept. 13-ról van kelteve.³⁾

Már ekkor serényen folytatá Révai a „Status perturbatus“-féle memorandum írását, melyhez, úgy látszik, azonnal hozzáfogott az aug. 23-diki balsikerű conferentia után. Mert szomorúan győződött meg ott arról, hogy oly sajnós dissonantia épen nem hangolható többé valódi harmoniává, s hogy az ily elmérgesült bajnak orvoslását már csakugyan a felsőbb hatóságnál kell keresni.⁴⁾ Megeresztette tehát élesített tollát annak minél hatályosabb leírására. Nem mondható azonban, hogy e merész vállalata rögtönzött elhatározás szüleménye. Volt ideje e már korábban megfogant tervet előre is fontolgatni az óta, hogy a nyár elején Budán meg-

és a C jelzetűben, melynek címe ez: „Revocatio Declarationis de iniuriis mutuo condonandis, praemissis huius facti causis gravissimis. Indigna Professoris Amberg immoderatio, in cogendis domi suae contra Professorem Révay ex eius discipulis, cum aperto prostitutionis studio, fassionibus.“

1) „Terruit Directorem postremus quam maxime Consensus, non alio nisi hostili animo insignis, et quem indigna postea molimina turmatim consecuta sunt. — Nil sincere actum est. Conspirare placuit in Révaum, de sordibus discipulorum detectis crudelem in eo vindictam sumere, eum totum proterere. Ipse etiam Director adhaesit, ut serius fassus est, in versuto Kulcsári ingenio; omnemque sinceræ ac veræ pacis compositionem prorsus desperavit.“ (L. „Status perturbatus“ 81. §.)

2) L. u. o. a D. jelzetű csatolványát: „Contumelia Directori facta, quibus irritationibus extorta.“

3) Címét föntebb jeleztük.

4) Vallja ezt a gymn. igazgatóhoz 1798. szept. 7. s 19-én kelt levelében. „Tentanda et exploranda sunt — u. m. — mala remedia, quaecunque dari possunt. Pax quidem inter nos nulla integre duratura est, nisi tumultus istius maiore auctoritate reprimantur...“

fordultakor valamely meghittebb emberei, kiknek nyíltan elpanaszolta esztergomi bajait, neki azt tanácsolták, hogy foglalja mindazt, a mit velök szóval közlött, írásba s kimerítő körülményes előadásban terjeszsze föl a Consilium elé.¹⁾

Lehet, hogy tán a tanév végeig habozott is e szándékában. De az imént jelzett ízetlenségek már nagyon ingerelték s mintegy zaklatólag ösztönözték rá. Egyszersmind leköszönési szándéka is eltökéllett vala már; mert a tanévnek ily fölöttébb disharmonikus finaléja miatt el volt szánva bármily kedvezetlen eredményű helyzetváltoztatásra.²⁾

Hogy tehát menekülési óhaját mentül előbb megvalósíthassa hatásos tényadatokkal igyekezett azon indokot érvelni, hogy miért nem lehet neki már ott többé maradása, hol az csak mardosással s nemtelen marakodással járna.

5. Egyúttal talán némileg megtorló érvelés is akart ez lenni annak éreztetése végett, hogy im mily káros balfogás volt őt eddig is ott marasztani, honnét már egy év előtt oly igen óhajtott szabadulni, midőn a lélekvesztő bajok rügyeit már előre észlelte volt, sőt eléggé zokon érezte is, mennyire nem neki való az oly fonák állapotú helyzet, hol minden siker nélkül kénytelen jobbra termert erejét fölemészteni.

Igen valószínű, hogy a kérelmezett tanfelügyelőséget sem állta volna ki sokáig, különösen Pécsen az iránta épen nem rokonszenvező Novák Chrysostom főigazgató mellett. De akkor hamarjában az a helyzet látszott kínálkozni legkisegítőbb expediensként. Ugy vélte, hogy irodalmi szándékainak megvalósítására mégis jóval kedvezőbb volna neki az olyan állás, mint a gymn. tanárkodás, meg talán célhoz vezetőbb gradus ad Parnassum lehetne az, már úgy mint az egyetemi tanszék felé, melyre oly égető vágygyal sóvárog vala.

Ámde szigorúbb bírálói épen oda nem akarták őt juttatni, attól tartván, hogy ki tudja, milyen háborúságot fogna ott támasztani az ilyen házsártosnak ismert szellem. — Majd bizony, még csak a kellene, gondolák az akkori óvatos tényezők, hogy az ország legfőbb iskoláiba jusson oly turbulentus egyén.

Novák véleményadásából eléggé megokoltnak látták, hogy a tanfelügyelőségtől is távol tartsák.

¹⁾ „Budae quorumdam hortatu exhibuit perturbatum etiam huius gymnasii statum.“ L. Nicolai Révai „Supplex Libellus“ 1799, Jan. 12. (Orsz. levéltár. 2335. 1799. 11. Liter.-politicum N. 6.)

²⁾ „Adnecto his in meam demum declarationem, ne a me ea fortasse extorqueri posse putentur, sine quibus respuo omne hoc Professoris officium: me nempe a disciplinae custodia, et a sinceritate in obeundo munere nullo pacto recessurum.“ Így nyilatkozik már egyebek közt az 1798. aug. 25-én a gymn. igazgatóhoz intézett levelében. (L. „Securior pacis componendae ratio.“) — Declaratio uberior“ N Révai 28. §.

6. Vajha azonban élesebb belátásúak lettek volna arra nézve, hogy elkívánczósága indokait behatóbban megvizsgálják, s a gymnasium ügye érdekében tegyenek valami üdvös intézkedést.

Ildomos praecautióval s egy kis jóakarattal alkalmasan elejét vehették volna az előre gyanítható balfejeménynek. Mily eszéylesen megtehették volna ezt, némi promotio ürügyelésével, át helyezvén Révait akár Komáromba a rhetorikára, akár Sopronba, a hová csakugyan kívánczozott is, meg kívánták is.¹⁾ Annyi előre gondoskodás azonban nem telt tőlök, kik csak is epimeheusok valának a mostoha sorsú prometheus irányában.

Ismervén tehát Révai illetén nehézkességeket, úgy látszik, most fölrezzentőbb érvekkel akarta a főbb tanhatóságot ösztönözni arra, hogy ha már az előrelátás nélkül oly annyira szükkölködtek, tehát utólag okulva vegyék már szemügyre éberebben annak a balsorsú intézetnek állapotát, vagy legalább öt mensék föl az ottani száználmas vívódástól mentül előbb, hogy onnét szabadulva a következő tanévben valahogy hasznosabb munkálkodást folytathasson az oly sikertelen elkallódás helyett; meg hogy ebben a fonák viszonylatú intézetben is némileg rendesebb irányzat jusson érvényre; de már egyszersmind gyökeresebb orvoslás szükségét is kívánta éreztetni. Mert az oly palliativ módokkal, minőket az eddigi intézkedések láttattak, nem vívható ki eléggé a kívánt eredmény. Hisz azok a laza elvű tanferfiak kijátszák a fegyelem szigorítására utaló főbb tanhatósági rendeleteket is.²⁾

Igy történt például, hogy a Consiliumtól érkezett ugyan oly meghagyás, melynél fogva a bármely osztálybeli tanulókat meginthei s rendre utasíthatja³⁾ a tanárok mindegyike; de a collegák egyenetlenkedése miatt ez sem eredményezhetett kellő sikert. Nem csak hogy a már nagyon hosszú pórázra eresztett fegyelem nem szorosbíttatott, hanem mindinkább vérszemet kapott a rakoncátlankodás az által, hogy a szabadosság mentegetői makacsul ellenezték az ily beavatkozást, mely, mint mondák, tekintélyöket sérti. Ezért még az igazgatót is minél engedelmesebbé igyekeztek enyhíteni.

Ekkép a már nagyon is lábra kapott balirány a fönnenről is megkívánt fegyelmi jobbítás helyett inkább még rosszabbult különösen a tanári disharmonia miatt. Mert a fegyelmet sürgető Révai ama felsőbb helyi intézvényre támaszkodva, a neheztelések dacára bizvást integette alkalmilag, sőt feddette is a lanyhább kartársak tanítványait, midőn annak szükségét látta. Amde e buzgalmának sok bűjät látta. Előbb a szemrehányások súlyosod-

¹⁾ Tanusítják ezt odább a 351. lapon említendő adatok.

²⁾ Több helyen panaszolja ezt az imént jelzett irataiban.

³⁾ L. „Status perturbatus“ 8. §. és E. jegyű csatolványa: „Juventus concitata.“

tak meg, aztán pedig hevesebb összezőrdülések támadtak s ilyesek mind szomorítóbb mérvben ismétlődtek úgy, hogy ezek az ifjak tudomására jutván, fölöttébb csökkenték a tanári tekintélyt, ellenben növelték a tiszteletlenséget,¹⁾ különösen a szigort követelő Révai irányában gyűlöletet is gerjesztettek.

7. Egy ideig némi remény is enyhítette Révainak ily képtelen viszonyok miatti búslakodását. Mert nagyon rebesgették, hogy Kulcsár, ki szerinte fő pártolója a fegyelmi lazultságnak, jövőre eltávozik az intézettől. Alkalmasint onnét keletkezett ez a hiedelem, minthogy évközben többször átrándult Budára,²⁾ mihelyt ennek szerét tehetne egy pár napi szünet alkalmával. Ebből gyaníthaták valószínűleg, hogy áthelyeztetés végett teszi ezt, vagy más hivatalt keres ott. Volt is valami a dologban.

Utóbb azonban meghiúsultnak látta Révai olyatén vigasztaló kilátását; s így benne újult föl a vágy onnét elköltözhetni. Azok a nyári hónapokban megsokasult kellemetlenségek nagyon érelték ezen vágyakodását. A tanév végén történt heves összekoccanások pedig már teljesen határozottá erősbitették azt az óhaját, hogy csak el innét el, a hol már csakugyan teljes lehetlenség egyetértésre jutni és jó sikerrel munkálni.

1798. augusztus hó vége felé történtek ezek. S úgy látszik az aug. 23-diki viharos értekezlet után, mely az óhajtott kibékülés helyett a meghasonlást fokozta,³⁾ legott egész hévvel neki gyürközött Révai a „Status perturbatus“ megírásának, hogy azzal végkép leszámoljon az ottani keserves 2 évi tapasztalatairól.

8. Egybevetve mindazon viszongásokat, melyekről az utóbb kelt terjedelmes iratokban annyi körülményes adat szól, alig mondhatjuk felötlőnek, ha az ezekben felhozott recriminációk fölöttébb felzúdító ingerültségbe hajszolták Révainak ideges mi voltát s azon keserűséget, mely e másik év folytán amúgy is nőttön növekedett kedélyében, mintegy hatványosíták.

Ilyesek hatása alatt oly mohó sietséggel s mintegy lázas hévvel írta össze különösen szeptember hó folytán a „Status perturbatus“ című memorandumot, hogy biz így épen nem érkezhett rá az egyes adatoknak gondosabb megszűrőgetésére.

Az ekközben fölmerült s mindegyre boszantóbb incidensek, úgymint egyrészt a vásott ifjak insolentiái, másrészt az elvellenes tanártársak intriguái mintegy bele zaklatták kedélyét a legkeserűbb érzelmek zajlásába úgy, hogy ily izgalmai közepett valódi angol spleentől, sőt pessimistikus hangulattól elfogulva szerfölött

¹⁾ Ilyesminek számos példáját említi Révai a „Status perturbatus“-ban s annak függelékeiben.

²⁾ L. „Status perturbatus“ 3. 15. §.

³⁾ L. „Status perturbatus“ 79. 80. §.

élökre állította mindazon előbbi eseményeket is, melyek az utóbbi sérelmek előzményeként merültek föl emlékezetében.

Ekkori háborgós kedélye tehát nagyon is májfoltos sötét szemüvegen szemlélte nemcsak az utóbbi kellemetlenségeket, hanem a korábbi előzményeket is. Így fölöttébb komoran reflectálván az anteactákra, alkalmasint terhelőben számította be Kulcsárnak azokat is, a miket előbbi bizalmasabb társalgásuk közben ez tán csak úgy enyelegve s könnyelmű dévajkodásból mondott neki

Mert valóban a méltányosság szempontjából nézve nagyon is torzítottnak látszik az a jellemkép, mely Kulcsárról Révainak e vádairataiból tükröződik; bármily erős valószínűséggel alakul is az a körülményes tényadatok tetemes mennyiségéből. Nem ritkán hivatkozik e közben tanukra is. De a körülmények bonyolultsága miatt ezekre nézve is megtévedhetett ily nyakra-főre sietős összeállításában. Hisz az ily rohamos hamarkodásában csak a szerint sorolhatta föl az eseményeket, a mint neki utólag már talán többnyire kuszáltan rémlettek vissza, vagy ellenséges indultuak részéről s így megbízhatlan forrásokból jutottak tudomására.

Szerfölötti izgatottsága miatt csakugyan nem lehetett ekkoron elméje eléggé alkalmas a nyugodtabb reflexióra. Napról napra növekedő keserűsége mindegyre ellenszenvesebbé, gyanakodóbbá s elfogultabbá tette.

Oly annyira erőt vett rajta feldúlt kedélyének gyöngesége, hogy épen nem tisztázhatta az emlékezetébe tolongó reminiscenciákat, hanem a mint azok áramlása összetorlódott volt, úgy írta le tán képzelmének erős hallucinációival s káprázataival elvegyülten.

Legalább ilyesmit gyanítat kiváltképen azon sajnós következmény, mely utóbb oly felöltő fogyatkozást okozott neki súlyos vádjainak megvédhetésében.

9. Ugy látszik különösen a „Status perturbatus“ utóbbi csatolványaiból, hogy e kérlelhetetlen analysise közben valahogy az is tudomására jutott, hogy mily kedvezőtlen jelentést terjesztett fel róla Andaházy a főigazgatóhoz. Mert némi refutációként vehetők ezek¹⁾ az abban foglalt megrovásra. Egyébként eléggé sejtette ezt az ellenesek fenyegetődzéseiből is. Kulcsár már az aug. 23-diki pörpatvar után azzal az óvással igyekezett Révait a

¹⁾ A mint már címzetők is mutatja. Így az E. alatti csatolvány e fölirattal van címezve: „Juventus tota concitata est;“ — az F. alatti evvel: „Necessaria severitas Révaiana malitioso vindictae studio plus nimio exaggerata;“ — a G. alatti pedig evvel: „Erepta Directoris auctoritas.“ — Az összesen hét csatolvány mindegyike oly terjedelmes, hogy ezek együtt véve szintén annyit tesznek ki, mennyit maga a 81 §-ből álló „Status perturbatus.“

tollvitától visszatartani, hogy az igazgatónak is nagyon éles tolla van ám.¹⁾ De ő ezt nem vette számba s aztán a hozzá szept. 19-én intézett levelében biztatja is az igazgatót, hogy csak tegye meg relatióját egész őszinteséggel, de igazság szerint.²⁾ Tehát azon meggyőződésben élt, hogy csakis az ő részére szólhat az objectiv igazság, sőt bizvást hitte, hogy az ő emlékirata mellett teljesen eltörpülnek az ellene támasztható kifogások.

E közben, hogy a tűrhetetlen állapotból mentül előbb menekülhessen, már szept. 24-én megírta lemondását is ottani tanszékéről azon kívánattal, hogy vagy valamely más állásra tétessék, mely természetének s immár hajló korának is inkább megfelelhessen, vagy illetékesen nyugdíjaztassék; bevárja azonban a főigazgatónak, vagy a helytartó tanácstól küldendő bizottságnak odajövetelét, hogy az ellene teendő vádakra megfeleljen.³⁾

Andaházy még az nap fölterjesztette e kívánalmát, sajnálattal említve, hogy jeles elméje, serény munkássága és szorgos fegyelmi ébersége mellett aránytalanul indulatos. Már nov. elejére kívánja az igazgató, hogy Révai helyébe más tanárt nyerjen.⁴⁾ — Bár úgy történt volna! Mennyi baj el lett volna hártva a gyorsabb intézkedés által!

De a főigazgató csak okt. 9-én küldötte át Révai kérelmét a Consiliumhoz azon óhajtással, hogy Révai lemondása elfogadotvatván intézkedés történjék más tanárnak helyébe állításáról, Amberg pedig intessék meg, hogy szorgosabban képezze magát s kelőbben működjék, általán engedelmesség ajánltassék a tanároknak.⁵⁾

10. Ekkor már a „Status perturbatus“ is készen volt s ugyancsak hatályos érvű levél kíséretében⁶⁾ ment is a következő napon Budára, hogy ott Révai ügyében kissé élénkebb mozgalmat keltsen, a mint hogy keltett is; csakhogy bizony nem annak siettetésére szolgált ez, hanem sokkal inkább hátráltatására. — Utána sohajt-

1) „Status perturbatus“ 80. §.

2) Különösen a D. jegyű csatolmányban, melynek címe: „Contumelia Directori facta, quibus irritationibus extorta.“

3) Országos levéltár. 7308. sz. 1799.

4) U. o.

5) U. o. 25,333. sz. (7308. számhoz) 1799.

6) „ — — R. Gymnasii Strigoniensis Statum perturbatum ex non sincera in disciplinam consensione, desperatis per inferiorém auctoritatem mali remediis, ad Altiorém Instantiam deferri cogit rei gravitas, et cum primis aperta iuventutis corruptio, modis omnibus, si quando nunc certe quam maxime praepedienda; me in optima hac causa pro muneris integritate evigilantem indignis tamen vexationibus non modo impetitum, sed poene oppressum Benigna et Gratosae Protectioni adversus omnes iniurias, ipsa causae aequitas, cui nunc confido, impense commendare debet.“ Így szól a nádorhoz mint elnökhöz s a Consiliumhoz címzett kísérelve. (L. eredetiben az országos levéltárban 25,310. sz. P. 13. octobr. 1798.)

hatta volna Révai magában: *Alea iacta est.* — s Ovidius szavaival: „*Heu quantum fati parva tabella vehit!*“ (Fast. II. 408.)

Boszús érzetei azonban nem igen képesíthették arra, hogy annak az úgy szólva egyhuzamban ömlesztett keserű vádiratnak egyéb lehetséges következményeire is gondoljon, mint a minőket fölhevült elméje előre fogalmazott. S így tán távolról sem eszmélt arra, hogy mennyire telides teli van az oly veszélyes robbantó szerrel, mely nagyon is ártalmas eredményű lehet épen ő reá, ki azzal a romlás mételyét kívánta oszlatni.

Több tekintetnél fogva nem csekély megdöbbenésre adhatott az okot a tanügyi főbb hatóság köreiben. Ezért nem is csodálható, hogy csak huzamos megfontolás után jelentkezett az intézkedési szándék.

Behatóbb tanulmányozás s megholmi előleges puhatólódzás után csak okt. 23-án ment a Consiliumtól utasítás gr. Szapáry József főigazgatóhoz, egyúttal megküldetvén neki Révai és az igazgató panaszai is, hogy ezekhez képest a szükségessé vált hivatalos investigatiót Esztergomban november elején személyesen megejtse.¹⁾ — Bajos feladat volt a tanév beálltakor ilyesmihez fogni. Nem is sietett avval gr. Szapáry. Majdnem két hónap telt el a halasztással. Ez okból dec. 18-án sürgetést menesztettek hozzá.²⁾ hogy a megparancsolt vizsgálatot mentül előbb személyesen teljesítse és arról kellő jelentést tegyen.

E szerint tehát változás nem történvén nov. elején ugyanazon meghasonlott tanári testületnek kellett az új tanévet megkezdeni, mely az előbbit oly szánalomra méltó ziláltsággal fejezte be.

Valóban üdvtelen s baljóslatú kezdemény, főleg arra gondolva, hogy az augusztus végén oly hevesen megeredt surlódások mind ingerültebben folytak a tanszüneti hónapokban. A sérelmes ellenfelek az investigatióra készülve, mindenkép főleg abban sürögölödték, hogy minél erősebb és számosabb bizonyítékot gyűjtsenek egymás megcáfolására. Természetes, hogy e közben folyton fokozódott a gyűlölködés. Nem kevésbé bele vonattak az ízetlen üzemekbe a tanuló ifjak, sőt némely polgárok is; minthogy azon szomorú leleplezések, melyeket Révai oly kiméretlen szigorral végrehajtott, némely családokat is szégyenítőleg érintettek.

11. Az ő éles kritikája sok bűnrészességet derített ki a féktelenkedésre alkalmat engedő szállásadók, sőt némely gondatlan

¹⁾ Országos levéltár 25,333. sz. 1798.

²⁾ U. o. szintazon jelzettel. — Ezen utasítás azzal nyomósítja a sürgetést, hogy az investigatióval összefüggő ügyek késleltetést ne szenvedjenek; mert egyebek közt annak eredményétől függ az is, vajjon Révai, ki Sopronba kívánkozik az exhortatori állomásra s ezt már ismételtelen kérelmezi, biztosan fölterjeszhető-e arra, vagy nem. (Pro Statione Exhortatoris Sopronium, prout desiderat et identidem petit, an tute proponi possit vel minus?)

szülék ellen is. Mondhatni szörnyű darázs-fészkekbe nyúlt. S így sok oldalról boszús ingerültség támadhatott ellene. Mindazok, kiket az ifjúság iránti erkölcsi kötelességek mulasztása miatt méltó vád terhelt, ellenséges indulatra gyuladtak azért, hogy Révai erélyes föllépéseivel annyira fölkavarta a különféle okok miatt palástoltatott szennyes dolgokat is.

Emlékiratából eléggé kiviláglik, hogy mily kényszerítő indokok bírták őt erre. Mert ellenesei váltig avval vetették vissza előbbi bizalmas figyelmeztetéseit, hogy ő oly csekélyes hibák miatt is háborog, zsörtölődik s vádolja, feddi, dorgálja, sőt mint mondák, üldözi az ifjakat, melyeket kár figyelembe venni mint holmi idétlen gyerekségeket; hisz épen az oly akadémikuskodás miatt konokulnak meg, ha minden kicsinyes balgaságokért megintetnek. Révai ellenben nem alaptalanul sejtette, hogy némely ifjagnak felöltőleg illemtelen, sőt olykor kihívólag délcegeskedő magatartása már elvetemültebb vásottságot is jelez. Az ő éles megfigyelése meglehetősen kinézte az ifjak külsejéből is a mélyebben rejlő kórtüneteket. De meg tényeket is jelentettek be neki, mint a fegyelem sürgetőjének. S miután az ily adatok dacára is makacsul elleneztek a bűnpalástoló társak a kihágások lakoltatását; akkor fogott hozzá a bebizonyítás oly drastikus módjához, mely aztán a mily cáfoló hatású volt, úgy boszút is a megszegyenítettés miatt. Amde az elkényeztető kartársak vétkes mulasztásai készítették őt ily kérlelhetlen functiókra.

Némely nagyon is szarvas hibák s fölöttébb elbúsító adatok merültek föl így, melyek bizony meglehetősen botránysakul tüntek fel. S városszerte szállongott a rút dolog híre, habár előbb is suttoztak már holmi olyasokról. De az ellenesek még aztán is inkább Révait szolták meg e rájuk szégyenítőleg háramló következményekért, s mint többször említi, ezért boszút is forraltak ellene, hogy oly evidenter bizonyította be nekik előbbi intelmeit.

12. Folyt tehát az izgatás a tanév befejezte óta a végett, hogy, mint mondák, az ifjúság oly kegyetlen zsarnoka minél inkább kudarcot valljon a hivatalos vizsgálat alkalmával. Nem csekély biztatásul szolgált erre az is, a mit Amberg nagy garral emlegetett, hogy ő Budán megfordulván úgy beadott Révai hírnevének, hogy abból a csávából ugyan nem egy könnyen lábol ki, meg hogy egyébként is Budán oly kedvezetlen vélemény van róla, hogy avval szemben hiában igyekszik Bécsben támogatást szerezni.¹⁾ Ügyet vesz minden bizonynyal, bár hogy forgolódjék ott.

Ambergnél Kulcsár sokkal finomabb eszélylyel folytatta Révai elleni taktikáját. Révai panaszai szerint azzal tetszelgett az ifjagnak, hogy Révait minél gyűlöltebbé igyekezett tenni,²⁾

1) „Status perturbatus“ 70. §.

2) L. annak E. F. csatolványait.

a nélkül azonban, hogy azt egészen nyíltan fejezné ki; tán csak úgy szemintésekkel jelezte, hogy Révai volt az, a ki erősen követelte némelyek komolyabb megrovását a classificatióban, s hogy azért jól teszük, ha őt kikerülik mint az ifjúság gyűlöljét, a mint hogy el is távoztak a keze alá kerülendők közül mindazok, kiknek módjukban állott máshová mehetni.¹⁾

Ily fermentatio forrong vala a boszús felek közt az 1798-diki tanítási szünet alatt, mely leginkább a főgazgatónak tétovázásai miatt egész a harmadik stadiumig, a nemtelen erjedésig fajult el.

Igen hihető, hogy a gyors intézkedés ildomosan meggátolhatta volna ezt, s alkalmasint visszatartatta volna Révaival a „Status perturbatus“ fölterjesztését is. De egyrészt az agyarkodók forrongása, másrészt a fensőbb hatóság késedelmezése mindinkább megcsökönösítette elhatározását. Irtózott annak gondolatától is, hogy még egy évet húzzon ki Esztergomban. Sürgette, hogy Sopronba tévessék át exhortatornak.²⁾ S hogy minél erősebben megokolt legyen elkívánczása, csakugyan rászánta magát a „Status perturbatus“ fölterjesztésére. Ezzel tehát okt. 10-én elvetette újra sorsának kockáját. Legyen a hogy lesz, gondola magában. — „His me nunc solvite curis.“

Igy megy ez nála, mihelyt türelme kimerül, vagy szerfölött meggyül boszúsága, kitör, rést nyit bármiképen, könnyebbülést keres, ha még oly tetemes áron is, csakhogy némi nyugta legyen s hosszas feszültségét enyhíthesse valahogyan.

13. Lázas sűrűgése után kissé kipihenve, utólag, úgy látszik, mégis némi tünődés szállhatta meg az iránt, vajjon nem fog-e abból több baj származni, sem mint üdvös eredmény?

Ilyesmit gyanított az, hogy néhány nap mulva rá levelet intézett püspökéhez, melyben elmondja ügyének lényegét s eloadja okait, melyek őt arra bírták, hogy az ifjúság veszélyes romlásának elősegítői ellen a fensőbb hatóságnál keresse a bajok orvoslását, miután oly huzamos igyekvéseit s küzdelmeit merőben sikerteleneknek tapasztalta.

Révainak e levelét nem bírjuk; de a püspöknek jóvahagyó válaszából úgy világlik ki, hogy jóformán erős vonásokkal ecsetelte eléje motívumait. Fengler püspök helyesli bátor föllépését a közérkölség érdekében, és szükségesnek találja, hogy a hazai ifjúság rontói példaadás végett bűnhődjenek; mert különben jaj a hazának!

Levele oly érdekes tartalmú ez ügyre nézve, meg egyéb tekintetben is, hogy igen helyén látjuk annak egész tartalmát

¹⁾ L. Supplex Libellus Nic. Révai. 1799. jan. 12. (Orsz. levéltár 2335. 1799. II. Litterar.-Politicum N. 6.)

²⁾ U. o. — s főntebb 348. l.

ismertetni.¹⁾ Belőle jelentős adat szól Fenglernek azon kifogásolt érzületéről is, mely miatt Szerdahelyi-Baloghék rája fölöttébb nehezteltek; a mint már erről Révainak a föntebbiekben idézett 1795. okt. 11. s 27-diki levelében volt is említés.²⁾ Némely odábbi tanuságok azonban megokoló érveket nyújtnak erre nézve is.

14. Az imént tárgyaltakhoz képest elgondolható, hogy a status quo ban, már úgy mint abban a kétszeresen perturbatus statusban bennmarasztott tanintézetnek meghasonlott tanári személyzete minő kedvvel foghatott hozzá a nov. elején beállott tanév megkezdéséhez.

Kétségkívül Révaira nézve lehetett ez a kényszerült működés legbűsítőbb, kit $1\frac{1}{2}$ hónap óta csakis azon remény enyhítgetett némileg, hogy megszabadul már kevés idő múlva ebből a lélekölő állapotból.

Azon jó hiszemmel, hogy a Consilium parancsolta főigazgatói vizsgálat mentül előbb meg fog történni s így ő azonnal fölmentetvén állásától, nyomban átköltözködhetik Sopronba exhortatornak, vagy különben nyugalmi állapotba mehet oda, hogy ott valahogy meghúzódva, irodalmi feladataiban valahára már zavartalanul munkálhasson, — ily vigasztaló kilátással ugyan, de mégis eléggé kedvetlenül fogott ő hozzá ekkor az esztergomi áldástalan tanításnak folytatásához.

Napról napra sovárgóbb vágygyal várta menekülhetését. Hisz sínlődése miatt ismételten félbe kellett szakasztania előadásait. Ezért tehát, minthogy az elrendelt vizsgálat iránt még január hó elején sem mutatkozott biztatóbb remény, végkép elcsüggedve s elkomorodva, meg e miatt egészségi állapotában is igen megfogyatkozva jan. 10-én teljesen abba hagyta a tanítást, mint különben is épenséggel gyümölcstelennek tapasztalt munkát ott, hol majd minden körülmény akadályozni látszott az üdvösebb siker kivívását.³⁾

Physikai gyöngékedése is eléggé megokolhatta e visszalé-

¹⁾ Im ekkép szól az a nemz. muzeumban levő eredetije szerint: „Plurimum Rde Dne, Professor Clarissime! — Cum stupore, et magno animi dolore legi Litteras Praetitulatae Dnionis Vrae Strigonio ad me sub 28. Octobris exaratas. Nolo quidquam eorum repetere in hac mea responsoria epistola, quae Cl. D. Vrae mecum communicavit. Statuatur exemplum, cum Reversoribus studiosae Juventutis, vel brevi omnis moralitas intercidet, et tum Vae Patriae! Ex corde precor; ut Praetta D. Vrae Gymnasii Regii Soproniensis Exhortator creetur. Multi Soproniensium hoc sperant, et A. Rduus D. Localis Director Tóth, Ex-Jesuita quidem, sed tamen honestus homo, Clarissimam D. Vrae desiderio desiderat. Commendo me piis ad aram precibus, et sum Pl. Rdae ac Clarissimae D. Vrae Benevolus Pater Josephus Fengler mp. Eppus. Jaur. Jaurini, 6-a Novembris 1798. — (L. Commercium epist. Révai.)

²⁾ L. föntebb 197. s 222. l.; — de aztán utóbb érdekes cáfolatot is említ erre vonatkozólag Révai egy odább idézendő levelében.

³⁾ L. Supplex Libellus 1799. jan. 12.

pését, de még jóval inkább ennek okozója a lelki fájdalom s emésztődés a miatt, hogy mily kevésbé veszik szívókre a főbb hatóság közegei az oly sarkalatos érdekű közoktatási ügyet. A főigazgatónak még a sürgetések után is vonakodó halasztása csakugyan bámulatot keltő tanuság erre.

Révai beteges kedélyét annyira fellázította az ily lelketlen hanyagság miatti bosszúsága, másrészt meg az oly heterogen szellemű s kiállhatatlanná vált környezet közt marasztatása, hogy újabb s még föltrezentőbb fölirat menesztésére szánta rá magát, nem töprengve már azon sem, ha még oly kedvezetlen lesz is annak eredménye.¹⁾

15. Némi megfontolás után mégis olyképp formulázta azt, hogy inkább kérelmezésképen folyomodik azzal a végett, hogy ne számíttassék be neki a tanítás abbahagyása, melyre őt a testi gyöngéledés mellett a lelki fájdalom is késztetni oly bomlott állapot miatt, mint a minőnek képét a „Status perturbatus“-ban fölterjesztette volt s a melynek az óta nem csak javulását nem tapasztalja, hanem még rosszabbra fejlődését kénytelen látni. És ily nézetének nyomós bizonyítására aztán ugyancsak magvas nyelvezetű előadásban tárja föl az intézet sajnós viszonyait.

Kétségkívül legjelentősebb okmány e folyomodványa mindazon ügyiratok között, melyek ezen szerencsétlen válságnak tanuságaiként fennmaradtak.²⁾

Benne tömörítve leljük mindazon keserveinek lényegét, a melyeket a „Status perturbatus“ című memorandumban körülményesen s concret esetekkel megokolva terjesztett föl, még pedig azon hatályos nyelven előadva, mely különösen latinul Révainak annyira hatalmában állott. Éles, sőt mondhatni néha epébe mártott tollal jegyzi föl azon okokat, melyek őt a tanítás abbahagyására bírták. Mert, úgymond, lehetetlenné vált neki tisztességgel folytatnia az oktatást oly kárhozatos viszonyok közt, hol az ő ébersége, sőt feszült buzgalma a tanügynek lendítése helyett oly csúfosan lealáztatott a fegyelmetlenséget pártoló két tanárnak bitorkodása, meg az általok kiállhatatlanul dédelgetett és teljesen

1) „— ex animi moerore in omnem sortis casum resolutio.“ (I. „Declaratio uberior“ 28. §.)

2) Címzete ekkép jelzi tartalmának lényegét: „Supplex Libellus Nicolai Révay: ne illi cessatio ab institutione publica vitio detur in perturbato Strigoniensi Gymnasii Statu: deinde, ut eidem ex his fluctibus ad Quietis Stationem Soproniensem transire liceat Benigno meritum et fidelis servitii Respectu.“ — Annak tanuságául, hogy a soproni exhortatori állást ekkor már ismételten is kérelmezte, világosan szól e folyomodványának kezdetén is eme nyilatkozata: „Motiva pro Soproniensi Statione iam semel, atque iterum in supplicibus suis Libellis, Excelso hoc Loco demisse exhibitis, cum multis et enixis precibus exposuit. — Ennek odábbi részében azt mondja, hogy miután az igazgató sajnálatát fejezve ki sikertelen vívódása fölött, arra biztatta, hogy kérjen valami jutalmazást felsőbb helyen az ő több évi hű szolgálataiért: ezért kérelmezte azonnal a soproni exhortatorságot.

fékvesztetté szilajított ifjak rakoncátlankodása folytán. Önérzete nem tűrhette tovább, hogy mint a jobb elveknek híve botrányos insultációk tárgyaként sínlődjék oly intézetben, mely a romlás fészkevé aljasított le, hol az ő szigorúbb elvei a kellő érvényesülés helyett már inkább megvetés és nem telen gúny tárgyául tekintetnek, s hol már a jó szándékú igazgatónak előbbi erélytelenségéből fölébresztett komolyabb szigora sem képes eléggé megvalósítani a fensőbb helyről is követelt fegyelmi intézkedések célzatát.¹⁾

Tagadhatatlan azonban, hogy a mily érélyes hangú e philipikája, úgy érezteti benne egyszersmind indulatosságának elkapartásait is. Oly annyira élökre állítja vádjait, hogy azok szertelen túlhajtásavai többet árt ügyének, semmint használhatna. Ráilleszthető ama régi példaszó: Qui nimium asserit, nihil probat. — A sajnós következmény fájdalom! nagyon is ezt vallotta reá.

16. Baljóslatú indiciumként vehető már legott a hátirat is, melyet e folyamodványára Budán a helytt. tanácsnál 1799. jan. 29-én jegyeztek. Tagadó válasz ez. nyomatékolva azon parancsolattal, hogy az elrendelt inquisitio és annak eredménye megítéléseig Révai maradjon helyén s folytassa hivatalát és el ne távozzék onnét, míg további rendeletet annak rendes útján nem veend.²⁾

Szintén ily tartalmú egy a Consiliumból 1799. ápril 9-ről keltezett kibocsátmány, mely úgy látszik, a pozsonyi főigazgatóhoz van intézve. E szerint ugyanis Révainak folyamodványa a rájegyzett indorsatával visszaküldendő. Nyomósbitja ez a főntebbi határozatot, és kilátásba helyezi a már közelebről megejtendő ügyvizsgálatot, melyért sürgető rendelet menesztetett ugyanekkor a főigazgatóhoz.³⁾

¹⁾ E nagyon terhelő vádjaira erőse cáfolatok következnek odább; azért idézzük eredeti szövegek szerint: „Et Director, qui acceptis recentioribus Ordinationibus Regiis, pro disciplina quidem et bono ordine acrius fervet, in hoc tamen suo negotio pro fabula habetur.“ — S az epilógust ezzel zárja: „Directoris quidem Localis animus imbellis hoc litis metu sivit tanta haec in hoc Gymnasio mala invalescere, quibus penitus extirpandis utinam vel ipsae Ordinationes Regiae, versutis elusionibus obiectae aliquid tandem proficere valeant!“

²⁾ Így szól e hátirat eredetije: „Supplicantis petito, usque terminum ordinatae Inquisitionis, et ferendae desuper decisionis deferri non posse; noverit proinde Instans nec ab Officio, nec Loco prius discedere, quam ulteriores eatenus ordines sua via acceperit.“ Ex Consilio R. Locumtenent. Budae 29. Januarii 1799. Fr. Mednyánszky.

³⁾ „Instantia Nicolai Révai I. Hum. Prof. Strigon. indorsata in simplici coperta remittenda. — Ex Consilio die 9. Aprilis 1799. — Supplicanti Nicolao Révai Instantia cum hac indorsata Strigonium mittatur. Usque Investigationem Status perturbati Gymnasii Strigoniensis proximius peragendam, elargiendasque subinde dispositiones Supplicantem nec ab officio relevari, nec eidem a Loco discessum admitti posse. Ceterum autem ut Investigationem haec quo celerius peragatur, reflexorios ordines sub hodierno

Révainak különben sem volt szándéka az általa is kívánt *investigatio* megejtése előtt eltávozni Esztergomból, a mint hogy ezt leköszönésének kinyilatkoztatásában is világosan kimondotta.¹⁾ De ennek szerfölötti elhalasztását sokallván, már legalább az ottani tanítástól kívánt fölmentetni, habár ez fizetésének levonásával történik is. Annyira kedvét vesztette már s oly igen kívánta, hogy távol lehessen minden rá nézve bántó érintkezéstől. Mert elviselhetetlennek érezte az oly erőszakolt állapotot, mely minduntalan készíti őt elleneseivel való találkozásra, holott ilyenmi csak idegességét fokozza.

Egyébként is szükségesnek látta, hogy kissé megedzőbb erőt gyűjtsön azon szörnyen viharosnak sejtett *investigatióra*, mely mint előre látható, az ellenféliek egyikének (Kulcsárnak) különös ravaszága, másikának pedig (Ambergnek) mérséktelen dühössége miatt nem csekély küzdelmet, sőt tetemes erőfeszítéssel vívandó tusát fog támasztani.²⁾

S ezt nem alaptalanul gyanította. Mert e 3 évi súlyos megpróbáltatásainak ugyancsak kinteljes szigorlatát kellett azon vizsgálat alatt kiállania.

Méltán számíthatta ezt keserű viszontagságainak legesleg-keservesebbjei közé.

factos iam esse. Datum... Gyurkovits, Dimissum 18. Aprilis. (Országos levéltár 8460. sz. 1799.)

1) L. főntebb 347. l.

2) „Alioquin imminet adhuc *Investigationis* tempestas horrenda, quam adversariorum iniqua indole, alterius quidem singulari versutia, alterius autem intemperante furore, non sine strepitu et magna animi contentione, ob audiendas iterum, ac diluendas foedas infamationes, resumtis paululum viribus superandam habet. Triste etiam hoc, et sane acerbum est, quod interea, nullo suo vitio, ob coactam hanc tot iniquis involutionibus a munere cessationem, salario sibi competente carere debeat. Tanti nimirum venit sinceris hominibus infelix disciplinae cura!“ (L. „Supplex Libellus“ u. o.)

XVIII. Révai áthelyeztetése Komáromba.

1. Hát nem Sopronba, az ismételt folyamodással kért exhortatori hivatalra? És miért nem oda, a hová oly szívesen kívánczozott és kívántatott is? ¹⁾

Erre a nem ok nélkül támasztható kérdésre a mely kimerítőleg részletes, oly sajnálkozásra indító választ nyerünk az itt főlemlítendő ügyiratokból. — Bőven kiviláglik ezekből, mennyire nem úgy alakultak a körülmények, hogy Révai az oly igen szükségesnek vallott investigatio következtében valami kedvezményre számíthatott volna. Sőt ellenkezőleg igen is balul ütött ki részére az a hivatalos kutatás, melyet pedig leginkább ő idézett elő. Így tehát ez úttal alig jöhetett szóba valamely kívánatosabb s igazán neki való állapotba juthatása.

Minthogy a vizályos ügy eldöntetése előtt már a soproni exhortatorságra más neveztetett ki, Révai legfőlebb a komáromi gymnasiumban megüresedett szónoklati tanszéket kérhette. Ezt is inkább csak kegyelemből adták neki, hogy a tanerőknek már ekkoriban nagyon is érezhető fogyatkozása miatt mintegy hézagpótlóul szolgáljon még egy ideig.

De még ennek elnyeréseig is mily életemesztő megpróbáltatásokon, mondhatni lelki torturákon kellett átkínlódnia, hogy legalább abból a gyötrelmes purgatoriumból valahogy meglehetősen módon kimenekülhessen!

2. Ily fölöttébb elsanyarító viszontagságainak valóban felőlő tanúságait láttatják az odább említendő okmányok. — Egyébként is gyanítható ugyan már surlódásainak eddigi részleteiből, hogy bizony tetemes mennyiségű bajt eredményezhetett az oly igen kényes dolgoknak annyira merész felbolygatása; mégis sajátságosan meglepő peripetiákban tűnik föl a majdnem drámaszerűleg

¹⁾ L. föntebb 35i. l.

fejlődő bonyodalomnak megoldatása azokból a hivatalos actákból, melyek az ügy elintézésének processusát a tényleges mozzanatok számos körülményeivel megvilágítva tárgyalják.

Ezeknek időrendi felsorolásával már a hivatalos investigatiót megsürgető intézvényig jutottunk.¹⁾ Ugyanis e végső remedium szükségét nyíltan vallotta Révai már a szeptember 7-én az igazgatóhoz intézett iratában.²⁾ S aztán ő általa készíttetve jelezte azt az igazgató a szept. 13-án kelt relatiójában; ³⁾ kiváltképpen megokolva igényelte annak szükségét az okt. 9-én fölterjesztett memorandum olyatén súlyos motivumok följelentésével, melyekből eléggé sejthető volt már egyszersmind a késedelem veszélye is, a *periculum in mora*.

Mind ennek dacára a felsőbb tanhatóság részéről csak lassú fontolgatással történtek a végett az intézkedések. Még késedelmezőbb volt a főigazgató ezeknek foganatosításában.

Pedig vajha ne halasztotta volna azokat annyira az a cibakos hivatalnoki nehézkesség! Vagy legalább az a nagyúri kényelmeskedés ne halogatta volna oly sokáig a kötelességévé szabott hivatalos vizsgálat végrehajtását. Mert ily lanyhaságuk miatt utóbb majdnem olyasmit kellett tapasztalniok, mint a mivel Ovidius azt az ismeretes „*principiis obsta*“ intelmét érveli, t. i. hogy

— — — — — sero medicina paratur,
Cum mala per longas invaluere moras.“ (Remed. amoris. 91.)

Még az ismételt sürgetés után is csak akkor ocsúdott föl késedelmezéséből gr. Szapáry József főigazgató, midőn már azon ultimatummal sarkalták, hogy vagy járjon el legott a parancsolt investigatio dolgában, vagy ha legyőzhetetlen akadályai miatt nem teljesítheti azt, küldje vissza a hozzá menesztett ügyiratokat.⁴⁾

3. Már az előbbi fejezetben érintők, hogy minő balkövetkezményt szült e késedelmezés.⁵⁾ Fontolóra véve különösen azt,

¹⁾ L. fentebb 348. l.

²⁾ Ennek címe: „*Revocatio Declarationis de iniuriis mutuo condonandis.*“ (l. u. o. 342. l., és itt odább 360. l.)

³⁾ U. o. 339. l.

⁴⁾ A helytartóságtól 1799. ápril hó 9-én hozzá intézett sürgetés így szól: „*Cum tenoribus Intimati, fine in dilate suscipiendae de perturbato Gymnasii Strigoniensis Statu in facie loci Investigationis, abhinc sub 23. Oct. 1798. expediti, ac reflexoriis etiam Ordinibus eatenus dato 18. Dec. exaratis nondum satisfactum sit: ex eo praetitulatae Dnioni Vrae praesentibus distinctim praecipit, ut illico, et sine omni mora his acceptis eo in merito sibi commissa exequatur; quod si vero eae subversarentur circumstantiae, quae — a demandata Investigatione illico suscipienda absolute impedirent: Libellos querulosos tam Nicolai Révay l. Hum. Professoris, quam etiam eiusdem Gymn. Loc. Directoris — in origine submissos, horsum quo celerius remittat, quo dein super investigandorum investigatione ulteriora disponi possint.*“ (Orsz. levéltár 8460. 1799.)

⁵⁾ L. fentebb 351. s. köv. II.

hogy az igazgatónak aug. 23-án történt kibékítési kísérlete még vésezesebb ingerültségre gyulasztá a meghasonlottakat,¹⁾ elképzelhető, mennyire megfészkelhette már magát kebleikben a gyűlölködés csirája azóta, hogy Amberg és Révai között az utóbbi év ápril hava vége felé kitört hevesebb összetűzés²⁾ meg-meg újuló civódásokat keltett:

Ἐξ οὗ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην ἐρίσαντε... (Ilias I. 7.)

Nevezetesen erős kifakadással történt ily conflictus közöttök a tanév befejezésekor, midőn Révai az erkölcsi elvetemültség miatt tetemesebben kifogásolt ifjaknak a classificatióban is kiteendő szigorúbb megrovatását követelte. Sokkal inkább fokozódott ellenségeskedésök az által, hogy Ambergnek és Kulcsárnak nem sikerülhetett a budai tanhatóság intései következtében igen kívánatosnak látszó kiegyezkedést olyképp eszközölniök, mint a hogy azt ők óhajtották. Mert úgy értesültek volt budai sugalmazóiktól, hogy ha úgy szépszerével megtörténik kibékülésök, akkor s a l v a r e s, s úgy nem szükséges a hivatalos vizsgálat. — Persze, hogy az a kibékülési kísérlet még a „Status perturbatus“ fölterjesztése előtt történt, s főleg ennek visszatartására irányult, meg ezzel egyszersmind sok ízetlenségnek kikerülésére is.

Csak röptiben érintök föntebb,³⁾ hogy mily furfangos módon igyekeztek ők Révait engesztelődésre bírni, vagyis sajátlag a gyanított főlebezéstől visszatartóztatni. Súlyos következményeinél fogva némileg körülményesebb előadást is igényelhet különösen Ambergnek ily célzatú kísérlete, melylyel úgy hamarosan sikerült is neki holmi csel fogás által Révait írásbeli amnestia rögtönzésére rávenni, de ily ármánykodása nyomban kiderülvén, legott meghíúsult.

Történt pedig ez az oly jelentős catastrophát okozó esemény Révai előadása szerint⁴⁾ ilyképen: szept. 5-én (1798.) dél előtt a classificatio megállapítása végetti értekezlet közben Kulcsár az ő pöffeszkedő viselkedésével és méltatlankodó sarcasmusaival, Amberg pedig fenyegetődzéseivel igen érzékenyen sértegették Révait. De ő mindezt békésen tűrte, csak keveset s viszonzó bántás nélkül felelt mardosó szavaikra. Sőt elnyomta a miatt is eléggé emésztő boszankodását, hogy még ugyanaz nap délután őt saját tanítványaival valóban illetlenülül confrontálták. Enyhítette — u. m. — némileg e miatti fájdalját azon csekély vigasztalódása, hogy Kulcsár tanítványainak Révai elleni panasza hamisnak bizonyult.

1) U. o. 340. l.

2) Így jelzi ezt Andaházy József 1798. szept. 13-án kelt hivatalos relatiojában. (U. o. 339. l.)

3) U. o. 341. l.

4) L. „Declaratio de iniuriis mutuo condonandis.“

4. Ily sérelmes események után csakugyan különösen meglepő lehetett rá nézve, hogy még ugyanazon nap késő estéjén Amberg szolgálója által levelkét küldött hozzá, melyben ügydöntőleg (peremptorie urgens) sürgeté, hogy levelének hátulsó oldalára írja rá legott a kölcsönös megbocsátásról szóló nyilatkozatát (declarationem de condonandis mutuo iniuriis).

Révai — u. m. — ekkor még nem tudta, hogy minő méltatlankodást követett el ellene Amberg csak kevéssel ez előtt. Ugyanis saját lakására idézvén Révai tanítványait, ő ellene teendő vallomásokra készítette. Egyelőre tehát bámulva habozott, ráálljon-e a meglepő kíváнат elfogadására, gyanusnak vélvén, hogy az imént oly durván méltatlankodó s már előbb is többnyire fenyegetődzést harsogtató collega oly rögtön megváltozva engesztelődesre sürgeti. Azonban nehogy szívtelenül visszautasítani látszassék a részéről is mindig óhajtott békét, mégis részánta magát a megbocsátásra, csakhogy kellő óvatosság végett még sem mulasztotta el a részéről váltig sürgetett elvekhez szilárdul ragaszkodását béke-föltételként kikötni.¹⁾

Még inkább felőtllőnek, sőt már valami cselszövést is gyanítatónak látszott — u. m. — ez a „peremptoria extorsio“ aztán, a midőn tudomására jutott, hogy a míg ő a kívánt nyilatkozatot írja vala, Amberg neje az ő ablaka előtt ólálkodva nyugtalanul várta a válaszvivőt. — A következő napon pedig egészen kiderült előtte, hogy azért történt ez a töprengve sürgetés, mert attól tartott Amberg, hogy ha Révai értesül az ő ellene intézett vallatásról, bizonyosan megtagadja a kibékülést, a minthogy ezt utólag az

¹⁾ A jelzett viszonyok s körülménvek tekintetéből fontos okmányul vehető e levele s igen érdemes arra, hogy teljes szövegét közöljük úgy, a mint azt a „Declaratio de iniuriis mutuo condonandis“ című csatolmányában saját másolata szerint olvassuk. Így szól az: „Clarissime Domine Professor! Oblivisci me omnium iam satis declaravi et praesentibus declaro me huius etiam iniuriae oblivisci, quam mihi Cl. Dnio Vra in ipsa pacis compositione facit: qui et se, et discipulos suos a me impetitos fuisse asserat. Hoc ego, quod non feci, tanto etiam facilius promittere et polliceri possum, me non esse facturum: nam ego certe neminem prorsus impetii praesertim data opera. Errorem hunc Clar. Dnionis Vrae putabam intermedatione Clar. Dni Kultsár satis iam exemtum esse. Doleo sane nondum nos in claris esse. Dignetur interim se reflectere, quae mihi sit imposita necessitas ab ipsa Clar. Dnionie Vra: ut demonstrarem, nobis a discipulis nostris illum fuisse, eosque nimia nostra defensione omnino indignos esse. Et haec de impetitione. Id vero, quod officium meum a me exigit, et tot etiam iterata Mandata Regia severe imponunt, credo certe Clar. Dnionem Vram nullo pacto a me poscere: ut a disciplinae custodia, et a sinceritate in praestando munere recedam. Ab hac animi constantia non me recessurum declaravi et hodie in ambitu nostro superiore coram A. Rdo Dno Directore, et Clarissimo Collega meo Dno Kultsár: et idem praesto etiam apud Clar. Dnionem Vram praesenti hoc meo scripto. Qui de reliquo sum omni cum cultu Clar. Dnionis Vrae sincere affectus collega Nicolaus Révay mp. Strigonii 5. Sept. 1798.

álnokul kért bocsánat visszavonásával meg is tette. Mert nagy megbotránkozással hallotta már reggel egyik tanítványától, kit Amberg olyatén faggató vallatásával zaklatott volt, hogy mily tapintatlan, sőt méltatlankodó módon erőltette őket a Révai ellen teendő nyilatkozatokra, azzal biztatván, hogy hisz a classificatio már készen van, s így Révai már semmit sem árthat nekik, meg hogy vallomásuk nem is jut Révai tudomására, csak is a főigazgatóhoz fog az hivatalosau fölterjesztetni, s minthogy már úgy is számos tanuság szól a kérdezett dolgok bizonyítására, az azoktól eltérő nyilatkozatok csakis hazugságul vehetők. Növelte az ildomtalan eljárás aljasságát különösen az, hogy Amberg tanítványai közül is nyolcan voltak jelen, kik tanáruk nemtelen példája által fölbátorítva mintegy bírakul merészelték közbe szólni s Révai tanítványait az ellene teendő nyilatkozásokra készíteni.

5. S im ily indiscret eljárás után nyomban történt az, hogy Ambergék oly aggodalmas sietéssel sürgették az engesztelődési nyilatkozatot. Révai elszörnyedve hallotta másnap reggel Gaviczky Pál tanítványától, mint a vallatottak egyikétől, az ellene folyt rút inquisitiót. Tüstént elpanaszolta azt az igazgatónak. Ez azonban bokros elfoglaltatásával mentegetődzvén, nem igen engedett neki módot e sérelmes ügyének teljesebb előadására. Neháuy ellenvetéséből azt vette ki Révai, hogy az igazgató inkább Amberg részére hajlik. Ezért magára hagyva őt, azonnal írásba foglalta panaszos ügyét, erős postulatíoval nyomatékolván azt.

Az igazgatóhoz intézett eme levelében elmondja a főntebbi botrányos tényeket, s aztán hatályosan kinyilatkoztatja, hogy a történetek után kénytelennek érzi magát ezennel az Amberg által ravasz sürgetéssel kicsikart bocsánatot „solemni forma“ vissza vonni, meg minthogy az ily elkeserített viszonyok következtében már köztök biztos és állandó békesség semmiképen nem remélhető: így ő az ennyire elmérgesült bajnak egyed üli s végső gyógy szereként teljes igyekvéssel azt kívánja és sürgetve kéri, hogy ezen összezavarodottság egész ügye a főigazgatóhoz terjesztessék föl, és a vizsály kérdésének eldöntése végett vagy ennek személyes eljövetele, vagy a Consiliumból kiküldendő bizottság odarendelése kérettessék ki.¹⁾

1) A főntebb jelzett történetek elmondása után így adja elő kívánatát: „— cogor hodie primum de hac iniuria mihi cum tanta prostitutione illata amare queri; 2-do declarationem meam de iniuriis mutuo condonandis nudius tertius sero vespere, exercita paullo ante tam gravi inimicitia, subdole et peremptorie extortam solemni forma revocare; 3-o quia in tanta hac animorum exasperatione iam nulla segura et duratura inter nos tranquillitas sperari potest, hoc unum extremum mali remedium impense et omni contentione orare: ut haec tota perturbatio ad Superiorem

E kivánalmiaihoz pedig annál erősebben ragaszkodik, mint-hogy az igazgató is jóváhagyni látszott Ambergnek azon tapin-tatlanul vallató kutatását úgy, hogy mintegy meghökkenve a vallomások által, azoknak hitelesítését is kezdette ajánlani; Amberg pedig nyíltan hánytorgatja, hogy ő már Budán úgy elcsinálta a dolgot Révai ellen, hogy biz' az hiába vállalkoznék akár a Bécsbe utazásra is ügyének jobbra fordítása végett.¹⁾ Mintha ő — u. m. Révai, — azért szándékozott volna Bécsbe, hogy Ambergnek még nem is eléggé ismert zavargási célzatait kiellenézze Hisz ezeket később törvényes úton, mint hiszi, amúgy is könnyen szétoszlatja.²⁾

6. Ime ily fölháborító előzmények adták a főimpulsust a vég-leges szakításra és az amúgy is eléggé sajnos discordiának még szomorítóbb stadiumba terelésére. Mert nemcsak a felsőbb forum elé lőn az így készletve, hanem az elmérgesült szenvedélyek által egyszersmind az alsóbb forumra, vulgo piacra hurcolva. — Így fajult el az előbb ildomosan elfojtható Eris oly szálnalmas következményű küzdelemmé.

Kiváló fontosságú e szerint a „Declaratio“ és „Revo-catio Declarationis“ című csatolványok ily tartalma, úgy mint a mely eléggé praegnans mozzanatokban tárja elénk a következő ellenséges actiónak fő indokát. Látható belőle, mikép csökönösült Révainak már előbb is sokféle ingereltetése által növekvő boszú-sága végre engesztelhetetlen elkésersültséggé, mely aztán a „Sta-tus perturbatus“-ban s egyéb e nemű vádirataiban hova tovább mindegyre erősebben feddő expectoratiókat ömledeztetett.

Oly lealázó bántalmak, minőket Révai a „Declaratio“ és „Revocatio“ című irataiban említ, meg aztán nyomban a kétszín-nűsködő engesztelődési kérelemmel történt rászedés erősen föllázít-hatták az egyébként is ideges férfiút annyival inkább, minél na-gyobb önmegtágadással szánta rá magát a ravaszul sürgetett amnestia megírására. Ennek szept. 7-én kelt erélyes retractatiója mutatja, hogy szörnyű fölháborodása kérlelhetlen boszusággá kez-dett szilárdulni. Mondhatni ez adta a legerősebb lökést a végső

Directorem promoveatur, et ad litem dirimendam vel Illmi Dni Sup. Directoris praesentia, vel delegata Commissio imploretur.“

¹⁾ „His ego eo etiam firmius inhaereo, quod et ARD. Director factam hanc a Clar. Dno Amberg inquisitionem probare sic visus, congestisque fassionibus veluti conterritus earumdem authenticationem svadere coeperit; et idem Clar. Dnus Amberg palam iacet, se ita rem adversum me Budae iam infilasse, ut nequicquam sit quodcunque iter meum Viennense.“

²⁾ „Quasi ego Viennam ideo meditatus sim, ut turbulentas eius molitiones mihi nondum satis notas, et alioquin multo serius sua via legali excutien-das, et, ut confido, facile dissipandas, Viennae tam mature amoliar. Strigonii. 7. Sept. 1798. ARDni Directoris humillimus servus Nicolaus Révay mp.“

remedium követelésére, mely egyszersmind kemény hadüzenetként tekinthető, a minthogy akként vették is azt ellenesei.

7. Andaházy pedig az oly határozottan enunciózott kívánatot egy pár napi megfontolás után csakugyan teljesítette is a szept. 13-án kelt hivatalos relatiójában. Ennek éle azonban, mint már említők, leginkább Révai ellen szögell s eléggé tanúsítja, hogy irányában az igazgató ekkor igen kedvezőtlenül volt hangolva.

Alkalmasint megbeszélte előbb az ügyet Révai elleneseivel, kik, úgy látszik, épen nem mulasztották el a torzsalkodás okait olykép színezní, hogy minél sötétebb árnyalásúak legyenek azok Révai rovására. Így történhetett, hogy Andaházy Révait olyanul tünteti föl hivatalos jelentésében, ki jeles képzettsége és nagy szorgalmú tevékenysége dacára is ártalmára van az intézetnek; mert túlhajtott buzgalmával, mérséktelen indulatoskodásával, szeretlen szigorával, kiméletlen, sőt elkeserítő feddéseivel, büntetéseivel s illetékfeletti követeléseivel gyűlöletet, egyenetlenséget, viszályt és zavarokat idéz elő, s ekkép ő okozza a legtöbb bajt.

Nagyon kiérezhető ezen erős gáncsolásból, hogy főképen az antagonista társak befolyása gyulasztotta az igazgatót ily felöltőleg korholó megrovásra, mint a hogy ezt másutt sehol sem tanúsítá ily érdesen. Ekkép igyekeztek ellenesei eleve megingatni Révai álláspontját. Egyébként is ily alapon sarkallott vélekedések Révai törekvéseivel szemben.

Az ő felfogásuk szerint ők érezték magukat sértett félnek. Úgy hitték, hogy a mit ők az imént tettek, arra készítetve voltak Révainak szertelen akadékoskodásai, izgágái, illetéktelen beavatkozásai által. Azt tarták, hogy ők hosszan tűrők voltak Révai irányában, s hogy ennek gyanakodásai, alaptalan nehezteléseí s béke zavaró jögtalankodásai dacára ők szívesen s jóakarólag javalták a kiegyezést, meg is kisértették a kiengesztelődést; de ő bosszúan visszautasította az oda nyújtott békejobbot, zordonul ellenszegült, holott ő okozta a sajnos dissonantiát, szünetlen háborgást. És íme mégis ő kívánja a szomorú ügyet felsőbb forum elé juttatni! Ám legyen! Hadd keserülje meg e dacos kívánságát. Hadd igya meg a levét annak, a mit oly balgatagul maga készített.

Mintegy ilyképen biztatták az igazgatót az ügy fölterjesztésére s magukat a mérközésre, habár eléggé gyanították, hogy az a haragos kartárs, ha ügy erősen neki durálja magát, fölöt-tébb sok bajt idézhet elő; de hát van abban is mód, hogy dia-dalra ne juthasson, bármint erőlködik is, számosabb előnyökkel rendelkezhetnek ők, melyekkel eléggé legyőzhetik.

Érdekökben állott, hogy az oly határozottan provocált főbb hatósági vizsgálatra szorgalmasan előkészüljenek. Merőben ellen-séges pártot képezve, sőt hadi fortélyokra is vetemedve, mintegy kémlelő figyelemmel kutatták az ellenők intézendő tevékenységet:

szemesen vizsgálódtak adatokért nemcsak a közelben, hanem ott is, hová az ügyről hivatalos és magán jelentések ilyenkor sűrűbben szoktak fölterjesztetni. Mindegyik félnek voltak olyan bizalmasai, kik által holmi tájékozó értesülést nyerhettek a felsőbb hatósági körökből is, hogy minő nézetek merülhetnek ott föl az ügy fölül.

Révai is nyert különösen Bécsből ily tudósításokat.¹⁾ Ez úton elég korán megtudhatta, hogy az igazgatói relatio mennyire nem kedvezőleg szólott róla. Így alakult s gyarapult azon hiedelme, hogy ellene rossz szándékú conspiratio keletkezett, mely az igazgatónak elősegítésével is támogatva, az ő igyekvéseinek kisebbitésére, sőt célzatainak letiprására is törekszik. Ennek ellenében tehát neki is mindenképen élesbíteni kell önvédelmi érveit s tühegyre szedni mindent, a mivel a lealázására igyekvőket lefegyverezhesse.

8. A „Status perturbatus“ számos részlete, meg annak függelékei, aztán az utóbb fölterjesztett nyilatkozatai eléggé tanusítják, miként fokozódott nyomról-nyomra küzdelmi szenvedélye.

Révai az imént említett bántalmak miatt szörnyen elkeseredve,²⁾ a nyomban következett jelenetek után mindinkább magába vonult s elkomorodva a miatt, hogy már az igazgatót is Amberg részére látta hajolni; mintegy rögeszmeként fűzte odább azon balhiedelmét, hogy ellene csakugyan ártalmi célzatú conspiratio szövöttezett. — Ennek leküzdésére érezvén magát készletve, növekvő ellenszenvvel folytatta a „Status perturbatus“-nak minél körülményesebb részletezését. E közben nem egy igazgató értesítés szivárgott hozzá indignatiojának méginkább felszítogatására. És felújult keblében az, a mit évtized előtt vallott engesztelhetetlenségéről azok iránt, kik hűtelenül rászedték.³⁾

Elkeserült kedélye zárkozott külöknödésében többnyire bírálatlanul fogadta a kétes értékű bejelentéseket is, ha azok elleneinek megrovására szolgálható adatokként mutatkoztak. Kész volt rólok bármily malitiát fölteni, mint határozottan roszakaratú ellenségeiről. Ily epés hangulatában a jóval korábbi érintkezések közben fölmerült kötekedések s ingerkedő viták is úgy tűkrözödték vissza elborult kedélye fellegein, mint megannyi gonosz célzatok. — Így szaporodott föl súlyos gravamenjeinek azon tetemes halmaza, melyet a 81 szakaszon át láncolatosan

¹⁾ Kiviláglik ez egyebeken kívül Andaházy József igazgatónak odább említendő megjegyzéseiből is, hogy Révai értesítéseket kapott Bécsből ügyének mikénti állásáról.

²⁾ „Vehementer offendit animum insolens etiam et immoderata ad fatendum cogendi ratio, qua Cl. Dnus Amberg usus est;“ írja Révai egyéb panasza közt az igazgatóhoz intézett „Revocatio“-ban.

³⁾ L. „Elegyes versei“ 170. l. „Magam képe.“

folytatott memorandum sem meríthetett ki teljesen, hanem az ahhoz mellékelt csatolmányok még külön fejezetekben is nyomósan tárgyálnak.

Ily többszörösen emésztő munkálkodásra vesztegeté a tanévnek üdülésre fordítandó két havi időszakát.

9. Akkép értesülvén híradóitól, hogy ellenesei szörnyen felbőszültek az általa követelt investigatio miatt, s minden erőfeszítéssel megbuktatására és e végett eláztatására készülnek, a mint hogy ennek kezdeményezése már eléggé baljóslatulag meg is indult az igazgatói relatióban, tehát úgy vélte, hogy a „vicem pro vice“ szerint neki is el kell követnie ellenök minden tőle telhetőt. Hisz ő nem annyira egyéni érdekből, miként amazok, hanem eszmei alaptól indult ki; elvért, még pedig magas értékű, hazafias célzatú, szellem-erkölcsi sarkalatos elvért küzd. Hogyan engedhetné magát ily nagy fontosságú álláspontból kiforgatni s rútul lealáztatni? Tehát nem lehet, nem szabad tágítnia. Ezért ernyedetlenül folytatnia kell a megindított harcot.

„Tu ne cede malis, sed contra audentior ito.“

„Certandum est, nulli veniunt sine Marte triumphi.“

Viszont amazok is eléggé tudomásul vevén, hogy mit forral ellenök komor elárkozottságában, serényen készülgettek az oly határozottan postulált inquisitióra. Különösen Amberg, ki érezte, hogy neki bizony meglehetősen quantumban vannak olyatén fogatkozásai, melyek kiderítése miatt kárt vallhat, nemcsak hathatós védvekről igyekezett gondoskodni, hanem ellenvádakról is. E végett az ő gyöngédtelen mivoltához képest ugyancsak rajta volt olyanok beszerzésén. Kutatott, firtatott, nyomozódott közelben s odább is. Szenvedélyessége nem igen válogatott az eszközökben. Nem is igen titkolhatta e nemű törekvéseit. Hisz már előbb is eléggé kimutatta, hogy a tanári tekintélyvel össze nem férhető módokkal is igyekezett a tanulóktól vallomásokat kicsikarni.¹⁾ Ekkor pedig már a szüléktől s más polgároktól is gyűjtött nyilatkozatokat önvédelmére s közben ellenfelének eláztatására is.²⁾

Mintegy Révai-ellenes áramlatot igyekezett támasztani, hogy így minél inkább népszerűtlénítve sa közvélemény által elítélve, tanubizonyosságokra se igen tehessen szert vádjainak igazolhatása végett.

Révai állítása szerint nem átalotta Amberg ily boszúállási igyekvéseit s ezek sikere iránti reményeit nagy garral hangoztatni még tanítványainak hallatára is. Sőt Révai szerint Kulcsár is részes volt abban, hogy a tanítványok előtt Révai becsmérlését hangsúlyozta.³⁾

¹⁾ L. főntebb 358. l.

²⁾ Odább az investigatióról szóló iratokban s egyebütt is érintetnek róla ilyesek.

³⁾ L. a „Status perturbatus“ E. és F. csatolványait.

10. Efféle lázas hangulatnak olykor felöltő insolentiával történt nyilvánulását tapasztalván Révai még az 1798/9-diki tanév kezdete után is, mindinkább elkedvetlenedett ama kényszerült helyzetében. Merőben képtelenségnek érezte az oly felfordult viszonyok közt marasztatását. — Egészségi állapotát is feldúltan érezte a huzamos gyötrődés és túlfeszített munkásság miatt. Ezért ismételen akadályozva volt a megkezdett tanítás folytatásában.

Minthogy pedig a részéről oly igen kívánt, sőt követelt investigatióra nézve még januárban sem nyílt biztosabb kilátás, sőt annak ki tudja mikorra halasztását lehetett gyanítani: teljesen kifogyván türelme az abnormis viszonyoknak további elviselésére, úgy tett mint Győrött, hogy bizony nagyon is merész risicoval kereken felhagyott a tanítással. Történjék bármi, gondolá magában, ő ugyan nem vesződik tovább ily vesztéknek indult ügygyel, úgymint melylyel az ő hiedelme szerint mások sem igen törődnek valami komolyan, tán legkevésbé a főbb tanhatóság, mely annyira késik a sürgetett vizsgálat megejtésével, őt pedig ily dúlt viszonyok közti vívódásra kényszeríti.

Azt a felsőbb tanhatóság rendelete elleni elhatározását miképen indokolta a jan. 12-én kelt folyamodványában, már említők, sőt érintők némileg annak balkövetkezményeit is, a mennyiben ilyesek felsőbb helyről nyomban jeleztettek.¹⁾

Tudnivaló, hogy azon displicentia, melyet vele onnét felülről, különösen a Consiliumból azonnal éreztettek, többnyire az Esztergomból fölterjesztett kedvezőtlen informatióknak eredménye volt, s már eléggé sejtethette Révaival, hogy az oly annyira sürgette investigatio sokkal bajosabb lesz részére, semmint a hogy ő azt előbb képzelte volt. Panaszai s érvelései hidegen, sőt igen visszatetszőleg fogadtattak.

Ennek tudomásul vétele aztán a helybeli elleneseit még inkább fölbátorította. Hisz nekik a tanítástól való visszavonulással még erősebb okot szolgáltatott az ellene agyarkodó boszúságra. Mert úgy értelmezték azt, mint már nemcsak ő ellenük, hanem egyszersmind a felsőbb rendelet elleni dacolását. Nyílt cáfolatul tekintették az ő előbb annyira korholó vádjai ellen. Im ő nem engedelmeskedik a felsőbb rendeleteknek, ki annyiszor hivatkozik azokra s oly igen emlegeti azokhoz való ragaszkodását. Ok nélkül felhagy a tanítással, holott abbéli buzgalmában előbb túlságoskodni látszott. Így másokra nehezíti a terhet; mert pótló hiányában az igazgatónak kellvén helyt állni iskolájában, az általa végezendőkben nekik is több jut. E szerint tehát tanártársainak tetemes terhére válik megokolatlan makacskodásával; mert valótlan azon ürügylése, hogy beteges, hisz kijárogat, reg-

1) L. fentebb 352—4. l.

gelenként látható, hogy a várbeli templomba megy hideg időben is. Aztán a hivatali teendők helyett önkéntes otiumát arra fordítja, hogy kémelve figyelgeti meg társainak működését, hogy azt balul bírálgassa. Csak is dacból, ellenséges indulatból teszi, hogy kötelessége alól kivonja magát.

11. Ilykép contemplálták őt s így tudatták a dolgot a fensőbb tanhatósággal is, mely ezért Révaitól már febr. hó elejétől kezdve megvonta a tanári fizetést s feddő kifejezésekkel roszalta csökönősködő („pervicax“) visszavonulását, mielőtt az ügy majd az investigatio következtében eldöntetnék. Révai pedig, a mint utóbb vallotta, ezen visszalépése által is főleg azt kívánta siettetni.¹⁾

Lehet, hogy ez némileg hatott is azon sürgető rendelet eszközlésére, mely ápril hó 9-én kelt s 18-án menesztetett a főigazgatóhoz,²⁾ ki aztán május hóban csakugyan megejtette személyesen a parancsolt investigatiót, melynek eredményéről maj. 26-án kelt iratában terjeszti a Consilium elé hivatalos jelentését.³⁾

Ennek elején mentekezik, hogy e feladatának azért nem felelhetett meg előbb, mert igen sok körülmény (plurima rerum ac temporis adiuncta) terhes akadályval gátolta egyébként készséges szándékát. Ilyeseknek elhárulta után legott hozzáfogott a dologhoz, melyet ekkép intézett el:

A Révai által oly igen terjedelmesen előadott panaszoknak 4 fő indokát lelte, a melyek őt azoknak fölterjesztésére bírták. Ilyenek szerinte: 1) az ifjúság erkölcsének szerfölötti elszilajultsága, 2) a fegyelem tágultsága, 3) a tanárok elnézése, 4) az igazgatónak nem elégséges gondja arra, hogy az ifjak kihágásait megvizsgálja és bünhödtesse.

Különös gondot fordított — u. m. gr. Szapáry — a panaszolt bajok eme forrásainak kikutatására. Azonban ő nem találta olyannyira rosznak az erkölcsi állapotot, mint a hogy az a „Status perturbatus“-ban tárgyaltatott. — Az első pontot illetőleg az erős váddal terhelt rhetorok és syntaxisták osztályában kettőt-kettőt lelt olyant, kik erkölcsi tekintetben súlyosabb megrovás alá estek, a többire nézve csak csekélyes hibáknak találta a Révai panaszos iratában exaggeráltakat.

12. Gr. Szapáry előadása meglehetősen érezteti, hogy többnyire az előleges informatiókat vette mérvadókul, aztán meg főleg az igazgatót támogató többségnek vallomásait igen jóhiszemű készséggel fogadta. Ezek szerint persze, hogy nagyon is extenuáltak a Révai részéről szerfölött felduzzasztott vádpontok.

Igy például első sorban a vallási kötelességeket illetőleg

1) L. „Responsa Directoris Loc. ad puncta accusationum Prof. Nicolai Révai“. 3o. §. (Orsz. levéltár ad Nr. 12023. 1799.)

2) L. fentebb 357. l.

3) L. Relatio de peracta investigatione. 1799. maj. 26. (Orsz. levéltár 14115.)

nem volt ugyan alaptalan Révainak azon állítása, hogy különösen némely rhetorok (Kulcsár tanítványai) az exhortatio alatt szándékos alkalmatlankodásukkal zavarták a hitszónokot, midőn a tanári örködés elmulasztott; de a kihallgatott vallomások szerint az ilyen helytelenkedés némely ízben azért történt, mert a hitoktatási előadásnak a kiszabott időn túl is folytatása türelmetlenséget keltett. Ezért ajánlotta, — u. m. — hogy a hitszónok szorítkozzék a határozott időre, az illető tanárok pedig szorgalmasan jelenjenek meg az exhortatiókon.

Hisz ezt sürgette volt Révai is egyéb disciplinarék közt, a mint hogy ő a maga részéről szorgosan cselekedte is; de olykori akadályoztatása miatt néha ő is elmaradván, mindannyiszor elkövettek Kulcsár tanítványai a Révai által elpanaszolt illetlenkedéseket. Minthogy az exhortator, sz. ferencridi szerzetes, egyébként tanár nem lévén, csakis a hitszónoki teendőket teljesítette s így különben is igen szerény természetű létére erélyt nem igen fejthetett ki a nyersebb mivoltú ifjak féken tartása végett: Révai önkéntes buzgalommal ellenőrizte a kellő figyelmet,¹⁾ míg amazok ketten azon ürügy alatt, hogy ők nem akarnak a hitszónok bírálóiul tekintetni, kivonták magokat ama kötelesség alól.

De Révai szerint az isteni tisztelet kötelességeiben sem igen vettek részt, s nem voltak eléggé példaadók.²⁾ Ezért az egyházi éneklés sem olykép történt, mint a hogy ő azt épületessé kívánta rendezni, jelentősen buzgólkodván annak szabályszerűen betanításában, nem kimélve fáradságot,³⁾ sőt költekezést is tevén azoknak jutalmazására, kik e végett neki segédkedtek.⁴⁾

Ilyetén buzgalmát ellenesei nemcsak hogy elő nem segítették, hanem inkább balra értelmezték. Ekkor pedig e sikertelen törekvései miatti panaszát is alaptalanként oszlatták el.

13. Az ifjak közt fölmerült erkölcsi fogyatkozások és egyéb vétségek kiderítése után azt vette gr. Szapáry vizsgálat alá, hogy miképen igyekezett az igazgató s a tanári testület a fölismert bajokat orvosolni. S mindnyájok vallomásaiból azt vette ki, hogy a vétségek nem hagyattak büntetés nélkül, s hogy az akkori disciplinaris eljárás szerint eléggé kijutott a kihágóknak a testi büntetésből is, nevezetesen a korbács-ütésekből. Az elvetemül-

1) L. „Status perturbatus“ 4—13. §. — és E. csatolvány.

2) U. o. 9. 10. §

3) U. o. — Ily célból történt, hogy gondosan megválogatott egyházi énekeket írt össze, melyeket kiadni szándékozott az ottani tanuló ifjúság használatára. De a zavart viszonyok miatt e szándékát nem teljesíthette. Kézirati hagyatéka közt ily címmel van az jelezve: „Quotidiana Pietatis Exercitia sub Missae Sacrificio in usum Scholasticae Juventutis Strigoniensis 1798.“ — (L. Horányi Scriptoris Schol. Piar. II. 588. l.)

4) L. „Status perturbatus“ 10. §.

tebbeket erkölcsi megbélyegzés is érte, t. i. a classis 2-a morum; különösen meglakolt vétségeiért a főnebb jelzett 4 tanuló.

Csakhogy ez is Révai sürgölődése következtében történt, sőt ő ennél még szigorúbb t. i. eltávolítási büntetést sürgetett a mételyező hatású ifjakra. De éppen a miatt támadt ellene oly szörnyű felbőszülés, mely a vizsályt annyira gyulasztotta. — Ezek szerint gr. Szapáry elejtettnak találta Révai azon vádját, melylyel ő a 2 adversarius tanártársra conniventíát fogott s általán a fegyelemnek lazultságát panaszolta; mert hisz — u. m. — Révai is beismerte, hogy mindig büntetés érte a vétkeket. — Igen, de csakis az ő sürgetése következtében, s akkor sem éppen olyképen, mint a hogy ő azt a rendtartás végett szükségesnek vélte; mert amazok szerfölött pártolgatták egyes kirugóbb tanítványaikat is.

A bűnpalástolási vétség elleni panaszát is túlzottnak találta a főigazgató; azt pedig éppen alaphiányosnak lelta, a mit Révai Kulcsárnak szabados érzületére vonatkozólag fölhozott volt. Némely több ízben ejtett mondatainak balra magyarázása miatti gyanakodásként vette azt, miután Kulcsár mindenképen jóérműnek bizonyult minden oldalról. Mert főleg az igazgató, sőt az exhortator is nagyon kedvező nyilatkozatot tőn részére.

Kulcsárnak jó módjával igen sikerült mentekezése. — Oly ügyesen tisztázta magát az ellene felhozott vádakkal szemben, hogy gr. Szapáry egy-két csekélyes kifogás mellett többnyire igazolta őt s művelt modoránál fogva eléggé megnyerő tanári egyéniségként tekintette. — Csupán annyit ismert el Kulcsár a megrovó vádakból, hogy az exhortatióknak meghallgatására ritkán jelent meg; de ezt azért tette, nehogy a hitszónok censoraként látszassék ott ellenőrködni. Sőt megvallotta, hogy Révait is igyekezett attól visszatartani; mert ez ott gyakori s néha indulatos intéseivel inkább alkalmatlanságot okozott, semmint hogy a kellő figyelmet fenntartotta volna. Ott nem létekor komolyabbnak tapasztaltatott ez, mint ottlétekor.

14. Mily homlokegyenest ellenkezik már csak ez is Révai állításaival! Így hártotta Kulcsár Révaira egyéb panaszainak okát is. Azt bizonyította róla, hogy szertelen bánásmódjával legtöbbszörre ő okozott zavarokat s valamint a tanárok, úgy az ifjak közt is gyűlölséget s vizsályokat keltett. Különösen az ő gyakori szutyongatásaival s érdes dorgálásaival sokkal inkább fölingerelte, sőt ellenszegülésre s makacskodásra csökönösítette s ez által elszilajította az ifjakat, kiváltképen Kulcsár rhetorait.

Ilyetén abnormis kinövéseknek azonban vajmi igen más okait leljük Révai memorandumában és többi vádirataiban, hol az effélék körülményesen tárgyaltnak és számos concret eset felhozásával világíttatnak meg.

Amberg is egészen tisztára igyekezett mosakodni; de kevésbbé

lévén ügyes, oly sikert mint Kulcsár, nem vívhatott ki. Kénytelen volt elismerni legalább annyit, hogy csakugyan követett el olyan dolgokat, a mikkel mérséktelen indulatoskodását s műveltségbeli fogyatékoságát is nem kis mérvben tanusította, meg hogy némely helytelenségeket leginkább Révai elleni gyűlölségből tett. Ilyetén inconventiákon kívül más oldalról még egyéb hiányosságai s kötelelenségmulasztásai is meglehetősen kiviláglottak.

Főleg a gymn. igazgató ellen támasztott kifogásokat látta gr. Szapáry merőben elejtendőknak. Andaházyt ugyanis mindenkép törvényszerű s méltányos eljárásúnak ismerte el, a mint ezt „behatólag tett nyomozásainak“ meglehetősen specificált előadásában nyilatkoztatja. Ez okból helyezte a legfőbb súlyt az igazgató informatiójára. Az pedig Kulcsárra nézve igen kedvező vala.

A vádlottak kikérdezése után a vádlóval értekezett. Elője terjesztette az ellenvádatokat; t. i. hogy szerfölött indulatos lévén. nemcsak a tanuló ifjakkal érezte kíméletlenségét, hanem a tanártársakkal, sőt az igazgatóval is, mindezek ellen különösen felforrt haragjában olykor sajnos méltatlanságokat követett el.

Ilyesekért, de különösen az ifjúság irányában tanusított túlságos szigora miatt az igazgató két ízben megis intette őt a tanári értekezletekben. — Nem is tagadta — u. m. Szapáry, — s bevallotta maga is, hogy többször elragadtatva hevétől, túlmént a mérséklet határain nemcsak feddéseivel, hanem büntetéseivel is, hogy társai s az igazgatója ellen is követett el méltatlanságokat, s hogy ilyesekért többször meg is intette őt az igazgató.

15. Felöltő azonban, hogy gr. Szapáry e jelentésében oly erősen árnyalvák Révainak e nemű vallomásai, hogy azok így tetemesen elütnek Révainak azon nyilatkozataitól, melyekkel egyébütt ugyanazon vádatok részletesen cáfolja.¹⁾ S így némi kételyt támaszthat az arra nézve, vajjon csakugyan tehetett-e ő előtte azokkal a másutt oly erélyesen vitatott állításokkal nem eléggé egyező vallomásokat. Mert különben Révai hitelességét ingatják meg ily kevesebbé egyező nyilatkozatai.

Továbbá azt a vádat hányta föl Révainak, hogy saját tanítványait is fölbiztatta a Kulcsár és Amberg tanítványainak figyelő szemmel tartására, a végett, hogy t. i. őt értesítsék azoknak kihágásairól; a mint hogy az ily megbízatásukról saját tanítványai mindnyájan egyezőleg tettek bizonyosságot. — Erre — u. m. Szapáry, — azt válaszolta Révai, hogy csak azon*4 cégéresebben kicsapongó tanulókra nézve²⁾ kívánt ily őrfigyelmet

¹⁾ Ugymint a „Status perturbatus“-nak főntebb címzett csatolványaiban, különösen a „Necessaria severitas Révaiana malitioso vindictae studio plus nimio exaggerata“ címűben.

²⁾ Ezeket a főigazgató is kénytelen volt vizsgálata folytán olyanokul elismerni, a mint hogy jelentésének főntebbi részében jelzi is, (l. főntebb 365. l.)

csak is négy napon át, és pedig azért, mivel amidőn azoknak romlott erkölceiről jelentést tett, illető tanáraik arra készítették őt, hogy tényadatokkal bizonyítsa be azok elleni panaszát.

Figyelmet keltő, hogy a főigazgatói jelentés ezen válasz lényegébe nem bocsátkozik mélyebben. Pedig épen ez volt az összeférhetlenségi ügynek legkényesebb bibéje. Ez volt annak legfőbb bökkenője, s a legsarkalóbb indok, a miért Révai az oly ádáz tusára vállalkozott. Ugyanis Révai mindenkép azon volt, hogy a mételyező, sőt már rothasztónak látott elem minél inkább eltávolíttassék az intézetből, hogy aztán a mi még javítható, annyival sikeresebben javíttassék. De lám ily igyekvése mily nagy akadályokra talált a botrányossá vált bűnököt is fedező pártolgatás miatt! A szomorú következmények nagyon igazolták előrelátó gondoskodását. Csakhogy odáig bizony sok keserű küzdelemmel kellett neki emésztődnie és valóban nem javulható, sőt sajnálatra méltó vállalkozásokra is zaklatták őt az olyasok miatti gyötrődései. Elitelték ugyan a következményekért, de az azokra készítő okokat utólag sem vették eléggé fontolóra.

Mily másképp történhetett volna a kétségkívül nem csekély bajnak orvoslása, ha a korán figyelmeztetett collegák csakugyan kellő lelkiismeretességgel igyekeznek elejét venni a botrányos kinövéseknek, s illőleg méltatják jóakaró társuk figyelmeztetését! Ugy aligha fajulhatott volna Révai erélye túlságos szigorúsággá. De annak idején elmulaszták megszívlelni intéseit, utóbb pedig a balkövetkezményeket mégis mind neki számították be.

Végül azt vetette Révainak szemére, hogy miért merészelt az okt. 23-án kelt rendelet ellenére a tanítással felhagyni s állásától önkaratulag megválni a helyett, hogy bevárta volna az attól való fölmentetést?

Révai ennek okául azt hozta föl, hogy kedélyének a fájdalom általi levertsége, aztán meg testi sínlődése is kényszerítette erre. Ezen vallomásához ragaszkodva ő előtte is — u. m. Szapáry — előbb úgy nyilatkozott, hogy a kisebbszerű tantárgyaknak tanítása ily élemedett korában már nagyon nehezőre esik; aztán rá két nap mulva azt mondta, hogy csakis ebben (az esztergomi) gimnasiumban nem akar már tanítani.¹⁾

16. Ezek végeztével — folytatja Szapáry — azt kérdezte az igazgatótól, hogy miért nem jelentette föl az intézet illetén fogyatkozásait előbb, hogy a jókor fölfedezett bajok már kezdet-

1) „Ad quae P. Révay respondit, semet moerore animi deiectum, ac tandem aegritudine corporis fractum ad istud faciendum necessitatum fuisse, quin inhaerendo huic suae fassioni in mei quoque praesentia primum quidem declarationem eam fecerat, minorum disciplinarum doctionem hac sua in aetate iam sibi taediosam esse, biduo post autem, hoc duntaxat in Gymnasio semet docere non velle.“

ben orvosoltattak volna. (Felöltő kérdés épen Szapárytól, a ki mintegy fél évig késleltette feladata végrehajtását.) A tanári testület iránti kimélethez késett ezzel; volt az igazgató válasza, s azon reménynél fogva, hogy az óhajtott béke majd jó módjával amúgy is be fog következni és csak akkor, midőn a meghasonlott kadéliek kiengesztelése már másképen nem volt eszközölhető, érezte magát arra kényszerítve, hogy a felsőbb hatóságához folyamodjék a bajok orvoslása végett.

Ilyképen az ellenkező felek panaszainak kihallgatása s megfontolása után az ezekből fogalmazott véleményét adja elő gr. Szapáry József.

A mennyiben — u. m. — a személyesen megejtett vizsgálat folytán kipuhathatta, sőt tapasztalta is, különösen a három felsőbb osztály tanárai közti egyenetlenkedésnek okát leginkább Révainak szertelen buzgólkodásában s helytelen bánásmódjában lelte föl, ¹⁾ kinek türelmetlensége annyira ment, hogy az igazgatót is elnézésről vádolta, holott pedig ez kötelességét mindenkor híven és kellően teljesítette; arra is igyekezett, hogy a meghasonlottakat kiegyeztesse s remélte is annak sikerülését, de a türelmetlen Révai ismét felújította a viszálykodást. — Nem is csodálható ez; hisz az oly türelmetlenség, mint a minőben leledzését ő maga is bevalija, azt a következményt vonja maga után, hogy ő nemcsak másoknak, hanem gyakran önmagának is terhére van. ²⁾

Kinyilvánlott róla, hogy a hibák fölfedezésében, azoknak megfigyelésében, s a büntetésben is szertelen módot követett. Mert illetlen dolog saját tanítványai által más tanárnak tanítványai ellen nyilvanságosan (palam et aperte) kémeletetni s azokban mások iránti megvetést kelteni, aztán meg némelyeknek vétségei miatt az egész osztályt feddeni. Ezzel az ifjak közt is a viszály magvai hintetnek el, gyűlölség terjesztetik köztök, az illető tanárok pedig megvettetéseket érezvén az illetéktelen beavatkozás és túlkapások miatt mindinkább elkeserednek. Már pedig Révainak illetlen szertelenségeit az ő tanítványainak vallomásai is bizonyítják, sőt saját vallomásaiból is eléggé kiviláglanak ilyesmik.

Mily szerencsétlen — u. m. Szapáry — az igazgató s tanári kar, sőt az ifjú-ság is mily szánalomra méltó ily türelmetlen és mérséktelen tanár miatt. De meg az ilyesféle cselekvés egyébkint is a tanrendszer szabályzatával ellenkezik.

¹⁾ „— cui scissioni animorum, ut ipsemet Prof. Révay fateretur et recognosceret, immoderato zelo suo sibi saepe saepius ereptus, ac indebito modo suo agendi plures suppeditavit causas haec odia renovandi et eadem repetendi.“

²⁾ „— Neque mirum istud, impatiens enim animus, quo semet esse ipsemet querulans fateretur, has secum sequelas trahit, ut non alius tantum, sed et sibi saepenumero gravis sit et molestus.“

Tanusította Révai az ő türelmetlenségét azzal is, hogy a felsőbb parancs ellenére felhagyott a tanítással; mert ebben makacsul megmaradt egészségének helyreállása után is, holott ezt engedelmeskedőhöz illőleg folytathatta volna.

Ezekből azt véli következtethetni, hogy Révai nemcsak azon esztergomi tanári állásán, melyet ő maga sem kíván, hanem egyébütt sem alkalmas a tanításra az ő szertelen indulatosága miatt.¹⁾

17. Kulcsárra vonatkozólag sem az igazgató, sem mások valomásaiból nem vette ki, hogy engedetlen lett volna. Ő maga sem tapasztalta legkevesebben sem, sőt állíthatja, hogy szerényen és önmérsékelve hallgatta ki az ellene támasztott panaszokat. Azt sem lelte benne, habár gondosan vizsgálta, mintha ő gondolati s érzelmi szabadságát kevesebbé helyesen használná. Minthogy azonban némely gyakran ejtett mondásaival ellenfelének, ki szokása szerint, a legjobb értelemben mondottakat is balra értelmezi, alkalmat nyújtott a róla való ferde vélekedésre, és tanítványait is túlságosan védelmezte, megintette őt Szapáry, hogy ilyesektől tartózkodjék.

Amberget pedig, ki vádolt tanítványát Révai megsértésével védte csupán a Révai elleni boszúból, s meg hogy irányában tiszteletlenséggel is viseltetett, őt maga elleni neheztelésre gerjesztette s ezzel az egyenetlenkedést előmozdította, megintendőnek véli a Consilium részéről, hogy ezentúl inkább az egyetértést segítse elő, félretévén minden boszúállási szándékot, s hogy indulatosságát féken tartsa és magát javítsa.

A többire nézve meg kell — u. m. — vallania, hogy ezen tanintézettről nagyobb bajt jeleztek a felpanasztlások zajgásai, mint a minőt a valóságban tapasztalt.

Igy tehát egyelőre békét eszközölvén a tanárok közt, azt továbbra is igen ajánlotta és különösen szívökre kötötte az engedelmességet az igazgató iránt, ennek pedig meghagyta, hogy az ő rendeleteinek nem engedelmeskedőket annak idején jelentse föl.²⁾

Ezzel illetén előlege s vizsgálatát³⁾ azon reményben terjeszti föl a Consilium elé megbírálásra, hogy engedelmet nyer

1) „Ex his concludere possum: eundem non ad hoc Professoratus munus Strigonii tantum, quod et ipse non cuperet, sed nec alibi ob immoderatos eiusdem animi motus, aptum, idoneumque.“

2) In reliquo confitendum mihi est, majores de hoc Gymnasio excitatos querelularum tumultus mihi ipsi visos fuisse, quam reipsa in veritate comperebam; pax itaque et unioe praevis inter Professores composita, eademque summopere commendata, ut porro quoque pro sui commendatione Localis Director Disciplinae invigilet, et ab hac discedentes, aut eius ordinationibus inobedientes in tempore detegat, eundem adhortatus sum.“

3) „Cuiusmodi praeviam Investigationem cum spe obtinendae pro eo veniae — — — demisse substerno...“

azért, hogy a körülmények akadályai miatt az e végett kapott parancsolatot előbb nem teljesíthette.

Gr. Szapárynak e jelentéséből látható, mennyire nem ok nélkül írta róla Révai utóbb Sándor Istvánnak, hogy a „fődirector nem volt jóakarója.“¹⁾ Vizsgálati eljárása, meg ez a majd 2¹/₂ ívre terjedő részletes jelentés csakugyan olyasmire mutat. Ennek következtében alkalmasint keményebb feddések is érkeztek Révaihoz a Consiliumtól, mint a minők a használhatás végett kezeinkhez jutott leiratokban előfordulnak.

18. Ilyetén eredményből elszomorodva láthatta Révai, mily igen csalódott azon hiedelmében, hogy a felsőbb tanhatóság elé terjesztendő panaszai majd amúgy könnyű szerrel szétfoszlatják az ellene támasztható vádakat. E jó hiszemével ellenkezőleg még némely káros következményektől is tarthatott. Ilyesek elhárítása végett, meg hogy a Cancellariánál lévő jóakaróit, főleg Somogyi Jánost az elidegenedéstől megóvjva, talán épen onnét kapott biztatás vagy csak holmi jeladás által is buzdíttatva hozzáfogott erőlyes öngazolásához. Ismét folyamodványképen mintegy 40 pontba foglalva, melyek többnyire nyomósított vádakat tartalmaznak, terjesztette föl ezt a Cancellariához 1799. jul. 6-án, azon jó reményben, hogy ott méltányosabb ítélőkre találnak panaszai, főleg ha azokat meg erősebben megvilágítja.

Leginkább azon kifogások ellen védekeznek, melyek Szapáry jelentésében erősebb megrovással feddik: különösen igyekeznek megokolni azt, hogy miért hagyta abba önként a tanítást. E mentekezései azonban élesbített vádpontokká váltak elvellenes collegái, sőt az igazgató ellenében is. Ezt mint Kulcsár által amazok részére ámitottat már kiméletlenebbül is rovogatja. Végül a 38. és 39. pontban azon óhajtásának ad kifejezést, hogy Komáromba kíván áthelyeztetni, az ott megürült szónoklati tanszékre, ha pedig ezt meg nem nyerheti, nyugalmaztatását kéri.

Mi lett ennek a folyamodványának következménye: mutatja a jelzett ügyiratok közt a Cancellariából gr. Pálffy Károly alájegyzésével 1799. jul. 19-én kelt s a Consiliumhoz intézett leirat, mely azon utasítást adja, hogy a mennyiben Révai az ő folyamodványában az esztergomi ifjúság kihágásairól s romlott erkölcsi cseiről és a tanárok elnézéséről s helytelen érzületéről, meg az igazgató tétlenségéről s gyávaságáról új eseteket, még eddig meg nem vizsgáltakat hoz föl, ilyesek megvizsgálására küldessék ki a budai helytartósági Studiorum Commissionak egyik assessora, ki mentül előbb, haladéktalanul megvizsgálván a dolgot, véleményes jelentést terjesztszen föl arról a Cancellariához; Révainak pedig addig is a május hó 1-jétől járó fizetését folyóvá tegye,

¹⁾ L. fentebb 324. l.

a febr. 1-től — ápril végéig járandott évnegyedi fizetése pedig, mivelhogy a Consilium azon rendeletének, mely a tanítás folytatását parancsolta, nem engedelmeskedett, büntetéseiül a további resolútióig a politico-fundationalis pénztárban tartassék vissza. A midőn aztán a további vizsgálat bevégeztével Révainak Esztergomban léte nem lesz többé szükséges, egyezőleg a Consilium véleményével megintessék a végett, hogy a tanártársaival való békét s egyetértést ápolja, heveskedését mérsékelje és tanítványaival is ildomosabban bánják; aztán a komáromi gymnasiumban a szónoklati osztály tanszékére helyeztessék át ideiglenesen ez ügynek végleges eldöntéséig.¹⁾ — Egyúttal megemlítetik ebben, hogy Kulcsárra nézve szintén akkor fog majd kiadatni a határozat; minthogy a főigazgatói investigatió után ez is nyomban lemondott volt esztergomi tanszékéről és nyugdíjaztatását vagy illetékszerű jutalmaztatását kérvényezte.²⁾

19. Révainak imént említett s immár 3-ik vádiratát az esztergomi gymnasium zavart állapotáról csak is némi vázlatából ismerjük, t. i. az ő „Uberior Declaratio“-jából és azon cáfoló iratból, melylyel ezt Andaházy József igazgató az 1799. aug. 17-ről datált s pontról-pontra bíráló refutációjával rostálgatja.³⁾

Hogy mivé fejlett Révai ezen fokozódó dacolással folytatott ujjhúzásának végeredménye, gyaníthatni ugyan már az eddig említettekéből; de világosabban ki fog az tűnni a kilátásba helyezett második investigatió tárgyalásából. — Elgondolható, hogy a másik részről érdeklettek szintén nyomósabban fogják hangsúlyozni védekezésüket az általa élesbített vádakkal szemben.

E szerint tehát nagyon is jóhiszemű képzelet volt gr. Szapárynak azon véleménye, hogy májushavi vizsgálatával már helyreállította a torzsalkodók közt a békét. Mert biz az csakis látszólag állhatott helyre, a mennyiben a meghasonlottak azután óvatosan kerültek az érintkezést, sőt találkozást is. Hamu alatt izzó parázsként égett s forrt még odább is kebleikben a sajnós gyűlölködés, mely a kölcsönös megtromfolás eszméjével foglalkozva tán nem is igen idegenkedett az ellenséges harcosok azon ádáz elvétől: *hostibus nocere qualibet ratione.*

¹⁾ „ — eundem conformiter opinioni Consilii Regii Locumt, ut pacem et concordiam cum Condocentibus colat, ac fervorem animi temperet, atque etiam cum discipulis moderatius agat, monendum, Cathedrae II. Humanitatis Gymnasii Comaromiensis interimaliter usque finalem huius negotii exitum, admovendum ordinet.“ (Országos levéltár 18877. anno 1799.)

²⁾ U. o.

³⁾ Ennek címe: „Regii Gymn. Strigon. Directoris Localis ad puncta accusationum ab ARDno Nicolao Révay Excelsae Cancellariae Hung. Aulicae 6-ta Julii 1799. proposita, succincta et humillima responsa.“ (Orsz. levéltár ad Nr. 12023. 1799.)

20. Milyen sikerű lehetett ily feszült viszonyok közt a tanítás ügye, elképzelhető. — Ha még oly ovatosan palástolták volna is a torzsalkodó felek engesztelhetlen gyűlölségüket, az olyan nagyon is vidékies városkában, mint aminő Esztergom vala akkoriban, ama sajnos előzmények után kétségkívül sok szóbeszédre s mende-mondára nyújtott az okot. — Ilyeseknek tudomásul vétele majdnem folytonos izgalomban tartá az oly igen ingerlékeny Révait.

Csak kevésbé enyhíthette ezt tudományos foglalkozásaival, bármennyire igyekezett is kedvenc tárgyait fölváltva előszedgetni kedélyháborgásainak csillapítása végett.

Annyira nyugtalaníták kényszer-helyzeti nyűgölődései, hogy ekkor is, szintúgy mint előbbi gyötrelmes helyzeteiben, panaszos leveleket irogatott bizalmasabb barátaihoz s jóakaróihoz, a mint ez némelyeknek épen e vizzályos ügyre vonatkozó válaszából kiviláglik. Odább lesz helyén ezekről is illeték szerint emlékeznünk.

Révai életének valóban bús időszaka volt ez s ugyancsak hathatósan érezte vele azon költői ábrándjainak, melyekkel az esztergomi jövőt eleve oly rózsaszínben képzelte mosolyogni, nagyon is szomorú csalódását. Pedig még nondum finis calamitatum; sőt vajmi tetemes adag jut ki még neki az ottani bajokból! — Mondhatnók még hátra van a fekete leves!

XIX. Révai esztergomi vádjainak végeredménye.

1. Serényebb hozzáállással indult meg, s aztán jóval behatóbb nyomozással is hajtattott végre az a második investigatio, melyet Révainak 1799. jul. 6-án kelt folyamodványa következtében a Cancellaria azonnal sürgetőleg elrendelt.¹⁾

A mily fokozott energiával élesbítette volt Révai e főlebbező s ezennel immár egyenesen a legfelsőbb helvig emelt expostulatióját, oly nyomósbitott erélylyel kívánta a Cancellaria az ő panaszaiknak, kiváltképen pedig a fegyelmi hiányokra vonatkozó vádpontjainak kiderítését. Erre mutat a jul. 19-én kelt utasító leirata, melyben meghagyja a Consiliumnak, hogy a végett küldjön ki azonnal valakit a közoktatásügyi bizottság tagjai közül a helyszínen teendő újabb vizsgálatnak mentül előbbi végrehajtására.²⁾

Úgy is történt. S mondhatni igen tapintatosan tette a Consilium, hogy e nagyon kényes ügyben éppen Szunerits Mártont bízta meg a személyes eljárással, ki minden tekintetben igen előnyös képességű vala e bajos kérdés megoldására.

Alig tehetett volna ez érdekből célszerűbb intézkedést, főleg arra nézve, hogy Révainak ne lehessen ismét oka olyatén kifogásra, mint a minőt gr. Szapáry József főigazgatóról vallott, kiről Sándor Istvánhoz írt levelében, habár némi kimérettel, azt mondja, hogy „nem volt jó a karója“,³⁾ vagy is nyiltabb kifejezéssel szólva, úgy hitte, hogy ez vizsgálati működése folytán inkább ellenfeleihez szítván, iránta ellenséges érzületű vala. S így annak itéletét nem találhatta kielégítőnek. Főlebbező folyamodványa is erre vall.⁴⁾

1) L. főntebb 372. l.

2) U. o.

3) U. o. 324. és 372. l.

4) U. o. 372. l.

2. Efféle hiedelmének hathatós cáfolására igen ildomos számítással történt Szuneritsnak kiküldetése.

Olyannyira méltányos volt ezennel a Consilium intézkedése, hogy Révai valóban különös kedvezményül fogadhatta azt. Hisz ő Szuneritsot kiváltképen szíves jóakarójának vallotta Győrött,¹⁾ hol éveken át volt alkalma vele érintkezhetni. Mintegy kérkedve emlegeti róla főntebb már idézett leveleiben,²⁾ hogy bizalomgerjesztő rokonszenvezésével, vigasztalásaival s bajos ügyeiben való támogatásával is mennyire lekötölte őt.³⁾ Sőt még ezentúl jóval odább is fenmaradt köztük a barátságos viszony; láttatja ezt egynémely szívélyes levelezés, melyről odább lesz említés.

De másrészt az ő ellenfelei is teljesen megnyugodhattak ebben az intézkedésben. Mert ilyes feladatra amúgy is legilletékesebbként tekinthették Szunerits Mártont, a jeles érdemű tanfőfiút, ki előbb a győri akademiában volt bölcsélet-tanár, aztán az ottani gymnasium igazgatója, ekkoriban pedig a budai archigymnasiumé, meg egyszersmind a helytartósági studiorum commissióban assessor.⁴⁾

Csakugyan derekasan igazolta Szunerits tényleg is, hogy mily igen indokolt vala e megbízatása.

1799. szept. 28-án kelt hivatalos jelentése,⁵⁾ melylyel a helytartó tanácsnak pontosan beszámol eljárása egész folyamatáról, jellemző bizonyosságul szolgál arra nézve, hogy a mily tervszerűen fogott működéséhez, ép oly következetesen hajtotta végre küldetési feladatát. A részletek sorrendje s a tárgyalandók egymásutánja eszélyes praecautiót, a vallomásoknak szabatos formulázása s lehetőleg határozott kifejezésekbe foglaltan többnyire az illetők által sajátkezűleg följegyeztetése és mindezeknek a vizsgáló véleménye kíséretében tett fölterjesztése megannyi világos bizonyosságot nyújt arról, hogy Szunerits, mint valóban a legalkalmasabbként kiszemelt executiv közeg, minden körülményt számba vevő figyelemmel s a részrehajlásnak még csak árnyékától is tartózkodó bírói szigorral vitte véghez vizsgálati teendőit úgy, hogy semmi oldalról kifogás ne érhesse egészen tárgyilagos elfogulatlanságát.

Magában véve is jelentős okmányul tekinthető tehát az ily-

1) L. főntebb 221. 229. l.

2) U. o.

3) U. o. 163. l.

4) U. o. 70. l.

5) Országos levéltár 23636. 1799. e föliattal: „Gremialis ad Exc. Consilium Reg. Locumt. Hung. Commissionis Studiorum Assessor referens Martinus Szunerits dtdo 28. Sept. 1799. in conformitate Ben. gratiosi intimati sub 10-a Aug. a. c. N. 18,877. in merito Investigationis ulterioris erga Recursum Nicolai Révay super Statu perturbato Gymn. Strigoniensis relationem praestat.“

képen összeállított relatiója, mint oly ügyirat, mely aztán csakugyan döntő hatású volt az oly huzamos idő óta folyton bonyolódó vizzályos ügy szászretű complicatiójának végleges megoldására. Viszonylag tekintve pedig egyszersmind bírálati támaszpontul szolgálhat ez az előbbi kifogásolt investigatio hiányainak fölismerésére, különösen egybevetve gr. Szapáry József jelentésével, melytől valamint a vizsgálati eljárás módját, úgy az eredményt illetőleg is meglehetősen elűt.

Már bekezdések is érezteti különbözéseket. Szapáry exordiuma mentekezik késedelmeért,¹⁾ Szuneritsé pedig haladéktalan hozzáfogását jelzi.²⁾ És mily más procedurával teszi ezt! Amazéhoz képest mondhatni ellenkező sorrendet követ.³⁾

3. Hivatalos relatiója szerint Szunerits az aug. hó 10-én kiadott utasítást véve azonnal útnak eredt s már másnap ott termett Esztergomban; a következő napon pedig serényen hozzáfogott a szövevényes feladat megoldásához. Mily eszélyes módszert követett ebben, kiviláglik jelentése szövegéből.

Ugyanis, hogy korán elejét vegye bármily utólagos kifogásnak s mentekezésnek: legelőbb a vádolóval értekezett. Pontról pontra felolvasta Révainak legfelsőbb helyre fölterjesztett panaszait, kikérte tőle azok mindegyikének világos értelmezését; nehogy ellene is azon kifogást tehesse, mintha nem részesült volna elégséges kihallgatásban, vagy mintha a fölterjesztett folyamodványában kifejezett érzelmeit másképp értelmezte volna.

Ekkor aztán annak kinyilatkoztatására szólította fel őt, vajjon kíván-e még teljesebb értelmezés végett az ekkép kifejtett pontoknak bármelyikéhez valamit hozzá adni, s hogy mondja meg, kiket akar állításainak bebizonyítására tanukul használni.⁴⁾

1) I., Figyelő XXV. 63. l.

2) Érdekes voltánál fogva szóljon az eredetiben: „In obsequium Benigno-Gratosi Intimati ddo 10-ae Aug. a. c. N. 18,877. quo mihi commissum est, ut investigatione de perturbato statu Gymnasii Strigoniensis per Poseniensem Sup. Studior. Directorem peracta in statu quo relicta, in quantum Nicolaus Révay antehac ibidem l-mae Humanitatis Professor de excessibus Juventutis, de Professorum item conniventia, agendique, et sentiendiratione, Localis vero Directoris ignavia, et inactivitate novos casus, nondum investigatos tenore suae Instantiae adducit, hos quoque, et praesertim eos, qui a puncto 13-o usque 22-dum adducuntur, accepta quoque a Locali Directore super punctis eum ferientibus scripta declaratione, investigem, demissamque relationem cum opinione faciam, humillime refero.“

3) Szunerits legelőbb Révaival értekezik mint vádolóval, Szapáry pedig csak a vádlottak kikérdezése után hallgatja ki őt. (L. főntebb 368. l.)

4) „Die illico insequente, utpote 11-o Aug. a. c. Strigonium concessi, eamque inivi Benigno-Gratosie mihi delatae Inquisitionis rationem, ut ante omnia Nicolaum Révay, ne se insufficienter auditum, aut sensa sua in Instantia expressa a me aliter accepta esse hac occasione queri posset, ad me constituerem, et perlectis singulis, Altissimo Loco ab eo

Ilyképen igyekezett Szunerits hivatalos nyomozásának minél határozottabb s biztosabb alapot vetni.

Mint látszik, élt a gyanúperrel, hogy ha előre nem állapítatik meg a vádpontok egész összege, az ellenféli cáfolatok új recriminációk közbeöltésével ismét megzavarhatják a kibonyolítási igyekvést. Ily kúszálások megakadályozása végett azonnal kimerítőleg előadatni kívánta a vádoló valamennyi panaszát, s erős csomót kötött minden egyes állítására, mely tárgyalás alá veendő vádat tartalmazó vala.

Körmönfont terve láttatja, hogy nem hiába foglalkozott a bölcselet-tanítással.¹⁾ Sőt járatos volt az ügyvédi mesterfogásokban is. Nyomósítva mondja jelentésében a főntebbiek után, hogy mindezek valóban megtörténtek Révaival a következő napon s aztán írásba foglaltattak e cím alatt: *Declaratio uberior Nicolai Révay.*²⁾

Miután pedig erre egy egész nap ráment, a következő napokon folyvást a vallomások kihallgatásával foglalkozék. Megidézte ugyanis a tanuló ifjak közül mindazokat, kikről Révai vádirataiban említés fordul elő, vagy a kikre a vallatás folytán hivatkozás történt. E közben két katonát is kihallgatott, kikre, minthogy az előbbi évben e gymnasiumban tanulók valának, Révai hivatkozott. Azután következett a tanárok kihallgatása s végül a *Consilium* utasítása szerint a helybeli igazgatót kérte föl arra, hogy a „*Declaratio uberior*“ minden pontjára írásbeli feleletet adjon.³⁾

4. Ily tetemes mennyiségű külön vallomás főlvétele után szükségesnek látta Szunerits a tényállapot teljesebb kiderítése, illetőleg a nyilatkozatok resultatumának constatalása végett az ellenfelek szembeállítását. Együvé szólította tehát az egész tanári kart s az igazgatót, hogy együtt létökben egymásnak füle hallatára nyilatkoztassák ki véleményeiket mindazon pontokról, melyeket Révai utóbbi fölterjesztésében felsorolt. Ezekből állapította meg Szunerits legott az ő ítéletét mindegyik pontra vonat-

exhibitis punctis, ex eo sensum, quem intenderit, exquirerem, tum si quid singulis addi ad plenam eorum intelligentiam vellet, declararet, ac denique quos testes ad confirmanda sua asserta adhibericipiat, diceret,⁴⁾

¹⁾ L. főntebb 70. l.

²⁾ Ismertetése odább következik.

³⁾ „Haec omnia re ipsa cum eodem Révay per me acta sunt die subsequente, et in scriptum deducta sub tito: *Declaratio uberior Nicolai Révay, quam isthic — adnecto. Quae cum diem integrum exposcerent, diebus hanc consequentibus exceptae Fassionis partim eius Gymnasii Alumnorum — —, partim Professorum, partim duorum militum in eodem Gymnasio studentium, quos Professor Révay adduxit — —, postremum exacta sunt in conformitate B. Gratosi Intimati scripta responsa Localis Directoris, quae pariter in origine, prout ea mihi consignata sunt, isthic in omni sua missione advolvo.*“

kozólag, s azt nyomban hozzájuk csatolván akkép terjesztette fel amazok nyilatkozataival együtt az „Acta Confrontationis” című protocollumában. Ezekhez mellékelte egyszersmind azon több rendbeli bizonyítványokat is, melyekre a „confrontatio” némely pontjaiban hivatkozás fordul elő.¹⁾

Jelentésében nyomatékolva felhozza azt is, hogy mi bírta őt e confrontatio útján a vádoló valamennyi pontjának újolag fölvetésére; mert — u. m. — Révai több ízben fölemlíté előtte azt, hogy az utóbbi folyamodványában több oly panasz foglaltatik, melyek az előbbi investigatio alkalmával nem vizsgáltattak meg eléggé.²⁾

Im e körülményeknek csak ennyiben érintése is éreztetheti már, hogy biz így e második vizsgálat ugyancsak ágas-bogas feladatúvá lön. Ugyanis ha már csupán a vádolónak előleges kihallgatása egész napot vett igénybe: nem lehet fölemlítő, ha a többi vallatások s vizsgálati részletek egy álló hétig folytak.³⁾ S így az e közben tudomásul vett s többnyire írásba is foglalt tényadatok meglehetősen nyaláb okiratokká szaporodtak fel.

Mindezek külön-külön s együtt véve nyomós tanúságot tesznek Szunerits Mártonnak valamint ernyedetlen szorgalmáról, úgy éles kritikájú ítéletéről és kipuhatóló képességéről, meg egyszersmind részrehajlatlanságáról is. Mert valóban egyéni jóindulata mellett oly tárgyilagos felfogással, sőt mintegy areopagusi komolysággal követelte a vizályos ügy minden szálainak kinyomozását, hogy reá semmi részről az elfogultság vádja ne eshessék. Szabatos elhatárolásával annyira eltörleszolt minden hézagot, hogy legcsekélyebb egérutat se engedjen egyik félnek sem a kibúvársra.

Tikkasztó kánikula napok voltak ezek Révaira. Sőt a mint a confrontatiót tárgyaló iratból kivehető, valóban nyomasztó hőség szállhatta meg őt olykor a több izbéli sarokba szorítások miatt.

Ily rigorosumot nem tapasztalt még eddig, de még ezután sem egész viszontagságos élete folytában. — Nem is vonult el e válságos fürgeteg fölötte nyom nélkül.

Az odábbiakban lesz alkalmunk észlelhetni e gyötrelmes krízis némely utóféjdalmait.

¹⁾ „His omnibus habitis facta est confrontatio dictorum et factorum per singula puncta Révayana occurrentium, prout haec demisse exhibetur — —, quibus subnectuntur attestata varia ab a/. usque o/. in uno Fasciculo, ad quae in diversis confrontationis punctis fit provocatio.”

²⁾ „Ad faciendam porro singulorum punctorum confrontationem illud me impulit, quod Professor Révay saepe coram me questus sit, in postremo Recursu suo, Altissimo Loco facto, plura i-mae Investigationis obiecta occurrere, quae ea occasione sufficienter eruderata non essent.”

³⁾ U. o.

5. Ismételten átfigyelve a külön vallott s aztán in gremio nyilvánított vádak és védvek pro et contra állításait, sajnos érzettel látjuk belőlök a kiegyenlíthetetlen disszenciák szomorú eredményét. — S habozva tünődünk, hogy ugyan miképen tükröztesük azt elő hasznosítható tanulsággal a tárgyilagos igazságnak mennél inkább megfelelő hűséggel, de egyszersmind lehetőleg szabatos rövidséggel.

Mert habár egyrészt lélektani, másrészt pedig nevelés- és közoktatási tekintetből nem érdektelen tanulmány tárgyaúl szolgálhatna még ma is, főleg tanfériakra nézve, az ily valódi *ακριβεια*-féle szigorral véghez vitt szemlevizsgálat körülményes illusztrálása: e helyütt mégsem tárgyalható az oly részletesen, mint valamely specialis dissertatióban.

Idomzatos arányosságot követelvén e bár a szokottnál jóval tágabb mérekekre vett életrajz feladata is, tartózkodást javall a szertelen digressióktól. Kényesebb olvasók alkalmasint megsokallották már eddig is e viszályos kérdésnek rájuk ennyiben is meglehetősen fárasztó részletezését, és talán az aesthetikai kritika némely jogosult postulatumaiba hivatkozván, főleg az egészhez viszonyítva messze kitevedett episódoknak s mintegy túltengő kinövésnek is tekinthetik ezt.

Amde másrészt a még oly tekintélyes álláspontú kritika dacára is jóformán érvelhető motivumok készletnek arra, hogy hősünk élettörténetének e kiválóan válságos fordulatú katastrópháját ne hagyjuk az adatok oly nagy bősége mellett amúgy félhomályban borongani, sőt lehetőleg teljes megvilágításban tüntessük elő, a minőből t. i. egyszersmind illetékesebb felfogást lehessen szerezni visszatekintőleg az ő korábbi *conflictus*ainak indokairól is, annyi-val inkább, minthogy azok ily körülményes adatok hiánya miatt annak idején épen nem valának eléggé kideríthetők.

Psychologiai egybevetés útján különösen jelentős tájékozásul, sőt mérvadó felvilágosításul szolgálhatnak ezek majd az odább következő grammatikai nagy harcra nézve is. Oly mélyen beható pillantásokat engednek vetnünk Révai lelki világába, mondhatni oly evidens módon tükrözik az ő érületi mivoltát, hogy mintegy föltárva látjuk annak legbensőbb rejtekeit s észlelhetjük azon forrást, melyből bajainak, viszontagságainak s keserveinek kiapadhatatlan bősége fakad. Életének egyik phasisában sem tűnik ez ki ily felötlő jelenségekben.

Mily erősen csábító ok rejlik mindebben arra, hogy ezennel némileg a symmetria korlátain túl tegyük magunkat.

Azonban a szabatosság ama fontos követelményeit, melyek a különlegesség jellemzésére helyezik leginkább a fő súlyt, még sem téveszthetjük szem elől. Tehát okszerűen a középirány felé tartva, olykép igyekszünk kiegyeztetni az ellenkező igényeket,

hogy némi collectiv jelzésekkel mutatunk rá a differentiák lényegesbjeire. Jó formán kialakul a figyelmes olvasó előtt így is Révainak azon jellemzetes sajátságja, mely ezen fölöttébb kritikus viszonyok hatása alatt tünt elő legszembeszökőbb jelenségekben. Ki fog világítani különösen azon éles ellentétnek mélyebben rejlő oka is, mely miatt oly számos összeütközésbe jutott nem csak itt, hanem már egyébütt is helyzeti viszonyaival s körülményeivel. Kiváltképen pedig az imént oly nagy háborgást keltett surlódásának végkifejlése eléggé megokoltan fog így elénk tárulni, mely különben ismét új talányként ötlenék fel.

6. Reflectálva Révainak a gr. Szapáry investigatiója elleni kifogásaira, habár kétségtelenül correctebbnak kell vallanunk Szunerits vizsgálati eljárását, a mint hogy valóban sikeresebbnek is bizonyult ez azon penetransabb kutatása folytán, mely úgy szólva mikroskopszerű kémleléssel figyelte meg annak rejlőbb motívumait is: de másrészt a gr. Szapáry vizsgálata elleni kifogást is enyhítheti némely méltányos érv.

Mert már az is, hogy Szapáry nem a vádoló kihallgatásával kezdette inquisitói teendőit, jóformán menthető azzal, hogy ő a „*Status perturbatus*“ című memorandumból már amúgy is elég bőven ismerhette Révai panaszait. Hisz oly körülményesen adta ott elő gravamenjeit, hogy alig csodálható, ha azok olvasása közben némely fölöslegesnek látszó részleten gr. Szapáry figyelme csakúgy könnyedén átlebbent, vagy azokra nézve tán meg is tévesztetett az által, hogy Révai nemsokára a jan. 12-ki folyamodványában már ismét újabb vádakkal lépven föl, nagyon is éreztette, hogy mily kifogyhatatlan a panaszolkodásban, s hogy mennyi okot szolgáltatott ez által az ügymenet összekészülődésére.

Ilyesmik okozhatták, hogy Szapáry mintegy elárasztva s ezért tétovába hozva érezvén magát Révainak sérelmi okadataival, kellő eligazodás végett legelőbb Andaházyval, a gymnasiumi igazgatóval kívánt értekezni, aztán pedig a váddal terhelt tanító-társakat látta szükségesnek kikérdezni, miután Révainak írásba foglalt vádjait már egyébként is oly bőven tudomásul vette volt, hogy ezért fölös vádjainak inkább rövidletbe foglalását kellett kívánnia, semmint különben még tágabbra széledhető értelmezését.

Aztán meg az utólagos kihallgatás elégtelensége elleni kifogását illetőleg nagyon is föltehető, hogy miután Szapáry már előbb mintegy belefáradott Révainak felötlőleg exaggerált panaszaiába, utóbb pedig azokat az igazgató s a vádlott tanárok nyilatkozatai által legtöbnyire megcáfoltaknak, sőt elosztatottaknak vélte; ezek után már csak kedvetlenül, vagy csak részleg vette tekintetbe szóbeli panaszlásait. De ezen perfunctorius működé-

sével mégis legalább okot szolgáltatott arra, hogy ez az üdvtelen vizsályos ügy végre olyatén eredményű megoldással fejeztetett be, mely ellen egyik fél sem appellálhatott többé.

7. Szunerits valóban igen hasznosítható tanulságot merített azokból a kifogásolt praecedensekből. Azért intézte vizsgálati működését az imént említett praecautio alapján. Ily gondoskodásának köszönhetőek egyebek közt azon kiválólag jelentős ügyiratok, melyek oly beható világot vetnek e meghasonlás mélyebb vis motrix-eire. Ezeket tehát eme lényeges indokoknál fogva legalább a fő mozzanatokra nézve helyén lesz itt kissé közelebbről is szemügyre vennünk.

Ily fontos érdekű a második investigatióknak különösen e 3 okmánya, úgymint: I. Révainak „Uberior declaratio“-ja; — II. a gymn. igazgatónak erre vonatkozó feleletei; — III. a Confrontatióról szóló jegyzőkönyv, melyek a hozzájuk csatolt bizonyítványokkal, a kihallgatott vallomások jegyzékével, meg főképen Szuneritsnak hivatalos relatiójával együtt eléggé kimerítő fölvilágosítást adnak e vizsályos kérdés végleges megoldásáról, sőt egyszersmind módot nyújtanak az egész ügy tárgyilagos felfogására.

Mínthogy Szunerits vizsgálatának alapját főleg Révainak jul. 6-iki folyamodványába foglalt vádpontjai képezik: ezeknek recenzióját, bírálatos megállapítását tűzte ki működésének kiinduláspontjául. Így keletkezett elsőbben az „Uberior declaratio“, mely azoknak nem annyira bővebb, mint szabatosabb kifejezése.¹⁾

Sajnálatos, hogy Révainak jul. 6-án fölterjesztett folyamodványa mindeddig nem kerülvén elő, annak ezennel való felhasználása nem áll módunkban. De annak lényeges tartalma némileg mégis kiolvasható az „Uberior Declaratio“-ból, meg Andaházy igazgatónak erre pontonként felelő apológiájából. Ezekre tehát illeték szerint ügyet kell itt vetnünk.

8. Folyamodványkép terjesztetvén föl Révainak jul. 6-iki vádirata, azon kérelemből indul ki, hogy mivel a tanítás abbanhagyására őt nagyon nyomós okok bírták, különösen sínlődő állapota kényszerítette arra: mentessék föl azon sújtó ítélet alól, melynél fogva tanári fizetését már február hó eleje óta beszüntették.

Ennek a kérelemnek megokolására irányulnak aztán az odábbi pontok, melyekkel minél hatályosabban igyekszik bebizonyítani, hogy okvetetlenül szükséges volt a tanítástól visszavonulnia, mivel a gymnasium felfordult állapota miatt még

¹⁾ Országos levéltár 12023. sz. 1790. ily felülíráttal: „Declaratio uberior facta per Nicolaum Révay I-ae Humanitatis Srigonii Professorem coram exmisse Inquirente intuitu punctorum de Statu perturbato ejusdem Gymnasii post r-am Inquisitionem, per Superiorem Studiorum Directorem Posoniensem peractam, Altissimo Loco exhibitorum.“

betegségének némi enyhülése után sem vállalkozhatott többé az ottani tanításra. Ennek az állításnak mántül evidensebb bebizonyítása végett oly élezetten specificálja azt a nézete szerint merőben visszás állapotot, hogy mentekező okainak sorozata a vádpontoknak egész láncolatát képezi. S így sokkal inkább vádiratként vehető az.

Tehát az „Uberior Declaratio“ is. mint azon okoknak értelmezése, sorban követi annak pontjait. Szintoly exordiumból indulva ki. többnyire recapitulálja, néhutt pedig csak érinti azok tartalmát. Mutatványképen idézzük legalább előzményét. Azzal kezdi ezt, hogy a jul. 6-diki folyamodvány első 2 pontjához, a melyekben kérelmét adja elő, semmi hozzá adni valója nincsen. A „summa petitionis“ — u. m. — csakis e két kívánatát foglalja magában t. i.: 1. hogy a tanítástól visszavonulta óta beszüntetett fizetése ismét folyóvá tétessék. 2. hogy ne csupán a tanítással való felhagyás vétessék tekintetbe, hanem annak okai vizsgáltassanak, melyek oly igen súlyosak, hogy a kérelmezőt minden kifogás alól fölszabadítják.

Főleg ezeket adja elő tehát ez alkalommal azokon kívül, a mik már az első vizsgálat folytán felhozattak.¹⁾

9. A mit pedig folyamodványában a „Causae compendio propositae“, cím alatt előad, azt így értelmezi: I. Tanítási szünetelése március végeig betegeskedés miatt történt, azon túl pedig attól való félelemből, nehogy a tanodai visszás állapot miatt előbbi bajába ismét vissza essék. Ezért tanácsosabbnak vélte óvakodva inkább otthoni dologgal foglalkozni, hogy valamely más gymnasiumbeli tanításra annál hasznosabbá képezze magát. — Már pedig — u. m. — azon tanítóknak, kiket betegség tartóztat vissza a tanítástól, soha sem függesztetik föl fizetésök. A II. pont az előbbi investigatióra vonatkozik ugyan, de a következmények, melyekből a kérdés tárgya kiviláglik, akkor elmulasztattak, azért adja elő azokat utólag.²⁾

¹⁾ „Die 12-a Augusti 1799. idem querulans lectis singulis punctis memoratis coram Inquirente hunc in modum se explicuit: Ad ingressum ipsum istorum punctorum nihil, quod addat, se habere, ait. — In summa petitionis: Isthic, inquit, contineri duo: 1-um, ut salarium, quod ab Exc. Consilio ab eo inde tempore, quo docere desiit, conclusum fuit, reseretur; 2-dum, ut non nuda cessatio, sed ejus causae spectentur, quae ita graves sunt, ut supplicitem ab omni subsumptione liberent, et quae praeter adductas in 1-ma Investigatione, per Superiorem Directorem Poniensem peracta, hac occasione referentur.“

²⁾ „Causae compendio propositae: Huic titulo hunc subesse sensum vult: I. Cessatio eius a Scholis usque finem Martii caussam habet adversam valetudinem, deinde vero iustum metum, ne, si in ea perversitate Gymnasii Scholas adiisset, recidivus fiat; maluit igitur pro alio Gymnasio utilius excolendo se servare. Iam vero Magistris per infirmitatem a docendo impeditis salarium nunquam suspenditur. II. Punctum hoc respicit

Különös figyelmet gerjesztő pedig az, a mit ezután nyomban a III. pont értelmezése végett mond, hogy ő a tanítástól való visszavonulása által is a közügy javára igyekezett; mert — u. m. — sohasem fedeztetek volna fel azok, a mik ezennel nyilvánosokká lettek, sőt még az intézet zavart állapotának investigatiója is elmulasztatott, vagyis inkább elnyomatott volna.¹⁾

Továbbá a „Causae uberius probatae“ cím alatt összefoglaltan adja elő számok szerinti jelzéssel azokat, a miket az udvari Cancellariához fölterjesztett folyamodványában bővebben tárgyalt.²⁾ Úgymint: 1. a tanítással való felhagyása okainak történeti deductióját. Egyébként kiviláglanak ezek már a Consiliumhoz fölterjesztett „Status perturbatus“ csatolványaiból is. Hozzájuk járult — u. m. — ekkor még a beteges állapotát tanúsító orvosi bizonyítvány is. — Ezen előzmények után következik az „Uberior declaratio“ lényeges tartalma.

10. Így fűződnek aztán odább 39 pontba foglaltan azon okai, melyek miatt a tanítástól visszavonult, vagyis az ő specificált vádjai, melyek főleg az intézet fegyelmi fogyatkozásait tárgyalják s azoknak okozóiul kiváltképen Kulcsár és Amberg tanárokat súlyosan vétkelik, de egyszerűs mind az igazgatót is nem kevésbé terhelőleg róják meg, erélytelenséggel, sőt hanyagsággal is vádolván őt.

Főképen nyomósbitva említi föl a feyelem elhanyagolásának olyatén szomorító következményeit, melyek az ifjúság erkölcsi romlását igen aggasztó jelenségekkel bizonyítják. Minthogy pedig ezek szerinte már szeltében közbotránkozásra nyújtottak okot, azoknak okozói, illetőleg palástolói ellen szándékolt föllépését már egy év előtt az ő püspökének Fenglernek is előre kijelentette.³⁾

Révai vádjainak e sorozata, különösen azok után olvasva, a miket a „Status perturbatus“-ban és annak csatolványaiban oly hódító apológiával előadott, sőt egész sereg tényadattal bizonyítva körülményesen tárgyalt, alig enged kételkedni állításainak egészen megbízható alapossága felől. Majdnem bizonyosra vehető, hogy a döntő ítélet neki fog igazat adni, a mint hogy ezt részéről is mintegy biztosan reménylette.

quidem investigationem praeteritam: sed sequelae, ex quibus status huius quaestionis elucescit, tunc neglectae adferuntur.“

1) „III. Etiam per id, quod Scholas iam non adierit, Bono publici studuit; nunquam enim ea detecta fuissent, quae nunc palam sunt, et investigatio ipsa perturbati Status neglecta fuisset, et suppressa.“

2) „Causae uberius probatae. — In hoc titulo compendio refert per designatos Numeros, quae in fusiore sua Instantia Exc. Cancellariae Hungarico-Aulicae exhibita comprehenduntur.“

3) L. főntebb 351. l.

Amde vajmi sajnós csalódás hűti le e vérmes reményt! Mert bizony egészen más színt ölt a dolog azok szerint, a miket a gymn. igazgató az ő „Uberior Declaratio“-jának pontjaira válasszul följegyez.

Andaháznak rövid és szabatos jegyzetei ¹⁾ kevés kivétellel tarthatatlanokká silányítják Révai állításait, mondhatni menten halomra döntik azokat annyival inkább, minthogy egész nyugodtsággal, de egyszersmind erélyes határozottsággal is, meg többnyire tényleges cáfolattal ejti el azok legnagyobb részét. A legterhelőbebet pedig nyomós bizonyítványokra hivatkozással ellensúlyozza.

Oly férfias higgadtsággal írvák Andaháznak eme replikái, hogy valóban már előre is tekintélyt biztosít neki ily megnyerő mérsékeltége. Velős feleletei közül példaképpen kiemelhető különösen az, a melylyel Révainak azon hivatkozására válaszol, hogy kötelességbeli hűségéről és szorgalmáról tanuságot tehet a gymnasiumi igazgató. Erre vonatkozólag Andaházy csakugyan készséges elismerését vallja; de legott hozzá említi egyszersmind az ő mérsékleti fogyatkozását is. ²⁾ Odább pedig több rendbeli méltatlanságainak csakis átlagos említése után engesztelékeny nagylelkűséggel azon őszinte kívánatának ad kifejezést, hogy vajha Révai a tudományos téren szerzett annyi érdemeinek bővebb jutalmát nyerné. ³⁾ Végül az ifjúság romlottsága elleni vádjával szemben a városi hatóság bizonyítványára hivatkozik. ⁴⁾ Ugyanezt aztán még egyéb írásbeli tanuságokkal is cáfolja.

11. Ily hathatós refutatio után, bármily jó indulattal viseltetett is Szunerits Révai iránt, ügyének megvédhetését legalább is igen

1) Országos levéltár 1799. ad Nr. 12023. — Címét már föntebb idéztük, l. 373. l.

2) Érdemes e végett idéznünk válasziratának 34. pontját mely így szól: „De industria sua D. Révay Directorem Localem contestatur. . . — Director Localis Dnum Révay porro confitetur accuratum, diligentem, disciplinae Scholasticae studiosum, vigilantem Professorem fuisse, moderamine tamen animi, et suorum vehementium affectuum regimine semper destitutum, quod nulla commendatione eidem inspirare valuit.“

3) Hogy szerfőlött túlzottak lehettek Révainak Andaházy ellen exaggerált vádjai, kivehető Andaházy válasziratának 37. pontjából, mely így szól: „Vitae ratio Directoris Localis — — Tot criminationibus, cavillationibus, scommatibus, contumeliis in se coniectis Director Localis nihil reponit: sperat et vitae suae rationem et conatus Scholasticos locis suis, notiores esse. quam ut haec referere cogatur; rabulam agere non vult. Plura bona Dno Révay, et ampliora pro tantis in rem literariam meritis precatur sincere, et advovet.“ Aztán a 39. pontban így szól: „Adductae superius per me toties susceptae inquisitiones, et quotidiana in Scholis examina, Professorum item annue per plures menses supplementationes, me, ut bene spero, satis vindicabunt ab illa impacta otiositate.“

4) „Juventutem hic corruptam non esse et depravatam, ut vult Dnus denuncians, testimonium hic accluserunt Magistratus Regiae huius Civitatis comprobabit.“ U. o. — Meg van ez a bizonyítvány az „Attestata varia“ csatolmányban.

kétesnek vélhette. Még inkább érezhette ezt a tanárok kihallgatása után.¹⁾ Ezek közül a két adversarius természetesen ellene nyilatkozott mindenben. Valótlannak állíták már ama mentekézését is, hogy betegségi ok miatt volt kényszerítve a tanítással való felhagyásra, sőt merőben azt vitatták, hogy csakis makacszkodásból és dacolásból tette ezt az ő rovásukra. A többi mentő okait pedig, különösen a rájuk súlyosodó vádjait még inkább kiellenézték. A másik kettő, mint ifjabb tanár, jóllehet Révainak nem ellenesei, ügyének támogatására épen nem bírtak elég bátorsággal szót emelni.

Ezek után alig szükséges említenünk, hogy a kikérdezett ifjak vallomásaiból²⁾ sem igen merülhetett fel valami jelentősebb érv Révai vádjainak nyomósbitására. Hisz a fegyelmi tágultság dacára szigorú sürgető s a rakoncátlanságok fékezésére törekvő tanárnak kétségkívül gyűlöletessé kellett válnia amazokkal szemben, kik a féktelenkedést is váltig dédelgették. Kiváltképen a tanítással való felhagyása után már mindinkább elidegenítették tőle még a jobb hajlamúak is annyira, hogy ekkoron alig, vagy csak kivételesen találkozhattak iránta méltányosak még lekötellezettje között is. Csupán a katonákká lett diákjai mertek róla méltóbb elismerést nyilvánítani, még pedig önmagok vádolásával is, mi amazoktól nem telet ki.

De még a polgárok részéről sem jelentkezett ügyének oly támogatása, mint a minő panaszokkal ostromolták, sőt zaklatták volt előbb a fegyelmetlenség elleni föllépésre. Hisz még azok is, kik gyakori interpellációikkal fölbiztatták, most mintegy megdöbbsentve az ellene támadt áramlat által, csak úgy hímezve, hámozva módosították előbbi nyilatkozataikat, melyekre az általok is unszolva fölizgatott Révai némely súlyosabb vádjait építette.

12. Ennyire cserbe hagyták őt balhízemű számításai! Szomorú jelenség, hogy még olyanok is, kiknek érdekében Révai előbb védőként vállalkozott küzdelemre, ekkoron már alkalmasint megfélemlítve sokkal inkább ellenfeleinek ügyét segítették győzelemre vallomásaikkal.

Csodálható-e e szerint, ha a *confrontatio*, mely mintegy végleges összegezése a külön fölvett vallomásoknak, szintén csak azt eredményezte, hogy az előbb *ad aures inquirentis* külön mondtak ekkor *ad faciem accusantis* egészen határozottan szembe mondtak, úgy, hogy az *inquirens* legjobb akarata mellett sem tehetett egyebet, mint azt, hogy a bizonyítékok hiánya miatt megvédhetetlen vádpontokat legtöbbször elejtetteknek nyilatkoztatta

¹⁾ L. Fassiones Professorum coram exmisso inquirente. — Országos levéltár 1799. ad Nr. 12023.

²⁾ I. Fassiones Studiosorum. U. o.

ki a confrontált vallomásokhoz mellékelte O p i n i ó j á b a n ¹⁾ s így me-
rőben tárgyilagosan constatálta a fegyelmi vizsgálat resultatumát.

Sajnos eredménykép tünt elő az idézett vallomásokból,
hogy a vádirat azou pontjai is, melyekre Révai is kiváló súlyt
fektetett s meg a Consilium is főfigyelmet kívánt fordíttatni,
inkább megcáfoltattak, semmint hogy valóknak bizonyultak volna.

Olyannyira sikerült több rendbeli bizonyítványokkal részint
kiforgatni, részint pedig jelentéktelenekké vékonyítani a vádoló-
nak olyatén állításait, melyek a fegyelmi állapotra nézve teteme-
sen compromittálók valának, hogy biz' e küzdelme valóban
sajnálatra méltó vereséggel végződött.

¹⁾ l. Acta Confrontationis inter Professorem Nicolaum Révai et Professo-
res Gymnasii Strigoniensis. (Országos levéltár 1799. ad Nr. 12,023.)

XX. Révai didaktikai irányzata.

1. Visszatetsző meglepetéssel vehették tudomásul Révai panaszaik végleges elejtetését különösen azon előkelő jóakarói, kik oly erős bizalmat helyeztek volt a fegyelmi ügy javítására célzó föllépésében, hogy készségesen támogatták illetén igyekvését a felsőbb hatósági körökben is. — Mert valóban erős indokait érezték már az eszmélőbb hazafiak olyatén mozgalom megindításának, mely az évek óta mind sajnosabban hanyatló tanügynek lehetőleg jobb karba hozását sürgesse. Mondhatni égető szükségnek látszott ez már ekkoriban. — Mint ilyenre méltán vethetünk ezúttal egy két futó pillantást, hogy kellőleg megitélhessük hősünk paedagogico-didaktikai álláspontját.

Helyenként több ízben jeleztük már eddig is azon balviszonyokat, melyek hazánkban a nemzeti művelődés egyik legfontosabb tényezőjét, a közoktatást, oly mostoha intézkedésekkel hátráltatták. Különösen egy pár évtized óta csaknem merőben ellentétes irányzatok zavarták meg már azt az 1777-ben oly örvendeztető kilátással megindított tanügy-szervezést is, melyet akkoron mint egyszersmind a nemzeti felújulás lendületének fejlődemileg is kegyelt auspiciumát a legbuzgóbb hazafiak, köztük Révai is, oly hő lelkesedéssel üdvözöltek.

Amde ezt az alig földerengett hajnalodást csakhamar fölötébb nyomasztó elborulás követte. Zord időszak nyomban visszavonulásra készítet a főlarsjadásnak indult csirákat. Egy-két év múlva már a nemzeti létet alapjában megrendítő jogtiprások forgatták föl a megújhódással biztató kezdeményt.

Annál veszélyesebbek voltak ezek, minél mélyebb gyökereiben támadták meg fajunk történelmi fejlődését, s minél csábítóbb ürügyekkel indokoltatott a késztetés a biztosabb alapoktól eltérő, sőt merőben fajvedlesztő közművelődésre, mondhatni a sehonnai szellemű kosmopolitismusra, mely az európaias culturát épen a

nyugati áramlat akkori megbódító álfölvilágosodásával kínálgatta, azzal a sekélyes alapú, de annál duzzadóbb főnhéjazású vendég-hajas tökélyeskedéssel, melyről a komolyabb német gondolkodók is gúnyosan mondogták, hogy „seichte Aufklärerei schreitet mit Perückenstolz durch Deutschland und sieht den eigenen Zopf nicht.“

2. Korjellemző, hogy mennyire adoptálta a korcsosulásnak eredt ivadék nálunk is ezt a csömörletes torz-divatot is annak jeléül, hogy meglehetősen bele bódult a parókás gondolkodás-módba is.

Egyrészt a szellemi kiskorúság utánzékonyosságának, másrészt hatalmas áramlatok befolyásának tulajdonítható ez.

Hódító lángelmék föltüntével egyidejűleg, sőt azok néhányainak ovatióival is biztatva fényes korszakot ígérőleg ünnepelte föllépési diadalait a történelmi jogokat romboló josephinismus. — Ilykép növelt varázshatalma évekig visszariasztá az épebb jog-érzet ellenszegülését is felforgatási merészleteivel szemben.

Bámulatos, mennyire hatványozhatta önkényét az oly merész autokrata a Rákócziak, Zrínyiek s Tökölyek megpuhított nemzete fölött. De alig egy évtized múlva a külesemények mégis lelohasztották hatalmi merészségét. Megdőböntő katastróphák vetettek gátat az autokrata hanyathomlok rohanó átalakítási szenvedélyének.

Azonban mily éktelen zavart idézett elő a jogviszonyok visszaigtatása is! A hevenyészett alkotás romjainak eltakarítása mennyi gondba került ismét. — Miként a föl-föltornyosult hullámok omlása fenekig kavár: úgy a túlzott hatalmi actio szertelen reactiót szült. Különb is a végletek küzdelmére irányult ama kor szelleme. Némileg a görög monda Symplegades szirtjeire emlékeztet nemzetünk akkori sorsa. Vajmi bajos volt a minduntalan összecsapódással fenyegető ellentétek közt amúgy az argonauták hajójaként átsurrannia a nemzeti főbb érdekek vehiculmának, hogy a veszélytől menten haladhasson odább!

3. Nagyon-szomorító fluctuatiók közt hanyatott így hazánk közművelődésének ügye. A lázas erőködés után szinte a fásultságig zsibadt szentvelenség fogta el a majd erre, majd amarra kábított nemzedék tetemesebb részét. Csaknem folytonos habozásban tartotta az elméket az európai nagy hullámozás. Tétovázás ingadoztatta még az irányadó tényezőket is. Minduntalan cserbe hagyták a meglepő események a szemesebb politikai combinatiókat is. — Majd lázas izgalom, majd elalélt csüggedés szállta meg a kedélyeket. Szélsőségek felé csapongó eszmék kavargása, az importált vagy amúgy betódult heterogen elemek surlódása s ezek miatti meghasonlások zilálták nálunk a fölbolygatott társadalmi életet. Egyébként is előbb a hatalmi erő tömörítésére, majd a védel-

mi kellék gyarapítására feszült törekvés érdekei előnyösülvén, ezek mögött a közművelődés csak sindevészen tengődhetett. Az ifjabb sarjadék nyilvános oktatása is mindinkább alább szállt.

Imént pedig azon megrendítő események óta, melyek alig egy lustrummal ezelőtt nagyon is aggályos bizalmatlanságot kelteketek volt a kormányférfiakban az értelmi fejlesztés bátrabb bajnokai iránt, immár majdnem szándékos lanyhasággal mulasztatott el a kellőbb gondoskodás a magasabb művelődés tényezőiről s intézeteiről. Hisz a tudományosság becsértéke általában nagyon alásülyedett vala azon elkomorult időszakban. Sőt veszélyes kockázatként gyanúsítottattott annak elősegítése.

Még ott is, hol az előbbi évtizedben az „eritis sicut dii“ féle ámitással biztató nagy fölvilágosodás oly merészen lobogtatta volt az új tudomány fáklýáit, már ekkor keserű gúny hangzott szét annak koryphaeusai ellen.

Nálunk pedig mily szörnyű bukás érte a szédítő illuminatizmus csatlósait, kik némelyike előbb a fejedelmi kegy verőfényében is sütkérezhetett. Ismeretes ez a gyászos évek történeti lapjairól. Fölsohajthattak az akkoriak is: Welche Wendung durch Gottes Fügung!

4. Valóban nagyot fordult sarkán a korszellem. — Mogorván fordított hátat a közérzület némely előbb ugyancsak dicsóítve magasztalt idolumainak. — Meglehetősen túlozta aztán sok részben ellenszenvét is. Elítélte még a hasznos tudományt is a tévesnek ártalmait miatt. Nagy hullámzások sorsa ez. Tolluntur in altum, ut lapsu graviore ruant. Akkor a sors szeszélye, a tündér szerencse kénye ugyancsak „játszva emel s mosolyogva ver le.“ Érintők ilyes peripetiák concret példáit a föntebbiekben.

Am magára vessen hát a tudományosság is, ha kárhozatot kénytelen aratni túlhajtásaiért; ki vihart vet, vészt arat, mondogaták fanyarul az elkeseredett tapasztalatok emberei. Miért sáfárkodott oly balul szellemi kincseivel? Miért prometheuskodott oly vakmerően, titáni harcra gyulasztván az égi tűzzel? Lám ott a magas cultura honában az istenített ész hová sülyedett le képtelen főnhéjazásával. Lakoljon érte, hogy Pandora vészes kincseivel kacérkodván borzadályt keltett s terhes átkot vont magára. Im a lángész cultusa miként torzítá el az előbb bővölve hódító grátiákat ádáz eumenidákká! — „Audax Iapeti genus ignem fraude mala gentibus intulit. Post ignem aetheria domo subductum macies et nova februm terris incubuit cohors. — — — Coelum ipsum petimus stultitia... (Horat. Od. I. 3.)

5. Ama rémületes időszak óta valóban mintegy üldöző fatum érte nálunk is az alig serdülő honi múzákat. Még a szerényebb célzatú, sőt épen a szelidítő hatásra irányzott tudományos törekvés is kénytelen volt e mostoha sorsot megsznléni. Hitelvesztett-

ként gyanúsítottatott ez is több részben. Sanyarúan tengődve, fölöt-
tebb bajosan vergődhetett némi elismertetésre. Különösen a hatalmi
közegek előtt vajmi nehezen sikerült némi méltatásra szert tennie.

Igy a tanári állások betöltésénél nagy akadályok gördített-
tek a még oly kiváló képesültség elé, ha némi kétely férhetett
vélekedési megbízhatóságához. Főleg a kifogástalan politikai
érzület, a minél óvatosabb viselkedés nyert elsőbbséget. Olykor a
színlelt jámborkodásnak is könnyebben sikerült a kívánt állásra
jutnia, semmint a némileg önérzetes tehetségnek. Kiváló előnyül
tekintetett az adott viszonyokhoz illeszkedő alkalmazékonyság, a
békés megférhetőség s a kijelölt határok közt mozgó közepes tevé-
kenység, ha egyébként tán csak amúgy langyosan vagy gépiesen
folydogált is a kötelesség teljesítése. Valami nagy fokozat úgy
sem igen kívántatott a szellemi eredményből. Az ifjabb sarjadé-
kot különben is első sorban az állami védelem ügye vette igénybe.
Aztán meg az okvetetlenül szükséges hivatali állásokra kellő
alapismeretekbe beavatás volt akkor az iskolai oktatás főfeladata.
E tekintetben sem voltak valami feszült igények. Gyakorlati utó-
képzésre bizatott a hiányok pótlása. Az eléggé megadta a kellő
routinet.

A többire nézve jóformán luxus cikké silányult a mélyre-
hatóbb tudományosság. Amióta az újabb kriticismus és skepti-
cismus irányzata mindegyre merészebb fessegetésekre izgatta az
okoskodási viszketeget, meg aztán a nyugtalan elmék annyi bajt
idéztek elő a veszélyes válságok idején: a főbb állásúak, különö-
sen a kormány közegei nagyon gyanús szemmel nézték a tudós-
kodást. Ismeretes a hatalmi elvmondatt, mely akkoriban mintegy
mérvadó lett a tudományos képződésre: Nincs szükség tudósokra,
— így hangzott ez egynémely tekintélyes ajkról, — inkább
kellenek most az államvédők, meg békés honpolgárok, kik készsége-
sen teljesítik a felsőbb rendeleteket, szerényen munkálkodnak s
nem keltenek holmi izgalmakat, nem fessegetnek magas eszméket.

6. Jobbára ilyenféle irányban kívántatott az ifjabb nemzedék
idomítása is. — Hogy mennyiben sikerülhetett az ily jámbor
kívánattal megvalósítása: arra nézve már eddig is jeleztünk megle-
hető mennyiségű tanúságot, valamint arra is, hogy minő kifogá-
sok érhettek a közoktatásnak illetően kezelését.¹⁾ Még több jelentős
adat fog erről fölmerülni az odábbiakban.

Valóban nem egy példája az ez idétti tanári approbationak,
kineveztetésnek, meg tanügyi hivatalos jelentésnek mutatja, hogy
olykor nagyon is mérsékelt képesség eléggé megüthette a kitűzött
mértéket.²⁾

¹⁾ Ilyesmink számos példáját említi Révai a „Status perturbatus“-ban s
annak függelékeiben.

²⁾ E tekintetben is ejt Révai panaszos megjegyzéseket többrendbeli irataiban.

Hogy is lehetett volna ez valami szigorúbb igényű akkor, midőn oly kevés, vagy csak némileg lendítő gondoskodás is alig történt a tanárképzés érdekében? Sokkal nyomasztóbbak voltak a kormánynak közvédelmi gondjai, semhogy a tanügyet költséges intézkedésekkel előmozdíthatta volna. A szorongató pénzvizonyok miatt még inkább a szegény tanítókat is faggatták a hadi költségekhez kellő contribúcióval¹⁾ a helyett, hogy őket segélyezték volna. — Mily inségesse válhatott ama sanyarú közviszonyok folytán különösen a családos tanítók sorsa! Hogyan vonzódhattak volna akkoron e szerény pályára a jelentős tehetségűek, holott azt amúgy is olyannyira lealázottnak látták?

Nagy baj volt ez akkoron, midőn már különben is mindinkább fogyatkozóban valának a hivatásszerűleg képezett tanerők. Ugyanis az előbbi két évtized folytán felozlatott, vagy megszünésre késztetett szerzetes rendek tagjai többnyire kiöregedtek a tanításból és a helyökbe állított ifjabb aspiransok nem valami előnyösen pótolták őket.²⁾

¹⁾ Az esztergomi gymnasium irattárában és az ottani városi jegyzőkönyvben lelhető adatok szerint éppen Révai otléte alatt 1797. derekán merültek föl ugyanott ily követelések miatt is némely surlódások. Ezekről odább említünk holmit.

²⁾ Bő tanúságot tárnak elénk erre nézve Révainak éppen e vizályos ügyben fölterjesztett vádiratai, melyekből eléggé kiviláglik, hogy mennyire alászállott Esztergomban is ily változat óta az oktatás, különösen az iskolai fegyelmi ügy. Ezt — u. m. — az igazság vallomása szerint is jobban fentartották előbb még a Ferencrendiek is. — Ugyanis a jezsuiták rendjének széteszlatása utáni időszakban ezek is vitték ott némely évig a gymnasiumi tanítást, még egy pár évvel ezelőtt is, — és pedig kielégítőbb sikerrel, mint az utánok következett világi tanárok. Pedig ezeknek jóval inkább állana — u. m. — módjukban szemmel tartani az ifjak viselkedését még az iskolán kívül is, mint a kolostorban elzárkózó szerzeteseknek. S mégis ellenkezőleg azok alatt kapott lábra a tanuló ifjúságnak késő esti, sőt éjjeli barangolása, melyet több helyen ugyancsak erős vonásokkal ecsetel vádirataiban. Egyebek közt nagyon divott a csoportosan csatangolás. Erre vonatkozólag írja, hogy kiváltképen Kulcsár és Amberg tanítványai űzik ezt nagy garral s kihívó merészséggel majdnem naponkint, dőzsölő korhelyek módjára, pongyolán öltözve s hetykén pipázva, sőt káromló szavakat is hallatva, s ilyesektől még az esetleg velők találkozó tanárok tekintete sem riasztja vissza. „Juventus nostra — u. m. — praesertim ex Rhetorica et Syntaxi, turmatim fere quotidie audita et visa est, ne Professorum quidem forte obviorum aliqua reverentia commota, heluonum more ad indusium exuta, penulis obducta, vasculis fumaceis instructa, intrepide passim oberrare, fumare, et quod huic insolentiae affine est, in verba etiam blasphema cum fastu quodam et iactantia erumpere. In quo contubernio cernebantur saepissime non mediocri cum dolore bonae etiam parentelae filii. De his mihi aliquoties acerbius querenti ipse ARD. Director respondit, hanc quidem dissolutionem neque sub Franciscanis Professoribus fuisse. Quanto ergo deterius haec fieri nobis Professoribus, qui claustrorum matura oclusionone a maiori vigilantia prorsus non inhibemur.“ — Ezután az éjjeli csavargások s kicsapongások sajnos példáit hányja fel, melyek mindannyi bizonságai a fegyelmi hanyatlásnak. Annnyival nyomósabb illetén érélyes expectoratiója, minthogy ezt éppen a gymnasium-igazgatóhoz Andaházy-

7. Inkább csak menedék, vagy valahogy eltengető hivatal volt már ekkor a tanítás, semmint bensőbb indokú hivatás. S így nagyobb részt csakis holmi hivatalnoki fanyar kedvvel ízetett az. — Azok a mélyebb alapú hiterkölszi elvek, melyekből a valódibb szellemi hivatás üdvösebben sarjasztható, pótolhatatlan kárukát vallák a 18. század hitetlen fölvilágosodása által. — Hervasztó hatású volt ez azon eszményibb irányú buzgalomra, mely előbb a hívő bölceletből, mint kiapadhatatlan forrásból folyton üdítő gyarapodást merít vala az önáldozó munkásságra. A hitetlen bölcelet önző anyagelvi vágyakat növelt, melyek kielégítésére még az akkorinál sokkal kedvezőbb viszonyok sem lehettek volna elégségesek.

Mily lankasztó befolyást gyakoroltak e mostoha állapotok hazánkban minden kulturai igyekvésre: az említett adatokból elgondolható. — Irodalmunk is huzamos ideig megsínlette e sivár időszakot. A két évtized előtt serkent vetélybuzgalom bajnokai közül csak alig egy kettő adhatott már jelentősebb életjelt. Leginkább elnémult a franciás irányú iskola. Még a kényszer-helyzettől ment művelői is lehetőleg elrejtekeztek. Nem gyönyörködhettek üdítő élvezettel ifjabbkori kedvteléseik emlékeiben. A vval az áramlattal merőben szakított már az újuló korirány egyébütt is. Nagyon is becset veszté a francia szellem. Nálunk pedig fölöttébb kényes viszonyok idegenítettek el attól.

Amúgy is szörnyen lehangoló, ridegítő körülmények zsiabaszták a kedélyeket. Szárnyaszegetten búsongott különösen a nemzeti megfélemlés óta más irányú szellemi igyekvés is eme dermedt időszakban. Oly terhes akadályok gördültek a lendítőbb hazafias célzatok útjába, hogy a még oly feszült cselekvési vágy is többnyire kénytelen volt buzdulatát visszatartani s tespedésre kárhoztatni, vagy a tán majd egykoron az ily tevékenységre is kedvezőbb kikeleti időszak felnyiltáért sovárogni.

8. Nem csodálható így, ha a közoktatás terén is nagyobbbrészt csak ímmel-ámmal folyt a munkásság. Hisz általában csak úgy gornyadozva, ernyedezve lézengett a megbénított közszellem. A közmondás szerint: „ibant, qua poterant, qua non poterant, ibi stabant.“ Csakhogy az ily fennakadások vajmi nagy hátrányokat vontak magok után!

Helyenként oly szomorú stagnatiót idézett ez elő, melynek áporodása már mindinkább bántotta a kényesebb érzékűeket. Hogy ne lelkendeztek volna ezek aztán némi üdítő fuvalomért, mely az itt-ott már veszélyes körtünetet éreztető miasmákat lehetőleg szétoszlassa? ¹⁾ Mert biz a szellemi pangás már ma-

hoz 1798. aug. 25-én kelt levelében tárja fel. (L. „Securior pacis componendae ratio.“)

¹⁾ Egyes bizalmas levelezésekből észlelhető ez, habár a mostoha viszo

gában is nemcsak elmaradást, hanem hátraesést idéz elő. Qui non proficit, deficit. A huzamos ugarlás ártalmas dudvát tenyészt s a vadtermés elhatalmasodása mindinkább kiöli a jobbat. Sajnosan érezhető volt ez akkoron már széltében. Mert csakugyan az értelmi elparlagulással már mindinkább karöltve járt az erkölcsi elaljasodás. Fájalták is ezt kiváltképen azon lelkesebb honfiak, kik az évtized előtti hazafias buzdultságtól a nemzeti megújhodás szebb korszakát reménylették volt, holott im azon magas fokú pezsdültségnek az óta folytonos lohadását, végre pedig már teljes apályát majdnem kétségbeejtő sülyedésünek látták.

Fölöttébb sokallván e csüggesztő hanyatlást, várva várták valamely bátor ébresztőnek jeladását az üdítő mozgalomra. Hisz az új század küszöbén valahára már nagyon rendén volna az előbinek szennyjéből kivetközni. —

9. Ily hangulat közben bizonyára nagyon kapóra jöhetett Révainak ama tanügyi epuratio végetti sürgölődése, habár egyelőre csak kisebbszerű s helyköri (localis) érdekű volt is az sajátképen; de nagy horderejű mozzanatnak s így eléggé fontos következményekre jogosító kezdeménynnek tekinthették azt az ő részéről mindazok, kik a „Planum erigendae eruditae Societatis hungaricae“ írójának egy évtized előtt tanúsított nagy célzatú tevékenységére hazafias elismeréssel emlékeztek, meg egyéb irodalmi s culturalis működéseiről is illetékes tudomással bírtak.

Ugyanis az iménti meddő évtized mindinkább zokon eső nélkülözésekkel érezette azoknak élesztő hatású becsét. Rokonszenvesen emlékezve tehát az akkori nyomasztó viszonyok közt is bátor lelkesítőként, sőt merész agitatorként szerepelt koryphaeusra, nagyon időszerűnek látták e föllépését azon reményben, hogy ennek sikerülte aztán egyébűtt is támaszt némi mozgalmat s így lassankint majd általánosabban megered a dermetegség elleni visszahatás és a tisztítókozási erjedés korszerű átalakulást fog szülni.

Arra gondolva, hogy mily sors érte már közel egy évtized óta azon hazafias reform-kivánalmakat, melyek az 1790-diki országgyűlésen oly hő enthusiasmmussal nyilvánultak volt s ama nagymérvű buzdultság óta különféle balkörülmények miatt még folyton függőben tartattak, mert hisz az 1796-diki országgyűlésen sem nyerhettek illetékes figyelembe vételt még a leglényegesebb közművelődési óhajtások sem, minthogy az ily lendítőbb érdekek sürgető szükségét bátran, sőt kissé tüzesebben hangsúlyozó „patrióták onnan jó módjával eltávolítottak:“¹⁾ ily előzményekre gondolva elképzelhetni, hogy számos honfi kebelben mily boszús nehez-

nyok miatt csak igen tartózkodva nyilatkozik azokban a mélyebb bensőségű érzés még a meghittebbek közt is.

¹⁾ L. Horváth Mihály „Magyarország történelme.“ Budapest. 1873. VIII. k. 204. l.

telés forronghatott a miatt, hogy a nemzeti fejlődést és korszerű haladást célzó „reform-munkálatok, melyeket az 1791-ben kinevezett országos bizottságok már régen bevégeztek, még mindig a levéltárakban elfeledve rejlenek.“¹⁾ Ezek között valának pedig egyszersmind a nemzeti művelődés korszerűbb módjaira s eszközeire tüzetesebben vonatkozó köznevelési tervjavaslatok, valamint a nemzeti nyelvnek, és hazai tudományosságának hathatósabb lendítésére irányzandó tudós társaság szervezéséről készített munkálatok is.²⁾

10. Igen természetes tehát, hogy némely lelkesebb honfiak már türelmetlenül tűnődtek illetén sarkalatos érdekű ügyeknek zátonyra jutása miatt. Nem lehet így felöltő dolog, ha az imént vázolt bús viszonyok közt³⁾ kínosan lelkendező hazafias érzelműek töprengve várták s mintegy lesték az alkalmat, hogy az oly merevítő tespetegség ellenében némileg fölelevenítő mozgalmat gerjeszthessenek.

Hogy ne villanthatott volna föl e szerint az esztergomi surlódás ügye is az ily sovár vágyú keblekben valamelyes buzdulatot, sőt reményt is arra, hogy abból a kezdeményből progressive nem csekély horderejű következmények fejlődhetnek ki, annyival inkább, minthogy az a fensőbb helyről jelzett csitító intések és csillapító igyekvések dacára is nem csekély zajt keltett, sőt közben oly nagy port vert föl, hogy bizony híre szállonghatott annak messze vidékekre is, s habár az akkori szemfüles kémkedés mellett csak úgy suttogva röpködött is szét, így még inkább növekedve, hónapok folytán jókora szörnyalakká fúvódhatott föl.

Miért ne gondolhattak volna a hazafias óhajításokkal foglalkozók azonnal olyasmire, hogy Révainak az agitatori bátorságáról eléggé ismert bajnoknak az esztergomi tanügyi fonákságok ellen indított hadjárata sajátlag csak alkalmi kezdemény a végett, hogy az ott tapasztalt tények indokolásul szolgálhassanak a hazai köznevelés és közművelődés ügyének országszerte gondosabb megfigyelésére és célszerűbb intézkedések által valahára már jobb karba hozására is. E végett — úgy hívék — habár egyelőre csak indirecte, de főleg mégis oda irányult Révai föllépése, hogy azok a 10 év előtt oly lelkesen felkarolt nemzeti művelődési tervjavaslatok valahára ismét elővétessenek az irattári homályból, sőt lehetőleg megvalósíttatást is nyerjenek. — Minthogy pedig

¹⁾ U. o. „III. A megfélemlés csönde.“ 199. l. s odább a „nemzeti kivánatok“ közt a rendek azon kérelme, hogy „különösen addig is, míg a köznevelésről szóló országos munkálatot fölvehetnék, állítaná helyre ő felsége a II. József által eltörölt convictusokat s alapítana egy tanító-képző intézetet; tartatná fenn szigorúbb rendszabályokkal a közbátorságot...“ U. o. 203. l.

²⁾ L. Révai M. élete. III. 200. l.

³⁾ L. Horváth M. u. o. 197. s köv. 11.

ugyanazon tanügyi bizottság munkálataival szintazon limbusba jutott az általa sürgetett tudós társaság létesítésének terve is: tehát amazokkal együtt ennek fölélesztése is célba vétessék. Mert valóban nagyon elérkezettnek vélték az időt arra is, hogy a jobbak ily forró óhajtaása szintén megvalósuljon.

Vajjon ki is lehetne illetékesebb felszólaló eme fontos ügynek sürgetésére, mint épen Révai, ki annak 1790-ben a nemzeti pezsdültség évében főmozgatója, s oly hathatós tényezője vala?

11. Amde az ily nagy fának mozgatásához ama fölöttébb me-revítő viszonyok közt még oly bátor leventének is, minő Révai, valóban csak csinján lehet hozzáfognia. Ezért annál biztatóbbnak vélhették a siker reményét, minél kerülőbb úton látszott Révai a végett kiindulni. Bizonyára hathatós impulsus lesz ez, — gondolák jóhiszeműleg — ama nagyobb vívmányoknak kiküzdésére. Ha tán egyelőre csak a tanügyi renyhéséget rázhatja is ez föl némileg már szinte poshasztó ellustultságából: az ily fermentatio növekvése majd kihat egyúttal a társadalmi életre is s újabb pezsdülésnek indítja az elalvásra késztetett nemzeti érzel-meket, melyeknek fokozódása aztán mind bátrabb küzdelemre fog gerjedni.

Bajos feladatnak látszhatott e célzat még így is a nyomasztó coniuncturák s egyéb tetemes akadályok miatt. Majdnem herculesi vállalkozásnak tekinthették ezt is a fennálló viszonyokkal szemben. De a merészségéről ismert szellemi hősről úgy hitték, hogy ha valakinek, neki leginkább sikerülhet legalább annyi, hogy kezdeményezésül megindítsa valahára azon terhes munkálatot, mely mintegy csatorna-készítő legyen az aугiasi aklok megtisztítására. Mert ilyesmiknek vélték már elkeserült-ségökben az évek során át többnyire elhagyagolt szellemi intézményeket. — Idült lévén a kórállapot, úgy hitték, némileg dras-tikus szerek, úgy szólva heroicum remediumok szükségeltetnek orvoslására. Ilyesek alkalmazására pedig csak is elszánt bátor-ságú vállalkozhatik.

Révait eléggé rátermettnek tarták az ilyen merész kiindu-lást, meg szívós kitartást igénylő küzdelemre. Előnyösíteni látszott erre különösen azon körülmény, hogy tanférfiu létére száll szembe a közoktatás lényeges fogyatkozásaival s kiváltképen hogy mint már meglehetősen veterán bajnoka a hazai tanügynek, e téren kifejtett többoldalú s irányú tevékenységének jelentős eredmé-nyeire is bátran hivatkozhatik, úgymint ki nemcsak serény köz-munkásként szolgálta a közoktatás ügyét, hanem azt irodalmi munkásságával is jóformán befolyásolta, és mint a komolyabb tudományosság művelője egyszersmind a nevelő oktatásnak elmé-leti tanulmányozásával is behatólag foglalkozott; tehát némi

részben irányadó tekintélyt is szerezhetett, meg illetén alapos tudomásával s erős meggyőződésével olykor már ugyancsak hatályosan is síkra szállt a közművelődés és oktatásügy szellemi érdekeiért. De talán még leginkább figyelmet kelthetett iránta ezúttal azon körülmény, hogy őt az intező körökben működő ellenesei kevéssel ez előtt főleg avval a ráfogással tolták háttérbe, hogy különösen a fegyelmi rendtartásnak válhatnak ártalmára, ha ő a serdülő ifjak tanításával bizatnék meg. És ime most épen azon lényeges ügynek védelmére kel ki, még pedig ugyancsak hathatós apparatussal felszerelten, és nemcsak a közoktatás helytelenségei, hanem főleg a fegyelem-tágítás elleni táborozásra kelve. —

12. Célozott-e Révai és mennyiben efféle vérmes reményű kiállításra: azon nyilatkozataiból, melyeket ezennel forrásokul használhatunk, határozottan nem állítható. Annyit azonban mégis éreztet e sürgölődésével, hogy az eddiginél jóval éberebb figyelmet akar kelteni az illetékes helyeken a hazai tanügynek sajnálatos fogyatkozásaira; kiváltképen pedig a felsőbb tanhatóságoknak szunyatagságát igyekszik fölrezzenteni főleg az elhanyagolt fegyelmi ügy kellőbb megszívleltetése végett. Mert hisz ez idő szerint oly fölöttébb nagy fontosságúként emlegették ezt kevéssel ezelőtt, hogy még tőle is féltették, holott most elég szomorító adatokkal mutatja ki nekik, hogy ellenkezőleg az ő pártfogoltjaik leledzenek, még pedig nagyon is az oly megrovandó fogyatkozásokban.

Ismételt remonstratiói ez ügyben és mindegyre nyomósbírtott vádjai valóban olyasmire is mutatnak, mintha csakugyan országra szóló demonstratiót akarna feltüntetni a közoktatásügynek oly szájalomra méltó elcsüntsége ellen, mint a minőnek ő azt Esztergomban tapasztalja. És hogy ő nem csak Fengler püspököt értesítette már eleve ez ügy érdekében szándékolt fölépéséről, hanem e küzdelme folytán némely befolyásos tényezőkhöz is írt eme bajlódásairól: hozzávetőleg szintén azt gyaníttatja, hogy minden kitelhető igyekvéssel ellenhatást kíván kifejteni a megtámadott balirányzattal szemben.

13. Figyelmet érdemel, hogy csakugyan vannak, még pedig a főbb kormányshékeknél is, ügyének oly támogatói, kik az általa kifejtett indokokat elvi szempontból szívesen méltatják. Ily rokon-elvi nyilatkozások meglehetősen erősbíthették szívós kitarását.

Hogy minő javallásokkal találkozott e merész vállalkozása, sőt hogy milyen rokonszenves hajlamok járulhattak ezért Révai ügyének tényleges támogatásához is: kitetszik néhány érdekes levélből, melyek hozzá némely előkelő férfiaktól épen ezen ügy érdekében irattak.

Első helyen említhető ilyenül Somogyi János udvari tanácsos és referens a Cancellariánál, kit Paintner nyert meg 3 évvel ezelőtt Révai részére pártfogóul s ki nemcsak ezúttal karolta

föl ügyét valóban megható szívességgel; hanem még ezen túl is számos érdekes tanúságával találkozunk annak, hogy mily igen buzgólkodott őt elősegíteni. Időnként s helyenként illeték szerint említeni fogjuk e hathatós pártolójának hozzá intézett beces leveleit. Ezek elseje is föltetszően nemes záloga azon valódi jóakaratra s mélyebb indokú hazafias megbecsülésnek, melyet még jóval odább is szintoly meleg érzellemmel tanúsított Révai iránt, ki ügyes-bajos állapotában egész bizalommal fordult e befolyásos férfiú jó szívéhez. Kitetszik ez alábbi leveleiből is.¹⁾

Im e szíves válasza kezdő szavaiból is eléggé látható ez. Révainak aggályos helyzete miatti gyöttrődését sejteti, hogy egymás után három levelet is menesztett e kegyes pártolójához. Az annyira sürgetett investigatióknak baleredményét tapasztalván, serényen irogatott ekkor más jóakaróihoz is. Mint látszik erősen verte a vasat azon szorult viszonyok között, hogy ügyének hathatós támogatókat szerezzen. Különösen pedig Somogyi közvetítése által óhajtott kedvező hangulatot kelteni a Cancellariánál ügye iránt.

14. Ugyanezen okból írt ekkoron Szentgyörgyi Gellért bizalmas barátjának is,²⁾ ki, mint ennek válaszából³⁾ és Somogyinak egyik odább említendő leveléből kivehető, ekkoriban Somogyi János körében tartózkodott és kis fiának volt nevelője. Leveléből látható, hogy Révai szívesebb barátainak egyike vala, ki tetteleg

1) Mint zsengejét az oly jelentős következményű szellemi viszonyoknak méltán ide igathatjuk ezt teljes szövege szerint, mely így szól: „Kedves drága Tiszteleendő Révay Uram! — Három rendbéli leveleiből nagy szánakodással olvastam azon szomorú környülállásokat, melyek között most vagyon T. Úr. Én az igaz ügye mellett Ttdő Urnak, mindenben hathatósan ki kelni, és az üldöző balszerentséivel szemben szállani legnagyobb szerentsémnek és kötelességemnek fogom tartani. Várhatja is vizsgatását a legkegyesebb és az igazságot annyira szerető Főlséges Urunknak kegyelmitül. Az alatt legyen egy kis békeséges türelem, mely nekünk oly hasznos, oly szükséges és üdvösséges is; és vigasztalja bús szívét a jobb és bizonyosan jobb szerentsének édes reménységével. Ezek után tapasztalt szíves barátságába ajánlott maradok Ttdő Urnak igaz szívű köteles szolgálja Somogyi János. 10. Julii 1799. Bécsben.“ (L. Révai Comm. epist.)

2) Szentgyörgyi Gellért ex-paulinus, ki némely verses dolgozattal a magyar irodalom terén is föllépett. (L. Magyar írók. Danielik József gyűjt. Pest. 1858. 312. l.)

3) 1799. jul. 30-án Bécsből írt levelében tudatja Révaival, hogy azon kérdésére, vajjon miképen áll ügye a Cancellariánál, Somogyi János maga vállalta magára a válaszadást, melyet vizasztaló nyilatkozattal már teljesített is Részéről is örvendeztetőleg szól arról. „Az igaz ügy — u. m. — akárhogy agyarkodjanak ellene, nem maradhat végtére is pártfogó nélkül. Ügy tartom, Budán is tsak az irigység szóllott ellened; mert éppen tegnap ebédelt nálunk Budárúl egy jeles méltóságú úr, kinek szavaiból a te ügyed felől azt lehetett érteni, hogy igazságod vagyon és az egyenes bírák előtt el nem veszhet pöröd. — —“ Aztán még egyéb bizalmas értesítést is közöl vele. (L. Nemzeti muzeum Révai Comm. epist.)

is igyekezett őt segíyezni,¹⁾ s e bajos ügye érdekében is készségesen sürgölődék. Eme válaszoló leveléből kitetszik az is, hogy Révai általa Sándor Istvánhoz is írt ekkor, főleg ugyan némely irodalmi kellékek végett, de egyszersmind a fennforgó viszályos ügy érdekében is.²⁾

Sándor Istvánnal huzamos időn át folytatott szellemi viszonya főképen irodalmi közös törekvéseiknél fogva oly kiváló érdekű, hogy részben arra, részben Révainak e surlódási ügyére vonatkozó ekkori leveléből méltán idézhetünk ezennel néhány jellemző tartalmú sort.³⁾

Egyéb ez idétti érdekes levelezéséből jelesen föltetsző még az is, melyet Tumpacher Józseffel, a hírneves theologussal folytatott. Habár ebből csak is Tumpacheréit bírjuk, de ezek is eléggé világosan föltárlják az őket összefűző szellemi viszonyt, mely mind kettejükre nemes fényt derít.⁴⁾ Oly classikus zamatúak Tumpachernek Révaihoz írt levelei s tárgyukra nézve is oly jelentősek, hogy valóban különös figyelembe vételt érdemelnek. Mint ilyenekre helyenként érdemleg reflectálni fogunk. Mily benső érdeklődéssel viseltetik ő is Révainak e bajlódása iránt, arról odább szólalattjuk egyik ekkori levelét.

15. Hogy csakugyan volt Budán is Révai ügyét szívesen támogató rokonszenv még a tanbizottság körében is: arról bizonyásá-

¹⁾ Kiviláglik ez ugyanezen levelének ime soraiból: „Leveledet Sándor (István) úrnak nem adhattam át mindgyárt, mivel nem vala idehaza. Vasárnap délelőtt mégis általadtam és kérdeztem: mi legyen az, a mit leiratni kívánsz? de már akkor ugyanazt (a mint mondá) hozzád leküldötte és így engemet azon tsekély fáradságtól, melyet neked örömet áldoztam volna, megmentett. Igen nagy jót tselekednél, ha azon kevés pénzen, mellyel tartozol, Esztergomban valami jó sárگا tobákot szereznél számomra és azt vagy Győrbe a főapát úrhoz felküldenéd, vagy pedig Budára az özvegy gr. Györinéhez; mind innen, mind amonnan könnyen kezemhez vehetném, mert nem sokára az úrfival és a grófnéval Pápára lemenendek és onnan talán aug. vége felé Budára is. — —“ (U. o.)

²⁾ Amint ez Sándor Istvánnak ugyan ez idétt írt válaszából eléggé kiderül. (L. Nemz. muzeum. Révai Commercium epistol.)

³⁾ Így ír neki a röpke tollú Sándor István Bécsből 1799. jul. 21-én: „Sándor István Révaihoz. Üdvöz légy Barátom! Egy hóldnapi otthon való mulatásom után vissza jövén Bétsebe, kezemhez vettem leveled', melyet még a múltnak 20-dikán írtál. Abban leírott Bajodat már annak előtte megértettem. Boldogtalanságodban szántalak, de leginkább azért, hogy ez utolsó Tzivódás által a Rosz-akaróidnak számokat jóval megsaporítád. Szeretem mégis, hogy a Nyelvünkbeli Literaturát, a mint gyanakodtam, s magad is többszer jelentetted, Ráthként még Farba nem rúgtad. Én a mit ígértem a Szent Irásnak nékem adandó s mint régi Barátodnak ajánlandó ama régi fordításáért, azt bé is töl-töm, mihelyt megteened. — — Szeretném látni mennél előbb Gyűjteményedet. Ha a környüállásid megengedik, jöjj fel, legalább, hogy Somogyit s másokat a hamis vélekedésből kihozhassd. — —“ Ezután irodalmi s kiadási szándékairól szólván, így fejezi be levelét: „Épen most értem Szentiványitól, hogy Komáromba rendeltettél. Isten veled, légy egészséggel s boldogabb!“ (Eredetije a m. nemz. muzeumban l. Révai Commercium epistol.)

⁴⁾ U. o. — V. ó. főntebb 288. l.

gul szolgálnak Pethő Jakab kir. tanácsosnak Révaihoz írt szívélyes levelei. Pethő ekkoriban a budai tankerületi elemi iskolák felügyelője s egyszersmind a consiliumbeli studioium commissiónak egyik tagja vala. Révaihoz intézett bizalmas leveleiről odább lesz említés.

Mint Sándor István leveléből s egyébünnen is sejthető, alkalmasint voltak ily pártolói többen is, különösen Bécsben a Cancellariánál, kik ügyéről tán inkább közvetőleg értesítették, vagy a kiknek hozzá intézett levelei nem maradtak fenn. — Ily támogatások érzetében nem alap nélkül bizhatott tehát Révai küzdelmének kivívható sikerében.

Hogy pedig különösen Somogyi Jánosnak főntebb jelzett szívessége mennyire bátoríthatta őt még a jul. 6-diki folyamodványának fölterjesztésére is, kitetszik ugyanannak Révaihoz aug. 29-én kelt leveléből, melyben írja, hogy Révai kívánata szerint ő nyújtotta be a felsőbb helyre fölterjesztett instantiáját.

Igen velős oknál fogva érdekelhet itt Somogyinak e másik levele még egyéb tekintetben is.¹⁾ Oly mozzanat rejlik benne, mely lényegesen hozzájárulhat ekkori bajos ügyének védelméhez.

Szuneritsnak serénykedése következtében ekkor már meg is történt azon második investigatio, a mely végett a Cancellariából kiadott intézkedést Somogyi ezennel érinti. —

16. Kétséggkívül igen kellemetlenül lephette meg Révai ügyének főképen e kiváló pártfogóját, valamint más szíves pártolóit is annak oly váratlanul sujtó eredménye annyival inkább, minthogy az Szunerits fölterjesztése szerint utóbb minden részleteivel, sőt körülményesen is tudtára esett Somogyinak, kit hogy még az sem idegenített el Révai pártolásától, biztos jeléül vehető annak, hogy jóval mélyebb alapú vala iránta való bizalmas rokonszenve, semmint hogy azt még az oly compromittáló vereség is megszüntethette volna.

És valóban különös figyelmet érdemlő dolog, hogy Révainak előbbi jóakarói s barátai szintűgy állhatatosak maradtak e csapásos válsága után is iránta való jó indulatjokban. Annak bizonyságául vehető ez, hogy azon harcot, melyre ő ezennel vállalkozott

¹⁾ Igy szól annak teljes szövege: „Kedves T. Révay Uram! Amint kívánta T. úr, én az Instantiáját beadtam, melynek is újabb megvizsgálása rendeltetett és egyúttal megparantsoltatt az is, hogy a l-a Maii a. c. a fizetése azonnal adassék ki T. úrnak, az egy angariarul, ha kellessék-e azt elveszteni vagy nem, utoljára fog meghatározatni. Hozzá van pedig téve a felséges Consiliumnak az is, hogy az investigatiót mennél előbb végeztesse el, hogy az után Komáromba pro Rhetorica docenda T. úr által mehessen. Ezeket vigasztalására akartam előre is tudtára adni, de csak magának, és kérem emlékezetet sehol ne tegyen, hogy ezeket tülem értette, ki lenni soha meg nem szünök a Tdó Urnak igaz szívü köteles szolgálja Somogyi János. Béts, aug. 29. 1799.“ (Nemz. muzeum; Révai Commercium epist.)

volt, elvileg csakugyan javallták szintúgy, mint ahogy azt Fengler püspök helyeselte vala. — Nem említhető egy sem, a kit annak balsikere visszariasztott volna tőle.

Ugy látszik, védői azonképen, mint maga Révai is, abban leltekn megnyugvást, a mit Lucanusnak ismeretes verse így jelez:

Victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni. (Pharsalia. I. 128.)

De még az sem igen állítható, hogy a győztes fél valami nagyon gyönyörködhetett volna kivívott diadalában. Némely utóhangok olyképen szólnak erről a lezajlott küzdelemről, hogy tán még sajnálatosabb volt a győzelem, mint a vereség. Mert, habár némely igen kényes társadalmi bibék fájdalmas érintetése miatt mintegy lázas ingerültséget sikerült is gerjesztenie a darázsűszekbe nyúló Révainak éles vádjai ellen úgy, hogy a huzamos viszongás folytán meglehetősen összetartó phalanx képződött a fölbolygató ellen, mely a védekező és ellenvádi érvek s tanúságok tetemes számával eléggé diadalmasan legyőzte őt: mégis utólag mindinkább érvényesülni látszott azon nézet, hogy bizony nem ok nélkül kavarta ő fel azt a poshatag levegőt. Csak a dolog módját valahogy alkalmasabban találta volna el, legalább ne rontotta volna el sikerét szertelen indulatosságával. Amde így biz ő nagyon is túl lőtt a célon.

Hogy Kulcsár nem igen örvendhetett győzelmének, habár azt mind az igazgató, mind az exhortator igen kitüntető bizonyítvánnyal eléggé kiemelkedővé növelte; az gyanítható némely jelentős körülményből, mely odább fordul elő. —

17. Szinte csodálható, hogy Révait, az oly ideges mivoltút, valami súlyosabb baj nem érte ezen utóbbi investigatio folytán, mely rá nézve oly annyira lealázó eredményű lett, hogy a confrontatio actái szerint valóban teljességgel kudarcot kellett vallania.

Csak nagyon halavány vázlatát adhattuk az előbbi fejezetben annak a confrontatióknak, melyen az ő érzékeny szíve mondhatni lelki kínvallást szenvedhetett, midőn nem csak hogy vádjai csekély kivétellel mind elejtettek, részben nyomósan megcáfoltattak, hanem még rágalmazási váddal is terheltetett, és ezt a cáfoló bizonyítékok hiányában Szunerits is kénytelen volt constatálni.

Hogy az érdeklődőbb olvasónak módot nyújtsunk e sajnós körülményekről kissé behatóbb tudomást szerezhetni, némi mutatóanyagot csatolunk ide a forrásul használt iratokból.¹⁾ Épen a leg-

1) Az „Uberior declaratio“-nak 19. pontjában ezt jegyzi Révai: „De extorto testimonio chirurgico per Directorem Localem ad sepeliendam malam de Juventute Scholastica famam, supplicans (Révai) ait: ex prius sibi notis, et nequitia iudem nota Kultsár Professoris, ac debilitate Directoris se hanc coniecturam facere, licet testimoniis comprobare non

lényegesebb vádpontok egyikére vonatkozik ez, úgymint a melyben a fegyelmi ügynek lazultsága az ifjak közt lábra kapott kicsapongások szomorú eredményével bizonyíttatik.

Nem alaptalan ugyan Révainak eme vádja különösen tárgyára nézve; ¹⁾ de mint a cáfolat mutatja, a beszámítást illetőleg fölöttebb elhibázott. Nem csak hogy mód nélkül exaggerálta azt, hanem részint az ő ellenszenves gyanakodása, részint ehhez járult hibás értesülései nagyon is megtévesztették őt abban, hogy némely terhelő körülményt csak amúgy gondolomra készségesen hártított azokra, kiket némi engedékenységek miatt a bűnös kihágások

possit, De horum Juvenum ad Scholas receptione in ipsa Juventute satis clara fuit mussitatio teste Zsebei Rhétore.“ — Révainak e vádja alaptalanul terheli az igazgatót s Kulcsárt csupán gyanakodásból. Mert az igazgató ugyanezen 10. pontot azzal cáfolja, hogy ő azon sebészek egyikét sem ismeri, kiknek bizonyítványait neki bemutaták s oly szigorú vizsgálattal járt el a kényes ügyben, hogy a miatt neheztelést is vont magára az illetők szülei s rokonai részéről, Kulcsárnak pedig semmi befolyása nem volt a dologban. (Dir. Localis — u. m. — neminem horum Chirurgorum, a quibus testimonia acceperat, vel de facie unquam novit, neminem unquam idcirco adpellavit. — — Balogii quidem affinis testimonium ad me atulit cum admiratione de severitate mea; Schnellii vero parens Rationum Magister Maria-nostrensis ad collisionem pene de hac meae praetensione testimonii mecum devenit. Kultsarius Prof. nullum prorsus influum in rem habuit. Schnellium scabie fuisse tunc infectum et male curatum rediens secundo eadem prurigo comprobat, ob quam et nunc a Scholis abest.“ E pontra vonatkozólag a Confrontatio jegyzőkönyvében ezt olvassuk: „Prof. Révay perfectis fassionibus Directoris Loc. et Professorum declaravit, hanc suam fuisse solum conjecturam et suspitionem.“ És nyomban utána az „Opinio Inquirentis“ így szól: „Fatente ipso Révay hanc suam duntaxat fuisse suspitionem, neque se positivo aliquo argumento probare posse — — cessat quae est, et illud solum resultat, Professorem Révay multa ex suspicione proposuisse non sine iniuria Directoris, et Professorum aliorum.“

¹⁾ Kiviláglik ez a Confrontatio jegyzőkönyvének 18. pontjából, mely így szól: „De genere morbi, quo aliqui e Juvenibus infecti fuerunt, confrontati in diversa, prout etiam in fassionibus suis abiverunt, Révay cum Kátsor dictis et scriptis suis inhaeserunt. . .“ Ehhez aztán az inquirens opinioja ez: „In hoc puncto, utpote per ipsa attestata implicato, plura quaeruntur. 1-mo: Fama publica ad usque scandalum tam Scholasticae Juventutis, quam totius urbis de hoc morbo. — 2-do: An turpis hic morbus, si non certo, adminus probabilis, praesertim Ladislao Balogh attribui possit? — 3-o: An in toto hoc merito culpa aliqua Directoris, aut Professorum intervenerit? — Ad 1-mum: de hoc nullum est dubium perhibentibus omnibus fassionibus tam Directoris, quam Professorum, uti et Juvenum. Ad 2-dum: Ladislaum Balogh turpi eo morbi genere infectum fuisse vix dubitari potest. Nam praescindendo a rumore publico, qui non raro ex unius ore nascitur, et in omnem late non Urbem solum, sed etiam provinciam vulgatur, — —.“ Itt némely tanuvallomások és Balog nevű ifjúra vonatkozó adatok felhozása után ezt jegyzi meg Szunerits: „Adductum per Directorem testimonium chirurgicum de alio aliquo morbo eiusdem Juvenis non censetur eius esse roboris, ut prius memorata elidat; quoties enim de similibus morbis publica autoritate quaestio instituitur, notum est, metuere non vane medicos, et chirurgos, ne per sincera attestata confidentiam universim amittant, praesertim si nobilioris alicuius familiae surculus prostitutionis periculum subeundum habeat, aut ad minus id praemetui debeat, quod in praesenti casu obtinet.“

pártolónak tartott. Sőt Kulcsárt ilyes miatt többnyire gyűlölségből egyenesen az ifjúság rontójának állította.

18. Vádjainak ily sarkalatos dolgokban sem bírván kellő bizonyítékát adni, nem csodálható, ha így a többire nézve is fölöttébb megrendült a hitele. Annyival inkább történhetett ez, minthogy az oly érzékenyen sértett vádlottak az ő részokról szintén lehetőleg viszonzták az ő túlhajtásait. Sőt az általa támasztott vádak tetemes részét ő rá háritották, azt állítván, hogy főleg ő okozta az esztergomi gymnasium zavart állapotát. Mert az ő odajövetele előtt ott kifogástalan rend és béke honolt.

A jogi eljárás forma szerint vevé föl az ügyet, ily helyzetben csakugyan jóhiszemmel igazolhatta Révai ellenfeleit az ő rovására. Ők rendelkeztek számos tanúkkal. Mint mindannyian megsértettek vállvetve védekeztek és mintegy véd- és dacszöveget ként összetartva, könnyen legyőzhették a magára maradtott támadót, ki némely sajnosan elhibázott állításai miatt így azokra nézve is elejtetett, a miket különben hathatósan igazolhatott volna.

Ugy látszik az ellenféli túlnyomó sikert látva, mintegy csüggedten felhagyott némely jelentős ellenérveivel, melyek egyébként is avval a leszólással utasítottak vissza, hogy azok már az előbbi investigatio folytán tárgyalattak, tehát már meghaladottakul tekintendők. Pedig valóban volt azok között számos igen jelentős argumentum Révai elvi álláspontjának igazolására.

Többnyire megnyugodva abban, hogy óhajtása szerint úgy is nyomban el fogja már hagyni e gyötrelmes helyzetét, nem igen érezhetett ösztönt a megrótt viszonyoknak további feszegetésére. Főlebbezésnek úgy sem lett volna már helye többé. Tehát „pugna suum finem, dum iacet hostis, habet.“ S ez a iacens hostis ő lett ezúttal, ki részint a mostoha körülmények, részint saját hibái t. i. szenvedélyes ingerültsége által túlzásokra tévesztve nagyon elejtetett a győzelemtől. —

19. Azonban Szuneritsnak éles figyelme s mindenkép körültekintő észlelése, áthatván a formalis igazság látszatán, némiképen mégis módját lelte annak, hogy hivatalos fölterjesztésében az enyhítő körülményeket illetékesen méltányolja.

Hogy s mikép ejthette módját Szunerits annak, hogy a túlnyomó tanusági adatokból resultáló kemény ítéletet hivatalos följelentésében némileg mégis ellensúlyozza: kitetszik a szeptember 28-án kelt relatiójának másik feléből, mely ilyképen szól: „A többire nézve — u. m. — némely hibákat csakugyan leltem e gymnasiumban azon vizsgálati alkalommal, a melyeket véleményem szerint nem lehet elhallgatnom; mert úgy ismertem föl azokat, mint az ifjúság nevelésében többféle és lassanként szerte

szivárgó bűnöknek forrását, a melyeket ez oknál fogva felsőbb hatalom által kell kiirtani.“¹⁾

Habár csak igen kiméletesen jelezi a kifogásolt abnormitásokat, azoknak felsorolásával mindazonáltal mégis Révai följelentését lényegében igazolja. Im ilyenek azok a hibák: 1. Többsen fölvetetnek — u. m. — e gymnasiumban különösen az utolsó osztály ismétlésére minden törvényes ok nélkül, úgymint a minők az előző évbéli betegség vagy még gyenge kor, vagy elégtelen haladási eredmény.²⁾ (E kifogás főleg Kulcsárra szól.)

2. Az érdemlett büntetéseket nem kellene huzamosb időre halasztani, és pedig ha a kihágás az egész iskolának köztudomásával történt, az illető osztály előtt, nem pedig csak úgy magánlag kellene azt végrehajtatni, hogy az ifjúságnak tudomása legyen arról és példaadás történjék általa; nehogy az különben büntetlenül hagyatottnak látszassék s ezzel a féktelenség vérszemet kapván még inkább növekedjék.³⁾

3. Az igazgatónak kötelességében állana gyakrabban tartani tanári értekezleteket, legalább havonként egyet, hogy ott az erkölcsi viseletről s tanulásbeli haladásnak elősegítő módjairól, vagy az abbéli akadályokról hasznos tanakodást s eszmecserét kelthessen.⁴⁾

4. A tanárak közt észlelt egyenlenséget, ha maga nem csillapíthatja, félretéve minden afféle tartózkodást, mintha azzal felsőbb helyen balvélekedést kelthetne a gymnasiumról, tisztében áll idejekorán még az elmérgesedés előtt a kellő helyen följelenteni.⁵⁾

5. Az igazgatónak kötelessége lett volna szorgalmasan örködni, nehogy ugyanazon szálláson számosabban legyenek az ifjak,

¹⁾ Különös fontosságánai fogva érdemes ezt eredeti szövegében is szólattatunk: „In reliquo — u. m. — naevos quosdam in hoc Gymnasio eadem ista occasione comperi, quos dissimulandos non esse existimabam, quia plurimum, et lente serpentium vitiorum in Educatione Juventutis fontes esse novi, et ideo altiore potestate eradicandos.“

²⁾ „Sunt autem sequentes. 1. In hoc Gymnasio plures ad repetendam praesertim 2-ae Humanitatis Classem ex nulla causa legali: infirmitatis praecedentis, aetatis, aut non sufficientis progressus: — mo anno facti recipiuntur.“

³⁾ „2. Poenae, quibus aliqui digni esse iudicantur, differri ad longius tempus non deberent; et quidem, si excessus ad notorietatem Scholae integrae facti sunt, poena coram eadem Schola, non vero privatim in Oratorio coram solo Directore aut etiam Professore desumenda est, aut si notitia ad totam Juventutem pervenisset et poena per circumstantias coram tota Juventute collecta desumi non posset, ad minus ex singulis Scholis pro testimonio desumtae poenae, aliorumque exemplo aliqui adhiberantur, ne secus delicta impunita esse censeantur, crescatque per ipsam impunitatis opinionem excedendi licentia.“

⁴⁾ 3. „Directori Locali incumberet Consensus frequentius, et ad minus omni mense semel celebrare, ac de moribus, progressusque Litterarii impedimentis, et adiumentis cum Professoribus in medium consulere.“

⁵⁾ 4. „Si dissensiones inter Professores Director observat, easque ipse componere non potest, seposito omni metu sinistrae alicuius opinionis inde altioribus Locis de Gymnasio oriturae, tempestive, et priusquam in flammam erumpant, suis Locis detegat.“

a mint ez az iménti évben történt, hogy 6. 7. sőt 8 tanuló is volt azoneygy szálláson. Mert könnyen ered ebből erkölcsi romlás, mely aztán a többire is elterjed. De meg a tanulásnak is nagy akadályokat vet ez, kiváltképen ha a szállásadó nem eléggé szigorú, vagy a többnek befogadásával inkább csak anyagi nyereségre számít.¹⁾

6. Az elemi iskolákból a felsőbb rendelet szerint történjék a fölvétel a latin iskolákba, úgy hogy a másodrendűek föl ne bocsáttassanak, amint ez Esztergomban történt.²⁾

20. Egyebekre nézve pedig azt mondja az imént felsorolt pontok előtt, hogy a Consilium utasítása szerint kívánt véleményét a Confrontatio jegyzőkönyvében mindegyik ponthoz külön-külön hozzá csatolta. Azokhoz még kiváltképen oda tartozik, úgymond, a 18. pontra vonatkozólag, hogy Balogh László bizonyítványa kiadásával az iskolából kizárattassék, mint olyan, ki fajtalansági feslettsége miatt városszerte rút hírbe jutott, s így eltávolítottván ama gyalázat rebesgetése megszűnjék.³⁾

Ennyiben tehát mégis némi kis satisfactio jutott Révai keserves küzdelmének, hogy a mit ő már jóval előbb oly kínosan sürgetett volt, t. i. hogy az erkölcsi mótely meggátolása végett a rothasztó elemek minden kimélet nélkül eltávolíttassanak, sőt a romlásra szolgáló alkalom is korlátoztassék, annyi vizsgás után s oly konok ellenzések dacára, mint a minőkkel harcolnia kellett, habár csak csekély részben is, de végre valahogy mégis némi elismerést vívott ki. — *Tantae molis erat. . .*

Oly ádáz küzdelmekből valóban megkimélhette volna őt is, valamint az intézetet a botránnyos zavartól megóvhatta volna a méltányos belátás és a valódi egyszerűségben egyező közös igyekvés az oly lényeges szükségű fegyelmi szigor okszerű alkalmazására.

21. Magában véve nem sokból álló már, a mi az esztergomi bajlódások finaléját képezi. De ezen küzdelmi episod mélyebb indokainak illetékesebb méltatása szempontjából nem érhetjük be csupán a hivatalos ügyiratok tényadatainak egyszerű felsorolásával.

1) „5. Eidem Directori diligenter invigilandum fuisset, ne eodem Hospitio maiore numero studentes utantur, ut anno hoc factum est, et 6, 7, ac etiam 8 commune hospitium habuerunt. Hinc enim facile oritur corruptio morum, et in alios transit, ac ipsa quoque impedimenta studiis per id ponuntur, praesertim si Hospitem habeant virum non satis cordatum, aut lucro magis e multitudine sibi obvenienti intentum.“

2) „6. E Scholis Normalibus cum progressu secundae classis vi B. Normalium transitus ad Scholas Latinas patere non deberet ; Strigonii libere patuit.“

3) „Quod opinionem meam concernit, — — eam ad latus singulorum punctorum in omni submissione descripsi, ad quam praecipuo quodam modo pertinet, quod iam ad punctum 18-um insinuatum est, ut Ladislaus Balogh, poeta, cum testimoniis relegetur, et eo facto fama, quae de turpi morbo ab eo contracto non in fundata tota urbe involvit, sepeliatur.“ (L. Relatio Martini Szunerits. 1799. Sept. 28. — Osszágos levéltár 1799. N. 23636.)

Nemcsak hogy teljesebb eligazodást nem nyújtnak azok a vizsályos ügy lényegesebb motívumaira nézve, hanem inkább még némi tünődést is kelthetnek az érdeklődőbb elmékben s nem egy új kérdést támaszthatnak, melyekre méltán reflectálhatunk ezennel.

Miért is mulasztanók el ilyesek kellőbb földerítését? Kitehlik ez jóformán azon bizalmas levelezésből, melyet Révai ez időtt némely jelentős tényezőkkel folytat vala. Oly érdekes adatok merülnek föl abból helyenként, hogy azokat valóban kár volna figyelmen kívül hagyni. Sőt igen becses forrásokul vehetők azok ennek az ügynek érdemleges illusztrálására. Meg egyébként is concretebb felfogást nyújtnak az akkori viszonyokról. Mélyebben bevilágítanak az intéző körökbe s a háttéri mozgalmakba. Mondhatni valódibb nyitjára találhatunk általok egy és más rejtéknek is.

22. Szunerits vizsgálati működése végső actusát képezvén a tényállapot kikutatása végetti hivatalos nyomozódásnak, az ő fölvétele szerint kellett immár végleg megállapíttatnia az orvoslandó baj diagnosisának. Hogy is lehetett volna még továbbra halasztani a már eddig is túlon túl felszaporított galibák megszüntetését?

Csakugyan égető kérdéssé vált a kinos ügynek mentül előbbi végrehajtása, nehogy az akkori kényes viszonyok miatt az még odább és odább harapódzó bajnak élesztő anyagát növelje. Sőt nagyon is rendén volt már minél sürögőbben szorgalmazni azt is, hogy az eddigi visszásságok miatt támadt fogyatkozások is mentül előbb pótoltsanak s főleg az erkölcsileg ártalmas bajok hathatós orvoslást nyerjenek.

Történt is ily szándékból némi előleges intézkedés már az első investigatio megejtése után.¹⁾ Csakhogy biz' az többnyire csupán palliativ szerek bizonyult. Birálóbb figyelő rámondhatta azt is, hogy — *peior medicina morbo*.

Szapáry főigazgató jelentése nyomán úgy látszott, hogy különösen Révai lakoltatása s ideiglenes áthelyeztetése, amazoknak meg némi enyhe megintetése által a baj tetemesb részben eléggé orvosolható; egyébként pedig majd önként is helyre áll a megrendített béke s jó viszony, melyet csakis Révai háborgása bolygatott meg. E jöhízemű nézetet azonban legott megcáfolta a következmény.

Kétségkívül szükséges volt a dissonans elemeknek mentül előbbi szétválasztása. Ezt magok az összeférhetetlenek is mindinkább óhajtották egy év óta. Révai már ottlétének első évében élkivánczozott onnét. Kulcsár is azon volt, hogy máshová juthasson.²⁾ És vajha úgy történt volna; vagy csak Révainak sürgető

¹⁾ L. föntebb 372—3. l.

²⁾ U. o. 345. l.

kérelme annak idején vétetett volna fogamatba! Mennyi baj el lett volna ez által hártva!

23. Szapárynak áprilisi investigatioja után már Kulcsár is azonnal bejelentette határozott lemondását. Nemcsak az esztergomi tanszékéről, hanem egyszersmind a közoktatástól is végkép megválni kívánt. ¹⁾ Nyomban az áprilisi vizsgálat után azon kérelemmel folyamodott, hogy mivel magán körülményei oly pályára késztek, mely a nyilvános tanítással össze nem férhet, mentessék föl már október hó végén tanári állásától, és a közoktatás terén eddigelé folytatott munkásságáért rendeltessék részére nyugdíj, vagy aránylagos jutalmazás. ²⁾

E kérelmére vonatkozólag a helytartótanács jun. 25-én kelt jelentésében azon véleményét terjeszti föl a Cancellariához, hogy Kulcsárnak, ki 10 évnél tovább szolgált a nyilvános oktatás-ügyben, évi fizetéséhez mért kegydíj egyszer mindenkorra, tehát végkielégítésül határozható a királyi felség különös kegyéből; de nyugdíjra nem lehet jogosult, minthogy még ép egészséges és önként mond le hivataláról. ³⁾

Egyébiránt azon reményben, hogy Kulcsár lemondása felsőbb helyen jóváhagyást nyer, a Consilium azonnal utasítja a főigazgatót, hogy megüresült tanszékére nyomban pályázatot hirdessen ki, hogy a helyébe kinevezendő tanár legott a következő tanév kezdetével már hozzá foghasson működéséhez, nehogy különben a tanuló ifjúság mind erkölcsi, mind tanulmányi tekintetben kárt szenvedjen a rendes tanár hiányzása miatt. ⁴⁾ —

1) 1799. jun. 25-én utasítja a Consilium a főigazgatót, „ut pro vacante Strigonii Il. Humanitatis Cathedra per resignationem Stephani Kulcsár novus concursus celebretur.“ (Orsz. levéltár 15364. sz.)

2) Ugyan ekkor (jun. 25.) ekkép terjeszti föl a Consilium Kulcsár kérelmét a felség elé: „Stephanus Kulcsár — — mediante Libello suo Supplice Consilio huic L. R. exhibito, et isthic demisse adnexo orat, ut, cum s v a d e n t i b u s p r i v a t i s c i r c u m s t a n t i i s t a l e v i t a e g e n u s i n i v e r i t, q u o d c u m p u b l i c o d o c e n d i m u n e r e c o n i u n g i n o n p o s s i t, a b o f f i c i o P r o f f e s s o r a t u s c u m f i n e O c t o b r i s s u b l e v e t u r, e t p r o e x a n t l a t i s h a c t e n u s l a b o r i b u s S c h o l a s t i c i s P e n s i o, a u t p r o p o r t i o n a t a R e m u n e r a t i o s i b i r e s o l v a t u r.“ (Orsz. levéltár 1799. 15364. sz.)

3) „Regium isthoc Lttle Consilium Supplicant huic, utpote ultra 10 annos in publica Juventutis Institutione servient, g r a t i o n a l e s a l a r i i e i u s d e m a n n u i s e m e l p r o s e m p e r (e p e c u l i a r i G r a t i a R e g i a) b e n i g n e r e s o l v i p o s s e; P e n s i o n i v e r o p e t i t a e p e r S u p p l i c a n t e m, u t p o t e v e g e t u m, e t v a l e n t e m, a c s p o n t a n e e o f f i c i o s u o r e n u n c i a n t e m, l o c u m n o n e s s e, h u m i l i m e o p i n a t u r.“ (U. o.)

4) „Ne Juventus Scholastica tam in moribus, quam Literis per defectum Ordinarii Professoris d a m n u m p a t i a t u r.“ — U. o. — Azonban e sürögés valahogy mégis eredménytelen lett; mert az 1800. évi Schematismus Litterarius szerint Kulcsár és Révai tanszéke Esztergomban üresen hagyatott. Ekkép van az ott jelezve: „Il. et l. Humanitatis Professor v a c a t.“ — Kátsor Mihály grammatika-tanárnak Révaihoz december 29-én írt levele is ezt bizonyítja.

24. A Consilium e fölriratának záró soraiból kitetszik, hogy ugyanekkor terjesztette föl gr. Szapárynak május 25-dikén kelt vizsgálati relatioját is véleményadása kíséretében, mely, mint a fölrirat mondja, a Révai remonstratiojában előadott s már investigált controversiákat tárgyalván, Kulcsárról is több adatot tartalmaz. ¹⁾ Ezzel, úgy látszik, indirecte okolja meg negativáját a nyugdíjra vonatkozólag.

Ily fölterjesztése következtében a Cancellariából a kívánt felsőbb határozat gr. Pálffy Károly aláírásával 1799. jul. 19-én adatott ki a Consiliumhoz intézve. Tartalmának lényegét már föntebb közöltük. ²⁾

Ezt előzőleg Révai jul. 6-án kelt folyamodványában már újlag nyomósbitotta volt vádjait. S így főleg ezek szolgáltak aztán a második fegyelmi vizsgálat alapjául. ³⁾ — Somogyihoz s másokhoz írt leveleiben amúgy oldalvást is igyekezett ügyének támogatást szerezni. Szíves fautorának föntebb idézett válaszából látható, hogy nem is volt siker nélküli e törekvése. ⁴⁾ Különben a főigazgatói jelentés, meg a Consiliumban még ekkor is túlnyomólag nyilatkozó disgratia alkalmasint elnyomóbb eredményű lett volna; a mint ez meglehetősen kiviláglik Pethő Jakabnak odább idézendő leveléből.

25. Azok a Bécsből kapott vigasztaló értesítések olyannyira élesztették Révai bizalmát különösen a fejedelmi kegy iránt, hogy az „Uberior declaratio“-ban erről holmi olyas célzást is talált kiejteni, melyre Andaházy mint előtte felötlőre azt a megjegyzést tette válaszában, hogy ő nem fogja föl, mily úton veszi tudomásul Révai a Consiliumnak rá vonatkozó tanakodásait. ⁵⁾ — Azonban a mi Andaházynek még úgyszólván aenigmaként tünt föl, azt nekünk már az eddig idézett ⁶⁾ levelek is jóformán megfejtik. De még világosabban is földerítik az odább említendők.

Révainak valóban nem hiányoztak olyatén bizalmi forrásai,

1) „Quae Maiestati Vrae SSmae in nexu etiam alterius Repraesentationis circa controversias in Gymn. Strigoniensi, ex Remonstracione Révayana, (quae de hoc ipso Professore Kultsár complura continet) detectas et investigatas sub hodierno dato et Nro 14115. humillime substratae pro elargienda Benigna Resolutione Regia Consilium hoc L. R. in homagiali devotione repraesentat.“ (U. o.)

2) L. föntebb 372 – 3. l.

3) U. o. és 382. l.

4) U. o. 398. 400. l.

5) L. Responsa Directoris Localis ad puncta accusationum ab ARD. Nic. Révay Exc. Cancellariae... 6-a Julii proposita...“; hol a 22. pont így szól: „D. Révay sperat a Clementia Regia, duram Exc. Consilii Lttlis Regii de se factam propositionem mitigandam esse... Quibus viis D. Révay omnes de se Excelsi Consilii L. R. consultationes, deliberationes et propositiones cognoscat, non adsequor.“

6) L. föntebb 398–400. l.

melyek amúgy sub rosa csakugyan juttattak hozzá időnként holmi érdeklő jelentéseket azokból a főbb hatósági körökből, különösen aggályos körülmények beálltával egy némely biztató tájékoztatást is szívárogtattak hozzá, főleg midőn úgy, mint már ekkor is, olyféle szorongás érte, hogy úgy szólva „res ad triarios rediit.“

Az ekkoriban hozzá intézett levelek egy némelyikéből jelentős mozzanatok derülnek ki az ügye érdekében folyt pártolási igyekvésekről. Megokolást nyer azokból egyebek közt az a különben felöltő késedelem is, mely ezen ügynek végleges eldöntését ismét huzamosan akadályozta, főleg a melylyel Szunerits egy hónapnál tovább halasztotta hivatalos relatiója betérjesztését úgy, hogy ezt csak szept. 28-án nyújtotta be a Consilium elé, holott már augusztus hó vége előtt könnyen beadhatta volna.

Alig tehető fel róla, az oly serény hivatalnokról, hogy az ő kényelmeskedésén mult volna annak az oly peremtorie sürgőssé vált ügynek végmegoldás felé siettetése. Az is bajosan hihető, hogy a Consiliumnál hiányzott volna az érdeklődés az inquirált dolog miben-léte iránt. Ellenben úgy látszik, inkább az élénk figyelem okozhatta a hivatalos jelentéstételnek elhalasztását.

26. Bármily felöltőnek tetszik is ez a vélemény: megokolására nem egy adat merül föl azon bizalmas levelekből, melyeket Révai ez idétt némely tekintélyes egyénektől vőn. Első sorban igényli azok közt figyelmünket különösen viszonylati tekintetnél, meg egyéb okoknál fogva is a jeles egyházi tudósnak Tumpacher Józsefnek Révaihoz 1799. szept. 1-én írt levele.

Nemcsak a kettejük közti szellemi rokonságnak élénk kifejezését leljük ebben, hanem egyszersmind azon szíves részvétnek tanúságát is, melylyel hősünknek valódiabb jóakarói az ő sorsa iránt ekkoron már mind melegebben érdeklődtek, s emelése végett sürgölődtek is. Ezért illetéke szerint kell ezt szemügyre vennünk, egyszersmind szövegét is bemutatva,¹⁾ mely a nemes lélek classikus műveltségének szintoly méltó kifejezése, mint a mily jellemző kinyomata az ő emelkedett érületének maga a tartalom is.

Valamint az ifjúság javára, úgy a közügynek is nem csekély hasznára célzónak látta Tumpacher Révai ama föllépését. S erősen hitte, hogy e vállalatát a legjobb sikerrel hajtván végre, győzelmet fog kivívni. Az ügy fontosságát és a megtámadott fegyelmetlenségnek nyilvánvalóságát tekintve, kétségtelennek vélte, hogy igazságtalan ellenesei fölött diadalmas lesz. Ezért fölöttébb csodálkozott azon, hogy Révainak iménti leveléből az ügynek egészen más kimeneteléről értesült.²⁾ Mély részvéttel sajnálkozik

¹⁾ Eredetijéből, mely a nemz. muzeumban van, l. Révai Commercium epistol. II.

²⁾ „Quin ad Juventutis utilitatem, bonique publici emolumentum caussam

balsorsán. Azonban vigasztaló érveket állít eléje. „Ugyanis ha — u. m. — szerencsésen sikerül az ügy: nemcsak az esztergomi intézetet szabadítod meg a legártalmasabb erkölcsi mételtyől, hanem más intézetekre nézve is igen üdvös szolgálatot tesesz az által; mert alig lehetséges az, hogy az oly nagy romlásnak kimutatása után ne élesbedjék azok figyelme és igyekvése, kiknek érdekében áll ilyeseket az iskoláktól eltávolítani.¹⁾ Ugy látom tehát, hogy te a gondviselés különös intézkedése folytán bonyolítottatol ily ügyekbe; mivelhogy azon csekély számmal levők egyike vagy, kiknek eléggé tehetségében áll mind a lelki szilárdság, mind pedig az efféle ügyek felkarolásához kellő avatottság s ügyesség: a te buzgalmad s erélyed össze fogja zúzni a roszaknak erőfeszítéseit. Ezt pedig most annál biztosabban hiszem, minthogy egy itteni tanártól úgy értesültem, hogy ügyednek megvizsgálása újlag fel fog vétetni Szunerits javallatára, ki, mint tudod, ritkítja párját az egyenes lelkűségben s igazságszeretben.²⁾

27. Hogy mily különös jelentőség rejlik ez utóbbi sorokban, kiderül az odábbi egybevetésből. De előbb szólaltassuk még az érdekes levél többi részét is, melyben a nemes érzelmű kebelbarát azon hő óhajtságának ad kifejezést, hogy vajha sikerülne Révainak oly kedvezőbb sorsra szert tennie, melyben fogyatékeirejét inkább szentelhetné a tudományok művelésére. Mert „habár mily dicséretedre válik is — u. m. — ezen ügynek befejezése: mégis inkább lesz javára mind nyugalmadnak s jóllétednek, mind pedig a tudományosság érdekének is az, ha a bántalmak elől, melyektől a tanítás terén sohasem lehetsz ment, elvonulva, valamely Maecenas szárnyai alatt magadnak és a tudományoknak

optimo cum successu egeris et de collegarum tuorum iniquitate triumphaveris, ob negotii gravitatem, nimiamque criminum evidentiam nihil prorsus dubitavi. Unde colligas, quantopere miratus sim, ubi longe diversum intellexi rei exitum e literis tuis, cum alias quidem semper, tum in praesenti multo mihi svavissimis, quod ante discessum meum certiozem me fecerunt de conditione tua.“

¹⁾ „Ego adversae sortis tuae vehementer compatior. Interim si rem penitius consideras, non potes non et ipse argumentum detegere solatii, inque consolationem tuam convertere. Quod si enim feliciter cesserit negotium, liberassii gravissima morum peste non modo gymnasium tuum, sed aliis quoque saluberrimam locasti operam; quoniam fieri vix potest, ut tanta juventutis corruptione detecta, eorum non acuatur attentio et studium, quorum interest similia a scholis avertere.“

²⁾ „Videris igitur mihi singulari providentia implicari talibus, ut quoniam unus paucorum es, qui et animi constantia et has retractandi insigni peritia et dexteritate polent, studio et virtute tua impiorum proterantur molimina; quod eo magis nunc confido futurum, cum ex quodam huiate Professore intellexerim causae perquisitionem Auctore D. Szuneritsio renovandam esse viro (ut nosti) veritatis amore et iustitia nemini secundo.“

élhetsz. S e végett igen óhajtom, hogy a kegyesebb sorsnak első hajnala mentül előbb teljes napfénynyé derüljön ki reád; mert különben attól tartok, nehogy már úgy is a sok munka és bajos viszontagság által elgyengülten a nyomasztó teher alatt mindinkább roskadozván, kedélyed is végképen elcsüggedjen.¹⁾

Közbevetőleg megemlíthető itt még Tumpacher e becses levelének egy-két magán érdekű részlete is. Mert nem jelentéktelen vonatkozás van bennök azon baráti összefűződés viszonylataira, melynek rokoszenves összetartása odább némely fontos közérdekű eredménynek lesz eszközlője.

Takács Józsefről, közös barátjokról²⁾ s Révainak egyik kiváló tisztelőjéről említi, hogy ez egy iménti levele szerint nem épen olykép méltatva, mint a hogy 9 évi fáradozásához képest remélhette volna, válik meg nevelői állásától gr. Festetich György házától s hogy leendő utódáról sem tesz említést.³⁾ Pedig ekkor már alkalmasint el volt a dolog csinálva, hogy Kulcsár István fog helyébe lépni. — Aztán sajnálkozva említi Tumpacher, hogy körülményei által útra készítette, kettős szerencsétől kénytelen magát megfosztani; mert úgy remélte, hogy a szüneti idő alatt mindkettejüket: Révait s Takácsot látogatónak fogadhatja.⁴⁾ Tehát írásban köszöni Révainak, hogy szíveskedett vele közölni azon jeles férfinak leveleit (kétségkívül Somogyiét) kit előtte rendkívül nagyra becsültté tett mind tudomány-szeretete, mind pedig fönnkelt érzelme, úgymint a mely nem hódol meg a méltatlankodó körülményeknek, hanem az ilyesek dacára is állhatatosan megtartja Révai iránti barátságát. Végül levelét im e lelkes epiphonemával fejezi be: „Boldogok mi, ha sok ilyent nyerhetünk részünkre!“⁵⁾

1) „Caeterum cuncta terminentur licet summa cum laude tua, attamen tranquillitati, felicitatique tuae, bonisque litteris consultum erit magis, si ab impetitionibus, quibus nunquam non expositus eris, remotus sub Maecenatis cuiuspiam alis tibi Musisque possis vivere, qua de causa enixe opto, ut prima benignioris fortunae aurora brevi in plenam lucem effulgeat, quod nisi fiat, metuo certe, ne multis iam laboribus ingratisque fatis debilitatus, ponderi tandem misere succumbas, animumque despondeas.“

2) E szellemi összefűződés kezdete, mint már említők, (l. fentebb 287 —8. l.) azon időre esik, midőn Révai Pozsonyban a generale seminarium növendékeit hazafias érzelmekre gyujtogatta. Takács József is ott volt szintugy mint Tumpacher is. S mindketten szellemi hívei maradtak odább már elkülönült pályájokon is. E hűségöknek jeles tanúságaival találkozunk még ezentúl. Révainak Takács J. iránti szíves vonzalmát említettük már fentebb is.

3) „Takátsii rem non eo esse loco, ut q annorum fatigia poscerent, intellexi e litteris eius, nihil tamen significavit uberius, nec quidquam etiam de successore suo.“

4) „Sperabam me his feriis tua illiusque praesentia beandum, verum quod maximopere doleo, duplicis fortunae facio iacturam, cras iam discedere necessitate cogente paratus.“

5) „Gratias igitur tibi ago maximas, pro communicatis mecum viri dignis-

28. Észlelő olvasóinkat alkalmasint emlékeztetni fogja e tartalmas levélnek nem egy passusa némely előlegezett jelzésekre, melyek részint hőszűnkre, részint az ő mostoha sorsát nehezítő viszonylatokra amúgy átlagos érintésekben vonatkoztak.

Az odábbiakban tárgyalandók, még nyomósabban is megokolják ennek ily részletesb bemutatását.

Tumpachernek oly nemes érzületét tekintve, mint ahogy azt a hálás kegyelet különösen elhúnyta után dicsőítőleg jellemezte,¹⁾ s a minőül az e leveléből is, habár csak harmatcseppnyi visszfényben kisugárzik: méltán helyezhetünk fontosságot levelének e végszavaira. Mert a mit ő ezekben óhajtsásképen fejez ki, annak megvalósíthatására kétségkívül tényleg is elkövetett minden tőle telhetőt.

Az az emelkedett gondolkodásmód s mintegy eszményies érzelem, mely őt valamint a valódi tudományosság fáradhatatlan művelésére sarkalta, úgy egyszersmind a rokon törekvűeknek elősegítésére, főleg pedig a hazai közművelődés jelesebb bajnokainak áldozatos kegyelésére buzdította, bizonyára többszörös indokkal készteté őt ekkoron arra, hogy Révai sorsának jobbítása végett lehetőleg sürgölődjék. És ha valakinek, úgy neki, a jobbak kiváló kedveltjének,²⁾ nagy mérvben sikerülhetett is az ily szíves közbenjárás.

Különösen Majláth Antal és Somogyi Lipót győri kano-kokoknak házi barátjok lévén Tumpacher, a mint ezt Guzmics említi,³⁾ általok mint több befolyásos férfiakkal jó viszonyban levők által, közvetőleg még jóval föntebb is érvényesítheté kebel-barátja érdekében buzgólkodó igyekvését.

29. Egyébként is ekkor már jóformán folydogált ily mozgó-lás némely előkelők, különösen pedig Fengler püspök körében, ki mint a föntebbiekben már többszörösen említők, egy évtized óta számos tanuságát adta annak, hogy mennyire szíven hordja Révai sorsát, s mily igen szeretné őt, mint a tudományosság kiváló tehetségű bajnokát, megilletőbb helyzetbe juttatni.

Ekkori bajos viszonyaiból egyelőre a soproni gymnasiumban

simi litteris, quem et litterarum amor et ingens animus, indignis conditionibus cedere nescius, tibi que amicitia iunctus mirifice commendavit mihi. — Beatos nos! si multos nacti fuerimus tales.

¹⁾ Ily kegyeletes ismertetéssel áldozott a jeles férfiú emlékének elhúnyta után 10 év múlva Guzmics Izidor, mint rokonszelleme tanítványa, ki az ő ihletéből lelkesülve, bő részt vőn jellemi mivoltából is. (I. Vallási és egyházi tár. Pest, 1832. 182—9. l.) — Már előbb Kulcsár István is méltó dicsérettel emelte ki érdemeit rövid, de meleg vonásokkal legott kimulta után. (L. u. o. idézve 1821. nov. 3-án kelt nekrológiát.)

²⁾ L. u. o. 183. l.

³⁾ U. o. — Révainak Majláth Antallal való ismeretségéről az előbbiekben már több ízben volt említés s lesz még odább is, úgy szintén Somogyi Lipót-ról is, ki ezentűl szintén szíves jótéveje lőn.

betöltendő exhortatori állásba kívánta őt áthelyeztetni,¹⁾ azon reményben, hogy ott Tóth Farkas levén az igazgató, vele mint veterán barátjával jó egyetértésben működve, üdvös szolgálatot tehet a tanügynek²⁾ addig is, míg a körülmények kedvezőbb alakultával sikerülhet a tudomány-egyetem valamelyik tanszékére jutnia, amint hogy ezt nem csak Fengler püspök óhajtotta részére, hanem ekkor már némely befolyásos hatósági férfiak is készítették ennek útját. Ily törekvésekről egyes bizalmas levélben már értesíték is ekkoriban Révait.³⁾

Ily szándéklatokat egybevetve ama gyötrelmesen vajudozó időszak közviszonyaival, kóros symptomáival s üdülési reménykedéseivel, főleg a már huzamos idő óta elfojtott hazafias érzelmek gerjedezőbb lelkendezésével, nem alap nélkül indittatunk azoknak észlelőbb megfigyelésére, a miket Tumpacher ímént idézett levelében érint. Hisz az ő egyéni nézete mögött ott rejlik azokban nem egy előkelőbb honfinak véleménye is. — Altalán az idő jelenségei föltetszőleg más constellatióra vallanak már ekkor, mint egy pár évvel ezelőtt. Legalább az apathikus szunnyadást némi fölocsúdás váltja fel. Az eszmélés és eszméltetés csöndes működése némely jelentős mozdulatokat is kezd már éreztetni.

30. Minden körülményt egybefoglalva, úgy tünik élénk Tumpachernek vizsgálatmomentuma, hogy az nem csupán egy győri tanárnak rebesgetésén alapszik, nem is egyedül a Somogyi János leveleiből merített megnyugtató jelenségre támaszkodik; hanem mintegy collectiv resultatuma több rendbeli szíves igyekvéseknek, melyek Révai sorsát annyi sanyarú megpróbáltatása után végre hathatósabban akarják kisegíteni a zátonyról, melyre azt leginkább azon ellenesei juttatták, kik őt, mint az egyetemi tanszékre kívánkozó mindegyik kísérlete meghiusításával e céljától elütötték, s így oly deprimált állapotba kényszerítették, melyben közel

1) Fengler püspök ily óhajtásának valamint Révaihoz való jóindulatának jeles tanúságául ide igatjuk még az ezen év elején hozzá intézett levelét, mely így szól: „Adm. Rde, Eximie ac Clarissime Dne Professor! Pro factis mihi in novum hunc annum votis Dominationi Vestrae gratias refero plane singulares, Deum Omnipotentem ardentissimis in vicem precibus exoraturus: ut omnia Clar. Dnionis Vrae suscepta negotia ex animi sententia evenire disponat, felicemque laborum suorum sortem elargiatur. Pergratum mihi accidit, si Clar. Dnionem Vram exeunte hoc anno Scholastico Regii Gymnasii Soproniensis Exhortatorem Rákosini venerari licuerit. Ego a festo Sancti Stephani in praesentem usque diem adversa confictor valetudine et pauca haec, quae scribenda iussi, ex lectulo infirmitatis dictavi. Comendo me piis ad aram precibus et sum paterno cum affectu Adm. Rdae ac Clariss. Dom. Vestrae benevolus pater Josephus Fengler Episcopus. Jaurini 17. Januarii 1799. (L. nemz. muzeum. Révai Commerc. epistol.)

2) Hogy miért nem sikerült Fengler püspök ezen óhajtása, kiviláglik a fentebb említettekől.

3) Erről odább szólaítatjuk Pethő Jakab levelét.

egy évtized óta kénytelen kínosan vívódni, tetemes kárára a nemzeti művelődés ügyének, melynek javára különben alkalmasabb helyzetben mennyi hasznos tevékenységet fejthetett volna ki azóta!

31. De nemcsak Révai iránt, hanem más szellemi tényezők irányában is, kiket másképen s még sujtóbban ért a balsors, fejledezett már ekkor ily felkarolási igyekvés. — Annival inkább fokozódhatott pedig ily óhajtozás a hazafias keblekben, minthogy a közviszonyok alakulása is mindegyre ösztönzőbbnek mutatkozott a nemzeti kívánalmaknak s így első sorban a culturalis követelményeknek előtérbe állítására. Ugyanis az állami véderő igényelte nagy áldozatok fejében méltán céloztatott a honfiak részéről erélyesebb sürgetése azon nemzeti érdekeknek, melyek az előbbi országgyűlésen fortélyosan háttérbe szorítottak. Az akkor elnémított sérelmeknek hatályos szóaltatására készültek a jövőben némely lelkesebb hazafiak, kik érzékenyen szívökre vették egyéb bajok közt azt is, hogy a nemzeti szellem élesztőinek némely kiválóbbjai oly annyira mostoha sorsban kénytelenek vesztegelni. Pedig mily sajnosan sinli ezt a nemzeti fejlődés hátráltatott ügye, holott annak a külvizonyokkal aránylag tetemesebb lendítésre volna szüksége!

Alkonyodóban levén az eléggé gyászos végzetű mult század, az újabb emberöltő közeledtével mintegy újhódási vágy szállta meg a kedélyeket. Mind erősebben ébredezett az már az értelmesebb honfiakban a végett, hogy vajha már valósulhatna legalább némi részben a nemzeti aspirationak azon jogosult igénye, mely az évtized előtti pözsületkor oly biztatólag nyilvánult vala!

32. Ilyféle óhajtasok s emlékezések felújultával, hogy ne fordult volna rokonszenvesebben a honfiak elismerése az irodalmi bajnokok, különösen pedig Révai felé, kinek, mint ama buzdulat egyik kiváló hősenek, a nemzeti nyelv érdekében tanusított agitatori szereplése oly vérmes reményeket keltett volt, s kinek a nemzeti művelődés érdekében kifejtett korábbi munkásságát irodalmi műveiből már jóval belátóbb itélettel méltányolhatták a honfiak, kik ifjabb korukban az ő szelleméből merítették hazafias lelkesülésök élesztő elemeit.

Hathatósan fokozta illetén gerjedezésöket annak híresztelése, hogy Révait minő balkörülmények tartották vissza azóta termékeny képességének kellőbb érvényesítésétől. Mélyebb vonzalmat keltettek iránta különösen ez utóbbi küzdelmei, sőt valóban sajnálatos lealáztatásai épen akkor, midőn őt hazafias érzülete arra készítette, hogy a hanyatlott hazai oktatásügynek annyira kívánatos javítása érdekében szálljon síkra. Gr. Szapárynak kemény itélete következtében, melyet Révai némely meghittebbjeinek bizalmasan, s e közben néha keserűen is elpanaszolt, még inkább növekedett iránta

a részvét különösen jóakarói keblében, kik ennél fogva feszült figyelemmel várták, sőt bizton reménylették is, hogy Szunerits fegyelmi vizsgálata helyreüti az előbbi investigatio által a jeles bajnok reputációján ejtett csorbát és méltányosabb igazságszolgáltatást fog eredményezni Révai részére.

Ily körülmények s hiedelmek annál kevésbbé kerülhették ki Szunerits figyelmét, minthogy a főbb kormányzések tagjai közt is találkoztak olyanok, kik melegen pártolták a hazafiás óhajok valószínűségét s így Révai ügyét is. Szunerits részéről tehát valóban körültekintő figyelmet s komoly megfontolást igényeltek ily viszonylatok arra nézve, hogy miképen terjeszse be hivatalos jelentését a Consilium elé, nehogy azzal tetemes akadály gördüljön azon igyekvések útjába, melyek Révait tudományos érdemeinek méltatása végett immár illetékesebb állásra kívánják emeltetni.

Szuneritsnak, ki mint győri tanár s aztán gymn. igazgató több éven át tapasztalta volt Fengler püspöknek s az ottani egyházi dignitariusoknak szívességeit, kétségkívül gondolnia kellett arra, hogy minő óhajást ápolnak azok Révai sorsának enyhítése végett annyival inkább, minthogy imént főleg az erkölcsi fegyelem ügyének javára iparkodott buzgalmát érvényesíteni.

33. Ezek szerint tehát kevesbbé lehet felőtli Szuneritsnak azon késedelme, melylyel hivatalos relatiójának beterjesztését egy hónappal tovább elhalasztotta, holott annyira sürgős momentumok követelték annak az ügynek mentül előbbi végleges eldöntését, a mint ezt a fentebbiekben már ismételten említők.

Mintegy utólagos megokolást nyer ebből az a már előre rebesgetett hír, hogy ő az általa investigált ügynek újabb „perquisitio“-jához¹⁾ kíván hozzáfogni, mely azonban e kifejezésnek szótári magyarázata szerint csak is azt célozhatta, hogy gondos föl kutatás, kikérdezés és tudakozódás által még teljesebb s alaposabb megvizsgálását, mintegy superrevisióját eszközölje a tényleg már befejezett investigatiónak.

Ilyesminek cselekvésére leginkább az imént jelzett körülmények indíthatták Szuneritsot. Kétségkívül tette is ezt egy hónapi késedelme folytán. Ha önszántából nem kívánta volna azt tenni, bizonyára nem hiányoztak az arra készetű unszolások némely számba veendő tekintélyek részéről.

De meg amúgy is a tudományos érdemek iránti elismerése és azon szíves baráti hajlamai, melyekkel Révai iránt viseltetett, valóban nem csekély habozást kelthettek Szunerits szívében ezen

¹⁾ Hogy a Tumpacher jelezte „perquisitio causae renovanda“ nem a helyszínen ismétlendő investigatióra vonatkozik, a fentebb előadott körülményekből eléggé kivehető. Szept. 1-jét jegyző datuma s levelének szövege is mutatja, hogy ő már az aug. derekán lefolyt második investigatio baleredményéről értesülve írta ezt.

kellemetlen ügynek végleges elintézése iránt s főleg a miatt, hogy a helyszínén megejtett investigatio sajnos eredményéről minő előadást terjeszsen be a Consilium elé, honnan az aztán majd a Cancellariához is fel fog küldetni a felségi határozat kikérése végett.

34. Bizvást föltehető Szuneritsról, hogy e miatti aggodalmában előbb magánköri megbeszélés tárgyaul közölte a tényálladék fölvetelét némely érdeklődőkkel, s tán ezek tanácsára is meg önmegnyugtató végett is újra meg újra élesen szemügyre vett némely utólag felkutatott körülményeket s alkalmasint más oldalról is fölmerült tanúságokat.

Mert nem egy indoknál fogva alkalmasint megdöbbenve különösen a confrontatio alkalmával nyilvánult fölöttébb sújtó nyilatkozatok által, csakugyan szükségesnek látta mélyebb indagatioval kutatni a tanutételek alapját s a tanuskodók valódi megbízhatóságát. Hisz az ily viszályos ügyben a felforrst szenvedélyek nagyon is túlzásba hajtják a kölcsönös recriminációkat, különösen olyankor, midőn eskütétel sem kívántatik az állítások megerősítésére, könnyen vetemülhetnek a feleselők fölöttébb igazságtalan vádalkozásokra.

Révai, ki oly veszélyes darázfészekbe nyúlt vala fegyelmi szigort követelő föllépésével, elégséges tanuk hiányában többnyire elszigetelt állásba szorítva, még oly alapos állításait sem igen védhette meg sikeresen a fölös számú tanuskodók ellenében. De elvi szempontból mégis igen fontosak voltak vádjai, habár az ellenesek fortélyai által fölháborított szenvedélyei őt is szeretlen túlzásra ingerlék, s így alapos megrovásokat vonhattak rá.

Az ily szörnyen complicált ügynek a tárgyilagos igazság követelménye szerinti eligazítása méltán késleltette nemcsak Szunerits relatióját, hanem aztán a Consilium határozatát is.

35. Miben állapotott meg végre Szunerits, már előadtuk hivatalos jelentésének teljes tartalma szerinti bemutatásával.⁴⁾

Habár az inquirált ügynek utólag még figyelmesebb egybevetéssel folytatott átgondolása meglehetősen mennyiségű érvet tárhatott Szunerits elé a Révai elleni kifogások enyhítésére: mint relatiójából látható, csak nagyon csinján vette azokat tekintetbe, nehogy hivatalos jelentése bármily kevésé is eltérőnek látszassék a confrontatio folytán fölvetett jegyzőkönyvi adatoktól s az ott constatált egyéb tanúságoktól.

Mint a consiliumi gremialis studiorum commissionak tagja nem lehetett figyelmetlen tisztársainak nézete s hangulata iránt.²⁾ Relatiójában tehát gondosan megőrzi hivatali elfogulatlanságát

¹⁾ L. főntebb 377. s köv. l. meg 404—5. l.

²⁾ Hogy milyen lehetett ez, kivethető némileg Pethő Jakabnak odább emlitendő leveléből.

oly annyira, hogy nem látszik reflectálni azon viszonylatokra, melyek szerint Révai ügye még jóval enyhítőbb tekintetbe vételt nyerhetett volna.

Alkalmassint azt tartotta szem előtt, hogy jelentésének minél tárgyilagosabb szabatosságával leginkább megfelel előadói tisztetének olykép, hogy szigorú igazságszeretete ellen egyik oldalról se támadhasson ellene kifogás. Hisz azon felsőbb forumon, hol a fölterjesztendő tényálladék megítéltetés alá fog kerülni, meglehetősen támaszpontokat lelhet azért a Révai iránti méltányos jóindulat a relatio utóbbi pontjaiban.¹⁾ Így tehát a „favor in iudice“ szerint olykép nyújtott módot magasb állású fautorainak, hogy elleneseinek gáncsolásai még se férhessenek hozzá.

Ily célzatának némi eredménye csakugyan vehető is észre az ítéletnek odább említendő kifejezéseiben.

36. Hogy ezen ágas bogas ügynek tárgyalására a Consiliumnál sem valami gyorsan került rá a sor, kitetszik abból, hogy onnét is csak egy hónap mulva mehetett föl a véleményező jelentés a Cancellariához. Tehát ott is Isokrates ezen intelmét követték: *βουλεύου μὲν βραδέως*; — de nem egyszersmind azt is, amit ehhez csatol, hogy *ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα*. Ugyanis okt. 23-ról van az datálva, mely az utóbbi investigatio eredményét az okmányok egész csoportjával együtt a kir. felség elé fölterjeszti.²⁾

Nem csekély jelentőségű ez az oly huzamos küzdelem tárgya iránt élénkebben érdeklődőkre nézve, úgymint, mely a sok panasznak és recriminationak a kir. helytartótanács általi végleges megítélését tárja elénk. Összegezve látszik benne a Consiliumnak e surlódási ügy felől többoldalulag kifejtett nézete. Mondhatni ezen conclusioiban csakugyan rátette az i betűre a pontot.

Forma szerinti teljes minőségében is érdekes lehetne e fontos okmány közlése; azonban a szabatosság igényét tartva szem előtt, mégis inkább csak tartalmának lényegére szorítkozunk. — Előzményül elmondja e fölirat, hogy a jul. 19-én kelt udvari decretumnak hódolva aug. 13-án megbízta Szuneritsot, hogy mentül előbb ránduljon át Esztergomba és a mennyiben Révai az ő folyamodványában újabb eseteket jelentett föl az ottani ifjak kihágásairól s romlott erkölcsöeiről, meg a tanárok elnézéséről s érzületéről és az igazgató-

¹⁾ Melyekben Révainak Kulcsár és az igazgató ellen szóló némely vádjai csakugyan igazolást nyernek. (L. főntebb 403. s köv. l.)

²⁾ L. Acta Investigationis Professorem Nicolaum Révay et Gymnasium Strigoniense respicientia, quae Suae Maiestati cum Opinione substernuntur. Reaccluditur. 1. Recursus Prof. Révay sub Nro Aulico 7389. a. c. — 2. Relatio cum Actis Investigationis Assessoris Szunerits sub Nr. 23636. a. c. — 3. Reaccluduntur omnia illa Acta prioris Investigationis in origine, quae Repraesentationi sub... factae advoluta, sed dein pnes Decretum Aulicum ddto 19. Julii 1799. Nro. 7308. remissa fuere. (Orsz. levéltár. 23.636. An, 1799.)

nak tétlenségéről s gyávaságáról, úgymint a melyek még nem vétettek előbb vizsgálat alá, azokat, különösen pedig Révai folyamodványának 13—22. pontjaiban mint az ifjak feslettségéről szólókat haladéktalanul nyomozza ki és az igazgatótól az őt terhelő pontokra nézve írott nyilatkozatot kérjen; aztán vizsgálati eredményéről pontos és körülményes jelentést terjeszzen be véleményének hozzácsatolásával.¹⁾

Ezután előadja, hogy intézkedés történt²⁾ Révainak, ki ideiglenesen Komáromba a rhetorikai osztály tanítására áthelyezendő, fizetése folyóvá tétele iránt is t. i. május hó elejétől kezdve, úgy a mint azt a cancellariai leirat meghagyta volt.

Ama legfelsőbb rendelet kívánalma szerint tehát Szunerits eljárván megbízatásában véleményes relatióját a vizsgálat actáival együtt beterjesztette a helytartó tanács elé, mely mindezt véleményadása kíséretében hódolattal terjeszti föl.

Véleményének kijelentése előtt azonban kötelességének tartja egész alázatossággal előadni, hogy a főnebb jelzett udvari kegyes rendelet értelmében ezennel egyszersmind utasítást meneszt a pécsi tankerületi főigazgatóhoz a végett, hogy Révai, ki az esztergomi gymnasiumból a komáromba a rhetorikai osztály tanzékre rendeltetett, arra legott áthelyeztessék s ezen alkalommal a komáromi gymnasiumi igazgató által a felség nevében eleve megintessék, hogy ezentúl a tanártársaival való békét s egyetértést ápolja, heves indulatosságát fékezze, és a tanítványokkal is mérsékeltebben bánják, nehogy másképen cselekedve kénytelen legyen tapasztalni, hogy ez volt részére a királyi kegy utolsó tanusága.³⁾

1) „In obsequium Benigni Decreti Aulici dato 19. Julii a. c. Nr. 7308 emanati, Consilium hocce L. R. Studiorum Commissionis Assessorii Szunerits sub 13. Aug. a. c. Nro 18877. commisit: ut quo ocyus Strigoniem concedat, et in quantum Nic. Révay ibidem I. Hum. Prof. de excessibus ac corruptis moribus Studiosae Juventutis Strigoniensis, de Professorum item conniventia, agendique et sentiendi ratione, Localis vero Directoris ignavia et inactivitate novos casus, nondum investigatos tenore suae isthic demisse reacclusae Instantiae adduxit, hos quoque, et praesertim eos, qui a Puncto 13—22-um adducuntur, excepta quoque a Loc. Directore super Punctis eum ferientibus scripta Declaratione indilate investiget, ac de compertis adaequata, et circumstantiali isthuc exhibeat comite opinione sua Relationem.“ — (Az ezen utasítást tartalmazó praesidialis levél aug. 13-ról az országos levéltárban lelhető 1799. 18877. sz. a. Szunerits pedig aug. 10-kire hivatkozik.)

2) L. u. o. az 1799. szept. 11-én kelt 18877. sz. utasítást.

3) „Ad exigentiam proinde altissimorum horum Ordinum praefatus Commissionis Studiorum Assessor demandatam super peracta Investigatione Relationem comite etiam Opinione sua cum omnibus Actis Investigationalibus hicce humillime adnexam, Consilio huic L. R. exhibuit, quod antequam Opinionem

37. Különösen felöltő ebben a végső szavak erős fenyegetőzése, minthogy ez a hivatolt jul. 19-diki leiratban, melyet főntebb idéztünk,¹⁾ nem fordul elő, s így — hacsak egy más ugyanazon napról datált leiratban. minő az illető ügyiratok közt nem lehető, olys fenytéssel hangsúlyozott intelem nem adatott ki, — ezt a Consilium önszántából igtatta oda, s e szerint Révai ellen súlyosbította a Cancellaria itéletét.

Ezek után Szunerits referensnek véleményadását illetőleg a Consilium jelenti, hogy azt, valamint eljárásának minden részletét, miután arról a tanügyi bizottság véleményét is kihallgatta volt. helyben hagyja: azokra nézve pedig, a miket annak kapcsán végrehajtásul javasol, a felségi kegyes határozatot kéri.

Ugyanis minthogy ama vizsgálat actáiból az tünik ki, hogy 1. Révai sem testi betegség, sem lelki baj miatt igaz oknál fogva jan. 10-dikétől a tanév végeig a tanítási működésben nem gátolatott, hanem a Consiliumnak háromszori parancsolata dacára is konokul vonakodott kötelességének megfelelni, ezért tanári fizetése febr. 1. — ápril végéig, mely az udvari rendelet folytán a további intézkedésig felfüggesztetett, visszatartásék, részint engedetlenségének büntetéséül, hogy így az alárendeltségi fegyelem fenntartásék, részint pedig a tanulmányi alap kármentesítése tekintetéből, minthogy helyettesítőjének rendes jutalmazási illeték fizetendő; azonban lehet, hogy talán a királyi kegy annak a felfüggesztett angariának kifizetését részére megfogja itélni, tekintetbe vevén az ő szűkölködő körülményeit, valamint azt is, hogy az ő szándéka mindezen följelentési ügyben jónak látszik. habár annak módjában túlságoskodott.²⁾

suam demissam Matti Vrae Smae hoc in merito depromeret, in omni submissione referendum duxit: ad tenores praemissi Bgni Decreti Aulici Quinque Ecclesiensi Super. Stud. Directori sub hodierno intumatum haberi, ut idem Révay Strigonio Comaromium pro I. Humanitatis Cathedra benigne resolutus eidem: Cathedrae illico admoveatur et eadem occasione praevie altissimo nomine ad pacem et concordiam cum Con-Doctentibus deinceps colendam ac fervorem animi temperandum atque etiam ad moderatius cum Discipulis agendum, medio localis Directoris Comaromiensis admoveatur, ne secus agendo experiatur, hanc fuisse ultimam Gratiam et Clementiam Regiam.“

¹⁾ L. főntebb 372. l.

²⁾ Quia vero ex Actis huiusce Inquisitionis eveniret. I. Nicolaum Révay nec morbo corporis, nec animi aegritudine ex veris fundamentis contracta, inde a 10. Jan. a. c. usque finem anni Scholastici ab adeundis Scholis, dandisque praelectionibus impeditum fuisse, sed ad terna Consilii huius L. R. mandata obstinate officio suo functum non fuisse; ex eo nunc censetur, ut Salarium eiusdem a. I. Febr. usque ultimam Aprilis a. c. penes generalem Cassam P. F. mediante praecitato Benigno Decreto Aulico in suspenso usque ultiores ordines relinqui clementer praeceptum partim in poenam Inobedientiae, fine Subordinationis deinceps manutenendae, partim etiam ad indemnitatem Fundi procu-

2. Révai folyamodványának több pontjában az igazgatót, meg Kulcsár és Amberg tanárokat igen súlyos bántalmakkal és rágalmakkal terheli, melyek ama vizsgálat actáiból nemcsak hogy igazoltatást nem nyerhetnek, hanem a cáfoló nyilatkozatok azokkal többnyire ellenkezőt bizonyítanak be. Ezenkívül fordulnak elő Révai folyamodványában elszórtan igen éles és szerfölött méltatlan kifejezések a főigazgatónak investigiatioja, sőt ezen királyi dicasteriumnak határozatai ellen is.

Ily oknál fogva azt véli a Consilium, hogy Révainak e tette komolyan roszalandó és az, hogy e roszulás neki értésére adatott, a pozsonyi főigazgató által kijelentendő egyszersmind az esztergomi gymn. igazgatónak és a bántalmazott tanároknak is, hogy így ártatlanságuk igazoltatásáról értesítve némi elégtételt nyerjenek.¹⁾

38. De másrészt odább nekik is kijut amúgy kiméletes módon s indirecte némi megfeddés. Ugyanis minthogy a confrontatio actáiból kiviláglik, hogy az igazgató nem eléggé szigorúan járt el azon vétség kinyomozásában, hogy kiknek kezei közt forgott az az ifjúságra nézve erkölcsi tekintetben veszélyes könyv,²⁾ melynek olvasása következtében némely fajtalansági esetek merültek fel, és nem is lakoltatta azokat, kik azt olvasták s olvastat-

randam (si quidem eius supplenti pro toto illo tempore congrua et systematica remuneratio suo tempore exsolvenda veniat,) memorato Révay non extradetur, sed ea angaria in beneficacionem Fundi penes Cassam P. F. remaneat, quae ibidem hucusque retenta et porro etiam usque ultiores Ordines retinenda sub hodierno denuo praecipitur; nisi forte ex Gratia et Clementia Mattis Vrae Smae, attentis eiusdem egenis circumstantiis et sumpto in Benignam Reflexionem eo, quod intentio ipsius in omni hac Delationis Causa bona fuisse adpareat, ut ut in modo excesserit, istius etiam tantisper sequestratae angariae exsolutione donandus censeatur.“

1) 2-do. Idem Révay in Recursus sui reexhibiti punctis pluribus Directorem. Prof. Kulcsár, et Amberg, gravissimis iniuriis et calumniis onerata, quae ex Actis Inquisitionis illius non tantum non probantur, sed his plerumque opposita remonstrantur. Comparent praeterea sparsim in hoc eiusdem Recursu contra Superioris quoque Directoris Investigationem, immo et Dicasterii huius Regii Decisa acerrimae, prorsusque indignae expressiones. Ideo (secundo) demisse existimari, memorato Révay factum hoc serio improbandum esse, et id ipsum ad declarandum localis Directoris Strig. et praenuncupatorum Professorum innocentiam, ac aliquam satisfactionem impertiendam hanc eandem improbationem Révayo factam, medio Super. Stud. Directoris Posoniensis tam locali Directori, quam praementionatis iniuriatis Professoribus significandam venire.“

2) Ez a könyv, a mint az igazgató válasziratából kiviláglik, Rác Sámuel egyetemi tanárnak physiologiai műve volt két képpel illusztrálva. „Liber in quaestionem adductus est Physiologia Dni Prof. Rátz hungarico idiomate edita cum duobus cupris.“ (l. Responsa Directoris . . . 14. pont.)

ták, kellő büntetéssel, a miért őt Szunerits véleménye szerint is alapos vád terheli: ezért rá méltán háramlik a roszaló ítélet.

A többiben pedig általában tekintve a kérdéses ügyet, minthogy csakugyan közhírként keringett az a hiedelem, hogy ott némelyek az ifjak közül féktelen kihágásaik következtében rút nyavalyába estek, és ez különösen egyről kétségtelenül be is bizonyult, (a többit a sebészi bizonyítványok eléggé kimentették,) és mivelhogy az illeten rosz hír nagyon is megingatja az intézet hitelét az erkölcsiségre való köteles felügyelet tekintetében, sőt nem alaptalan gyanut is támaszt annak lazultsága iránt: tehát azon véleménynek ad kifejezést a Consilium, hogy mind az igazgató, mind pedig névszerint Amberg és Kulcsár tanárok, sőt a tanintézet többi tagjai is a felség nevében megintendők, hogy a rájuk bízott ifjúság erkölcsi tisztaságát, valamint testi épségét is minden kitelhető éberséggel sértetlenül megóvni igyekezzenek és egyesített szellemi erővel iparkodjanak a romlás csiráit, bármily oldalról veszik azt észre, kiirtani; hisz különben is egyiránt kötelező ez a feladat az ugyanazon intézetben működő tanárok mindegyikére nézve.¹⁾

Ezután megemléttetik, hogy a feslettség bűnében már sajnosan sülyedettnek bizonyult ifjú, névszerint Balogh László más intézetbe utasítandó azon meghagyással, hogy ott szigorúan őrködő figyelembe ajánltassék.

39. Ennyiből áll a Consiliumnak ez ügyben végleg fölterjesztett véleménye, melyet az összes okmányokkal, még az előbbi investigatióra vonatkozókkal is együttesen újra fölterjesztett a Cancellariához. — Ugy látszik, hogy ez ott helybehagyást is nyert. De az erre adott leirat az eddig felhozottak közt nem vala lelhető, sőt egyébütt sem találhattunk rá mindekkorig.

A kezünkhöz jutott s többszörösen áttanulmányozott ügy-

¹⁾ Sed tamen cum ex Actis Confrontationis — — — pateat: Localem Directorem Puncto 14. circa modum Investigationis relate ad libri pro Juventute Gymn. periculosi lectionem institutae, et plane non punitos adolescentes, qui eum manibus triverunt, alisque volvendos exhibuerunt, opinione etiam inquiringentis Assessoris gravari: hoc ipsum eidem quoque improbandum. In reliquo autem generaliter, siquidem de morbo venereo (quo si non plures, Ladislaum certe Balogh corruptum fuisse, vix dubitari posse videtur) divulgata in publicum communis fama credito severioris in Juventutis mores Inspectionis, omnino graviter praejudicat, sed nec prorsum infundatam de morum laxitate suspicionem ingeneret; tam eundem Directorem, quam et nominanter Professores Amberg et Kultsár, aliaque omnia Instituti huius Literarii Commembra, altissimo Nomine commonenda censer: ut innocentiam morum non minus, ac valetudinem curae suae concreditae Studiosae Juventutis, omni humanitatis possibili vigilantia illibatam conservare studeant, et in extirpandis corruptelae germinibus, si quae, vel non denunciata, unde unde observarentur, unitis consiliis adlaborent; aequali alioquin hoc in passu ad quemvis Professorum (in eodem Gymnasio nocomodatorum) obligatione pertinente.⁴

iratoknak ennyiben tán fölösnek is látszható kimutatását pedig alkalmasint megokolhatják már a fentebb jelzett viszonylatok is, de még nyomósabban érvelhetik azt az odább tárgyalandók.

Mert egyebek közt még Révainak didaktikai irányzatáról is van hátra némely számbavehető s lényeges értékű mondani valónk, mit az ez oldalról őt jogosan megillető közméltánylás és kellő ismertetés végett szükségesnek is tartunk elmondani róla, ki élete nagyobb részét a közoktatás ügyének szentelte és arra nem közönséges tehetséggel, hivatottsággal s képzettséggel vállalkozott, meg időnként kissé alkalmasabb viszonyok közt abban jeles eredményt is bírt felmutatni.

40. Tisztes tanuságok vallják ezt, melyeket annál kevésbbé mellőzhetünk itt, minél bővebben kellett részleteznünk a peresügyi okmányok sokasága miatt azokat, a melyek a visszás helyzeti körülmények folytán többnyire az ő árnyoldalát állították előtérbe. Ilyeseknek eléggé tárgyilagos ismertetése után csakugyan rendén van már illeték szerint reflectálnunk Révai tanítói előnyeire is, melyekről oly jelentős bizonyságok szólnak. Tehát „*audiatur et altera pars.*“ Hisz különben is a történeti igazságszolgáltatás igénye erősen késztet arra, hogy immár jóval emelkedettebb szempontból vizsgáljuk Révainak tanügyi működését, mint a minőből azt kortársai s azok közül épen az ő ellenesei szemléltették, kiknek nyilatkozataira támaszkodva a főbb tanhatósági közegek is csupán a végfejemények s a vizsgálati baleredmények alapján őt oly sujtólag ítélték meg, sőt többnyire elítélték.

Meglehetősen kiviláglik az idézett ügyiratokból, hogy a többségre vergődött ellenesek győzelme következtében a kormányzéki döntő ítélet sem lehetett teljesen részrehajlatlan. Hisz a felsőbb hatósági körökben is voltak olyanok, kikben nem volt meg eléggé a „*sine ira et studio*“-féle elfogulatlanság. Némelyikben régebbi datumú gyűlölet is forrt még úgy, hogy ezt nem ellensúlyozhatta eléggé egyes újabb keletű habár tekintélyes kedvezés sem.

Ma már közel egy század mulva jóformán más ítéletet eredményezne az oly *confrontatio*, mely Révait, ha nem is egészben a *concret* szellemi mivolta szerinti Révait, hanem csupán csak mint tanügyi tényezőt, kritikai felfogással állítná szembe akkori ellenfeleinek szintén ez oldali mivoltával.

41. A nélkül, hogy a történeti ítélőszéket merőben saját véleményünk számára igényelnők, csak kellőbb módot kívánunk ezenel nyújtani az oly bonyodalmassá kuszált kérdésnek lehetőleg tisztázására. Szembe helyezzük tehát az oly erősen megrovó ítélettel hősünk tanügyi szándékainak s tevékenységének előnyeit is, rámutatva az e részbeli feldicsérő tanuságokra, azonban a decre-

torium iudicium visszatartásával. — Fügőben maradhat ez mindakkorig, midőn ő a közoktatási működésével együtt egyszersmind munkás életpályáját is befejezi, úgy mint annak végre már a haza fő tanintézetében hírnevessé vált bajnoka.

Vonja ki majd aztán a figyelmes olvasó a tényadatokból, t. i. a különböző tanítási téreken kifejtett közoktatási tevékenységének egybevetése nyomán, hogy mennyit érő lehetett a pankratiasta férfúnak e nemű fáradozása.

Csak úgy némi oldalpillantással emlékeztetünk ezennel ama korábbi tanítási éveire, melyek folytán, mint jelentős elismerések vallják, igazi ügyszeretettel s készséges odaadással, sőt hazafias céltudatánál fogva fennkölt irányzatú buzgalommal s föltetsző sikerrel is teljesítette feladati tisztét. S még abban a sok bajlódással terhelt rajztanítói hivatalában is annyi türelmet bírt tanúsítani a különböző minőségű, tetemes részben elemiskolai s iparos tanoncok irányában, hogy heves természete dacára az ifjakkal való bánásmódja miatt nem érte őt kifogás. Hisz azok a Győrött fölmerült sérelmek leginkább a közhasznú törekvéseit akadályozó körülmények s ügyetlen collegák miatt gyűltek meg. Azonban míg az elviselhetetlenné vált mostoha helyzet szakításra nem készítette, mégis váltig kitűrő szorgalommal felelt meg nem könnyű feladatának. Ezt utólag fényes elismerésű bizonyítványok vallják.¹⁾ De ezeken kívül, ha kissé odább tekintünk az imént tárgyalt viharos küzdelmeken túl, még ennek az esztergomi sanyarú trienniumának különösen első évéről is mily jeles tanuságok szólnak nem csak a hivatalosan kiállított bizonyítványokban, hanem némely utólag nyilatkozó hálakifejezésekben is!²⁾ Érvesen igazolják ezek akkori sikeres buzgalmát, melylyel csakugyan derekasan igyekezett megvalósítani azon jeles szándékát, melyet már eleve maga elé tűzött, a midőn oly igen megörvendeztette őt azon kedvező fordulat, hogy pártolói annyi ellenzés dacára valahogy mégis kivívhatták számára a hön óhajtott költészettani kathedrát. — Említők, mily lelkesült ömlengéssel fogadta e diadalt, s mintegy örömittasan üdvözölte azt, hogy végre mégis jutott neki ama zord időben némi kis tér, melyen az akkoriban sinlődésre kárhoztatott szellemképző s izlést nemesítő tanok terjesztése által valamelyes hatást gyakorolhat legalább az ifjú nemzedékre. Mert ennek ez idétti szörnyű elsivárlása is mély fájdalommal töltötte el szívét.

42. A mily vigasztaló volt rá nézve e kineveztetés, egyszersmind oly reménygerjesztő is, hogy az ő eszményies felfogású irányzatával immár szemlélhető példában fogja megmutathatni azt, hogy

¹⁾ L. Fényfalvi Kardos Adorján i. m. 204. s köv. lapjain „a hivatalokban hasznosan buzgódoó hivségről szóló bizonyságok“ sorozatát.

²⁾ L. odább 448. l. Szeder Fábiánnak R. esztergami tanárságáról szóló nyilatkozatát.

mikép kell s lehet is értékesíteni a humaniorák tanítását az igazi szellemképzés érdekében. Örömezt hitte, hogy sikerül neki szintoly ideális világot gyújthatni tanítványai lelkébe, mint a minőt az övében gyűjtottak volt buzgó tanárai Szegeden s utóbb másutt.¹⁾ S a mely szép reményeket s föltételeket előre fogalmazott volt, igyekezett is azokat lehetőleg megvalósítani.

Alkalmasan megvázolatott kézikönyvei, a szak- és segédművek, melyekkel magát fölszerelni iparkodott, mutatják, mily komoly tanulmányokat tőn a végett, hogy a humaniorák tanaiba minél alaposabban avathassa be tanítványait. Távol azon banau-sos-féle felfogástól, mely nálunk az akkori elparlagulás folytán a mind alantibb színvonalra szállított közoktatást kevés kivétellel csak úgy langyos kötelességérzettel üzte, többnyire elmulasztván a legjelentősebb szellemképző eszközöknek kellő értékesítését is, — Révai mindazon hathatós motivumokat lehetőleg alkalmazni igyekezett, melyeknek ő rá gyakorolt hatását egykoron oly hasznos eredményűeknek tapasztalta, s melyeknek mint üdvösen alapvető tanóknak eredményeül oly széles körű képzettségre tehetett szert elég jókor kezdett önművelő igyekvésének szívós kitartásával. — Azonban szomorúan kellett tapasztalnia, hogy az ő szép elméletei fölöttébb terhes akadályokkal kénytelenek találkozni több rendbeli kedvezetlen körülmények miatt, különösen pedig azért, mert az alkalmasan képezhető subiectumokból csak igen kevés került keze alá mint valóban olyan, kikkel igazán megvalósíthatta volna, vagy csak megközelítőleg is elérhette volna óhajtott szándékát. — Az ifjakknak legtöbbször hézagos alapismeretei vagy éppen hibás előképzettsége miatt, csak alig némi részben vehette alkalmazásba azon célszerűbbeknek talált oktatási elveket, melyeket részint saját tanulmányai folytán szívlelt meg, részint a gondosan megfigyelt haladottabb nemzetek, különösen a németek didaktikai praxisából sajátított el.

43. De az elég hamar feltünedező nagy nehézségek még növekvésökkel sem csüggeszték, hanem sokkal inkább arra ösztönzék, hogy sokszorozott igyekvéssel küzdje le azokat s így mindinkább oszlassa a bajokat.

Mély megilletődéssel tapasztalta tanítványaiban a kellő alapismeretek hiányát. Ezért mint lelkiismeretes tanár tetemes részben arra fordítá gondját, hogy az illetén hézagok minél alkalmasabban, sőt mentől előbb kipótoltassanak. — Nagy vesződséget vállalt e végett magára. De ő ezt okvetetlenül szükségesnek látta, hogy aztán némileg biztosabb alapokra építhessen. Mert hathatós példában akarta megmutatni, hogy miképen kell az ifjakban fölgerjeszteni az önművelés erős vágyát s a komolyabb

¹⁾ L. Révai M. élete. I. 31. s köv. 11.

tudományok iránti fogékonyságot különösen a régi classikusok megkedveltetése által. Amde ezek megértetése végett a nyelv alapos ismeretébe kell vala előbb az elméket beavatni.

Elképzelhető, mily fáradalomba került ez. Azonban Révai erős akarata nem riadt vissza a mégoly fárasztó munkától sem, ha azt a közjónak előmozdítására szükségesnek érezte. Azt vallja vádiratában is, hogy neki oly nagy kedve telik tanítványainak előhaladásában, hogy ebben találja minden gyönyörűségét.¹⁾ Ezért a szellemi gyönyörért nem is kimélte erejét.

Sarkalhatták őt ily törekvésre több más ok mellett azon panaszok is, melyeket már évek óta fájdalmasan hallattak a jelesebb műveltségű hazafiak a közoktatás hanyatlása s különösen a szellemképző remek irodalom elhanyagolása ellen.²⁾ De hisz maga Révai is nagy bszúsággal panaszolta ezt, már évek óta neheztelvén azon nyomorult mechanizmus és ócska vak szokás (schlendrian) miatt, mint a hogy Győrött is tapasztalta kon-
tárkodni az ottani tanárok tetemesb részét.

Tehát hadd mutassa meg ő már most gyakorlatilag, hogy s mint kelljen az ily fontos dologban eljárni; azzal a szilárd energiával fogott hozzá az oly bajos feladat megoldásához, mely csak is tőle telhetett. Hogy pedig már az első tanév végével szembetűnő eredményt mutathasson fel, valamint a maga részéről feszült igyekvést fejtett ki, úgy tanítványait is olykép sarkalta, mint a hogy azok ilyes szigort még nem tapasztaltak.

44. Azonban nehogy ez csüggesztő hatású legyen, rajta volt, hogy élénk magyarázataival, megnyerően rábeszélő buzdításával s a tárgyak kellő megvilágításával bilincselje le tanítványainak figyelmét. Ekesszólású érvelései különösen kiemelték a hazafiúi kötelesség igényét. Főleg ez követeli, mondogatá több ízben, mind tőle, mind a tanulóktól az ernyedetlen munkásságot; kiváltképen

¹⁾ A „Status perturbatus“ 50. §-ában ide vágó nyilatkozatát odább idézzük.

²⁾ Erre vonatkozólag már másutt idéztem Hannulik Chrysostom erélyes felajdulásait azon bizalmas leveléből, melyet Révaihoz 1794-ben írt. (l. „Figyelő“ XXIII. 204. l.) — Nyomós tanuság szól erre egyebek közt Keszthelyi Lászlónak, a tekintélyes műveltségű piarista tanfőnöknek, kiről mint ilyenről e mű I. kötetében többször volt említés (l. I. 120. 230. 241. 240. 252. 310. 310. l.) Ürményi Józsefhez 1792-ben írt válaszában, melyből látható, hogy a jeles államférfiú is élénken foglalkozott e tanügyi baj orvoslásának eszméjével. Csak egy pár sort idézünk a jelzett levélből, mely így kezdődik: „Ladislaus Keszthelyi Josepho Ürményi Sal utem, Szigethi in Marmatia 1792. — Poscis a me pro iure tuo, ut non Scholaribus tantum, sed et ipsis Praeceptoribus ingenierem meliorem ad litteras tractandas palatum, quod per me solum hic fieri posse affirmas. — —“ Aztán odább ezt írja: „Illud affirmare possum, me dudum in eo esse totum, ut Magistri nostri politico sint palato, quem in finem inculco illis non lectionem modo veterum Auctorum, sed et imitationes scriptio-
nesque perpetuas, et nisi mihi met de hoc aduler, videor mihi quodam eo iam perduxisse. . .“ De egyszersmind főlemlíti az akadályokat is, melyek ily buzgalma eredményét olykor meghiúsítják.

a hazának akkori mostoha állapotában, mely mindinkább hanyatlását oly aggasztóan érezteti, tartozik minden jóra való honfi, különösen pedig a jövő jobbítására hivatott ifjabb nemzedék szívvel lélekkel felkarolni nemes feladatát. Lángoló szavakkal kötötte szívökre e nagy motívumokat, valamint ellenben hűtlen rosz honfinak. sőt hazavesztőnek bélyegezte mind azt, a ki nem igyekszik minden java erejét tőle telhetőleg a haza ügyének szentelni, úgymint a melynek védelmére még az életet is készségesen rá kell szánni, a mint hogy ezt az akkori közviszonyok is folyton követelik vala. ¹⁾

Ezenkívül alkalmasan használt föl buzdításul minden határozó valláserkölcsei motívumot. Kiváltképen kiemelte s hangsúlyozta a munkaszeretet becsét s üdvös befolyását az élet üdítésére, valódi nemes élvezetként tüntetvén föl azt.

Annival inkább hatásosak lehettek illetén intelmei, mint-hogy tulajdon példájával is jelesen igazolta s nyomatékolta azokat. Hisz eléggé tudhatták tanítványai, hogy ő éjjeli virrasztással pótolja ki saját teendői részére azt az időt, a melylyel tanítványai érdekében a tanórákat megtoldja, vagy az ő lakásán némely jobbakat külön is oktatgat és pedig díjtalanul.

45. Ily áldozatos jóakarattal és a folytonos szellemi gyarapodáséreztetésével hogyne sikerülhetett volna neki különösen a szófogadóbb ifjakat mindinkább hozzá szoktatni az ő komolyabb irányzatú s ezért jóval szigorúbb fegyelmű tanításmódjához? Valóban örvendetes eredménnyel folyhatott volna így odább is az ő hatásos működése, ha azt az intézet balviszonyai oly hátrányos befolyással föl nem forgatják.

Amde az ő tanterme két fegyelmetlen osztály közé vala ékelve. S ezekből ugyancsak áthallatszott ám a falon keresztül is, hogy mily zajos szabadság dívik ott. Amberg többnyire még a rendes tanórákat sem tartá meg, legalább egy negyeddél mindig később jelent meg, Kulcsár sem igen volt pontos; Révai pedig $\frac{1}{2}$ órával korábban is jött főleg örködés végett, meg jóval később is ment ki. Ily discrepantia már magában is sok bajt gyaníttat.

Mennyi bosszúságot kellett így émésztenie! Ama szabados suhancok, kikre nyomasztólag hatott Révainak örködése s illő csend és rend követelése, szándékos zajgással is háborították különösen a kiszabott időn túli tanítását. Sok izgalommal járt ez így s nem maradhatott keserű kifakadások nélkül. Ezekből aztán sérelmi panaszok támadtak, majd neheztelések s egyenetlenkedések származtak, melyek utóbb különféle kihágási esetek által ingereltetve mindegyre növekedtek. ²⁾

¹⁾ Vádírataiból több helyütt kiviláglik, miképen füzte közbe olykor erős feddéseibe is a haza iránti tartozás eszméjét s miként használta azt néha méltó bosszúsága villámlása közben sújtó argumentumul a kötelességmulasztók ellen.

²⁾ Körülményesen tárgyalja ezeket a „Status perturbatus“-ban és ennek csatolványáiban.

Igazán csodálható, hogy már az első évben nem tört ki a collegák közt erősebb collisio. Ez arra mutat, hogy Révai mégis huzamos ideig tudott túrni, bármily erőködésébe került is haragjának elfojtása. Azonban menekülni kívánt a darázsfészekből. Ez nem sikerülvén, legalább azon jóhiszemmel tengette odább ottani kényszerű létét, hogy tán mégis eszközölheti valahogy az intézeti mostoha viszonyok javítását.

Az Írás e szavaira gondolva: Tu vero vigila... insta opportune, importune: argue, obsecra, increpa... (II. ad Timoth. IV.) folytatta a meggyőződése szerint szükségesnek hitt buzgódságot s mint már kezdet óta cselekedte volt, mindenkép azon vala, hogy tanártársait minél inkább megnyerhesse a szigorúbb fegyelmem érvényesítésére. De csakis a két ifjabb tanár: Kátsor Mihály és Hozdovich József fogadta jó néven figyelmeztetéseit. Ellenben Kulcsárra és Ambergre nézve kárba veszett minden igyekvése. Pedig sok szívességgel, sőt áldozatkészséggel is iparkodott őket az üdvösb iránynak megnyerni. Mind hiába! Kulcsár ravasz színeskedéssel ámitgatta őt egy ideig, aztán mindinkább érezte vele ellenkező érzületét. Előbb enyelegve gúnyolgatta szigorát, túlbuzgalmát, melynél fogva annyira ellentétbe helyezkedik korábbi anakreon-tismusával s némely megrótt elkapatásaival; kétségbe vonta benső meggyőződését, fitymálta fegyelmi irányzatát, majd azt hányta föl, hogy olyással mind szerzetesekké akarja képezni az ifjakat, ¹⁾ kiknek pedig más a rendeltetésök. Révai állítása szerint e közben olyasmiket is röpített ki ajkain, a mik az akkori francia szabadossággal való rokonszelleműségét tanusíták. ²⁾ Amberg pedig olykor durvább gyanúsításokkal is sértegette, midőn féktelen indulata kitört. ³⁾

46. Ily érzületű tanároknak tanítványai azonban még szomorítóbb tanuságokat tőnek arról, hogy minő gyümölcsöket teremnek a szabados elvek. — Egész raját az éktelenségeknek tárja föl Révai az ő vádirataiban, melyek a két féktelen osztály tanulói által elkövetve neki úgy szólva kiapadhatlan keserűséget s lelki háborgást szereztek, főleg azért, mert e két laza fegyelmű tanár váltig palástolta s mentegette a féktelenkedők szarvas bűneit is, sőt roszalta azok bepanaszlását. Olykor keserű civódásra is gerjedtek ezért.

Konok pártolásuk folytán a szilaj védencek vérszemet kapva, mind nagyobb merészletekre vetemedtek. Ezért Révai kénytelen volt óvni tanítványait azoknak kiváltképen a romlottabbaknak társaságától. ⁴⁾ Ebből persze újabb gravamenek keletkeztek. Innét eredt

1) L. „Status perturbatus“ §. 6.

2) U. o. §. 6. 13. 14. 24. 25. 45.

3) U. o. 68, 70.

4) U. o. §. 49.

ellene azon vád, hogy ellenségeskedést szítogatott nemcsak a tanárok, hanem az ifjak közt is. A féktelen ifjak pedig boszút forraltak az önérzetüket sértő dehonestatioért! S éreztették is ezt sokféleképen. — Minő aljas boszantásokat merészelték a dédelgetett vad sühederek Révai ellen elkövetni, szomorúan kiviláglik a vádiratok tartalmából. Odább egy két példát érintünk mutatványul.

Révai nemcsak elvonni igyekezett tanítványait ama rakoncátlankodókkal való ártalmas érintkezéstől, hanem azon volt, hogy őket a szórakozásnak nemesebb módjaihoz szoktassa s a kedvtöltésnek művelt ifjakhoz illőbb nemeit élveztesse velök. Ilyesekkel kívánván őket gyakorlatilag megismertetni, az enyhébb évszakban időnként egész iskoláját kirendelte a szabadba s ott a tisztességes játékok s ártatlan kedvderítés különféle módjait élénk változatossággal műveltette velök. Mint egykoron előkelő körökben megfordult nevelő elmésen s tapintatosan értett olyanok rendezéséhez.

Psychologikus megfigyelő lévén paedagogiai észleleteket is tett e közben. Hisz a játék és szórakozás folytán tartózkodás nélkül tárulnak ki a különben rejlő érzelmek is a kissé tágultabb kedélyekből. Vegyített aztán a vidámság közé tanulmányos dolgokat is, elbeszélvén egyes szép részleteket a jelesebb írókból; majd ének és szavalás által emeltette a hangulatot. Példaadás végett ő maga is mondott el egy-egy hatásos költeményt, hol magyart, hol latint.

Olykor holmi frugalis mezei lakomával is fűszerezte az idylli mulatozást. Ilyenkor mellőzve a tanári szigort, szívesen engedett a fesztelen kedélytágulásnak csakhogy az illendőség határai közt, tehettek élénkebb ugrádozásokat is. Volt úgy, hogy kérelmökre zenét is engedett hangoztatni s a mellett kívánságukra táncolhattak is.

Im mennyire nem áll Kulcsárék ráfogása, hogy csupa szerzeteseket akar tanítványaiból nevelni! Azonban sokkal kevésbbé akarta azt, hogy oly elszilajult korhelyekké váljanak, mint az övék közül többen, kiknek már ekkor az éjjeli kóborlásban, dőzsölésben, sőt fajtalan kicsapongásokban telt kedvök inkább, mint a tanuló ifjakhoz illő szerény mulatozásokban. ¹⁾ Ilyesektől ők Révai tanítványait is igyekeztek elvonni, hogy az ő cinkos társaságukba csábíthassák azokat is. A mennyiben pedig ez nekik nem sikerülhetett, szemtelen gúnyolódásokkal illették őket s a hol lehetett, szándékosn is akadályozni vagy megzavarni iparkodtak az ő illemes kedvteléseiket.

47. Révai vádiratában némely felötlőleg botránnyos esetet is említ, mely olykor méltó felháborodásra ingerelte őt. Ilyen egyebek közt az, hogy midőn ő a második tanévi vizsgálatok előtt

¹⁾ U. o. számos §-ban.

övéinek hathatósabb buzdítása végett saját költségén egy kissé élénkebb mulatságot rendeztetett a fűzfás ligetben, s tanítványai ildomos fesztelenséggel mulatoztak körülötte, oda csődült hivatalanul egy csoport ama szabadosan csatangoló másik osztálybeliek közül is, kik aztán az illedelem mellőztével mindegyre közelebb tolakodtak, különösen a syntaxisták közül néhány cégeres vadonc amúgy póriasan s délcegen pöffeszkedve. Sőt pőfékelve gúnyosan szemlélgette a kedélyesen mulatókat, kiket nem kevésbé boszantott az alsóbb osztályiak ily kihívó szemtelensége.

Révait még inkább bántotta az ilyen vakmerő impertinentia. Egy ideig ignorálta, mintha nem látná vagy nem ismerné őket, de tanítványai által figyelmeztetve, midőn már egészen közelre nyomultak pipázásukat nagy merészen folytatva, megdorgálta s elparancsolta onnan. Ekkor Amberg egyik kosztosa arcátlanul avval remonstrált, hogy nekik az ő tanáruk megengedi a pipázást, a minthogy valóban úgy is volt. Engedte is azt nekik nemcsak otthon, hanem nyilvánosan is. Sőt elnézett még egyéb szabályellenes dolgokat is. Mert a mint az e miatt panaszt tevő Révainak az igazgató is mondotta, csakis ily túlságos elnézéssel bír ő kosztosokra szert tenni.¹⁾ De aztán minő hatása volt ennek a többiekre, elgondolható ez egy példából is.

Főlöszleges említünk, mennyire főlháborították az ilyesek Révait, ki az ifjaknak pipázását, különösen ha nyilvánosan tették, ki nem állhatta; sőt nem jó szemmel nézte egyéb hetyke negédjeiket is, úgy mint a nemesebb művelődéssel meg nem férő jelenségeket. Búsító prognostikonnak tartotta az afféléket s valóban utólag többnyire igazolták is azok sejtelmeit, a mint az a későbbi következményekből bőven kiviláglott. Mert sajnosan kitűnt, hogy a délceg külső mögött mély romlottság fészkel.

1) Erdemes lesz erről Révai latin szövegét szólatatnunk: „Initio mensis Augusti recreationis die Prof. Révay dedit discipulis suis merendulam sub saliceto in insula hortorum, ut isti se tanto diligentius pararent pro examine semestrali: indulsit impensius rogantibus, in praesentia alioquin sua, et musicam et modestum saltum. His ita hic iucunde agentibus, deambulantes conspiciuntur longius aliqui et Syntaxistae, et more quidem suo fumantes. Dissimulati sunt, uti si nec visi fuissent. Accedunt serius spectatum soli syntaxistae, consistunt fumantes intrepide, Prof. Révay, qui fumationem semper indigne tulit, praesertim publicam, temeritatem illico exprobrat, quod ne in Professoris quidem praesentia sibi temperarent, eosque abigit luridos et helluones compellans. — Et erant revera helluones: Sexer, Balog, Sűmegy, et iste postremus Ambergianus etiam Convictor, qui se ad facultatem fumandi provocavit ab ipso Professore sibi datam. Et omnino triste erat, ipsis Ambergianis Convictoribus liberum fuisse, ut et domi, et foris secure fument, ut helluonum more totos fere dies, in seram vesperam ad indusium exuti, solis penulis tecti vagentur: ut blasphemis et spurcis verbis passim perstreant. — De qua dissolutione cum Prof. Révay etiam Directori quereretur, reposuit Director ipse: Ambergum alia ratione non posse Convictores retinere, nisi ista indulgentia.“ (L. „Status perturbatus“ 55. §.)

48. Mennyire eltérő nézetűek voltak e tekintetben az ő antagonistái, bizonyítja az, hogy nemcsak előre s még elég jókor tett figyelmeztetéseit részint kigúnyolva, részint haragosan utasították vissza, hanem a már rút botrányokig ment kárhuzatos eredményeket is elszínlelni s palástolgatni igyekeztek, s még akkor is inkább az ő túlszigorát okolták. Pedig erre, a mennyiben ilyesre olykor csakugyan rávitte őt szörnyű elkeserültsége, épen az ő szertelen engedékenységek készítette.

Ugyanis minden óvatos intézkedései dacára mégsem sikerült neki övéit sem a kellő fegyelem korlátai közt megtartani. Különösen a másik tanévben már mindenképen silányabb tanítványai lévén, ezek is fölöttébb sok boszúságot szereztek neki, minthogy a tanári meghasonlás következtében Kulcsár és Amberg tanítványai szándékosan iparkodtak az övéit tőle elidegeníteni. Ezért nem holdogulhatván velők szép szerével, az ott egyébként is dívó testi büntetések által is szigorúan castigáltatta a jó szóval meg nem nyerhetőket. Mint mondja, sok kárba veszett üdvös intés és buzdítás után a szomorú kénytelenség hajtotta őt erre. Persze, hogy ezért aztán még terhelőbb megszólások érték, melyek folytán szerfölött nagyított vádakot koholtak ellene, kegyetlenkedőnek kiáltván őt ki.

Hogyan sikerült ez nekik meggyűlöltető exaggeratiojukkal, erre példát érintünk. Egykor Révai egész iskolájával erdei sétálásra menvén, egyik tanítványa nagyon ittasan csatlakozott hczájok, s öntudatlan állapotában oly fölháborító viselkedést tanusított, hogy semmikép sem bírta jó szóval rendre utasítani az egészen melléje tolakodót s garázdálkodót. Ezért végre türelméből kifogyva, a kezében lévő venyige vesszővel rögtönzött a durva kamaszra egy pár észretérítő intelmet. De a venyige nagyon száraz lévén legott eltörött. Ebből a kellemetlen accidensből aztán oly nagy eseményt fújtak föl ellenesei, hogy a gr. Szapáry investigatioja alkalmával leginkább ez képezte a fő argumentumot Révai kegyetlenkedésének constatalására, a miből a főigazgató azt a következtetést származtatta, hogy ő egyáltalán nem alkalmas már egyebütt sem a tanításra.

Hogy oly felfordult viszonyok közt csakugyan nem is volt arra való, azt ő maga leginkább érezte s bizonyította is azzal, hogy a felsőbbség készítése és parancsai dacára felhagyott azzal, látván, hogy csakugyan nem bír ott tovább üdvös tevékenységet kifejtteni, hol legjobb szándékai is félre értetnek, sőt legbuzgóbb törekvéseit is paralysálja az ellenhatás. Azonban lemondását is vétkül tudták be neki, s lakoltatni kívánták azért.

Ellenszenves collegái nem csak fegyelmi szigorát hányták szemére, hanem bal értelmezéssel szűtyongatták azon jóindulatát is, melynél fogva igazságos akarván lenni, más részt a jóvisele-

tet és szorgalmat szíves adományokkal is szokta jutalmazni. Ugyanis szűkölködése dacára részint tanszerekkel, részint pénzbeli ajándékkal iparkodott különösen a szegényebb tanulókat segíteni. Nem mulasztotta el a jobb hajlammal kedvmutatásokkal is biztatását, a helyeslést érdemlő igyekvésnek méltatását, a serénykedésnek jutalmazását. Nemcsak saját osztályával, hanem a más osztálybeliekkel is éreztette ezt. Így különösen midőn az egyházi éneklésnek kellőbb emelése végett ezek némelyikének dicséretes buzgalmát tapasztalta, jutalmazással is tanúsította szíves elismerését.¹⁾ Szellemi tekintetben pedig mennyire buzgólkodott az összes ifjúság valódi javát előmozdítani, annak nyomós bizonyosságát adta az által, hogy drága idejéből oly sokat áldozott a kellő rend fentartására, különösen az ő tanítványainak ingyenes külön oktatására s mind elméiknek, mind szíveiknek magasb fokú kiképezésére, tehetségeiknek jobb irányzatú fejlesztésére.²⁾

De ezt is igen rosz szemmel nézték ellenesei, s mint ártalmasan különcködő túlbuzgalmat „praepostera diligentia“ váddal kárhoztatták.³⁾ Hiába mondogatta nekik, hogy erre őt főleg az ő hanyagságuk s mulasztásaik készítetik. Mert hisz ha kiki megteszi teendőit, akkor a lelkiismeretesebb is beérheti mérsékeltbb buzgalommal is; de amúgy szükséges épen a nem törődők túlságos nembánomságot valamiképp ellensúlyozni Okvetésül felhozta, hogy az ő korábbi tanárkodása folytán úgy tapasztalta, hogy az azonos fegyelmű és szabályzatú oktatás eredményezhet csak igazán üdvös sikert, a mint ő azt a piarista szerzetben látta volt megvalósíttatni. S ezért sürgette kezdet óta az egyenletes szellemű tanítást. Tehát mindaddig, míg az úgy nem lesz, kénytelen az ő külön módját követni s már ifjú kora óta megszokott serénykedését erőfeszítéssel is folytatni, vagy különben abba hagyja a tanítást.⁴⁾

1) L. „Status perturbatus.“ §. 10.

2) Erről szép tanúság szól Szeder Fábiánnak odábbi (448. l.) jegyzeteiből.

3) L. Responsa Directoris.

4) Erre vonatkozólag érdekes részletet idézhetünk a „Status perturbatus“ 50. §-jából, hol Kulcsárnak, ki e nemű buzgalmát lohasztani igyekezett, egyéb ellenvetései közt ily cáfoló okokat állított eléje viszonzásul: „... Postea Révayo omnes suas delicias in profectu discipulorum esse: et se ab illa diligentia non posse remittere, cui iam a prima aetate in nutritus esset, et perpetuo usu assuevisset: accedere hic deum in ista imprimis classe omnium molestissima, discipulorum debilitatem, materiarum et difficultatem et copiam; profectum proinde, qui a Publico poscitur, nisi extraordinaria omnino diligentia, produci prorsus non posse. Sed, modo alia non impediunt, praesertim Collegarum dissensio, huic quidem assiduitati libenter immoriturum; secus vero aperte cogi, ne Professor sit. — Cessit his Prof. Kultsár satis paratus. — Sed iterum simulationem fuisse merito suspicari coepit Prof. Révai ex consensione solito maiore cum Professore Amberg, quem suorum Syntaxistarum aequae dissolutionum facta aliquoties admonitio paullo vehementius momordit. — Non potuit

49. Oly bő részletekben s oly körülményesen adja elő Révai tényadatokkal is bizonyítványozva illetén vívódásait különösen a „Status perturbatus“ című memorandumában, hogy valóban csodálható, mily kevéssé vette ennek csak lényegesebb tartalmát is figyelembe a főbb tanhatóság. Vagy különben annál megrovandóbb, hogy a föltárt bajok orvoslását élenkebben nem szorgalmazta. Mondhatni saját hanyagságuk következményeiért lakoltatták utóbb mindannyian az elég korán figyelmeztető Révait szintűgy, mint a hogy elvelenes társai fegyelmi erélye következtében őt áztatták be önbűneik okozataiért.

A szomorú meghasonlásnak genetikus tárgyalásából eléggé kiviláglik, mily aggályos praecautióval igyekezett Révai elejét venni az előre sejtett viharoknak. Huzamos időn át szép szerével, testvéries jóakarattal, áldozatos szíveskedésekkel iparkodott megszívleltetni okszerűbb célzatait. Mind hiába! Nem tarták őt társai illetékesnek arra, hogy mint idősb s bizony tanultabb és tapasztaltabb collega számbavehető tanácsokat adhasson. Többre becsülték kényelmesbnek látszó saját nézetüket. Inkább igyekeztek őt is tágasabb s laposabb ösvényökre készíteni, semmint emelkedésre biztató szorgalmazását követni. Közeledés helyett távolodás fejlett köztők s a mindkét rész hajlíthatatlan makacssága mind károsabb szakítást idézett elő. Az óhajtott concordia helyett a vézes discordia vert gyökeret, melynek daemona szította a vizsályt oly kárhözatoszá, mint a minőül azt következményei mutatták.

Igy tehát Révainak minden feszült buzgalma s valóban fenkölt célzatú jóakarata hajótörést szenvedett az előnyösült baláramlattal szemben. — Tapasztalnia kellett, hogy contra torrentem niti irritus conatus.

Bizonyára csakis az általa vitatott elvekhez szívósan ragaszkodó meggyőződésének tulajdonítható, hogy őt teljesen tönkre nem tette e gyötrelmes küzdés, s hogy végül annyi nyugalommal bírta elviselni a megboszúztatás keserűségét.

50. Mint látók valóban öncáfoló érvekkel igyekeztek őt ellenesei megtorolni azért, hogy lelkéhez forrt elveinek igazolása végett oly bátor lépésekre szánta el magát s elkeseredettségében mind élesebb kifejezésekkel róttá meg a már siralmassá vált állapotot. Ők kényszerítették azon túlzásokra, melyekért vádolták. Ők vallották, hogy szertelen indulatoságának aggasztó jelenségei miatt, melyek valóban pathologiai óvatosságot igényelnek, nem alkalmas többé hivatala betöltésére; mégis erőszakolni kívánták annak folytatására tagadván, hogy testi vagy lelki szenvedés gátolná attól.

Prof. Révai Professori Kátsor sibi in disciplinae cura sincere consentienti non aperire praesagium suum: ex ista duorum nube gravio rem aliquam tempestatem portendi.“ — (L. „Status perturbatus“ 50. §.)

Kulcsárnak kétségkívül kiváló részben tudható be a szomorú ügynek illetén eredménye. Neki állt leginkább módjában jóakaró közvetítéssel megóvni a fölmerült differentiákat a szélsőségekig divergálástól.

De a helyett, hogy Révai előlegezett bizalmát illőleg méltatta volna, mind inkább a léha Amberghez csatlakozott s avval egy követ fújva mind egyre ellenségesebb állást foglalt Révai ellen. Végül pedig ő hangsúlyozta leginkább Révai állításainak valótlanosságát. Nemcsak azt tagadta merőben, hogy testi vagy lelki baj miatt volt kénytelen felhagyni a tanítással, hanem azt is elvittatta tőle, hogy lelki bajra valamelyes oka lehetett volna; mert szerinte minden rendén volt ott, senki és semmi nem okozott neki bántalmat; ellenben Révai volt a háborgató s minden kellemetlenségnek okozója.

Mennyibe vehetők Kulcsárnak ily nyilatkozatai: eléggé kiválólik a főntebb érintett részletekből.

Révait tehát csupán azon erős meggyőződés nyugtathatta meg e viharos küzdelem és sajnos leveretés után, melynek már korábban is nem egyszer erélyes kifejezését hallatta, hogy ő valóban jót akart s mély erkölcsi indokból tette azt, a mit tett, s hogy annyi ellentétes és ártalmas befolyás dacára mégis hiszi, hogy az ő elvei meg fognak gyökerezni a jóra való ifjakszívében, sőt még az ekkoron elámitottak is észre jövén egykoron, ha tán későn és nagy erkölcsi kárvallások után, be fogják látni szigorú fegyelmének üdvös voltát, ellenben kár hoztatni fogják a laza fegyelem ártalmait.¹⁾

S e vigasztalódása nem is volt alaptalan.

1) Különösen a „Status perturbatus“ E. csatolmányában, melynek címe „Juventus tota concitata est“ így nyilatkoztatja ki e hiedelmét: „Interim in plerisque haeserunt monita mea, et haerebunt diu. — lam nunc damnarunt illi hanc ob corruptos illos, et multo graviore signandos, quam signati sint, nota iuvenes, exortam inter nos turpem discordiam. — Atque ubi maturuerint, certe et illi ipsi, quorum nos causa mutuo foede digladiamur, familiaribus suis vitiis sensim consumti, inutiles demum sibi et Patriae redditi, inter tristes serae poenitentiae lamentationes, sui interitus primordia cum gravibus maledictis in eos olim derivabunt: quos nunc sibi favisse, effuse quidem et laeti, sed iudicii defectu nimium stulte plaudunt et exultant.“

XXI. Révai komáromi tanárkodása.

1. Csak rövid tartamú lehetett ez azon életemészto bajok következtében, melyek szervezetét már Esztergomban erősen megtámadták, emitt pedig azt még veszélyesebb ostromlás alá vették.

Cselekvési és szenvedési tekintetből inkább csak némi függelése e tanév az iménti szomorú trienniumnak, melynek utóhatásai Komáromban holmi malaria-féle légköri ártalmas befolyás miatt még nyomasztóbban súlyosodtak rá.

Igy ezek egyszermind nyomósb tanuságot állítanak ki a mult évi mentekezéseinek igazolására. Hisz voltaképen jobbadán utólag derülnek ki ama kínos harcnak mélyebb indokai, melyeket a mindkét féli szenvedélyes antagonismus ama viszongás folytán inkább elhomályosított, semmint hogy kellőleg megvilágított volna

Erves ok ez így arra, hogy esztergomi tanárkodásának mintegy befejező accessoriumaként tekintve komáromi működését, pótlólag ide foglaljuk annak a szomorú praecedensnek még azon részleteit is, melyek e szerencsétlennek mondható stadiumát jóval élesebb megvilágításban tükrözhetik elénk.

Legelőbb is illeték szerint reflectálnunk kell a Consiliumnak oly súlyos itéletére, mely sajnosan megrovottként helyezteti át Révait a kivánt állomásra, azt a kikötést mellékelve, hogy ott azonlan fenyegető megintéssel fogadja őt a komáromi igazgató, mint olyant, ki miután Esztergomban alaptalan indokkal vonta ki magát tanári kötelességének teljesítése alól, társai s elöljárói ellen igazolhatlan vádakkal lépett föl, sőt méltatlan kifakadásokat nyilatkoztatott még a felsőbb hatóságok ellen is, habár főleg őt terhelik az ismételt fegyelmi vizsgálatok eredményei, úgymint ki a békét s rendes állapotot szertelenkedéseivel felzavarta s tanártársaival valamint az ifjakkal is méltatlanul bánt, tehát csak is kegyelmi úton nyerhette el a komáromi tanszéket föltételesen, ha ott mérsékelt magatartással s békésen viselkedve teljesíti feladatát; mert különben ez az utolsó kegy részére felsőbb helyről.

2. Ily megfegyvelmező módon történvén a komáromi gymnasiumba áthelyeztetése, hogyan hagyhatnók figyelmen kívül azokat a jelentős momentumokat, melyek e sújtó ítéletnek mérséklésére valóban számba vehető érveket nyújtnak?

Mint hogy leginkább a tanítással való önkéntes felhagyáson, mint engedetlenségi vétségen látszik sarkallani az oly erős megrovás főpontja: arra vonatkozólag egy-két figyelmes visszapiillantás jóformán megadja az eligazodást. Aztán meg a komáromi év csakhamar tényleg is megtermi a kétségbe vonhatlan bizonyítékot. Valóban nyomós tanuságul szolgált ottani szenvedő állapota az előbbi évbéli ama mentekezésének igazolására, melylyel Esztergomban hiába erősíté még orvosának specificáló bizonyítványa által is, ¹⁾ hogy roncsolt egészségi állapota, kiváltképen némely fenyegetőbb körjelenségek miatt kellő óvatosság szempontjából csakugyan szükségképen készítette őt arra, hogy mentül előbb felhagyjon a közoktatásnak különösen oly felfordult viszonyok közt tovább folytatásával.

Mert egyébként is fölöttébb gyöngült idegzetű lévén, — a mint ezt az orvosa is vallja, — hogyne érezhette volna, hogy ama kínos izgattatás folytán merőben lehetetlen tanítói feladatának olyké megfelelnie, mint ahogy ő azt kitűzött célzata s meggyőződése szerint kellőnek tartja? Célzsurűbbnek látta tehát fogyatéék erejét megkimélni a meddő küzdelemtől s megóvni azt a jövőben folytatandó hasznos tevékenységre.

3. Azonban a már nagyon is elmérgesült gyűlölködésnek saj-

1) A Consiliumnak főntebb idézett szigorú ítéletére vonatkozólag jelentős ellenérvül hozható föl e bizonyítvány. S így méltán mutathatjuk be teljes szövegét átírva a nemz. muzeumban lévő példányból, (l. Révai Miscellanea) mely így szól: „Infrascriptus vigore praesentium fidei facio, quod instituta super valetudinis statu Domini Joannis Nicolai Révai presbiteri saecularis nec non in Regio Gymnasio Strigoniensi Humaniorum constituti Professoris solerti in dagine compererim: antelatum Dominum Professorei ad modum debilis systematis nervosi totiusque corporeae compagis esse. Quo ex fonte iam dudum potissimum rigidiori anni tempore mirum in modum dire morboris vexatur affectionibus, quas inter praeprimis Haemorrhoides miserum pertinaciter affligere consueverunt, unde vehementior vis maii huius effectus dolorosos molestosque in capite praecipue exerens, etiam oculis alioquin multa laborum intensione fatigatos impetit, quod malum vel maxime inde exasperatur, siquidem capillitio iam fere ad calvitium raro in functionibus suis nudato capite peragendis sese frigori, tamquam causae maxime debilitanti, quotidie exponere cogatur. Accedit praeterea malis his Rheumatologia, id est dolor artuum Chronicus tam vehemens, ut praeterlapsa hieme per quatuor menses cumprimis Decembrem, Januarium, Februarium et Martium in miserum desaeviendo eidem usum brachii nominanter dextri ferme ex integro ademerit, taliterque suprafatum Dominum Professorei a munere suo obeundo mox dictis mensibus impederit. In quorum fidem hasce eidem extradedi manu propria subscriptas, nec non consueto sigillo meo corroboratas testimoniales literas. Sign. Strigonii 3-a Julii 1799. Josephus Schmid l. cottus Strigoniensis Ord. Physicus.“

nos tanuságaul ellenesei, kik a jövőre célzó szándékait nem foghatták fel, szenvedélyes elfogultságuknál fogva váltig vonakodtak neki hitelt adni. Leltek érvet még az orvosi bizonyítványnak invalidatiójára is. Pedig az Révai panasztolt bajának alapos részletezését mutatta ki. Különösen kedvező alkalmul szolgált nekik az orvosnak közbejött halála. Ugyanis minthogy Schmid József esztergom-megyei rendes orvos kevéssel azon bizonyítvány kiadása után elhunyt, azzal érvényteleníték bizonyítását, hogy szelid természetű lévén, könnyen rábírható volt ilyféle attestatumok kiadására.

Annál felötlőbb ily elejtő bírálatak, minthogy ugyanakkor nyomban ott a confrontatióban tárgyalás alá kerülvén a feslett erkölcsű ifjak bünmentése, még csak egy szóval sem kifogásolták az adversariusok azokat a fölöttébb gyarló sebészi attestatumokat, melyekkel a fajtalanzkodás miatt vádolt tanulók kihágásaiknak rút következményeit elpalástoltatták. Pedig biz azok ugyancsak gyöngye alapot nyújtnak a megbízhatóságra.¹⁾

Ellenben a Révai betegségét igazoló orvosi tanusítvány erőtlenítésére mily gondosan számbavettek minden körülményt! Annak megbízhatatlansága szerintök eléggé kiviláglik abból, hogy Révai az orvosi bizonyítvány dacára még a leghidegebb téli időben is naponkint feljárt a vári templomba misézni,²⁾ a mint ezt az ottani sekrestyének vallomása is bizonyítja,³⁾ sőt maga Révai is elismeri. Ezenkívül ellene szól az is, hogy midőn őt a Consilium két ízbeli folyamodványa után is a tanításnak tovább folytatására utalta, akkor ő nem hivatkozott betegségének oly igen súlyos voltára, hogy a miatt iskolába nem járhat, különben nem készítette volna őt arra a Consilium ismételt parancs által, még pedig oly szigorral, hogy mint ellenszegülőnek fizetését is felfüggesztette.⁴⁾

¹⁾ Az „Acta Confrontationis“ című ügyiratboz csatolt 14 darab bizonyítvány közt (l. Attestata varia, ad quae fit provocatio ab a/—o/ inclusive“) az i/ és k/ jegyűek Fehér Pál csabai és Post Lőrinc nagymarosi chirurgusoktól műveletlen németiséggel kiállítva felöltöleg mutatják, hogy szakértelem tekintetében sem vehetők alapos tanuságaul, Múltán vonhatta kétségbe Szunerits azoknak tanuságtételi jelentőségét. (l. föntebb 402. l.)

²⁾ L. erről a következő jegyzetek idézeteit.

³⁾ Az „Attestata Varia“ cím alatt mindjárt első bizonyságaul áll e sekrestyének vallomása, szó szerin ekkép adva: „Fassio Josephi Adler Sacristae in Arce Strigoniensi ad fassionis Kultsárianae punctum primum factamque hoc loco provocationem: Laudata prae vie pietate et Religiositate Nicolai Révay Professoris retulit, eundem Professorem Révay ab eo tempore, quo Professor esse desiit, omni die in arce, etiam rigidissima hieme Sacrum celebrasse exceptis diebus Dominicis, quibus in parochia Regiae Civitatis celebravit.“

⁴⁾ Ennek bizonyságaul szóljon az „Acta confrontationis“ című ügyiratnak erre vonatkozó részlete a hivatalos fölterjesztés szövege szerint, „Lectis prae vie punctis singulis Révayanis, et responsis ad singula puncta seorsim per concer-

4. Oly plausibilis cáfolatul hangsúlyozták ezeket az ellenesek a confrontatiókor, hogy Szunerits kénytelenítve érezte magát cáfolataikat Révai rovására bebizonyított tényadatokként constatalni. ¹⁾

Egyenként elejtendőknék látta továbbá mindazon mentségi védveket, melyekkel Révai a tanítástól való visszalépését szükségessé bizonyította. Mert főleg az igazgatónak és Kulcsárnak oktetéseiből úgy tünt ki, hogy épen nem betegségi Ok, hanem csupán csak az ő konok nyakaskodása készítette arra Révait, hogy a tanítással felhagyjon. ²⁾

Ekkép forgatták ki horgas okoskodással érvényéből a jul. 6-diki folyamodványnak sarkalatos pontját. Ennek sikerültével aztán már nem nagy bajba került az annak megokolására felhozott panaszok, illetőleg vádpontok megcáfolása s így a vádoló kudarcának előidézése. Mert ügyes taktikával elcsinálták azt Kulcsárék, hogy mindenesetre Révai húzza a rövidebbet. Hisz különben rájuk háramlanék a bajok sújtó oka. Tervszerű ellenküzdelmök tehát a vádak kiindulási alapjául vett argumentum érvénytelenítésére helyezte a fő súlyt.

A fül- és szemtanuk fölkeresése, meg egyéb tanusítványok beszerzése mutatja, mily feszült gondjuk volt Kulcsár- s Ambergének arra, hogy minél inkább kopasz mentségnek bizonyuljon Révainak betegségi mentekezése. Mert ennek meghazudtolásával eléggé leronthatónak vélték hitelét mindazon megokolásokra nézve, melyek egyébként ő ellenök ugyancsak nyomós vádakul szolgálhattak.

nentem Directorem et Professores datis, inter partes coalitum est, ut sequitur: Ad l-um Recursus Révayani punctum: Révay de infrmitate sua fassionibus Directoris, Professorum item Kultsár, Amberg et testimonio sacristani arcensis aiebat, se magis ex animi morbo non ivisse ad scholas, quam corporis, quamquam et corpore toto lanquidus fuerit, provocando ad testimonium sub A) medici Comitatus Josephi Schmid, quod in origine Inquirenti exmisso exhibitum fuit super statu valetudinis Révayanae, qui describitur partim Rheumaticus, partim Haemorrhoidarius. Ad hoc partes reposuerunt: Medicum hunc fuisse (nam intermedio tempore mortuus est) hominem natura mitem, et facilem ad eius modi attestata, quod patet, — quia non obstante hoc testimonio Révay quotidie rigidissima hieme longa sane via, ad Arcem Sacri celebrandi caussa adscendit, quod nec ipse negat; praeterea Révay ab excelso Consilio porro docere iussus est, ad binas suas Excelso hoc loco exhibitas Instantias, et tunc ille morbum tam potentem, ut scholas adire non posset, non allegavit, quia idem Dicasterium secus ad continuandas scholas eundem non compulsisset iteratis mandatis et quidem ea severitate, ut eius, qua reluctantis salarium etiam suspenderit.“

¹⁾ Im az „Opinio Inquirentis“ ekkép hagyja helybe a felhozottakat: „Non fuisse valetudinis Révayanae eas circumstantias, ut continuare doctionem non posset, ex allatis in medium clarum est.“

²⁾ „Justas videri obiectiones tam Directoris, quam Professoris Kulcsár Professori Révay factas“, t. i. a melyek szerint „apparet nec morbum corporis, nec moerorem, sed obstinatum animum Prof. Révay fecisse, ut a frequentandis scholis abstinuerit.“ (u. oi)

5. Inyök szerint sikerülvén az alap-állítás szétvetése, a többi már nehézség nélkül mehetett s mintegy önként következett. Ugyanis a „semel deprehensus, centies reus“ régi közmondásra építve, úgy vélekedtek ellenesei, hogy a ki egyben megbízhatlan, az egyébben sem igényelhet hitelt. Ily felfogással hitelvesztettnek tekintvén őt, többnyire rágalmozó ráfogásokká silányították vádjait, melyeknek egyik másikára az ellenféli pressio miatt csakugyan nem is találkozott elégséges tanuság s így Révainak némely elszigetelt állítása könnyen sarokba szorítottatott.

Pedig bizony vajmi sok szó férhetett volna még mindazon okvetésekhez, melyek ama jogos panaszainak s vádjainak elítél-tetését eszközölték! Csakhogy akkor az egész meghasonlási ügynek genetikus fejlődését újolag tárgyalás alá kellett volna venni. De ilyesmit gondosan mellőztettek az alpörösek azzal az ellenve-téssel, hogy a mi már az előbbi investigatókor szőnyegre ke-rült, az meghaladott álláspont- s elintézett tárgyként tekintendő, melyre fölösleges többé reflectálni. Szerintök igen illetlen dolog lett volna olyasról a gr. Szapáry főigazgatónak fölterjesztvényé-től eltérő nézetek kifejtésére alkalmat nyújtani.

Következőleg ekkor már nem igen jöhettek szóba a viszá-lyos ügynek alap-okai, s így a meghasonlás leglényegesebb diffe-rentiái sem. Tehát az elvek mellőztével többnyire csak oly tények körül forgott a kérdés, melyek Révainak utóbbi vádirata alapján sérelmi adatokul merültek föl.

Mint hogy pedig „de internis non iudicat praetor,“ több-nyire ama mélyebb indokok feszegetésébe, melyek sajátképen ér-demleges megoldását adhatták volna a nodus gordiusnak, nem lehe-tett ott bocsátkozni, hol csakis a végső fejlemények megítélése tüzetett ki feladatul. — S az ügyvizsgáló, ki eléggé gyaníthatta, hogy azokból a sajnos következményekből mily tetemes rész esik a felsőbb hatóság rovására is, talán belső sugalm elnémításával nolens volens kénytelen volt belenyugodni abba, a mi a forma szerinti igazságnak legtöbb valószínűséggel megfelelni látszott, sőt a vizsgálat tárgyilagos resultatumaként jóformán megokoltnak mutatkozott.

A szembe állított tanuságok többsége győzött. Hogy pedig ezek miképen szereztettek össze, s minő mesterfogások használ-tattak az ellenkező tanuságoknak lehetőleg elnémítására, annak mélyebb fürkészése már hihetőleg nem látszott feladatához tar-tozni. Alkalmasint szóbeli meghagyással még nyomatékoltabb instructiója is lehetett az inquirensnek arra nézve, hogy csupán a jul. 6-iki folyamodványba foglalt vádpontokra szorítkozzék nyo-mozásában, nehogy különben a „Status perturbatus“-ra visszaté-rőleg gr. Szapáry főigazgatónak investigatiójától tetemesen elütő eredményre jusson, s így a helybeli igazgató ügyét is hátrá-

nyosítsa. Hivatali felfogás szerint okszerűbbnek látszott az, hogy a turbulentusnak declarált vádoló bármily ignominiával elejtessek, semmint hogy a helybeli előljáróság, melyet a városi magistratus is támogatott,¹⁾ sőt még a felsőbb tanhatóság is compromittáltassék.

6. Igy szülemlett meg Révai lesújtására az az erkölcsi veregségnek, igazi stragesnek mondható bús eredmény, melynek előidézésére nézve csakugyan kiváló rész tudható be Kulcsárnak, még úgy is, ha Révainak ellene intézett invectiváit, panaszait és vádjait lehetőleg megszűrögetve a legmérsékeltőbb értékükre devalváljuk. Mert a mint Révainak a viszonyokat körülményesen taglaló vádirataiból kivehetni, főleg az ő ellenkező irányú működése okozta azon anomaliákat, a melyek Révait annyira kihatották sodrából, hogy elkeseredettségében olyatén visszahatásra ingerletetett szerfölötti buzgalma által, melynek némely balkövetkezmenyei aztán igen terhelő ellenvadászul zsákmányoltattak ki elítéltezésére. Kiváltképen Kulcsár okolta őt ilyesekért. Pedig leginkább neki állt volna módjában olyas szertelenségeknek elejét venni, úgymint a ki iránt Révai különös bizalmat kívánt tanusítani, sok szívesség előlegezésével is igyekezvén őt, mint az első évben egyszerűsmind zsellértársát a célszerűbb irányzat részére megnyerni. De mint látszik, akkor még Kulcsár többre becsülte hiú önértetét a komolyabb elvek igényeinél.

Az akkori eszme-áramlatokból²⁾ ő is alkotott magának holmi élelmes irányelveket, melyekkel könnyebb szövetű gondolkodásmódját s tetszelgő hajlamát eléggé megokoltak hitte. Meghasonlásuk folytán ebbe mindinkább belerögzött csökönősséggel ragaszkodott népszerűsködő törekvéseihez. Irodalmi célzatai s hazafias aspiratiói merészebb feltuzrekvésre hevítték s alkalmasint önhittebb nagyralátásra is dultzasztották őt, semmint hogy Révai irányelveinek érvényesítéséhez kész lett volna járulni. Hisz mint a gymnasium legfőbb osztályának tanára ő igényelte maga részére az irányadást s nagyon rajta volt, hogy még az igazgató is arra hajoljon.

Révai s mások állítása szerint „affectált nyájaskodásával“ na-

¹⁾ Andaházy József gymn. igazgatónak kívánatára a városi tanács igen elismerő bizonyítványt állított ki részére 1799. aug. 14-én arról, hogy 12 év óta folytatott ottani igazgatósága alatt az intézeti fegyelem mindig gondosan fenntartott. (I. Attestata varia, ad quae fit provocatio. Ad Nrum 12023. 1799.)

²⁾ Rousseau eszméiből s az encyclopaedisták műveiből ama forrongás időszakában különféle árnyalatú irányzatok sarjadtak fel, valamint az állam- és társadalomnak, úgy a nevelésnek is az előbbi elvektől eltérítése végeit. Hazánkba is beszivárogtak az ily újító elméletek, melyek az érzékies természeti hajlamoknak igen kedveztek. — Vajjon nem akkori keletű-e az a „szabadon te nyészik“ büszke jelmondat is, mely a nagy-körösi tanintézet pecsétjén napjainkig fennmaradt? — Marczali Henriknek arra vonatkozó megjegyzése mond valamit. (L. Magyarország története II. József korában. III. 324. 1.)

gyon hajhászta a népszerűséget. Lucanus szavaival elmondhatni róla, hogy mint „famae petitor — — totus popularibus auris impulsus“ (Pharsalia I. 131—3.) nagyon a közkedveltség után esengett úgy, hogy Révaiban gyakran indignatiót keltek ily fortélyos hivalkodású igyekvései, melyekkel a főbbek előtt igen hódolatosnak szünlelte magát, míg másutt néha oly szabadelvűséggel kacérkodott, hogy némelyek jakobinusnak is mondogatták.¹⁾

Feszült viszonyuk végső stadiumában Kulcsár is tekintélyes elvekkel s hatályos tanuságokkal igyekezett elfoglalt álláspontját igazolni. — Magno se iudice quisque tuetur (Pharsalia I. 127.) Boszús érzete, úgy látszik, tetőzési pontját érte el a confrontatióban, hol azonban eléggé hideg nyugalommal öntötte azt ki ellenfelének leteperésére irányult nyilatkozataiban.

7. Sajnos befejezése volt ez három évi együtt működésüknek, mely eleinte oly szívélyes barátsággal kinálkozó s kölcsönösen hasznosítható összetartással igen üdvös közrehatást ígérő vala. — De egymástól nagyon különböző hajlamaik nem sokára mindinkább elkülöníték heterogen érületöket.

Mint már föntebb jeleztük, előbb holmi csipdeső ironiákkal gúnyolta Kulcsár Révai komolyabb elveit, aztán kétszínű enyelgésekkel boszantá szigorúbb érületét, majd fondorlatos viselkedésével s később már nyiltabb sarkasmusaival is mardosva s ellentörekvéseivel ingerelve mind ártalmasabb antagonistájának bizonyult. Úgyesen maga részére hajlítja az igazgatót és védelme alá vette a szellemi jelentőség nélkül szükölködő Amberget, hogy ügyét általa támogattatván Révaival annál sikeresebben mérkőzhessék.

Ekkép leginkább ő gyarapította a Révai elleni tanuságokat. Az ő vallomásai emelkedtek mérvadókká a confrontatióban is, úgy mint ki már ekkor oly tetemes támogattatása érületében biztos lévén győzelméről, végül ugyancsak hathatósan meg akarta torolni ellenfelét azért, hogy ez versenykedő önbecs-érületét oly fájdalmasan sértette volt előbb gyakori intéseivel s feddéseivel, utóbb pedig merész vádjaiival is.

Engesztelhetlen gyűlölség szállta meg őt a miatt, hogy Révai főleg őt okolta az intézeti fegyelmetlenségért, sőt az ifjak kihágásainak konok mentegetése s egyáltalán a szabadosabb viselkedés jóváhagyása miatt őt plane az ifjúság systematikusan rontójának nevezte s mint ilyent vádolta is fölterjesztett irataiban.²⁾

Ez oknál fogva nem lehet felötlő, ha Kulcsár a confrontatióban már egész nyiltással állott Révaival szöges ellentétben s határozottan tagadta Révai „uberior declaratio“-jának majdnem

¹⁾ L. „Uberior declaratio Nic. Révai“ ad punctum 8.

²⁾ L. Responsa Directoris ad punctum 5. „Révai Ambergium ineptum ad docendum, Kultsárium vero Systematicum Juventutis corruptorem pronunciat.“

minden pontját. Kiméletlenül visszavetette főleg betegségi mentekésését, meg a fegyelmi lazultság elleni vádjait, melyek különben tetemes részben az ő rovására hárultak.

Hathatósan Kulcsár részére szólottok Andaháznak, a gymn. igazgatónak, Révait cáfoló nyilatkozatai, meg természetesen a selejtes mivoltú Ambergéi is, kinek valóban több oka volt arra, hogy különösen e döntő küzdelem alkalmával amazok fedező árnyékában menedéket keressen. Így aztán a többi 3 collega, úgymint a szerény és félénk exhortator s az alsóbb osztályi 2 ifjabb tanár, hogy is merhetett volna a biztos győzelmű fél ellen nyilatkozni? Csak is némi csekély kivételt képezett ebben Kátsor Mihály, ki belsőleg Révainak elvhíve vala.¹⁾ Ez az ifjak kihágásai ügyében lehetőleg mellette tón tanuságot.

Ekkép nyert alapot a confrontatióban azon szomorúan elítélő resultatum, melyet Szunerits az ő relatiójában csak némileg enyhíthetett a menthetlen fegyelmi hiányoknak mérsékelt megrovásával. E szerint tehát hivatalos jelentése az igazgatónak, meg mellékesen Kulcsárnak, sőt némileg a többinek is juttatott valamelyes reprehensiót. Meg is orrolták ezt Budán az ő buzgóbb pártolóiék, kik csakis egyedül Révaira kívánták mintegy bűnbakra háritani az egész baj okát.

8. Azon adatokból, melyek a föntebbi fejezetekben²⁾ már eléggé jelezték, hogy a Consiliumban minő érzület vala praevalens Révai irányában, elgondolható, hogy mily szívesen fogadták ott haragosai a második investigatiónak illetén eredményét, mely még az előbbinél is nyomósabban, mert részletesebben és a tanuságok bővebb s körülményesebb kimutatásával látszott kideríteni Révai panaszainak jogtalanságát.

Kaptak rajta, hogy ezennel tetemes mennyiségű bizonytságot nyerhettek korábbi datumú ellenszenvők igazolására. Mily nagy jelentőségű satisfactióként tekinthették azt bécsi pártolóiának megszólásai ellenében! Meg egyszersmind igen kedvező alkalmul is használhatták arra, hogy Révait az ő visszariaszthatlan becsvágyi törekvéseiért érzékenyen meglakoltassák, sőt a jövőre is hathatósan útját szegjék az egyetem tanszékeihez.

Ugy látszik, nem szánták volna őt még erősebben is pelengeezni, mint a hogy azt a secularisatio kivívása miatt tették.³⁾ De már ekkor még sem sikerülhetett ilyesmi annyira, mint ama zordon időszakban, főleg az általános intimidatio évében. Mert a méltányosabb nézetek ellensúlyozó hatása még is valahogy enyhítette a szigor túlzását.

¹⁾ Erről jelentősen bizonyít Révaihoz ezen év végén írt bizalmas levele, melyet odább ismertetünk. (L. 444—6. 1)

²⁾ L. föntebb 195. s köv. ll.

³⁾ U. o.

Mindemellett lehetőleg éreztetni akarták vele a felsőbbség tekintélyének megsértése miatti bosszújokat. — Hadd bűnhődjék engedetlenkedéséért, tapasztalva azt, hogy minő bajt hárított magára megokolhatatlan, sőt öncáfoló panaszaival. Mert hisz ő emelt ismételten vádakát a fegyelmetlenség s kötelesség-mulasztás ellen, követelvén a fegyelmi szigort, holott im a vizsgálati kideírítés szerint főleg ő volt konokul engedetlen felsőbbsege irányában s kötelesség-mulasztó, elégséges ok nélkül kivonván magát a tanítás terhe alól; mi több még méltatlankodott is a felsőbb hatóság ellen. S ezért méltán el is marasztaltatott mind az ismételt fegyelmi vizsgálaton, mind pedig a felsőbb hatóság előtt is, a hová panaszlóképen járult. Hadd keserülje meg annyi galyibát okozó szertelenségeit. Am panaszolja most már vezeklőként önmagának Ovidiusa szavaival keseregve: „Heu patior telis vulnera facta meis.“ (Heroid. 2, 48.)

9. Ilyetén érzületök szerint rajta is voltak, hogy ha lehet, még keményebb feddést kapjon mint az, melyet az előbbi fejezetben előadott helytartósági fölterjesztvény eléggé nyomósított-nak éreztet.

Kiváltképen sújtó hatású lehetett ez Révaira, mint már magában is eléggé lealázó, főleg pedig mint tetemes akadályt vető azon törekvések útjába, melyekkel jóakarói ez időtt már mind élénkebben sürgölődtek, őt a tudomány-egyetem valamely tan-székére juttatni.

Lehet, hogy a Consiliumban lévő ellenesei épen ilyesminek meggátlása céljából kivánták őt megrovatni, a mint hogy ez jóformán gyanítható némely odább említendő adatokból, melyek azt bizonyítják, hogy még jó ideig folytatták ellene gáncsoskodásait-akat azután is, mert mindig szálla volt ő szemökben.

Efféle ellenszenves hangulatnak mérséklésére, vagy tán inkább csak háttérbe szorítására azonban mégis jelentékenyen rásegítette már Révai pártolói a közviszonyok kedvezőbb alakulása is. Ez ugyanis, mint látni fogjuk, hathatósan oda irányult, hogy a hazafiak óhajtása, mely a nemzeti cultura ügyének lendítését mindegyre melegebben óhajtotta, sőt sürgette is, habár még csak lassú léptekkel, de némi részben valósulást nyerhessen legalább annyiban, hogy a kiválóbb szellemi tehetségek ne gátoltassanak a tudomány és irodalom művelésére célzó igyekvésekben.

Nagyon óvatosan, de a nehéz körülmények közt is kitelhető buzgalommal sürgölődött e végett némi csöndes hazafíui mozgolódás a végett, hogy a nemzeti szellem élesztői valahogy ismét közrehatási talajt nyerhessenek.

Révai részére jelentősen szóló argumentum volt az is, hogy az esztergomi események lezajlása után nyomban ott is nagyon más hangulatot keltettek annak következményei. Ezeknek híre

aztán odább is elterjedvén, nem csekély mérvben fokozta a részvétet Révai irányában s egyszersmind azt a hiedelmet is, melynek Tumpacher föntebb idézett levele oly praegnans kifejezését adta, melylyel Révait mintegy providentiális rendeltetésének vallja arra nézve, hogy az oly bústó romlásnak indult állapotot erélyes ellenhatásával felkavarja s tisztítkozási erjedést támaszszon.

10. Minden egyéb érvelésnél hathatósabban nyomósította Révai iménti szívós küzdelmeinek fontosságát utólag az a szálnalmas sínlődés, melybe az esztergomi gymnasium a következő tanévben sülyesztetett.

Bezzeg szomorúan kiviláglott aztán abból, hogy mily igen jogosult vala Révainak nemcsak az ottani anomaliák elleni bátor föllépése, hanem különösen a felsőbb tanhatóság elleni kifakadásai is, melyekért őt a Consilium élesen megróttá ugyan, de arra nem fordított kellő figyelmet, hogy szigorúan dorgált kifogásait tényleg cáfolja meg, t. i. a följelentett bajoknak célszerű orvoslásával és a tanügyi helytelen állapotnak jobb karba hozásával. Sőt ellenben a teendők elhanyagolásával még inkább tetézte a felpanaszolt miseriákat s utólag még nyomósabban igazolta Révai megszólásait.

Merőben ellenkező apály következett be ott a lázas izgalom után, mely mintegy szellemi élehetetlenségre készítette a tanintézetet. Nagyon is szembeötlően bizonyította ez, hogy mily keveset törődnek az intéző körök a közoktatás valódibb lendítésével, sőt hogy még annak sarkalatosabb érdekeit sem igen látشانak szívökön viselni.

Mert ime Révai és Kulcsár távoztával mindkettejük tanszéke betöltetlenül hagyatott a következő tanévre úgy, hogy még csak helyettesekről sem történt gondoskodás a humaniorák számára.

Minő eredménynyel folyhatott így aztán ott a tanítás, amúgy is elképzelhető; de tényleges tanuságot nyújt erről különösen Kátsor Mihálynak bizalmas levele, melyet még ez év végén intézett Révaihoz. Ebben néhány röpke vonással meglehetősen szomorú világot villant az ottani satnyult állapotra.

Jócskán terjedelmes, de több tekintetből érdekes tartalmú levele részben ugyan enyelgő, többnyire pedig kesernyés ömlengésekben tudatja Révaival az esztergomi tanintézet szomorú hanyatlását.

Levelének jelentős értéket kölcsönöz elvrokoni collegialis viszonyuk is, melynek kiváló alapjául szolgált az, hogy Kátsor lelkesült kedvelője vala az ókori görög és latin classica literatúrának, meg egyszersmind komolyan hivatásos tanfőrfű is,¹⁾ ki őszinte buzgalommal igyekezett feladatának megfelelni.

1) Mindkét tekintetben említésre méltó tanuságul szól róla az, hogy a

Mint ilyen kettős érdekből belső hajlammal vonzódtott Révaihoz. S ezen vonzalmának már együtt működésökor is szíves tanúságát adta, a mennyiben az ottani feszült viszonyok mellett megtehette, utólag pedig még jelentősebben is tette ezt, a minthogy e levelének tartalmából eléggé kiviláglik, melynek ezért méltán idézhetjük egy-két jellemzőbb részletét, mint különösen ide vágót.

Révait mint bizalmasát különösen saját állapotáról akarván tudósítani, búsan jelenti, hogy az ottani kedvezőtlen viszonyok miatt ő is elkiváncozott Esztergomból; de kérelme nem teljesített és pedig, a mint ezt Budáról egyik meghitt barátjától értesítve tudomásul vehette, azért, nehogy a több rendbeli változtatás nagy feltűnést okozzon a nyilvánosság előtt.¹⁾ Nehezteléssel említi, hogy jöllehet ő nem vett részt az ottani vizongásokban, mégis azok miatt neki szintén kijut a lakolásból s még inkább mint a részvéteseknek.²⁾

tanügyet még ezentúl is hű kitarással szolgálván, több tanítványaival sikeresen megkedveltette a görög-latin remekírók munkáit. Egyik jeles példája ennek különösen Lányi Károly, a geniális tudós és jeles történetíró, ki mint tudomány-szomjas ifjú tőle nyerté illetőn lelkesültségét, midőn Kőrömcébányán a szónoklati osztályban tanítványa vala. (L. Lányi Károly Magyar Egyháztörténelme, átdolgozta Knauz Nándor. Esztergom, 1866. I. k. Lányi K. élete. XII. 1. és Ferenczy Jakab: Magyar írók életrajz gyűjteménye. Pest, 1856. 292—3. 1.)

¹⁾ „Epistola — úgymond — mihi nuper Buda reddita rem tandem apperuit in in hunc modum; Non crederes Viennensium Deorum curas ad Paedagogias usque nostras sese demittere; et ecce, et his occupantur. His admodum diebus venerunt aliquae circa Professores Resolutiones; talis inter ceteras Resolutio est pro Jaurinensi cum 400 florenis Cathedra, pro qua te unicum transferendum Exc. Consilium proposuit; et ecce nulla addita causa praeter omnem expectationem is resolutus est pro Jaurino, qui tibi sufficiens proponeretur pro Strigonio: puta, Ambrosy, Jászberiniensis Grammaticus. Director Szunerits ait, id fuisse Viennenses ad te in loco confirmandum induxisse, ne nimia mutatio in Gymnasio Strigoniensi magnam in Publico excitaret attentionem etc.“ — Ezt írta Kacsornak Budáról bizalmasa; ő pedig erre ily megjegyzést tesz: „Excellenter. Ago gratias Diis Viennensibus. Dii autem alii perdant technas, perdant subtilitates, perdant etiam alia quomodocumque appellata idgenus monstra.“

²⁾ „Ecce qualem habent exspectandam consolationem viri, qui Publico fideliter servitum eunt; moerore animi consumantur, absque solatio pereant, et subtilitatibus immolentur; haec est remuneratio boni conatus, hic stimulus ad persistendum in eo. Ne nimia mutatio in Gymnasio Strigoniensi magnam in Publico excitaret attentionem! Et quid si haec attentio Publici summe salutaris esset? Et quid si secus malum Gymnasii Strigoniensis nec tolleretur? aut plane nec tolli potest? Lepida omnino res est, et sane ridicula, ut ego qui extralitem sum, eandem suscitatum ipsis adeo incattis gravius sentiam; O Domine hic ure, hic seca, ut in aeternum parcas. Bone Deus! Si adeo parva, et quod plus, absque praeiudicio alterius obtinere non possumus, quis est quaeso, qui de maioribus amplius vel somniare ausit? Si igitur Politicae solum observationes statum hominis decidunt; nonne stultus est, nonne fallitur, qui sibi sudore merita parare satagit? O tempora —

11. Ezen panaszlásához csatolja aztán az ottani balviszonyok fölötti kesergését, mely közben figyelemre méltó megjegyzések ötlenek fel az előbb említett bajlódások következményeiről. De főleg említést érdemel az, hogy mily mostoha figyelmetlenséggel hanyagoltatott el a humaniorák tanítása. Ugyanis a költészeti és szónoklati osztály tanítására még csak ideiglenes alkalmazású helyettesítő tanárok sem küldettek s így ezeknek tanítása csupán az igazgatóra hagyatott, ki aztán olykép intézte a dolgot, hogy a két osztályt együvé foglalta össze a gymnasium legtágasabb tantermébe, (mely az előtt az I. grammatikai osztályé volt).

S ha így az igazgató egyéb teendői miatt a tanításban akadályoztatott, a kettős osztály magára hagyatva, nem igen tanusított valami épületes viselkedést, hanem Kátsor kifejezése szerint versenyezni látszott a vásottságban. Ilyesmi annyival inkább történhetett, minthogy a fölvételben nem tartatott szem előtt a kellő megválasztás, mit példa felhozással is bizonyít Kátsor Mihály levele,¹⁾ mely egy két óvatos megjegyzésével eléggé sejteti, hogy bizony a fegyelmi rendtartás sem javulhatott így a tanintézetben.

Hogy is történhetett volna ez a tanerők ily fogyatékosága mellett? Eszközölhette-e ezt az egyébként mind értelmi²⁾ mind erkölcsi tekintetben tisztos mivoltú igazgató, ki azonban némely vidéki előkelőségek ellensúlyozhatlan pressioja miatt sem fejthetett ki kellő erélyt? Hisz főleg ezért kifogásolta gyengeségét a minden mellékes tekintetek mellőztetését követelő Révai, kinek független gondolkodása nem vette eléggé számba Andaháznak szomorú kénytelenségeit, melyek a felsőbb hatósági támogatás hiányossága miatt eléggé nyomasztóan nehezültek rá.

Nem hagyható említés nélkül, hogy a tanítói hivatás és arra kellő képesség nélkül szűkölködő Amberg, mivelhogy egy két vidéki előkelő részéről nyert kedvező bizonyítvánnyal sikerült magát körülbástyázhatni, némi megintetéssel jövőre is ott hagyatott a syntaxisták osztályának további tanítására. S így már mintegy diadalérzettel kérkedve a gymnasiumi testület törzs-

— — sed sperno et iterum, atque iterum sperno, contemnoque; quare hac de re ne verbum quidem amplius!!⁴

1) „Poetae et Rhetores ad I. Grammaticam conveniunt et hi — — de primatu in perversitate certate videntur. — Quare? — Sapientia pauca. Szekszer antiquus et insignis nebulo Pestino comparuit et — — et nunc Strigonii Rhetor est. (Ennek rakoncátlanságáról gyakori említés van a „Status perturbatus“-ban.) Principistae docentur in Syntaxi, Syntaxistae vero in Poesi; Rhetorica clausa est.“

2) Nemcsak címe szerint mint theologiae doctor, hanem irataiból ítélve is derekas tanultságú férfúnak tartható Andaházy József, ki különben a beszercebányai egyházmegyéhez tartozó pap vala.

tagjaként gerálta magát s bizvást folytatta előbbi szereplését.¹⁾ Mily szájalomra méltó szellemi tengődésre jutott így az intézet!

Elgondolhatni, hogy a Révai elveivel rokonszenvező jó Kátsor hogyan érezhette magát ily kínos helyzetben. Nem is csodálható e szerint levelének néhutt elég keserű hangja.

12, De elképzelhető egyszersmind az is, hogy minő következtést vontak ki az országos tanhatóság illetén elárvulást okozó intézkedéséből mindazok, kik a hazai művelődés ügyét szívőkön viselvén, Révainak főntebb jelzett küzdelméről habár csak enyhébb árnyalattal is mintegy olyatén nézetben voltak, mint a minőnek kifejezését Tumpacher levelében olvastuk.²⁾

Mert igen természetes, hogy mindenütt a hová az előbbi forrongásnak híre kisebb nagyobb mérvben elterjedett, élénk kíváncsiság támadt a bonyodalomnak miként történt megoldatása iránt s bizonyára többnyire Révai igazolásaul vétetett a silány eredmény a főbb tanhatóság rovására.

Minél inkább igyekezett pedig az a főbb hatóság óvakodni attól, hogy a közönség figyelme fölgerjesztessék, annál inkább eszközölte azt a kellő intézkedés elhanyagolásával. — Mert habár Esztergom még akkoron is csak lassacsckán éledezett föl hajdani dicsősége bús romjain úgy, hogy ez idétt is csak csekély jelentékenységu vidéki városka vala, sajnosan nélkülözvén ősrégi előnyét s mai kiválóságát, mely a hazai hierarchia fejének és főkáptalanjának székhelyétől nyeri tekintélyes díszét; de tanintézete mégis bírt oly jelentőséggel s meglehetősen frequentióval is, hogy valóban megérdemelhette a jókarban való föntartást.³⁾

¹⁾ Figyelemre méltó, hogy mikép jellemzi őt Kátsor M. levele íme soraiban: „Furia quiescere nequit, iam enim resignat, iam transponi quocumque petit, iam revocat, iam extra Rem Literariam applicari urget, iam Poesim Strigoniis per avia et devia quaerit, iam alia, Deus novit quae, molitur.“ Ezután mint látszik Hozdovich József ifjabb tanártársáról így ír: „Sardellius, nova bunda anictus, omnino scit, se illa tegi, spem Poeseos obtinendae nondum videtur — deposuisse.“ (Eredetije a nemz. muzeumban l. Révai Commerc. epistol.)

²⁾ Még nyomósabb tanuságot szólaltat arról Szily János esztergomi lelkésznek 1799. aug. 27-én kelt magasztaló bizonyítvány. (L. Fényfalvi Kardos A. i. m. 217. l.)

³⁾ Ennek megokolása végett közöljük a gymnasiumi ifjúságnak 1797/8. tanévi létszámát Andaházy József igazgatónak sajátkezüleg írt jelentéséből, illetőleg évvégi információjából (Juventus Scholastica Regii Gymnasii Strigoniensis peracto Examine II.-di Semestris Anno 1797/8 in classes distributa) É szerint ekkor az ifjúság száma volt a szónoklati osztályban 44; — a költészeti osztályban (melyet Révai tanított) 25; — a grammatikai III. osztályban (melyet Amberg tanított) 27; — a II. osztályban (melyet Kátsor Mihály tanított) 33; — az I. osztályban (melyet Hozdovits József helyettesanár tanított) 34. — tehát összesen 163. — Mellékesen megjegyezhetjük, hogy a szónoklati osztály növendékei közül 3 jelentős nevű ifjú tűnik élénk, u. m. a) Pribely Ferenc első jeles, ki utóbb a nagyszombati Semináriumban több éven át theologiai tanár, aztán ugyanott kanonok volt, széles körökben ismeretes s maig is emlékezetes; — b) Szibenliszt Mihály 3-ik jeles, utóbb egyetemi jogtanár. — c) Szeder János I.

Ennek mulasztása erős tanuságul vétetett az értelmeshörökben arra, a mit föntebb jeleztünk, hogy a culturalis cél gondozása valóban nem igen tartozott ez időtt a fölkormányászékek sarkalatosabb gondjai közé. — Ex hoc uno disce reliqua; gondolák erre a hazafiak. A mi Esztergomban történik, másutt is előadja az magát többé kevésbé.

Gúnyos allúsióval vonatkozik ilyesmire Kátsor föntebbi levelelének azon idézete is, melyet budai ügytársának hozzá írt soraiól vesz át.

13. Ily jelenségek kétségekívül többnyire helyeslő elismerést szereztek Révai bátor küzdelmének. Különösen azért, hogy a renyeséget ápoló felsőbbség ellen is nyíltan kifejezte bíráló véleményét. S voltak, kik úgy vélekedtek, hogy bizony nagyon rá férne arra olyan lugozásból még több is, sőt szükséges volna és pedig holmi maró ingredienciával, vitriol vagy választó víz féle vegytékkel azért az oly nyomorító tespedésre késztető hanyagságért, már úgymint némi felösztönzésül. Mert hisz im még oly hatályos figyelmeztetések után is mi az eredmény? — Posteriora sunt deteriora prioribus!

Hogy ne lázíthatta volna az ily lelketlen szellemi gazdálkodás a hazafias érzületű s oly rendkívüli buzgalmú Révait háborúgásra, sőt végső elkeseredésre, kinek annyira fennkölt eszméi valóának a közoktatás ügyéről s oly emelkedett szempontból kivánta felkaroltatni annak nemes feladatát?

Épen nem találták e szerint a jelesebb honfiak valami különös anomáliának azt, hogy Révai az ily képtelen viszonyok közt nem bírván hazafias buzgalmát elvei szerint értékesíteni, türelméből kimerülten, ismét olyatén szakítást improvisált, mint a minőt rögtönzött volt Győrött s meg már egyébütt is, hol a vizsás állapotot elviselhetlennek érezte.

A mint jogosultaknak ismerték el Révainak azon lépéseit, melyeket a felsőbb helyről oly szigorú dorgálás, sőt megfenyegeetés ért: úgy másrészt határozottan rosalták elleneseinek eljárását.

Nevének ismét jelentősebb reputatiót kezdett így szerezni ezen elv-harca, mely egyébként oly sajnálatos lealáztatással fejez-

osztályzatú 18-ik, ki aztán a Szt. Benedek rendbe lépén Szeder Fábán név alatt ön hazaszerte ismeretes nemcsak mint derekas tanférfiú, hanem mint e mellett a hazai irodalomnak is buzgó munkása, ki mint ilyen utóbb Révairól jeles tanuságot tón, melyet odább idézünk Guzmics Izidor „Révai Miklós pályája“ című iratából. — Ezen informatióból fölemlíthető még Révai tanítási szígorát illetőleg, hogy az ő classificatiója szerint 25 tanítványa közül eminens volt 4; — classis I.-ae 13; — classis II.-ae 4; — classis III.-ae 3; — 1 vizsgálatot nem tevő; erkölcsileg megrovott (e moribus classis 2.-ae) 1; — az iskolát hanyagul járásért megrovatott 2. Révainak e második évi tanítványai már sokkal silányabbak voltak, mint az előbbi évek. S ez is eléggé tetézte bajait.

tetett be a hivatalos fegyelmi vizsgálat útján. Ennek dacára a hazafias közvélemény neki adott igazat.

14. Kiváló fordulatát képezi ez így viszontagságai szomorú drámájának, mely a huzamos borulat után csak lassan fejlík ismét, de már csakis a küzdelmes életpályának alkonyata felé némileg derülőbb időszakára. Akkor aztán tényleg még hathatóbban bebizonyul az, hogy alapjában véve csakugyan nagyobb jelentőségű volt iménti vívása, mint ahogy az a szenvedélyessé vált sűrűlódások s agyarkodások miatti torzultságában egyelőre mutatkozott. Lényegében pedig olyanul bizonyult az, mely szerint Révai az ő korának viszonyaihoz képest sokkal emelkedettebb irányzatnak volt hírlője, semmint hogy szándékai az oly törpítő körülmények közt csak részben is érvényesülhettek volna. Így azok mint ügyfeleinek felfogását jóval túlszárnyalók méltatás helyett inkább elítéltetést eredményeztek neki.

Minő volt sajátképen Révainak nevelési s oktatási célzata: eléggé kivethető ama körülményes tárgyalásából, mely főleg a „Status perturbatus“ című iratában, meg az ennek következtében írt többi vádirataiban helyenként még tanítási módszerét is jóformán ismerteti, ha nem is épen tüzetesen, de legalább azért, hogy az ellenkezőnek helytelenítését hatályosabban megokolja.

Ezeket kívül még több más iratából bőven kiviláglik az. Annnyival jelentősebbek pedig Révainak illetén paedagogico-didaktikai nyilatkozatai, minthogy valóban nem csupán elméleti nézetek azok, hanem oly elvek, melyeknek az ő huzamos gyakorlati működése folytán megvalósítására is buzgón igyekezett, még pedig dicséretes sikerrel is ott, hol visszás körülmények nem akadályozták abban. Az idézett bizonyítványok nyomosan vallják ezt.

15. Valóban illetékes tanítványi elismerés is igazán megható bizonyóságot nyújt erről, melyet igen érdemesnek vélünk ezennel bemutatni, annál is inkább, minthogy épen az esztergomi gymnasiumbeli tanításáról szól az, és pedig oly tanítványának már higgadt kori visszaemlékezéséből, ki alkalmasint leginkább tőle nyervén a nemesb szellemi pályára való buzdíttatását, csakugyan tényleg is tanusítá az üdvös elvek megszívlelését s hasznosítását.

Ugyanazon Szeder Fábián ez, kit imént emeltünk ki esztergomi jelesebb tanítványai sorából. Guzmics Izidor kívánatára 1830-ban, midőn ez Révai pályáját kívánta ismertetni, jegyezte föl e tanúságot hű emlékezetéből a nemes keblű tanítvány, olykép körvonalozván egykori tanára képét s egész mivoltát, a mint az akkoron ifjú lelkébe vésődött. Im ekkép mutatja azt be Guzmics az 1830-diki Tudományos Gyűjtemény II. k. 39. lapján:

Révainak testalkotását, s némely tulajdonit, így festi Szeder Úr hozzám írt levelében: „Karsú és elég magas termet. Hosszas ábrázat,

elől kopasz, hátul ritka szőke egyenes hajjal fődött fő. Épen nem sűrű szemöldök, beesett kék szemek. Jókorá horgas sovány orr; vékony ajkak, beálló áll, kevésé görbedt hát Járása eleven, az arcban gondot és boszúságot jelentő vonások. Az öltözetben tisztaság, az ételben finnyás-ság és mértékletesség. Bort ritkán ivott, erősebb italokat soha. — Társal-kodni csak nagyokkal s tanultakkal szeretett. Szüntelen dolgozott, és éjjel is, mert kevés álmú volt. Azt akarta, hogy tanítványai se heverjenek soha. Azért az iskolai leckéket a szabott órákon kívül egy-kettővel megtoldotta. E végre gyertyatartókat vitetett az iskolába, és téli napok-ban este felé illyen világnál is tanítgatott. Szoros rendet szabott mindenben. Szünnapokban rajzolni tanított (mint esztergomi Profes-sorról van szó) némellyeket a maga házánál. Sétálni pedig egész iskolá-ját maga vezette nehányszor, és a rövid gyermek-játék után a Classicusok-at magyarázta. — Minden különös berteiben indulatosság tetszett ki inkább, mint gorombaság, mert sokkal finomabb izlésű volt, minthogy gorombaságot követett volna el. De még nyers magyarnak (mint Rájnis és Fabchich volt) sem lehetett őt mondani, mivel francia könnyűséggel háborgott ő indulatának kényére. A magyart sem rajzolta ő véres szájúnak előttünk; — nationalis-mus nem volt benne. — A szépen folyó Elegiákat egész elpuhultsággal olvasta fenszóval, hogy azokkal elbájolt bennünk.“

Mily érdekesen igazolja ez a himzetlen egyszerűségű jel-lemzés Révai azon vallomásait, melyekben alkalmilag az ő tanításmódjáról szól! Annyival nyomósabb tanúságul vehető pedig, mivelhogy Szeder egy évtized mulva (1808—11.) Esztergomban tanárkodván, utólag még mások visszaemlékezéseivel is egybe-vehette s kiegészíthette saját remniscentiáit; akkor pedig, midőn ezt a vázlatot írta, épen az esztergomi gymnasiumnak volt igaz-gatója (1826—30.);¹⁾ tehát az ottani hivatalos irományokat is átvizsgálhatta a főntebb jelzett viszonyokról, a mit bizonyára nem is mulasztott el. tudván, hogy a tőle kívánt tanúságot Guz-mics közrebocsátás végett kérte.

16. De nemcsak a tanítványi kegyelet szólt ily elismeréssel Révainak esztergomi tanításáról; hisz maga az igazgató Andaházy is feldicsérő bizonyítványt állított ki részére első két évi mű-ködéséről.²⁾ Sőt még a viharos küzdelem alatt is ugyan azon

¹⁾ L. A pannonhalmi sz. Benedek-rend névtrára 1880. évre. I10—1. l.

²⁾ Ebben a hivatalos bizonyítványban hitelesen s „communi svadente iustitia“ így tanuskodik róla: „Adm. R. ac Clariss. D. Nicolaum Révai I. Hum. scholae Professorem anno schol. 179⁶/₇, ea contentione animi in implendis officii sui partibus versatum esse: ut is in adeundis Scholis exactam accurationem, in conservanda disciplina assiduam vigilantiam, in provehendis suorum Discipulorum literariis progressibus indefessam sedulitatem, cum multae, et solidae lectionis adprobatione ac singulari sui etiam commendatione proderit. Mores item statui suo per omnia conformes, ac in exempla Juventutis scholasticae apprime compositos constanter exhibuerit.“ — Ugyanezt megerősíté 179⁷/₈-ban is. (L. Fényfalvi Kardos Adorján „Versegi Fer. motskolódásai“ című művében. Pest. 1800. 216. l.)

elismerésnek adott kifejezést, s csupán szerfölötti indulatosságát róttá meg ekkor élesen; mert az ellene is gáncsolólag irányult vádolás következtében nem kevés bajlódást okozott neki.

Ily fontos tanuságokhoz méltán hozzá vehető már itt az a jelesül kiemelő elismerés is, melyet a komáromi gymn. igazgató Schwartzel Zsigmond piarista, ki 177²/₃-ban a tatai tanintézetben tanártársa vala,¹⁾ az ő nagybuzgalmú működéséről 1800. május hó 20-án hivatalos bizonyosággal kiadott.²⁾

Hogy s miképen történhetett, hogy az oly kitünő képességgel s hő buzgalommal felkarolt gymnasiumi tanárkodása mégis oly szerencsétlen véget ért egy pár évi tartama után: annak eléggé szomorú megvilágítását adhatták már az eddig felhozott részletek is. Azonban a dolognak mélyebb psychicumát illetőleg még nem egy jelentős körülmény volna felhozható ama bús surlódásokból, melyek Révai gyulékony kedélyét fokonyként oly szélső ingerültségig zaklatták, hogy aztán nem bírván felháborodásait fékezni, végre azzal a hajthatatlan konok elhatározással vonult vissza a meddő munkatéréről, a mely a felsőbb tanhatóságnak oly süjtő megrovását eredményezte, hogy ez ismét sajnos megbélyegeztetését vonhatta maga után. Sőt bizony további sorsát is tetemesebben megnehezítette volna, ha a viszonyoknak némileg kedvezőbb alakulása egy-két ellensúlyozó tényezőt nem támaszt védőjeül főleg azok ellen, kik depressióját még odább is súlyosítani kívánták.³⁾

17. De már itt viszontagságainak szomorú drámája mégis azon érdekes fordulat felé közeledik, midőn pártolói mindinkább mérkőzhetnek elleneseivel az intéző körökben is. Csakhogy biz ez még küzdelembe került. Mert im egyelőre vajmi gyöngye eredményét tapasztalhatni annak.

Ugyanis Révait a helytartósági fölterjesztvény azon igyekvéseiért, melyekkel az erkölcsi romlás csiráinak kiirtását sürgetve, a tiszteget idylli csendéletet annyira fölzavarta, mivelhogy a javítás végett erélyes fegyelmet követelt, béke-háborítóként jelenti föl, s így büntetésre méltóként is azért, hogy a tanhatóságtól kívánt s hatályosan sürgetett baj-orvoslásnak elmulasztása miatt az oly képtelen viszonyokból magát kivonta úgy, hogy ismételt készítésre sem állott vissza az elviselhetetlennek érzett állapotba, mely őt lelki gyötrelmek martyrjává tette. — Ilyesminek valóságát azonban ellenesei váltig tagadták. Szerintök tehát mint ilyen kötelesség-mulasztó s ezenfelül nemcsak társait rágalmazó, hanem a felsőbbség ellen is igen éles és méltatlan kifejezésekre fakadni

1) L. Révai M. élete. I. 108. 123. 1.

2) L. Fényfalvi Kardos Adorján i. m. 218-q. 1.

3) Gr. Szapáry véleményéhez csatlakozva, még a komáromi gymnasiumba való áthelyeztetését is elleneztek ezek. Mint Révai Paintnerhez 1799. nov. 3-án kelt levelében jelzi, Novák Chrysostom is ellenezte azt.

merészlő lakolásul díjlevonást s még komoly megdorgáltatást is érdemel.

Látható ebből, mennyire mellőzendőknek vélték a sértett ellenesek a Révai részére mentőleg s enyhítőleg szolgálható szempontokat. — Mintegy tragikuma ez a küzdelmi drámának, mely szerint az eszmék s elvek makacs hőse elbukik a tényleges viszonyok elleni merész föllépéséért. S a mélyen sértett ellenesek végre némi nagylelkűség negélyezésével csak úgy vélik enyhíthetni a megérdemlettként indokolt erősebb megtorlást, hogy érezhetőleg hideg számalommal mintegy könyöradományként holmi gratialét javallnak részére a királyi kegyelemtől.¹⁾

Hogy minő választ kapott erre a Consilium felsőbb helyről: nem áll módunkban kimutatni, minthogy az a főtebb idézett üggyiratok közt nem vala lehethő.

Kátsornak imént idézett levele szerint érkezett oda ez ügyben nyomós rescriptum, de a melynek tartalmából csakis Kulcsár kérelmének visszavetését tudhatta meg.²⁾ Pethő Jakabnak Révaihoz dec. 11-én írt levele szerint pedig e leirat nem csekély bosszankodást gerjesztő vala Révai adversariusaiiban.³⁾

18. Vajjon nem ily okból származtatható-e az a felöltő dolog, hogy nemcsak ez a leirat, hanem Révainak 1799. jul. 6-ki vádpontjai is hiányzanak az e vizsályos ügyről szóló iratok közül? Pedig éppen ezek leglényegesebb tanuságul szolgálhatnának a Con-

1) L. főtebb 410. s köv. l.

2) „In nominata epistola hoc quoque legi: „Inquisitio etiam Strigoniensis Vienna rediit. Resultata illius adhuc alia non scio, quam quod Kultárs nihil accipiat, cum homo in viribus suapte resignaverit.“ — Ezt jelzi Kátsornak budai értesítője.

3) Minthogy már főtebb ismételtlen is hivatkoztunk e levél tartalmára, érdekesnek látszik azt egészben közölnünk a nemz. muzeumbeli Revaianákból. Így szól az: „Katantsitsnak Jubilatíója végett való Propositio azzal a véleménynyel e héten felküldetik, hogy a Tanító-széke Concursus által conferáltassék. Ez pedig csak akkor fog kezdődni, a midőn a királyi végzés leérkezend. Az én egyenes javaslasom tehát az, hogy addig, míg a Concursus el nem végeztetik, semmi lépést s mozgást ne tegyünk. Egyébaránt kigyót s békát újra kiáltani és a dolgot minden képpen nehezíteni fogják az Ellenkezők!! Ugyis a királyi végzésen, mely szerint Kulcsár kérésétől egy áttallyában elmozdítatik, Andaházy és Amberg keményen megdorgáltatnak és az elzárt angaria némi-némű intésekkel resolváltatik, eleget morognak. Hanem jelentett módon a dolog természetesen, s nem szembetűnőképpen elsülhet. — Addig is tehát, legyen Tisztelendő Úr minden csendességgel és türelemmel. Hivatalját is úgy folytassa, hogy egészsége változást ne szenvedjen. Többi közt azt is írhatom, hogy az ide való Deák Professorokból egyik igen utánna vagyon az üres Tanító-széke utánna. Melyeket csupán csak proprivataduntaxatnotitia jelentvén, igaz tisztelettel változhatatlanul maradok Tisz. Úrnak tőkélletes szívű szoleája Pethő Jakab Budán 1799. dec. 11.“ — Ebből olyasmi gyanítható, hogy Révai ekkor már tán ismét mozgolódott az egyetemi tanszék elnyerése végett, vagy csak a nyugalmaztatásért? — Kiviláglik ebből az is, hogy ki volt Budán Révainak bizalmas értesítője.

siliumnak ama kemény ítélete megbirálására. Egyébként a többi is elég gondosan elhelyeztetett az irattár rejtekeibe úgy, hogy ez az egész dolog mindekkorig mintegy végleg eltemetettnek látszott. Persze nem ok nélkül igyekeztek azt a feledés fátyolával elborítani. Mert utólag valóban más nézetek váltották fel az akkori elfogultságot.

Kulcsár irányában, ki csakugyan lényeges tényező volt annak okozásában, hogy Révait oly erős reprobatióval feddette a Consilium, már legott neheztelő hangulat nyilatkozott a Cancellariában, a miért kérelmétől is elűtetett. — Legalább indirecte a feddésből is kijutott neki, s méltán.

Nem tekintve egyéb viselkedés-módját, melylyel Révainak annyi kellemetlenséget szerzett, mint a hogy ez panaszos irataiból bőven kirí, különösen felőlő, hogy mily szeretetlenül cáfolgatta annak a betegségével való mentekezését. Még azt is valótlanoként vitatta, hogy főleg kedély-baja miatt vonult vissza, holott azon indulatossági jelenségek, melyekkel őt túlságosan exaggerálva vádolták, nagyon is arra vallottak, hogy valóban nehéz lelki baj epezti, mely aggályos pathema jeleit érezteti.

19. Ha valakinek, bizonyára Kulcsárnak, a volt laktársának, az ő fészült munkássága s virasztásai közeli tanujának kellett volna é tekintében discretusnak lenni iránta. De nem telt tőle annyi nagylelkűség, hogy legalább tudományos nagy célzatainak méltatásával fedezte volna épen nem hiú mentekezését annak, ki bizony neki is sok jót akart.¹⁾ meg főleg a szellemi közérdeknek kiváltképen javára célzott. Sőt Kulcsár makacsul vitatta, hogy épen semmi oka sem volt a lelki gyötrődésre; mert hisz senki sem bántotta őt, és minden jó rendben folyt ott, és csupán csak Révai szertelenkedése okozta a bajokat.

Valóban megindító az, midőn ily kiméletlen ellenzései Révai a confrontatióban elbúsultan csakis azzal a rövid, de hatályos nyilatkozattal válaszolt, hogy „ő tudja legjobban, hogy minő lelki fájdalom volt az, a mi őt visszavonulásra készítette.“²⁾

¹⁾ Nemcsak neki, hanem a többi tanártársainak is, kiknek mind tanulósága, mind bő tapasztalata dús tárházából bőven osztogatta kincseit az ő közlékeny lelke szívességéből is, meg a közügy iránti buzgalomból. Fájdalom! nem bírták őt illőleg felfogni. Olykor igen kellemetlen következményű bajoktól óvták őket praecautióval, de siker nélkül. Így a hadisegély ügyében, melyet a város követelt tőlök, a szavára nem hajlók szégyenletes kudarcot vallottak. — Erről az ügyről dr. Koltai Virgil szíves volt érdekes kivonatokat közölni velem az esztergomi városi levéltárból és gymn. irattárból, melyek igazolják Révainak ez ügyről jegyzett nyilatkozatait.

²⁾ Így olvassuk az „Acta Confrontationis“ című ügyiratban Révai ama rövid válaszát: „Ad quae respondit Révai, sibi optime constare, moerorem animi in caussa fuisse.“ — Erre aztán az inquirens ezt a véleményt jegyzi: „Justas videri obiectiones tam Directoris, quam Professoris.

Hogy pedig ez a lelki gyötrellem miért volt rá nézve oly kínzó, Kulcsár leginkább beláthatta volna, tudván vagy legalább közelebbről sejthetvén azt, hogy mily nagy fontosságú tudományos és irodalmi feladatok megoldásától vonja vissza Révait, a már hanyatló erejét, az a sikertelen küzdelem, melyre őt ott kénytelenítették. Valóban neki kellett volna azt érdemleg méltatnia.

Azonban hogy testi épsége is mily tetemes kárait vallotta e meddő vívódás folytán, eléggé kivilágzott a következő évben Komáromban, hol lelkéhez forrt buzgalma mintegy önfelédőleg újra egész lelkesültséggel hozzáfogott a tanítási magasztos feladathoz. De physicuma annak dacára, hogy az előző szünetkor fürdőzéssel is edzette, nem sokára cserben hagyta minden erőfeszítését. — Majdnem teljes kimerültség nyomta le főnkelt célzatú igyekvését.

20. Minő volt ottani buzgalma, kiviláglik a gymnasium igazgatójának róla magasztalva szóló bizonyítványából, melyet ezennel mellékelünk, habár az már 1806-ban a nyilvánosságra is kiadott.¹⁾

Révai tetszomjas lelkülete úgy érezte, hogy az esztergomi viharok után egy pár havi nyugalom s kirándulási és fürdőzési üdülés eléggé szívós kitartásúvá edzette testi erejét, s minthogy 28 év előtt volt tanártársa, az igazgató, megnyerő barátsággal fogadta s több jelentős egyéniség meleg elismeréssel üdvözölte őt, úgy is mint irodalmi érdemesültet s úgy is mint tanügyi érelyes bajnokot; ²⁾ új lelkesedéssel karolta föl a tanítás kedves

Kulcsár Professori Révai factas. — 4. Lecta Kultsariana responsio ad hoc punctum : non subsistente infirmitate Révayana paritatem cum aliis infirmis Professoribus pro salarii retentione non subsistere; fecit recapitulationem praecedentium de morbo Révayano. " Erre az inquires ezt jegyzi föl: „Est obiectum Clementiae Regiae.“

1) „ — — Nicolaum Révai — — in explendis ad amussim officii sui partibus praeclara cum ingenii, atque eruditionis suae, industria item, et vitae probitatis commendatione versari. Nam quamvis afflictia sit valetudine, cuius manifesta in vultu ipso atque oculis inditiae frequenter circumfert; diuturna etiam, atque acerba tussi, hyberno praesertim tempore, vexatus fuerit: in adeundis tamen scholis accuratum, et diligentem; in tradendis dilucide, rectoque ordine, scholae suae studiorum argumentis, eximio cum suorum discipulorum profectu, fervidum; in conseruanda inter iuvenes scholastica disciplina, morum probitate et pietate promovenda, indefesse sedulum se semper exhibuit. Extraordinariis etiam persaepe horis, vel praescripta cum suis studia ursit, vel praestantiores quosdam adolescentes in Lingua Patria, Poesi Latina, Graphidis arte et Calligraphia exercuit. Atque ita semper honestissimis conatibus, studiisque occupatus, illius vitae probitatis, morumque integritatis famam, quam Strigonii publico eiusdem Liberae Regiaeque Civitatis Parochi testimonio loquente collegit, Comaromii quoque semper adhuc conseruauit. (I. közölve Fényfalvi Kardos Adorjännál, hol Szily János lelkésznek itt érintett szép bizonyítványa is egész szövege szerint olvasható.)

2) „Videor mihi et ego paulo acceptior esse, quam futurum putabam. Gratulationes mihi factae sunt non modicae, homini satis celebri

feladatát. Annnyival inkább igyekezett ott is kiválóbb eredményt tüntetni föl, minthogy az ottani értelmiség már előre is nagy reményt helyezett benne, s föltetszőleg előlegezte az iránta való bizalmat.

De már a téli időszak nagyon megviselte. Mintegy csoportosan szállták meg a bajok úgy, hogy az egyébként megkedvelt városból, melyet klimatikus tekintetben hátrányos befolyásúnak tapasztalt, orvosi tanácslás folytán ¹⁾ kénytelen volt megválni, mi-

cum a lucubrationibus, praesertim Hungaricis, tum a cura disciplinae, studioque promovendi progressus literarii. Legi ex oculis gaudium, cumprimis parentum, non facatum, de filiorum commodo, de quo melius confidere cooperunt. Dabo certe operam, ne opinionem de me praeclare conceptam remissione aliqua ludam.“ — Így ír erről Paintnernek 1799. nov. 3. kelt levelében.

¹⁾ Figyelemre méltó, mikép specificálja betegségét orvosa ime bizonyítványában: „Infrascriptus, ad requisitionem Adm. R. Dni Joannis Nicolai Révay, Presbyteri secularis, nec non Primarii in Regio Gymnasio Comaromiensi Humaniorum Professoris eo fine factam, ut eidem de statu valetudinis per decursum huius anni scholastici per me tractato, et comperto Testimonium medicum perhiberem; praesentium vigore horum, quae sequuntur, fidem sincere facio: Virum hunc non solum iisdem affligi valetudinis suae incommodis, quibus eum et annis superioribus misere obnoxium fuisse docet productum Physici Strigoniensis Testimonium; verum majori etiam gradu et eadem mala, et numero plura, hoc anno subsecuta fuisse. Molimina enim haemorrhoidalialia, ob debilitatem et laxiorem in dies corporis labefactionem, et ob systematis nervosi summam incitabilitatem, ita saepe ingravescunt, ut, destructa complurium Organorum debita functione, eundem per intervalla saepe etiam lecto affixum teneant. Accedit ad hoc malum vaga rheumatici miasmatis divagatio, quae humido plerumque tempore iam aures petit, gravesque illic tinnitus, et ad tempus Barycoiam creat; iam ad oculos, nimia laborum intensione multum utique fatigatos, se recipit, et molestissimam affert, vixque deviabilem Ophthalmiam, iam in maxillam delabitur, eamque acerba divexat odontalgia; iam ad artus se se derivat, et acerrimis arthriticorum doloribus aegrum afficit. Subinde extremam totius capitis, alioquin in fronte calvi, caeterum quoque rari admodum capillitii, superficiem permeat, et organon hoc inter atroces lancinantes dolores per vices saepe saepius excruciat. Sed quod periculosissimum est, pulmones quoque, longa annorum serie in docendi munere continua vocis intensione ceteroquin valde labefactatos, binis iam vicibus impetiit, ac destructa tali ratione complurium glandularum serosarum fabrica phthisim pituitosam, cum tussi vehementi et respiratione difficili, optima quaeque remedia diu respumentem attulit; neque spes ulla affulget in his rerum circumstantiis, ut opportunitate semel in hocce pretioso viscere oborta, idem malum primo quoque impetu non illuc se recipiat, immedicabilemque ac habitualementem phthisim inducat. Quare, sub statu tali, ad reficiendum corpus tantopere iam labefactatum, ad recuperandas vires, ad tonum nervis restituendum, ad Organon cutis rectificandum, non modo diuturna roborante ac excitante cura opus esse censeo; verum etiam sub continuato antiquo vivendi modo, in oneroso docendi munere, laesis alioquin, et vitiatissimis tot corporis functionibus, impossibilem reductionem, et longiorem vitam plane non sperandam affirmo. In quorum majorem fidem hasce eidem extradedi manu propria subscriptas et sigillo meo corroboratas testimoniales literas, Sign. Comaromii die 7-ma Junii 1800. Joannes Seth Med. Doctor Cottus Comaromiensis, Ord. Physicus. (Eredetije a m. nemz. muzeumban a Révaiánák közt.)

előtt egy teljes évet tölthetett volna benne. Ottani baráti viszonyai átfűződnek odábbi pályaszakára is.

Es ez időt már mind többen sürgették őt arra, a mit Tumpacher oly bölcsen tanácsolt neki, hogy felhagyva az iskolai tanítással, igyekezék valahogy független nyugalomban tudományos feladatainak szentelni fogyatéék erejét, nehogy gyűjtött kincsei feldolgozatlanul hátra maradva kárba vesszenek.

Ily ösztönzések meg saját belátása is arra bírták, hogy nyugalmaztatásáért folyamodott, mely némely nehézségek legyőzése s főleg Somogyi János hathatós pártolása következtében végre sikerült is.

Igy kereste föl aztán óhajtott révpartul Sopront, hová őt rokonszenves baráti szív is vonzotta, meg tudományos feladatának érdekei is nógatták. Legalább egyelőre ezt a Bécshez közelebbi várost szemelte ki leendő lakásául, hol a régóta elhanyagolt Múzák csakhamar ismét visszazállottak körébe, hogy valahára ujjolag felüdütsék élte alkonyát ihletes sugalmaikkal.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AIGNER LAJOS kiadásában

(Budapest, váci-utca 1. sz.) megjelent

IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK.

Figyelő. Irodalomtörténeti közlöny. Szerkeszti <i>Abafi Lajos</i> . I—XXV.	
Egy-egy	4 frt — kr.
Pályám emlékezete. Irta <i>Kazinczy Ferenc</i> . 1 frt 50 kr, kötve	2 frt 10 kr.
<i>Kazinczy Ferenc</i> és <i>Guzmics Izidor</i> levelezése. Közli <i>Gulyás Elek</i> . 1 frt 50 kr.	1 frt 50 kr.
Erdélyi Levelek, Irta <i>Kazinczy Ferenc</i> . 1 frt 50 kr, kötve	2 frt 10 kr.
<i>Kazinczy Ferenc</i> mint szabadkőműves. Emlékezésed.	— frt 30 kr.
<i>Vitkovics Mihály</i> levelei (<i>Kazinczy</i> -, <i>Kölcsey</i> -, <i>Döbrentei</i> -, <i>Szemerere</i> - <i>Horvát Istvánhoz</i> stb.) 1 frt, kötve	1 frt 60 kr.
A multról a jelennek. Emlékjegyzetek (<i>Petőfiné Szendrey Julia</i> , <i>Kuthy Lajos</i> , stb.) Irta <i>Lauka Gusztáv</i> . 1 frt 60 kr, kötve	2 frt 60 kr.
<i>Molière</i> élete és művei. Irta <i>Szana Tamás</i> . 1 frt 50 kr, kötve	2 frt 50 kr.
Emlékeim (<i>Petőfi</i> , <i>Liszt</i> , <i>Bem</i> , <i>Boka</i> , <i>Feleki</i> stb.) Irta gróf <i>Teleki Sándor</i> . 2 kötet 3 frt 80 kr, díszkötésben	5 frt 50 kr.
Itt is, ott is. Irta <i>K. Papp Miklós</i> (<i>Petőfi</i> , <i>Gyulay Ferenc</i> , <i>Vörösmarty</i> , <i>Deák Ferenc</i> stb.) 2 frt 50 kr, kötve	3 frt 50 kr.
Vahot Imre emlékiratai (és <i>Petőfi</i> emlékezete) 2 frt, kötve	2 frt 60 kr.
<i>Csokonai Vitéz Mihály</i> . Irta <i>Haraszi Gyula</i> . 1 frt 60 kr, kötve	2 frt 20 kr.
<i>Kölcsey Ferenc</i> élete. Irta <i>Vajda Viktor</i> . (előbb 2 frt 50 kr.)	2 frt — kr.
<i>Dugonics András</i> Irodalomtörténeti tanulmány. Irta <i>Enördi Sándor</i>	1 frt 20 kr.
Uj magyar Athenás Ujabbkori magyar protestáns egyházi írók életrajz-gyűjteménye. Gyűjtik <i>Sz. Kiss Károly</i> , <i>Kálmán Farkas</i> és mások. 1—4. füzet. Egy-egy	— frt 50 kr.
<i>Gaal József</i> élete és munkái. Irta <i>Dr. Badics Ferenc</i> .	1 frt — kr.
A magyar doctrinairék. (Csengery, Eötvös, Kemény, Szalay, Trefort.) Irta <i>Bekszics Gusztáv</i> .	1 frt 20 kr.
Irodalmunk története 1711—1772. Irta <i>Dr. Szinnyei József</i> .	1 frt 20 kr.
<i>Petőfi</i> költészetének nemzeti idomairól. Irta <i>Erődi Dániel</i> .	— frt 60 kr.
<i>Kisfaludy Károly Irénje</i> . Irta <i>Peterdi Prém József</i> .	1 frt — kr.
A két <i>Kisfaludy</i> . Irta <i>Szana Tamás</i> 1 frt 50 kr, kötve	2 frt 40 kr.
Költészetünk új népies iránya. Irta <i>Haraszi Gyula</i> .	— frt 60 kr.
<i>Uránia</i> , <i>Kármán</i> és <i>Pajor</i> . Irta <i>Bodnár Zsigmond</i> .	— frt 50 kr.
A lyrai álláspont és <i>Arany János</i> . Irta <i>Tóth Sándor</i>	1 frt — kr.
<i>Petrarca</i> és <i>Kisfaludy Sándor</i> . Irta <i>Rényi Rezső</i> .	— frt 80 kr.
A kurucvilág énekei. Tanulmány. Irta <i>Ferencki Zoltán</i> .	— frt 60 kr.
<i>Shakespeare</i> jellemképei. Irta <i>Brankovics György</i> . 2 kötet	2 frt 40 kr.
Figyelő. Szépirodalmi és kritikai hetilap. Szerkeszti <i>Szana Tamás</i> 1871—76. év évfolyam. Egy-egy 8 frt helyett	5 frt — kr.
A regényírás története rövid vázlatban. Irta <i>K. Sáfrány Péter</i> .	— frt 50 kr.
Nagy szellemek (<i>Leopardi</i> , <i>Poe</i> , <i>Burns</i> , <i>Tegner</i> , <i>Heine</i> , <i>Lenau</i>). Irta <i>Szana Tamás</i> 1 frt 50 kr, kötve	2 frt 20 kr.
Régi magyar énekek. Kiadja <i>Somogyi Antal</i> . 2 füzet	1 frt 20 kr.
<i>Czuczor Gergely</i> élete és költészete. Irta <i>Bayer Ferenc</i> .	— frt 20 kr.
<i>Tompa Mihály</i> költészete. Irta <i>Kerekgyártó Elek</i> .	— frt 60 kr.
<i>Mikes Kelemen</i> élete és művei. Irta <i>Abafi Lajos</i> .	— frt 60 kr.
Az elegiáról. Irta <i>Aigner Lajos</i> . 1 frt, kötve	2 frt — kr.
A magyar népdalról. Irta <i>Aigner Lajos</i> .	— frt 60 kr.
<i>Bayer Ferenc</i> . <i>Bacsányi János</i>	1 frt 50 kr.
<i>Oláh Béla</i> . <i>Baróti Szabó Dávid</i>	— frt 50 kr.

≡ Részletfizetés mellett megszerezhető. ≡

NEMZETI KÖNYVTÁR.

MAGYAR IRÓK NÉPSZERŰ KIADÁSA.

Szerkeszti **ABAFI LAJOS.**

E díszes kiállítású s magyarázó jegyzetekkel és életrajzokkal ellátott vállalatból megjelentek eddigéig:

Pulszky Ferenc: Ábránd és valóság. (Visszaemlékezések, jellemrajzok, úti vázlatok, mese a királyfiról)	3 frt — kr.
Péczy József meséi. Életrajzzal kiadja <i>Takáts Sándor.</i>	2 frt — kr.
Vachott Sándorné. Rajzok a multból. Emlékiratok.	2 frt — kr.
Kölcsey Ferenc élete. Irta <i>Jancsó Benedek.</i>	2 frt — kr.
Kazinczy Ferenc. Pályám emlékezete.	1 frt 50 kr.
— összes költeményei. 2 kötet.	2 frt 40 kr.
— Erdélyi levelek.	1 frt 80 kr.
— Magyar Pantheon. Életrajzok.	1 frt 60 kr.
Mikes Kelemen: Mulatságos napok.	1 frt 20 kr.
— Törökországi Levelei.	1 frt 80 kr.
Kármán József művei. 3 kötet.	2 frt 80 kr.
Vitkovics Mihály művei. 3 kötet.	2 frt 80 kr.
Zrinyi Miklós Szigeti veszedelem	1 frt 20 kr.
Dayka Gábor költeményei.	1 frt — kr.
Csokonai Mihály élete. Irta <i>Haraszti Gyula.</i>	1 frt 60 kr.
Dugonics András: Batori Mária.	1 frt 40 kr.
Katona József összes művei. 3 kötet.	4 frt 20 kr.
Sárosy Gyula: Arany trombita és hazafias költemények.	1 frt 40 kr.
— Vegyes költeményei	1 frt 40 kr.
— Színművei	1 frt 40 kr.
Vajda János összes költeményei. 2 kötet	3 frt — kr.
Gaal József: Szirmay Ilona. Történeti regény.	2 frt — kr.
— Alföldi képek és humoros rajzok.	2 frt — kr.
— Történeti beszédek.	2 frt — kr.
Beóthy László: Goldbach & Comp. Regény.	1 frt 40 kr.
Vahot Imre emlékiratai és <i>Petőfi Sándor</i> emlékezete.	2 frt — kr.
Balogh Zoltán költeményei.	1 frt 40 kr.
— színművei.	1 frt 40 kr.
— Alpári. Verses regény. Függelék: prózák	1 frt 40 kr.
Szemere Miklós összes művei. 3 kötet.	4 frt 80 kr.
Ózák Zsigmond összes művei. 2 kötet.	4 frt — kr.

≡ Minden kötet külön kötve is kapható, a bekötést (barna vászonban, piros metszéssel) 60 krral számítva. ≡

E gyűjtemény egyszerre megrendelve, havi részletfizetésre is kapható, olyformán, hogy a megrendelésnél fizött példányra előre fizetendő 7 frt, havonként pedig 4 frt; Kötött példányra előre fizetendő 10 frt, és havonként 5 frt; azaz: 7 frt, illetőleg 10 frt lefizetése s kötelező nyilatkozat beküldése mellett azonnal szállítjuk az összes megjelent köteteket.

E 41 kötetre terjedő csinos könyvtárt tárcacikkekben behatóan ismertették a *Pesti Napló*, *Egyetértés*, *Fővárosi Lapok*, *Pesti Hírlap*, *Pester Lloyd* stb., kiemelve annak nagy fontosságát. A „Pesti Napló“ pl. hangsúlyozván „a vállalat nagy irodalmi, sőt nemzeti jelentőségét“ így folytatja: „olcsósága díszes kiállítása és a felvett írók nagy neve egyaránt utat nyithat neki a műveit magyar közönség minden rétegébe. Gazdag és becses olvasmányt találhat benne minden művelt ember, a ki a nemzeti irodalom multja és a magyarság szellem fejlődése iránt érzkkel viseltetik.

Hasonlólag nyilatkozott a többi. A „Pesti Hírlap“ p. o. azzal végz hogy a „Nemzeti Könyvtárnak“ egyetlen magyar családban sem volna szabad hiányoznia.

